TC
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDEKİ GELİŞMELER VE AŞAMALAR

DOKTORA TEZİ

Raşit KOÇ

VAN-2006

TC
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDEKİ GELİŞMELER VE AŞAMALAR

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Raşit KOÇ

Danışman

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

VAN-2006

İÇİNDEKİLER.....I
ÖN SÖZ.....IV
KISALTMALAR VI
1. GİRİŞ 1
1.1. Tanzimat'ın Toplum Hayatına Getirdiği Yenilikler 3
1.2. Millî Edebiyat Döneminde Türkçenin Eğitimi 5
1.3. Türkçenin Eğitimiyle İlgili Yayınlar ve Rehber Kitaplar 6
1.4. Kaynaklarda Dilin Adı 6
1.5. Türkçenin Eğitimini Engelleyen Arapça ve Farsça Derslerinin Okullardan Kaldırılması..... 8
1.6. Türkçenin Eğitimini Engelleyen Tamlama ve Ekler..... 8
1.7. Dilin Öğretimi Üzerine Yapılan Yayınlar..... 9
1.8. Osmanlı Ders Kitaplarında Eğitimi ve Öğretimi Yönlendiren Uygulamalar.. 12
1.9. Öğretimi Zorlaştıran Eski Harfler 13
1.10. Konuşma Dili ile Yazı Dilinin Farklı Oluşu 14
1.11. Gazeteciliğin Dilin Eğitimine Katkısı..... 14
2. TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMİ AYDINLARININ TÜRK 23
DİLİNİN EĞİTİMİNE VE DOLAYISIYLA YAPISINA BAKIŞLARI..... 23
2.1. ZİYA PAŞA'NIN GÖRÜŞLERİ 23
2.2. İBRAHİM ŞİNASİ'NİN GÖRÜŞLERİ..... 23
2.3. ALİ SUAVİ'NİN GÖRÜŞLERİ 25
2.4. NAMIK KEMÂL'İN GÖRÜŞLERİ 26
2.5. AHMET MİTHAT EFENDİ' NİN GÖRÜŞLERİ..... 27
2.6. ŞEMSEDDİN SAMİ' NİN GÖRÜŞLERİ..... 29
2.7. MUALLİM NACİ'NİN GÖRÜŞLERİ 31
II. BÖLÜM..... 34
3. TÜRKÇENİN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİYLE İLGİLİ KAYNAKLAR..... 34
3.1. ÖRNEK METİNLER..... 34
3.2. SARF VE NAHİV KİTAPLARI 60
3.2.1. KAVÂİD-İ OSMANİYYE 60
3.2.2. MEDHÂL-İ KAVÂ'İD..... 63
3.2.2.1. Muallimîne Lâzım Olan Ma'lûmat 64
3.2.2.2. Mukaddime 65
3.2.3. EMSİLE-İ TÜRKİYYE 66
3.2.4. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ..... 68
3.2.4.1. Kavâid-i Lisân-ı Türkî..... 69
3.2.4.2. İMLÂ 71
3.2.4.2.1. Parantez yâhut Mu'tarıza [( )] 71
3.2.4.2.2. Çifte Kavis [" "] 72
3.2.4.3. TENKÎT 72
3.2.4.3.1. Virgül (,)..... 72
3.2.4.3.2. Virgül maa-nokta (;)..... 72
3.2.4.3.3. İki Nokta (:)..... 72
3.2.4.3.4. Nokta (.) 73
3.2.4.3.5. İstifham Alâmeti (?) 73
3.2.4.3.6. Taaccüp Alâmeti (!) 73
3.2.5. İKİNCİ SENEYE MAHSUS MUFASSAL YENİ SARF-I OSMÂNÎ..... 73
3.2.5.1. Hareke 74

3.2.5.2. Kelime 74
3.2.5.3. İsim 74
3.2.5.3.1. İsm-i Cem 75
3.2.5.3.2. Mürekkep İsimler 75
3.2.6. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ 75
3.2.6.1. Mukaddime 76
3.2.6.2. İfâde 76
3.2.6.3. Medhâl 77
3.2.7. TÜRKÇE SARF VE NAHİV 81
3.2.7.1. Türkçe Sarf ve Nahiv 82
3.2.7.2. Âheng-i Telâffuz 84
3.2.7.3. İmlâ İşaretleri 84
3.2.7.4. Tenkît 84
3.2.7.5. Tenkît İşaretleri 85
3.2.7.6. Elsine 85
3.2.8. TÜRKÇE SARF VE NAHİV ESKİ LİSÂN-I OSMÂNÎ SARF VE 88
NAHİV 88
3.2.8.1. Tenkît 90
3.2.9. YENİ USÛL MUALLİM-İ SARF 91
3.2.10. TÜRKÇE YENİ SARF VE NAHİV DERSLERİ 94
3.2.10.1. Âhenk Kaaideleri 97
3.2.10.2. Tenkît 98
3.2.10.3. Kelimenin Aksamı 99
3.2.10.4. Cümle 101
3.2.10.5. Tahlil 104
3.2.10.5.1. Tahlil-i Sarfî 104
3.2.10.5.2. Tahlil-i Nahvî 105
3.2.10.6. Kelam 107
3.2.10.7. Cümlenin Erkanı 107
3.2.10.8. Cümlenin Enva'ı 109
3.2.10.9. Lisânların Taksim ve Tasnifi 110
3.2.10.9.1. Mücerret Lisânlar 111
3.2.10.9.2. İltisâkî Lisânlar 111
3.2.10.9.3. Munsarıf Lisânlar 111
3.2.11. SARF VE NAHİV KİTAPLARINDA ALIŞTIRMALAR 113
III. BÖLÜM 121
4. ÖĞRETMEN KILAVUZ KİTAPLARI (REHNÜMALAR) 121
4.1. REHNÜMA-YI MUALLİMİN 121
4.1.1. Usûl-i İnfirâdiye 123
4.1.2. Usûl-i İctimaiye 123
4.1.3. Usûl-i Mütekâbile 123
4.2. REHNÜMA-YI MUALLİMÎN (AHMET MİTHAT EFENDİ) 131
4.2.1. BİRİNCİ DEFTER 131
4.2.2. İKİNCİ DEFTER 135
4.2.3. ÜÇÜNCÜ DEFTER 139
4.3. TERBİYE VE TA'LİM UMDELERİ 146
4.4. REHNÜMALARDA ALIŞTIRMALAR (TEMRİNLER) 147
IV. BÖLÜM 150

5. SÖZLÜKLER 150
5.1. KÂMÛS-I TÜRKÎ 150
5.2. LÛGAT-I NÂCÎ 151
5.3. LEHÇE-İ OSMANÎ 152
5.4. LÛGAT-I REMZİ 153
5.5. KÂMÛS-I OSMANÎ 154
5.6. MÜKEMMEL OSMANLI LÛGATI 154
5.7. LÛGAT-I EBÜZZİYA 155
6. SONUÇ 157
ABSTRACT 161
TEZDE GEÇEN TERİMLER 162
KAYNAKLAR 167
A – KİTAPLAR 167
B – MAKALELER 171
C – TEZLER 173
DİZİN 174
REHNÜMA-YI MUALLİMİN TAM METNİ(SELİM SABİT EFENDİ) 177
REHNÜMA-YI MUALLİMİN TAM METNİ (AHMET MİTHAT EFENDİ) .. 201

ÖN SÖZ

Toplumun sosyal ve kültürel kalkınmasının aracı olan dilin eğitimi ile ilgili izlenen yollar, yaşanan aşamalar, varılan düzey Türk eğitim tarihi içinde önemli bir konudur. Tanzimat'tan günümüze kadar uzanan süreçteki gelişme ve değişmelerin bilimsel ölçüler içinde belgelere dayandırılarak işlenmesi günümüzdeki uygulamalara ışık tutması, sapmaları önlemesi, doğrularda birleşmeyi sağlaması açısından önemlidir.

Çalışmamız bu uzun sürecin bir bölümü olan Cumhuriyet öncesi dönemdeki gelişmeleri kapsar. Daha net olarak ifade etmek gerekirse, Cumhuriyet öncesi dönemle kastedilen süreç 1850 - 1920'li yıllardır. Belirlediğimiz bu süreç aslında çeşitli siyasî, sosyal ve ekonomik olayların yaşandığı geniş bir çalışma alanıdır. Dilin eğitim ve öğretimi bu alan içinde ayrı bir yer tutar ve pek çok gelişmenin, değişmenin temelinde de dilin eğitimi yatar.

Bu geniş çalışma alanı içinde çeşitli inceleme ve araştırmalar yapılmışsa da birtakım boşluklar, aydınlatılmamış meseleler hâlâ karşımızda durmaktadır. Bu boşlukların bazıları üzerinde dururken çalışmamızı öğretmen kılavuzları ve dil bilgisi kitaplarıyla sınırlandırdık. Kılavuzlarda tespit edilen aksaklıklardan ve dil bilgisi kitaplarındaki uygulamalardan hareket ederek bu çalışmayı ortaya koyduk.

Çalışmamızda 1850'li yılları başlangıç almamızın sebebi, batı ile kurulan ilişkilerin artık meyvelerini verdiği bir dönem olmasıdır. Fransa'ya öğrenim için gönderilenler, onların getirdikleri yeni bakış açıları, kurumlarda yapılan düzenlemeler eğitim hayatına yeni bir boyut getirmiştir. Geri kalmışlığın bir sebebi olarak gösterilen eğitimsizlik karşısında bu dönemde ciddi önlemler alınmış, batının geliştirdiği yöntemlerden yararlanılmış, eğitim, öğretmen, ders kitabı ve öğrenci üçgeninde konular amaca uygun bir biçimde ele alınmış, dil öğretimindeki uygulamaların yöntemsizliğine, tutarsızlığına dikkatler çekilmiştir.

O tarihlere kadar arka planda kalan Türkçenin eğitimi, 1850'li yıllardan sonra önem kazanmaya başlamış, bu durum o günkü adıyla *sarf ve nahiv* olarak bilinen ve arka arkaya çıkan yayınlardan anlaşılmaktadır. Bu sarf ve nahiv kitaplarının yanı sıra eğitim ve öğretimin amaca uygun bir biçimde ele alınmasıyla ilgili adına "*rehnüma-yı muallimin*" denilen kılavuz niteliğinde kitaplar da yayınlanmıştır. Bu kılavuzlar bize değişen ve geliştirilen yöntemleri göstermesi bakımından önemli kaynaklardır. Dil eğitiminin bir konu olarak ele alındığı bu dönemde yapılan tartışmalarla ilgili yazılı belgeler de kaynaklarımız arasındadır. Çalışmamız bütün bu kaynaklara dayandırılarak ortaya konmuştur.

Kısaca özetlediğimiz bu yetmiş yıllık tarihî süreç içinde Türkçenin eğitim ve öğretimi kademeli olarak ve birbirini bütünleyerek geliştirilmiş, Cumhuriyet döneminde alınan köklü önlemlere araştırmamızda varılan sonuçlar taban oluşturmuştur. Cumhuriyetle Türk eğitim ve öğretim hayatında görülen değişme ve gelişmeler günümüzde çeşitli araştırıcılar tarafından ele alınmış ve bu konular birtakım yayınlarla ortaya konulmuştur. Yaptığımız inceleme ve araştırma ise eski harfli kaynaklara dayanan ve Cumhuriyet dönemindeki değişme ve gelişmelere zemin hazırlayan bir yapıdadır.

Çalışmamızda Osmanlı eğitim hayatı içinde Türk dilinin ve dolayısıyla edebiyatının öğretimi, o günün şartları göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Çalışmamız, belli kaynaklara dayalı olarak bir dönemi ve bu dönem içindeki değişme ve gelişmeleri aydınlatmaya yöneliktir.

Türk eğitim tarihi içerisinde Türk dilinin öğretilmesinin geçirdiği safhaları ve gelişmeleri tespit edilen kaynak çerçevesinde bu çalışmamla aydınlatabildiysem kendimi mutlu sayarım.

Hazırladığım doktora tezinin her aşamasında yakın desteğini gördüğüm her an yardımını ve katkısını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR'a teşekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	**:** Adı geçen eser.
a.g.m.	**:** Adı geçen makale.
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi.
A.Ü	: Atatürk Üniversitesi.
a.y.	**:** Aynı yer.
C.	**:** Cilt.
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
E.Ü	**:** Erciyes Üniversitesi.
Haz.	**:** Hazırlayan.
s.	**:** Sayfa.
S.	**:** Sayı.
TDE Böl.	: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
TTK	**:** Türk Tarih Kurumu
TDK	: Türk Dil Kurumu.
Yay. Haz.	**:** Yayına hazırlayan.

1. GİRİŞ

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir araç olduğu kadar bir toplumu millet yapan, onu gelecek kuşaklara tanıtan millî bir varlıktır da. Bu bakımdan dilin eğitimi ve öğretimi her uygar ülkede olduğu gibi bizde de üzerinde önemle durulan bir inceleme ve araştırma alanıdır. Bu gerçek karşısında Tanzimat öncesi hatta Tanzimat sonrası meseleye baktığımızda konuya yeterince önem verilmeyişi, eğitimin büyük merkezlerden taşraya yaygınlaştıralamayışı dil eğitiminin sivil görevliler için faaliyette olan saraylardaki Enderun okullarıyla sınırlı kalması geri kalmışlığın başlıca sebebi olarak ortaya çıkmıştır. Osman Nuri Ergin'in *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müessesleri Dolayısıyle Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinden alıntı yapan Neşet Çağatay, şunları yazıyor:

Endurundan çıkanlar arasında en dindar Müslümanlar, en güçlü hafızlar, en duygulu şairler, edebiyatçılar, en yürekli askerler ve komutanlar, en becerikli sanatkârlar, mimarlar, ressamlar ve nakkaşlar, en yüksek müzisyenler ve hattatlar, en değerli bilginler ve tarihçiler yetişmiştir.[1]

Tanzimatın getirdiği esaslar doğrultusunda toplum olarak geri kalmışlık öncelikle eğitimsizliğe bağlanmıştır. O yıllar içinde kültürel değişiklikler ve bunlara bağlı yaşanan süreçler içinde dil eğitimi de gündeme gelmiştir. Ancak bu karmaşa döneminde dil eğitimi, uygar ülkelerdeki dil eğitiminden farklı olarak Cumhuriyet'e kadar bazen ciddiyetle ele alınmış bazen de ihmale uğramış ve bu yolda çeşitli yükseliş ve alçalışlar hâlinde bu etkinlik devam etmiştir.

Bu kısa değerlendirmemizden sonra meselenin tarihine, Türkçenin ne zamandan beri programlı olarak okutulduğuna ve ne gibi aşamalardan geçtiğine kısaca bakmak gerekir. Bu inceleme Türk eğitim tarihini olduğu kadar günümüzdeki durumu sağlıklı bir biçimde değerlendirmeye de destek sağlayacaktır. Meseleyi aşağıdaki başlıklar altında açabilir, incelediğimiz konuya bir giriş yapabiliriz. Dil eğitiminin tarih içinde daha çok mahalle mekteplerinde, ileri düzeydeki eğitim kurumları olan medreselerde verildiği, ancak bununla Arapça ve Farsçanın kurallarının öğretilmesi anlaşıldığı bilinen bir gerçektir.

Türk dilinin okul ortamında okutulmasının ne zaman başladığı hakkındaki bilgilerimiz yeterli değildir. Türk dilinin resmî dil olarak kabulüyle gündeme gelen Türkçenin eğitiminin bilinçli olarak birtakım programlar doğrultusunda yapılması Tanzimat dönemine rastlar. Bununla birlikte çeşitli kaynaklar, Türkçenin yazılması ve okunması meselesinin III. Selim (1789-1807) döneminde açılan yeni eğitim kurumlarıyla gündeme geldiğini belirtir. III. Selim dönemi, batılılaşma çalışmalarının askerî alanda başlayıp sivil alana doğru kaydığı bir dönemdir. Bu dönemde Avrupa başkentlerinde daimî elçilikler kurulmaya başlanmış ve düzenli ordu kurma yolunda

---

[1] Neşet Çağatay, *Güncel Konular Üzerine Makalaler* (TTK Ankara, 1994, 315)

ciddî girişimler olmuştur. Bu girişimler medreseliler ve yeniçeriler tarafından tepkiyle karşılanmış ve 1826 yılında II. Mahmud Yeniçeri Ocağını kaldırınca yeniliklerin önündeki önemli engellerden birisi de kalkmış olur. Türkçenin ana dili olarak eğitimi II. Mahmut (1808-1839) döneminde açılan rüştiyelerde ve askerî okullarda önem kazanmaya başlamıştır. II. Mahmud Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra 1827'de Mekteb-i Tıbbiye'yi ve 1834'de Mekteb-i Harbiye'yi açarak kurumsal yenilikleri başlatır. İlkin askerî alanlarda görülen bu eğitim kurumları Tanzimat'ın ilanından sonra sosyal alanda da görülür. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Mekâtib-i Rüştiye Nezareti kurulması ve rüştiyelerin bir "genel müdürlük" altında toplanması ilk önemli çalışmalardandır. Daha sonra 1838 yılında Mekteb-i Maarif-i Adliye adlı memur yetiştiren bir okulun açılması hep bu girişimlerinin ürünleridir.[2]

Türk dilinin eğitimi devletin siyasetiyle alakalı bir konudur. XIII. yy'ın ortalarından beri Anadoluda Türk dilinin ve edebiyatının varlığı bilinmektedir. Karamanoğlu Mehmet Bey'in isyanında Türk dilinin gündeme geldiği ve öteki beylikler arasında Türk dilinin kullanımda olduğu bilinen başka bir gerçektir. Selçuklu saltanatının yıkılışıyla Arapça, Farsça eğitim yapan medreselerin etkinliklerini kaybetmesi, Türkçenin öne çıkmasını gerektirmiştir. Anadolu beylikleri resmî dil olan Farsçayı reddettiler. Türkçe okunup yazılmasını istediler. Bu bakımdan beylikler dönemi Türkçenin yeniden devlet dili oluşunun bir başlangıcıdır. Bozulmamış, sade yapısını korumuş olan Türk dili, halk arasında saklanmış ve beylikler döneminde bu dil bir yazışma dili hâline gelmiştir. Bu durumu o tarihlerde yazılmış olan fermanlardan, verilen unvanlardan çıkarabilmekteyiz. Birçok Arapça ve Farsça eserin bu dönemde Türkçeye çevrilişi Türk dilinin artık revaçta olduğunun bir delilidir. (*Kelile ve Dimne, Süheyl-i Nevbahar* vb. Bu gelişmelere rağmen, eski ve köklü olan medreselerin etkisi ortadan kalkmış sayılmaz. Medreselerde Arapça, Farsçanın öğretimi eskiden olduğu gibi devam eder. Medrese kültürü altında ortaya konan edebiyat ürünleri halk kültürü altında yazılan edebiyat ürünlerinden farklıdır.

Türk dilinin medrese kültürü altında giderek yabancılaşması Anadolu'da, Rumeli'de ve Orta Doğu'da geniş topraklara yayılan Osmanlılar dönemine rastlar. XV. yy'a kadar saflığını koruyan Türk dili, XVI ve XVII. yy'dan itibaren yeniden medreselerin ağır baskısı altına girmiş, ancak bu kez resmî dil, doğrudan Arapça veya Farsça olmamış, bu iki doğu dilinin bütün imkânlarından yararlanılarak ortaya konan ve "Lisân-ı Osmânî" adı verilen bir yazı dil ortaya çıkmıştır. Çeşitli bilim ve sanat dallarıyla ilgili terimlerin Arapça ve Farsça kurallara göre türetilmesi XVII – XVIII.yy'larda giderek yüksek düzeyde bir Osmanlıcanın oluşmasına yol açmıştır. Osmanlıcanın artık bir bilim dili olduğu gerçeği Türkçenin eğitimini çok daha ciddî bir mesele hâline getirmiştir.

Türk dilinin eğitimi ve öğretimi medreseler ve "mektep" adı altında toplanan çeşitli yapıda ve türde eğitim kurumlarında, daha çok okuma ve biraz da yazmaya yönelik bir etkinlik olarak yürütülmüştür. Medrese daha çok dinî, felsefî ve hukukî

---

[2] Süleyman Karataş, *Batılılaşma Döneminde Ders Program Değişimi,* Afyon Kocatepe Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, Haziran, 2002.

bilimlere ağırlık vermiş, mektepler ise devlete gerekli olan memurların, askerlik mesleğine dönük elemanların, çeşitli teknik konulara yönelik uzmanların yetişmesini hedef edinmiştir.

Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinde bu mektepleri saray mektepleri, askerî mektepler, askerî sanat mektepleri, memur mektepleri, halk mektepleri diye sınıflandırmış, medreseleri ise kendi içinde, meslek ve ihtisas medreseleri olarak sıralamıştır.[3]

Osman Ergin, saray mekteplerinin içinde yer alan okulları, "şehzâdegân mektebi", "enderun mektebi" diye birbirinden ayırmıştır. Askerî mektepler ise çok daha çeşitlidir. Bu okulların ders kitapları ve programları gözden geçirildiğinde hepsinde dil eğitiminin daha çok Osmanlıcanın doğru ve hızlı okunmasına ve Osmanlı yazısının öğretilmesine dönük olduğu görülür. Bu okullarda okutulan ders kitaplarının bu okulda verilen eğitime yardımcı olacak şekilde düzenlendiğini ve Türk dilinin eğitiminin de bu yolda yapıldığını görmekteyiz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (İstanbul, 1999) adlı eserinde bu okullarda hangi derslerin okutultuğunu o dönemin nizannamelerini belge göstererek belirtmiştir.

1.1. Tanzimat'ın Toplum Hayatına Getirdiği Yenilikler

Daha çok insan hakları, hukukun üstünlüğü konularını içeren, sosyal ve kültürel reformlara zemin hazırlayan, halk ve devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nda Türk dilinin eğitimi ve içinde bulunduğu şartlarla ilgili herhangi bir açıklama veya atıf görememekteyiz. Ancak getirilen esaslar dolaylı olarak dil eğitimini de gerekli kılmıştır. Kişi hak ve özgürlüklerinin beraberinde getirdiği basın özgürlüğü gazetelerin yayımlanmaya başlamış olması sonucunu doğurmuş, halkın anlayacağı bir dilin esas alınmasını gerektirmiştir. Geniş halk kitlelerinin eğitimi için bir amaç olarak açılan tiyatrolar ve burada oynanan eserlerin dili halkın anlayabileceği bir yazı dilini gerektirmiş, buna bağlı olarak da sözlük ve gramer kitapları yazma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylelikle dönemin aydınları halkın anlayacağı bir dili kullanma çabası içerisine girmişlerdir.

Şinasi'nin Türk dilinin sadeleşmesi konusundaki çalışmalarının ilk örneklerini nesirlerinde görmek mümkündür. Şinasi, yazmış olduğu nesirlerinde seci ve kafiyeleri kaldırmış, cümleleri bend bend (parağraf parağraf) ayırarak uzun

---

[3] Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müessesleri Dolayısıyle Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1939.

uzadıya devam eden metinler yerine herkesin anlayabileceği bir niteliğe getirmeyi hedeflemiştir.[4]

Tanzimatçılar başta Namık Kemâl olmak üzere Osmanlıcayı ve onun terkipli dilini bir yana bırakıp konuşulan Türkçeyi öne çıkarmamışlar. Bilim dilini yine Arapçanın imkânlarından yararlanarak yapmaya çalışmışlardır. Ancak özellikle yabancı köklere daynan terimler açısından ortaya koydukları dile "Yeni Osmanlıca" adını vermişler. Yeni Osmanlıca kavramı Meşrutiyet döneminde daha çok taraftar bulmuştur. Arapça, Farsça yanında Türkçenin de derslerde okutulmaya başlanması "Kavaid-i Osmaniye" örneğinde olduğu gibi ders kitaplarının yayınlanmasını gerektirmiştir.[5]

Türkçenin birtakım yenilenmiş programlara bağlı olarak öğretilmesi 1908 Meşrutiyetinin (II. Meşrutiyet) ilanından sonra ivme kazanmıştır.[6]

Tanzimatla başlayan toplumsal değişim I. Meşrutiyetin ilanı ve takiben yayınlanan Kanun-ı Esasî'de de belirgin olarak hissedilir. Eğitim konusunda Kanun-ı Esasî'de yer alan hükümleri Yahya Akyüz şu şekilde sıralamaktadır:

1- 15. maddede "emr-i tedris serbesttir, muayyen olan kanuna tebaiyet şartıyla her Osmanlı umumî ve hususî tedrise mezundur" hükmü yer alır.

Günümüz Türkçesiyle "Öğretim işini herkes özgürce yapabilir; ilgili kanuna uymak şartıyla her Osmanlı vatandaşı genel ve özel öğretim yapmaya izinlidir."

2- 16. maddede, Osmanlı ülkesinde bulunan çeşitli toplumların "umur-ı itikadiyelerine müteallik olan usûl-i tâlimiyeye halel getirilmeyecek"

Bu "ülkedeki çeşitli dinsel inanışlardaki toplumların din ve inanışlarına ilişkin öğretim yöntemi ve biçimine dokunulmayacaktır" anlamındadır. Aynı madde, ülkedeki tüm mekteplerin devletin denetiminde olduğunu da belirtir.

---

[4] Mehmet Kaplan, İnci Engünün, Birol Emil, Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, İstanbul, 1979,
[5] Emin Özdemir, "Anadili Öğretimi" *Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos, 1983, 24.
[6] Mehmet Emin Ağar, "Türkçe Öğretiminin Tarihçesi", *International Journal of Human Sciences*, www. İnsanbilimleri.com, erişim tarihi, 04.07.2006.

3- *114. madde şöyledir: "Osmanlı efradının (bireylerinin) kaffesince (tümü için) tahsil-i maarifin (öğrenimin) birinci mertebesi (ilköğretim) mecburî olacak ve bunun derecat ve teferruatı (ayrıntıları) nizam-ı mahsus (ayrı bir düzenleme) ile tayin kılınacaktır (belirlenecektir)."*[7]

1.2. Millî Edebiyat Döneminde Türkçenin Eğitimi

Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan "Millî Edebiyat Akımı" ve bu akımın içerisinde yer alan Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının kaleme aldıkları "*Yeni Lisân*" makalesi, bu makalede yer alan Arabça ve Farisça kaidelerle yapılan bütün terkiplerin terk edilmesi, Türkçe çokluk edatından başka çokluk edatları kullanılmaması, doğu kökenli edat niteliğindeki ön ve son eklerin yerine Türkçenin imkânlarından yararlanılması gibi hususlar her ne kadar sadeleştirme ve Türkçenin kurallarını hâkim kılmayı temel almışlarsa da dolaylı olarak Türkçenin eğitim dili olarak öğretilmesini gündeme getirmişlerdir.

Ö. Seyfettin'in "*Yeni Lisân*" makalesinde dille ilgili yapılması istenenler önceliklerine göre şu şekilde sıralanır:

1. *Arapça ve Farsça kurallarla yapılan bütün terkipler terk olunacak. (klişeleşmiş terkipler müstesna)*

2. *Türkçe çoğul eklerinden başka yabancı çoğul edatları kullanılmayacak. Memurîn yerine memurlar, hastagân yerine hastalar yazılacak.*

3. *Arapça ve Farsçadan alınan "eyâ, ecil, ezmen, bâ, berây…" gibi edatlar kullanılmayacak, sadece tamamıyla Türkçeleşmiş olan "ama, şayet, şey, keşki, lâkin" gibiler kullanılacaktır.*[8]

Bunların dışında Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş olan isimler ve sıfatlar Türkçe olarak kabul edilerek dilimizin kurallarına tabi tutulacaktır. Türkçenin kuralını bozan Arapça ve Farsça kelimelerin dilimize girmesine müsade edilmeyecektir.

İsim ve sıfatlardan sonra imlâ meselesini de ele alan makalede Arapça ve Farsça kelimelerin imlâları kendi dillerinde olduğu gibi muhafaza edilirken Türkçe

---

[7] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, İstanbul, 1999, 195.
[8] Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir, 1994, 245-246.

kelimelerin imlâsıyla ilgili kurulacak "Encümen-i Dâniş"lerin çalışmaları ve eski lisânın değiştirilerek gençlerin anlayabileceği bir yeni lisânın kurulması gerektiği ifade edilir. Bu amaçla da gençlere de görevler düştüğü yine makalenin "**Ey Gençler**" başlıklı bölümünde dile getirilmiştir.

1.3. Türkçenin Eğitimiyle İlgili Yayınlar ve Rehber Kitaplar

Osmanlıcanın geçerli olduğu bu dönemde Türk dilinin eğitiminin eskiye nazaran daha ayrıntılı olarak ele alındığını 1900'lü yıllara doğru Türk dilinin çeşitli nizamnâmelerde, ta'limatnâmelerde konu edildiği bütün bunların üzerinde öğretmenlere Türk dilinin nasıl öğretileceği konusunda rehber kitapların yayımlandığını görüyoruz.

Bunlardan en önemlisi 1869'da "Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi" dir. Bu nizamnamede sıbyan okullarında "yeni yöntemle alfabe, yazı" (usûl-i cedid) öğretilmesi isteniyor. Yeni yöntemle alfabe 1857 yılında Dr. Rüştü tarafından hazırlanmış olan Türkçedeki "p, ç, j, g, ğ" seslerini de kapsayan ve harflerin çeşitli yazılış biçimlerini öğreten alfabe kitabıdır.[9]

Bu nizamnâmenin dışında hazırlanan rehber kitaplardan bir kaçı şunlardır:

"Rehnüma-yı Muallimîn (Selim Sabit Efendi), "Rehnüma-yı Muallimîn" (Ahmet Mithat), Terbiye ve Ta'lim Umdeleri (Abdülfeyyaz Tevfik)"

Söz konusu eserler ileride değerlendirilecektir.

1.4. Kaynaklarda Dilin Adı

1876 yılındaki Kanun-ı Esasi'de dilin adı ilk defa "Türkçe" olarak ifade edilmiş olmasına rağmen Şemseddin Sami'nin (1900) yazdığı Kâmûs-i Türkî'ye gelinceye kadar dilin adı yaygın olarak "Lisân-ı Osmanî" şeklinde anılır. 1911 yılında yayımlanan ders müfredatlarıyla ilgili kitaplarda da bu ad geçer.

1876 Kanun-ı Esasi'sinde dillin adıyla ilgili şu ifadeye rastlarız:

---

[9] Göğüş, Beşir Göğüş, "Anadili Eğitim Programlarının Niteliği", *Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos, 1983, 47.

"***On sekizinci madde*** *– Teba'a-i osmaniyyenin hidemât-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisân-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır*."

Bu olumlu gelişmeye rağmen Türkçenin bir yazı ve eğitim dili olarak ortaya çıktığı söylenemez. *Türkçe* deyimine rağmen dilin adı Lisân-ı Osmanî'dir. Anayasadaki bu hüküm, Türk dilinin öne çıkarılmasını ve gelecekteki gelişmelere yön vermesi bakımından önemlidir. En azından bu hükümden devlet dilinin Türkçe olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Terkibin bozularak "Osmanlı Lisânı" hâline gelmesi daha sonraki yıllara rastlar.

1900'lü yıllar içinde Türkçe adını daha sık görmekteyiz. Mekâtip-i Hususiye Ta'limatnâmesi'nin 6. maddesinde Türkçe sözü şöyle geçmektedir:

"…Mekâtip-i hususiyede Türkçenin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından ta'lim ve tedrisi mecburîdir." (**tebliğler dergisi, 3.c, 132. nu 11 ağustos 1941. 214. sayfa.**)

Dilin adıyla ilgili tartışmalar meşrutiyet döneminde de kendini gösterir. Bu dönemin önemli yayınlardan biri olan ve birbirinden değerli makalelerin yer aldığı *Genç Kalemler* dergisinde Kâzım Nami tarafından ele alınan bir makalede dilin adıyla ilgili yapılan tespit şöyledir:

"Dilimiz, Türkçedir; bütün Türk lehçeleriyle mukayese ederken buna Osmanlı Türkçesi deriz: nitekim Uygurların söylediği Türkçeye Uygur Türkçesi, Azerbaycanlıların söylediğine, yanlış fakat yerleşmiş bir tabir ile Çağatay Türkçesi diyoruz."[10]

Türklerin Orta Asya'dan gelerek kurdukları büyük medeniyeti bu makalede özetleyen Kâzım Nami, Osmanlıca veya Türkçe olarak telaffuz edilmesinde bir sakınca olmadığı söylenmekle beraber ilm-i elsinede (filoloji) Osmanlıca diye bir dilin yer almadığı bu nedenle dilimizin Türkçe olduğu belirtilir. Kâzım Nami, makalesinde dilimizin imlasının tespitinin ve sadeleştirilmesinin bir zorunluluk olduğu söyler. Eğer bu sadeleşme gerçekleşirse dilimize Osmanlıca adını verenlerin de cesareti kırılacaktır.

---

[10] Kazım Nami, "Türkçe mi Osmanlıca mı?", *Genç Kalemler Dergisi*, Ankara, 1999, 40. (haz. İsmail Parlatır; Nurullah Çetin).

1.5. Türkçenin Eğitimini Engelleyen Arapça ve Farsça Derslerinin Okullardan Kaldırılması

Arapça, Farsça derslerinin eğitim ortamından kaldırılması 1915 tarihli nizâmnâmeye dayanır. Örnek olarak bu yıllarda çıkan müfredatlarda Arapça, Farsça dersleri söz konusu değildir. (Yahya Akyüz, Türk Ansiklopesi Eğitim maddesi, 14. cilt.)

1.6. Türkçenin Eğitimini Engelleyen Tamlama ve Ekler

1911 yılından itibaren dilin yabancı eklerden, edatlardan, yabancı dil kurallarından arındırılmasının sebepleri başında eğitim öğretimin kolaylıkla yapılamaması, iletişimin kurulmasındaki güçlükler geliyordu. İkili üçlü yapıda Farsça kurallara göre yapılmış şemsî ve kamerî harflerle şekillleri değişen tamlamalar, edat diye nitelenen ön ve son ekler eğitim ve öğretimde özel bir çabayı gerektiriyordu. Bir yandan Arapçadan Türkçeye geçen, "-at, -in" gibi çokluk ekleri öte yandan Farsçadan Türkçeye geçen çokluk bildiren ekler Türkçe için gerçekten bir külfet oluşturuyordu. Bunların öğretilmesi de özel bir gayret istiyordu.

Genç Kalemler etrafında toplanan aydınların o günkü istekleri dili öncelikle bu terkiplerden ve yabancı edatlardan kurtarmak yönündeydi. Bu gelişmeye karşı söz konusu dönemde birtakım karşı tepkiler de olmuştur. Örnek olarak Farsça tamlamalarda tamlamayı oluşturan kelimelerin yerlerinin değiştirilmesi, Arapça "–at" çokluk ekinin kaldırılması gibi konularda o günlerin bazı kalem sahipleri karşı çıkmıştır. Bunlardan biri Cenap Şahabettin'dir:

Cenap Şehabettin Bey bir gün hadd-i zatında" yerine "zatının haddinde" demek pek garip olduğunu söylüyor ve gülüyordu. Buna dikkat ediniz. Pek menus olduğumuz bir tabiri değiştirmek daima fena bir tesir hâsıl ediyor. Bu cümleden olarak "nazar-ı dikkat" yerine "dikkat nazarı" demek mutlaka takip edilen maksat için bir fenalık teşkil eder. ... "Tafsilat vereceğim" demek icap ettiği vakit "tafsiller vereceği" demek zevksizlik, kabalıktır.[11]

Eğitimin yaygınlaşması ve Osmanlıcanın kolay öğretilmesi görüldüğü gibi dildeki yabancı kökenli kelimeler ve yabancı dil kuralları yüzünden zorlaşmış ve 1900'lü yıllarda bu sorunlar dile getirilirken karşı çıkışlar da olmuştur. Yapılan eleştirilerde örnek gösterilen tamlamalar kalıplaşmış şekillerdir.

---

[11] İsmail Parlatır; Nurullah Çetin, *Genç Kalemler Dergisi*, Ankara 1999, 560. (TDK)

Esasen dilin içinde bulunduğu bu olumsuz durum daha önce de fark edilmiş ve bu konuda bazı yazılar da yayımlanmıştır. Bu yolda ortaya çıkan ama pek taraftar bulamayan görüşlere Namık Kemâl *Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülahâzatı Şamildir*[12] adlı makalesinde mevcut duruma karşı çıkmış, ve onun düşünceleri kendi döneminde etkili olmuş; böylece meselenin bir süre daha ertelenmesi söz konusu olmuştur. Namık Kemâl'in görüşleri tezimizde ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

Meşrutiyet sonrası elde edilen kısmî özgürlük ortamında konu tekrar gündeme gelmiş ve Genç Kalemler'in görüşleri baskın çıkmıştır. Bu gelişmenin 1910'lu yıllarda yazılmış ders kitaplarında çeşitli makalelerde izlemek mümkündür.

1920'li yıllara gelindiğinde dilin yabancı tamlamalardan ve yabancı eklerden nispeten arındırıldığını ve Cumhuriyet dönemindeki köklü değişikliklere zemin hazırladığını bu yıllarda Türkçe ders kitapları yazan Ahmet Cevat Emre'nin, Mithat Sadullah Sander'in eserlerinde görmek mümkündür.

Ara dönemde ders kitapları yazan bu şahsiyetlerin dil bilgisi kitapları dildeki bu gelişmeleri göstermesi ve bu gelişmelerin eğitim ve öğretim hayatını etkilemesi ve ona yön vermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.[13]

1.7. Dilin Öğretimi Üzerine Yapılan Yayınlar

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dil öğretimi ile ilgili yazılmış makalelerin sayıları sınırlıdır. Buna karşılık dilin içinde bulunduğu sorunları, terim (ıstılah) imlâsı, söz varlığı ve yapısı hakkında geniş bir bibliyografya oluşmuştur.

Dilin ıslahı, yabancı kurallardan arındırılması konularında yazılmış bu makalaler, kitaplar dikkatlice okunduğunda hepsinin temelinde dilin yazısı (tahrir) yazının okunuşunda yaşanan sıkıntıları gidermek yatar. Doğrudan bu meseleye eğilen yazarlar da vardır. Örnek olarak çeşitli sınıflar ve kademeler için Türkçe ders kitapları yazan Ahmet Rasim, *İmlâ-yı Osmânî* (İstanbul, 1307 "1889") adlı eserini yalnızca bu konuya ayırmış, "tahrir", "takrir", "imlâ" ayrı ayrı birer konu olarak işlemiş, bu esasa göre kitap, "kıra'at" ve "imlâ" bölümlerinden oluşmuştur.

---

[12] Tasvir-i Efkâr, 16,17 Rebiülahir 1283 (1866) tarih ve 416-417. sayılar.
[13] Ahmet Cevat Emre, *Türkçe Sarf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, İstanbul, 1923; Mithad Sadullah, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*, İstanbul, 1927

Yazar, ön sözünde bu öğretim yöntemini aşağıda verildiği gibi on bir madde içerisinde toplamış, böylece uygulayıcıya bir kolaylık gösterip, yön vermiştir:

1. *Elifbâ-yı Osmânî içinde bulunan “ ب ” ile “ پ ” , “ ح ” ile “ خ ”, “ غ ” ile “ ق ”, “ ط ” ile “ د ”, “ ز ” ile “ ذ ” , “ ص ”, “ س ” ile “ ث ” ve dört türlü kâfın farkını güzelce tefhim etmeli.*

2. *Vezâif-i tahririyye namıyla derun-u kitapta muharrer bendleri tevsi’ etmeli. Üç kelimeli cümlelerden başlayarak büyütmeli.*

3. *Çocukların anlayacağı ibareler ile imlâ etmeye ri’ayet etmeli.*

4. آ *ile* عا *beynindeki farkı göstermeli. Bunun için müteaddid temrinler yazdırmalı.*

5. *Hurûf-ı sakile (kalın ünlü) ile hurûf-ı hafifenin (ince ünlü) sûkün ve harekâtı hakkında izahât-ı muknia (ikna edici bilgi) verilmeli.*

6. ض *ile* ظ *’nın suret-i telâffuzları hakkındaki ihtilafı güzelce anlatmalı.*

7. *Çocukların anlayamayacağı şeyleri imlâ ettirmemeli.*

8. *Söylenildiği gibi yazılmayan kelimelerden emsal-i müteaddide üzerine temrin yazdırmalı.*

9. *Cins kelimât denilip meselâ döşemekten döşeme gibi isimler husulini (yapmayı) âile’i kelimât denilip meselâ attan kısrak, tay, midilli gibi teferruat-ı lisâniyeyi dahi öğretmeli.*

10. *Münâsebât-ı kelimât denilip mesela. İlkbaharda.....yeşillenir. Tarzındaki kaidelere riayet etmeli.*

11. *Etfâli (çocukları) yazıya tahris etmeli(yönlendirmeli).* [14]

*"...Kitabımız iki kısım olup kısm-ı evveli senenin nısfında (*yarısında) *diğeri de nihayetinde bitecektir. İmlâ kitapları kıra'at* (okuma) *kitaplarında ayrı olduğundan bunlarda tahrir, takrir* (usûlüne uygun ve açık okuma), *imlâ tarikini* (yolunu) *elden bırakmamalıdır. Hacegânın (öğreticilerin) hâtır-ı nişânı olmak üzere (hatırlatılması için) ber vechi atî (aşağıda) on bir maded-i mühümme yazılmıştır."*

Görüldüğü gibi dilin öğreticiye tavsiye edilenler arasında öncelikle Arap harflerinin tanıtılması ve birbirinden ayrılan yönlerinin öğretilmesi bulunmaktadır. O gün için eğitim ve öğretimde büyük sorun oluşturan bu durum. Türkçenin ses düzenine göre hazırlanmış yeni Türk harflerinden sonra ortadan kalkmıştır.

O günkü eğitim ortamında Türkçe konuşan çocuklar için bir sorun oluşturan elif ve ayın ayrımı Türkçenin ses düzenine göre hazırlanmış yeni Türk harflerinin kabulüyle bu sorun olmaktan çıkmıştır.

Ahmet Rasim, kalın ve ince ünlülerin okunuşunun da kelimelerin yapısına göre güçlüğüne dikkat çekmektedir. O gün için sorun olan bu konu bugün de nisbeten çözülmüş değil. Öğretimde ince sıradan ek alan doğu ve batı kökenli kelimeler *emlâkçı*, *alkollu* örneğinde olduğu gibi hâlâ gereği gibi telaffuz edilememektedir.

Günümüzde kelimeler söylendiği gibi yazılır. Ahmet Rasim, öğreticilerden o yıllarda söylendiği gibi yazılmayan *Mustafa, Leyla, dedi, oldu, güvercin, dolu* gibi kelimelerin imlâsına dikkat etmelerini istiyor.

Harflerin ve kelimelerin yazılışı, okunuşu ve birleştirlmesiyle ilgili olarak yapılan açıklamalar Türkçe kelimelerden değil, doğu kökenli şekilerden kaynaklanmaktadır. Ahmet Rasim, görüldüğü gibi dilin öğretiminde ve yazılışında birtakım usûller koyarken yönteme ilişkin yaptığı tespitler hep yabancı kurallarla ilgilidir.

Bu tür yönteme ilişkin yayınların analizi, tanıtılması ve esaslarının değerlendirilmesi tezimizin öteki bölümlerinde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

---

[14] Ahmet Rasim, *İmlâ-yı Osmanî*, İstanbul, 1307 (1889), 3.

1.8. Osmanlı Ders Kitaplarında Eğitimi ve Öğretimi Yönlendiren Uygulamalar

1850'li yıllardan sonra yayımlanmış ders kitapları toplu hâlde gözden geçirildiğinde bunların zaman içinde geliştirildiği, işlenişlerinde farklı yöntemlerin uygulandığını, kitapların sınıflara göre kademeli olarak yazıldığı, özellikle okulun seçtiği hedefe uygun bilgiler içerdiği görülmektedir. Örnek olarak Reşat isimli bir yazarın 1308 (1890) tarihinde yazdığı *Rehber-i İmlâ yahud Esmâ-yı Türkiye* adlı "Maarif Nezareti celilesinin ruhsatı" ile basılmış kitapta bir nev'i kelimelerin doğru yazılmasını içeren yazım kılavuzu mahiyetinde kitaba yapılan eklemeler yer almaktadır. Ders kitaplarındaki ilgi çekici uygulamalardan biri olan bu çalışmanın örneklerini aşağıda bulabiliriz.

Bununla ilgili olarak kelimelerin doğru ve yanlış olanları sıralanmadan önce öğretmene ve öğrenciye yararlı olması düşüncesiyle şu bilgiler verilmiş, kelimeler sıralanmış ve bazı açıklamalar yapılmıştır. Dönemin Osmanlıcanın eğitimiyle doğrudan ilgili olan açıklama şöyledir:

Hatalı olan elfaz ve kelimât sağ tarafa, sahihleri sol tarafa konuldu. Bazı kelimelerle beraber yazılan "ع"harfi arabiye, "ف" farisiye, "ت" Türkîye, "ا"ecnebiye, "ب"harfi o kelime heyet'i kadimesi üzere yazıldığı hâlde bîmana bulunduğuna işaret olduğu gibi = işareti de kendinden evvel veya sonra olan kelimelerin tekrar edileceğine alamettir.

	Doğru	**Yanlış**
ع	ابدال	آبدال
	اوبورجوبور	آبورجوبور
ا	آتاشه ملیتەر	آتشه ملیتر
	آشجی	آحجی
	آزی	آزو
[ا]	ایرتەسی کون	ایرتسی کون
	سوتلاش	سودلاج

Bu şekilde kelimelerin doğru ve yanlış yazılış biçimleri verilirken bazı kelimelerin imlâsıyla ilgili açıklamalara da gidilerek okuyucuya ve öğreticiye faydalı bilgiler verilmek istenmiştir. Örnek olarak "ertesi gün" kelimesinin yazımıyla ilgili şöyle bir açıklama yer alır:

Türkçede "erte" ferda manasına "si" de muzaf (tamlanan) alametidir. Nihayetinde huruf-u imlâdan biri bulunan kelimelere alamet-i muzaf olan "si" lahik olunca (eklenince) huruf-ı imlânın sukutu (düşmesi) lazım geleceğine dair bir kaide yoktur. Binaenaleyh "ایرتسی" yazmak galat-ı fahiştir.[15]

Rehber-i İmlâ yahud Esmâ-yı Türkiye yazılışı ile okunuşuı arasında fark olan kelimelerin açıklanması dilin eğitimi sırasında okunuşlara da dikkat çekilmesi ilgi çekici bir durumdur. Bundan anlaşıldığına göre dilin eğitimi yalnızca yazılış açısından ele alınmıyor okunuşlara da yeri geldiğinde dikkat çekiliyor. Konuyla ilgili örneklerden biri aşağıdadır:

Ma'lum olduğu üzere Farisî ve "dört" mansını müfit olan " چار" ile "چهار" kelime-yi vahide olup evvelkisi ikincisinin muhaffefidir. Ancak daima her kelimenin hafifi sakîline merci olduğuna ve hususuyla bize " چهارشذبه" yi "چارشاذبه" olarak teleffuz ettiğimize göre hem hafife hem şivemize muvafık bulunmak cihetiyle hu kelimeyi "ها" sız olarak yazmamız evvela ve ensabtır.[16]

1.9. Öğretimi Zorlaştıran Eski Harfler

Yazı eğitimi yalnızca Türk dili dersleri için gerekli değildir. Dil ve onun yazıya dökülmesi, okunması bakımlarından da bütün dersleri ilgilendirir. Belirttiğimiz bu husus eski harfli metinlerde taşıdığı birtakım sorunlardan dolayı bir yandan öğreticiyi öte yandan öğreniciyi sürekli zorlamıştır. Belki Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin o dönemde yazılması ve okunması Türkçe kelimelere göre kolaydı. Asıl sorun Türkçe kelimelerin yazılışında ve okunuşunda yaşanmıştır. "meşk" diye nitelendirilen ve anlamı "açıkça yansıtacak kelimelerin gerçek değerlerini gözetecek biçimde okuma" anlamına gelen bu terimle okullarda yazılı metinlerin okutulması özel bir eğitimle gerçekleştirilir. Bu işi yapan öğretmenin adı da "meşk muallimi"dir. Osman Nuri, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müessesleri Dolayısıyle Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinde bu konuda şunları yazıyor:

Yazı ve meşk muallimi bile talebeye meramını anlatacak alelâde yazıyı ve Türkçenin imlâsını yani yazılış ve okunuş şeklini öğretmez, arap yazıları ve Arapça metinler üzerinde nakkaşlık ve kopyecelik yaptırırdı. Bundan dolayıdır ki bu mekteplerden çıkanlar iyi bir nakkaş, iyi bir kopyeci olurlar, fakat dertlerini anlatacak iki satırlık bir mektubu yazamazlardı.[17]

---

[15] Reşad, *Rehber-i İmlâ yahud Esmâ-i Türkiye*, İstanbul, 1890, 33-35.
[16] *a.g.e.*, 43.
[17] Osman Nuri Ergin, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müessesleri Dolayısıyle Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1939, 71.

1.10. Konuşma Dili ile Yazı Dilinin Farklı Oluşu

Cumhuriyet döneminde konuşma dili ile yazı dili arasındaki farklılık yeni Türk harflerinin konuşma diline uygunluğuyla ilgili olarak gündeme gelmiştir. (oldu, dedi...gibi.)

Cumhuriyet öncesi yıllarda ise bu durum daha çok köken olarak yabancı olan kelimeler ele alındığında söz konusu edilmiş, yazıyla konuşma arasındaki farklılığa dikkat çekilmiştir. *Genç Kalemler* dergisinin II. Cilt 6 Mayıs No 3 nüshasında yer alan "*Yeni Lisân*" makalesinde bu durum dile getirilmekte ve şu açıklama yapılmaktadır:

"*Ve tekellüm lisânıyla tahrir lisânı arasında daima derinleşen bir uçurum hâsıl oluyor.*"[18]

Aynı makalede söze devamla konuşmayla yazı dilinin yaklaştırılması gerektiği vurgulanmakta bunun için de şu açıklama yapılmaktadır:

"*Bunu temin için tekellüm ve tahrir lisânını birleştirmek, maarif-i Türkler beyninde (arasında) tamim (gerçekleştirmek) etmek lazımdır. Bu da; yeni lisânın kabulüne mütevakkıftır (bağlıdır).*" [19]

Genç Kalemler döneminde ortaya atılan bu düşünceler bir temenniden öteye gitmemiş Cumhuriyet döneminde yeni harflerin kabulünden sonra bu soruna bir çözüm getirilmiştir.

1.11. Gazeteciliğin Dilin Eğitimine Katkısı

Bilindiği gibi Tanzimat'tan sonra çıkan gazeteler, Türkiye'de yaşayan Ermeni, Rum, Yahudi azınlıklar tarafından çıkatrılmaktadır. Daha sonra Şinasi'nin *Tercüman-ı Ahval* gazetesi ile başlayan Türk gazeteciliğinin işlediği konular arasında dil ve millet ilişkileri ele alınmıştır. Gazetecilik dili Osmanlı Türkçesine açıklık ve sadelik kazandırmış, dilin yabancı dil bilgisi kurallarından arındırılmasının yolunu açmıştır.

---

[18] İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, *a.g.e.*, 126.
[19] *a.y.*

Dönemin fikir adamlarından biri Ziya Paşa'dır. Namık Kemâl ile birlikte Londra'da çıkardıkları *Hürriyet* gazetesinde "7 Eylül 1868" yayınladığı "Şiir ve İnşa" makalesinde vatandaş ile devlet arasındaki kopukluğa sebebiyet veren durumun dil olduğunu belirtmiştir. Ziya Paşa, kişinin kendisini geliştirememesinin, haklarının ne olduğunu bilememesinin sebeplerinin başında dili göstermektedir. Ziya Paşa şöyle demektedir:

Elyevm resmen ilân olunan fermânlar ve emirnâmeler ahad-ı nas (halk tabakasında) okuduldukta bir şey istifade ediliyor mu? Ya bu muharrerat (yazılmış şeyler) yalnız kitâbette (okur-yazarlıkta) melekesi olanlara mı mahsûstur.[20]

Tanzimatın sağladığı nimetlerden yararlanılarak çıkarılan gazetelerden biri İbrahim Şinasi'ye aittir. Agâh Efendi' ile birlikte 1860 yılında çıkardığı *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin ilk baş makalesinde Şinasi, şöyle demektedir:

Umum halkın kolaylıkla anlayacağı mertebede iş bu gazeteyi kaleme almak mültezem (lüzumlu) *olduğu dahi makam münasebetiyle şimdiden ihtar olunur.*[21]

Meşrutiyetin ilanından daha 20 yıl geçmeden Cumhuriyet'in ilanı Türkiye'de yaşanan siyasî ve toplumsal olaylar Türkçenin eğitim ve öğretiminde değişikliklere sebep olmuş bu etkinlik bir türlü istikrar bulamamıştır. Bir dil bilgisi kitabı yazmanın 1940'lı yıllara kalması bu durumu gösteren önemli bir kanıttır. Bununla birlikte Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabulü (3 Mart 1924), Ta'lim Terbiyenin kuruluşu gibi köklü atılımlar bu etkinliğin geleceğine yön vermiş ve olumlu gelişmelere zemin hazırlamıştır.

Ana dili öğretimi ve bununla ilgili kullanılan yöntemler, dil öğretiminde izlenen yollar Tanzimat dönemiyle başlamıştır denebilir. 1850'li yıllarda Avrupa'ya eğitim ve öğretim için gönderilenlerin bu gelişmedeki rolü büyüktür.

Ana dilin insanın ve toplumun hayatındaki yerinin öneminin anlaşılması, anadile dönüş, XIX. yüzyıldan sonraya rastlamaktadır.

Ülkemizde ana dili öğretiminin eskilere giden uzun bir geçmişi yoktur. Osmanlı eğitim kurumları diye adlandırılan sıbyan okulları (mahalle mektepleri), medreseler, saray okulları (Mekteb-i Enderûn) ana dili diye bir kavram tanımaz. Bu okullarda Türkçe öğretiminden söz edilmez. Türkçenin özelliklerini belirleme,

---

[20] Hamza Zülfikar, "Tanzimat'ın Getirdiği Yeniliklerin Türk Dilindeki Yankıları" *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Ulusalararası Sempozyumu*, Ankara, 1984, 569.
[21] *a.g.e.*, 574.

kurallarını saptama gibi bir gereksinim de duyulmaz. Tersine bu eğitim kurumlarında okuyanlarca basit görülür, horlanır.[22]

Tanzimatla başlayan bilinçlenme her alanda olduğu gibi eğitim alanında da kendini gösterir. Türkçülük hareketinin de etkisiyle Osmanlı Devletini oluşturan aslî unsur olan bir Türk milletinden ve Türk dilinden bahsedilmeye halkın ve dilimizin problemleriyle ilgilenilmeye başlanır.

Beşir Göğüş, Türkçe eğitiminin gelişimi ile ilgili gelişmeleri anlatırken tarihimizde Tanzimat dönemine kadar Türkçenin bir eğitim konusu olmadığını bildirir. Ülkemizde en yaygın olan "sıbyan" okullarında tek amaç ibadet için Kur'an okumayı öğretmektir. Bu amaçla Arap alfabesi öğretilir, bu alfabeyle Türkçe yazılar da okunup yazılırdı. Türkçe yazma eğitimi genel olmayıp, ancak isteyen birkaç öğrenciye gösterilirdi.[23]

Bu nedenledir ki eski dönemlerde okumayı bilen fakat yazma bilmeyen, okur fakat yazar olmayan insanlar bir hayli fazladır. Çünkü Arap harfleriyle yazmak uzun ve meşakkatli bir iştir.

Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk eğitim ve öğretim kurumları olan sıbyan okulları yanında mekteb-i iptidaîler açılmıştır. İptidaiye olarak adlandırılan bu ilkokullarda, ilk okuma-yazma öğretiminde önemli ilerlemeler görülür. Türkçe derslerine önem verilerek eğitimde millileşmeye doğru bir adım atılır. Okuma ve yazma öğretimine aynı ölçüde önem verilir.[24] Bu okullarda da ilk okuma-yazma eskiden olduğu gibi tümevarım yöntemiyle; harflerden başlayarak öğretiliyordu.[25]

Tanzimat dönemiyle beraber başlayan tartışmalardan birisi de Türkçe okuma-yazma öğretimini zorlaştıran, yapısı itibariyle dilimizin ses özelliklerini yansıtmakta da eksik kalan Arap alfabesinin ıslahı veya değiştirilmesi olmuştur.

Dr. Rüştü bu konuda hazırladığı "*Nuhbet'ül Etfâl*" isimli eseriyle önemli bir reform gerçekleştirmiştir. Bu kitapta okuma-yazma öğretiminde uygulanacak yöntem, çocukların okuması için fabl türünde yazılmış hikâyeler yer almaktadır.[26]

---

[22] Özdemir, a.g.m., 24.
[23] Beşir Göğüş, "Anadili Eğitim Programlarının Niteliği", *Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos, 1983, 46.
[24] Bayram Kodaman, Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi" 150.Yılında Tanzimat, (Yay.Haz. Hakkı Dursun Yıldız) Ankara, 1992, 482.
[25] Mukim Sağır, *Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, Ankara, 2002, 20.
[26] Hasan Güleryüz, *Programlanmış İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, Ankara, 1997, 10.

Bu gelişmelere paralel olarak bir yanda da Türkçenin özelliklerini ve kurallarını anlatan gramer kitaplarının yazımı da hız kazanmıştır. İlkin "*Kavâid-i Osmânî*" olarak bu kitaplarda önceleri daha çok Arapça ve Farsça dil özellikleri ağırlığı oluştururken daha sonraları "Türkçe" adı tercih edilmeye ve Türk dilinin özellikleri geniş olarak işlenmeye başlanmıştır.

Zeynep Korkmaz, Türkçenin gramerinin yazılması konusuyla ilgili olarak yaptığı değerlendirmesinde Tanzimat dönemi yapılan çalışmaları şu şekilde ifade etmektedir:

"Gramer çalışmaları ve gramer yazarlığı açısından oldukça hareketli bir dönem, *Tanzimat* dönemidir. Tanzimat hareketi ile batıya yönelmiş olan Osmanlı toplumu, siyasal ve sosyal yapısı yeni bir düzene sokulmaya başladığından, bu durum, aynı zamanda dilde sadeleşme hareketine ve dolayısıyla gramer çalışmalarına da ağırlık kazandırmıştır. Tanzimat ve onu izleyen dönemlerde, dil konusunun uygulama bir yana bilinçli bir düşünce olarak ortaya çıkması, o güne kadar geri plana itilmiş olan Türkçenin de ele alınması ve gramerinin yazılması gereğini gündeme getirmiştir. 1851 yılında *Encümen-i Daniş'*in kuruluşu ile Osmanlı Türkçesi gramerlerinin yazılması karar altına alınmıştır. İşte Ahmet Cevdet ve Fuat Paşa'ların birlikte yazdıkları *Kavâid-i Osmaniyye* (1851)'den başlayarak 1910 yılına kadar uzanan dönemde, birçok gramerin ortaya konmuş olması, bu anlayış değişiminin sonucudur."[27]

Bu dönemde tartışılan konulardan birisi de Arap alfabesinin Türkçenin ses özelliklerini karşılamada yeterli olup olmadığıdır. Aydınların büyük bir bölümü Arap alfabesinin Türkçenin seslerini karşılamada yetersiz olduğunda, fazla harfler bulunduğunda hem fikirdir. Bu durum okuma ve yazma öğretimini de olumsuz etkilemektedir. Bununla ilgili değişik görüşler ortaya atılmıştır.

Dönemin aydınlarından bir bölümü Arap alfabesinin ıslahını savunurken bir kısmı da alfabenin değiştirilerek Latin harflerinin kullanılmasını istemiştir. Bu konuda bazı girişimler olmuşsa da bu köklü değişikliği gerçekleştirmek Cumhuriyet Türkiye'sine kısmet olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde harflerde değişiklik yapılması konusu ilk kez eğitim alanında yapılan ıslahatlar kapsamında okuma-yazma usûlünün kolaylaştırılması ve harflerin ıslahı şeklinde, 1862 yılında Münif Efendi'nin Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği konferansta dile getirilmiştir. Bundan bir yıl sonra da Azerbaycanlı Ahundzade Mirza Feth-Ali Babıâli'ye harflerin yenileştirilmesi konusunda bir layiha (belge) sunmuştur. 1869 yılında ise Londra'da bulunan Namık

---

[27] Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu" ekaynak:http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/v.t.kongresi/Dil%20cilt%20I/zeynep%20korkmaz.htm. erişim tarihi: 02.05.2006.

Kemâl ile İranlı aydın Melkum Han ve İstanbul'da *Terakki ve Ruzname-i Ceride-i Havadis* gazeteleri arasında Arap harflerinin ıslahı ve Latin harflerinin okuma yazmayı kolaylaştırdığına ilişkin tartışmaların yaşandığı görülmektedir.[28]

Bu arada Arnavutlar'ın Arap harflerini kullanmayı bırakıp Latin harflerini kabul etmesi Osmanlı aydınlarından yenilik taraftarı olanları biraz daha cesaretlendirmiştir. Çünkü Ali Suavi, Namık Kemâl gibi aydınların bazıları dilde sadeleşmeyi ve Arap harflerinin ıslahını uygun gördükleri hâlde Arap alfabesini değiştirme fikrine pek sıcak bakmamışlardır.

Ali Suavi, Paris'te 1869'da yayınladığı *Ulûm* gazetesindeki "Lisân ve Hatt-ı Türkî" başlıklı makalesinde Arap harflerinin iyi olmakla beraber, kusurları bulunduğunu, ıslah edilmeğe muhtaç olduğunu açıklamış fakat Arap alfabesinin değiştirilmesine taraftar olmadığını da bu arada belirtmiştir.[29]

Namık Kemâl, 1878'de Arap harflerinin sağdan sola, Latin harflerinin ise soldan sağa yazıldığını ileri sürerek, alfabe değiştirme önerilerini olumlu karşılamamıştır. Öte yandan 1869'da İbrahim Şinasi, 1884'te de Ebuzziya Tevfik, basımda kullanılan Arap harflerini oldukça ıslah etmişler, Ebuzziya 519 olan harf ve işareti 110 sayısına indirmiştir.[30]

Arap harflerinin ıslah edilmesi ve Latin harflerinin alınması şeklindeki iki temel görüş, II. Meşrutiyet'in ilanıyla canlılık kazanmış ve özellikle Hüseyin Cahit, Celal Nuri, Dr. Abdullah Cevdet ve Kılıçzade Hakkı gibi yazarlar tarafından Latin harflerinin eğitimin yaygınlaştırılmasında sağlayacağı fayda dile getirilmiştir. Buna karşılık önemli bir aydın kesimi ise *Kur'an*'ın Arap harfleriyle yazılmasına bağlı olarak bu yazının İslâm âlemiyle siyasî ve kültürel bağı sağladığını, vazgeçilmesi hâlinde bu bağın kopacağını ve geçmişin mirasından yoksun kalınacağını savunmuşlardır. Buna paralel olarak Arap harflerinden tamamen vazgeçmek yerine harflerin ayrı ayrı kullanılarak ve sesli harfler eklenerek kullanılması fikri de öne sürülmüştür.[31]

Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbal* adlı kitabında Türk dili ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "*Altaylara kadar gideceğimize, son derece züğürt olan türk lisân ve edebiyatını biraz tasfiye ve i'la etsek büyük bir Türkçülük etmiş oluruz. Meselâ: şu Sâmî ve lisânımızın ruhuna uymayan harfleri (Arap harflerini) terk edelim. Üniversal (cihanşümul) olan Latin harflerini alalım. Arap harfleri, arap ve İbrânî gibi Sâmî*

---

[28] Yasemin Doğaner, "Elifba'dan Alfabeye: Yeni Türk Harfleri" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, 28. Aralık 2005, Ankara.
[29] M. Şakir Ülkütaşır, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara, 2000, 21.
[30] *a.g.e.*, 20-21.
[31] Doğaner, a.g.m., 29.

diller içindir. Bu lisânlar riyazî elsine olup, düsturlar, vezinler dahilinde cereyan eder. Her kelime, tarife tabidir."[32]

Celâl Nuri, daha sonra bir başka yazısında Latin harflerinin uygulanması için bir teklifte bulunur. Bugünkü manada pilot uygulama yapılmasını önerir: "*Maarif Nezaretine âcizâne bir teklifim var. Bu usûl (Latin harfleri) tecrübeten bir sancakta, bir sene müddetle tatbik edilsin. Eğer senenin nihayetinde ehl-i kurâ, avam (ve hatta havas) okur-yazar olmaz, kolaylıkla tahsil çarelerini bulmaz ise usûl terk olunsun.*"[33]

Nitekim bu konuda Enver Paşa bir girişimde bulunmuş ve Harbiye Nazırı olduğu sırada Türkçe kelimelerin yazımında ünlülerin de kullanıldığı bir alfabe hazırlatmış ve bundan sonra yazışmaların bu alfabeye göre yapılmasını ve bu alfabenin askerlere öğretilmesini emretmiştir. Halk arasında "*Ordu Elifbası*", "*Enver Paşa Yazısı*" olarak da adlandırılan bu yazı, savaş yıllarında eski alışkanlığı bozduğu ve işleri yavaşlattığı için fazla ilgi çekmemiş ve kullanımından vazgeçilmiştir.[34]

Alfabeyle ilgili tartışmalar, dil bilgisi kitaplarının yazılmaya başlanması Tanzimatla başlayan girişimleri Meşrutiyet döneminde biraz daha ileri taşır ve Cumhuriyete kadar uzanan bir süreci oluşturur.

Zamanla dilde sadeleşme bir akım hâline gelir, güçlenir. Türkçe bir sözlük zorunluluğu doğar. Bu konudaki ilk girişimleri Atatürk başlatır. 1928 yılında harf inkılâbıyla yeni harflerin kabulüyle başlayan çalışmalar, 1929 yılında ilk Türkçe programının hazırlanması ve 12 Temmuz 1932 yılında daha sonra Türk Dil Kurumu olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin açılmasıyla Türk dili ve Türkçe öğretiminde yeni bir dönem başlar.[35]

Bu dönemde artık Türkiye Türkçesinin dil bilgisi kitaplarının hazırlanışı ve Necmeddin Halil Onan'ın ortaokullar için hazırladığı dil bilgisi kitabı göze çarpmaktadır.[36] Türkiye Türkçesi her ne kadar Cumhuriyetin ilânıyla başlar görünse de Zeynep Korkmaz'a göre Türkiye Türkçesi ile ilgili gramerlerin başlangıcı 1908'e kadar uzanır. Bu dönemin gramer yazarları, genel olarak üç dilin karmasından oluşan Osmanlı Türkçesini değil, doğrudan doğruya Türkçeyi temel alan yeni bir anlayış ve yeni bir görüşle işe koyulmuşlardır. Ancak, bu tutum yanında, 1908'den Cumhuriyet dönemine hatta 1928 yazı devrimine kadar uzanan yıllarda, gramer anlayışına ve yazılan gramerlere yöntem bakımından batı gramerlerinin örneklik etmesi gibi bir tutum ve anlayışın da ağırlık kazandığı görülür.[37]

---

[32] Ülkütaşır, *a.g.e.*, 28.
[33] *a.g.e.,* 30..
[34] *a.g.e.*, 26.
[35] Cahit Kavcar, *Edebiyat ve Eğitim*, Ankara, 1994, 186.
[36] Özcan Demirel, *Türkçe Öğretimi*, Ankara 1999, 91.
[37] Korkmaz, *a.g.e.*, 2.

Beşir Göğüş'e göre de Türkiye Cumhuriyeti, ulusal bir devlet olarak ana dilimiz Türkçenin eğitimine büyük önem verdi. Programlar, amaçlar ve etkinlik yönünden ayrıntılarla belirlendi; ilk okuma yazmada, harften başlama yerine "sözcükle okuyup yazma yöntemi" uygulanmaya başlandı (1924). Daha sonra, 1936 yılında ise, cümle ile eğitim yöntemi uygulanmaya başlandı. Ana dili eğitiminde en büyük atılım, 1928 yılında yeni Türk harflerinin kabulü oldu. Bu alfabe, ana dilini okuyup yazmakta, büyük bir kolaylık ve doğruluk getirdi.[38]

Geliştirilen yöntemlerin örnekleri dil bilgisi kitaplarında, sözlüklerde ve dil öğretimi ilgili özel yayınlarda görebiliyoruz. Bu kaynakları esas alarak dil öğretimindeki yöntemleri, yapılan değişiklikleri varılan düzeyi bu çalışmada tarihi sıra göz önüne alınarak ele alınacaktır.

Çalışmamızı yürütürken tarihi ve sosyolojik dönüm noktaları olan dönemleri göz önünde tutarak bir tasnif yapmayı uygun gördük. Buna göre siyasi, ekonomik ve edebî tarihimizde belirleyici rol oynayan Tanzimat dönemine ait eserler bir bölümde, çeşitli fikir hareketleri sonunda ulaşılan bir nokta olarak değerlendirebileceğimiz Meşrutiyet devri bir dönem olarak ele alınmıştır.

Böylece günümüzde uygulanan yöntem ve yaklaşımlara da daha geniş bir açıdan bakabilme ve karşılaştırma yapabilme imkânına kavuşabileceğimizi düşünüyoruz. Eski harfli kaynaklara dayanan bu dönemlerin değerlendirilmesi bugüne kadar gereği gibi ele alınamamıştır. İşin yazıdan kaynaklanan bu güçlüğü Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin iyi değerlendirilmesini engellemiştir.

Bugün bile Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında yöntem arayışları sürmektedir. Çoğu eski kaynaklara dayanan gelişmeleri Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar ele alırken o dönemin öğretmen ve öğrenci durumu da bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenciler arasında azınlık durumunda olanların bulunması ve ülkenin geniş coğrafyası uygulanan yöntemleri değiştirmiştir.

Bugün sağlanan bilgi ve tecrübe birikimine rağmen ana dilin eğitiminde yaşanan sorunlar dinmemiştir. Bu durum biraz da çeşitlenen eğitim ve öğretimden anaokullarından başlayarak yüksek öğretime kadar giden basamaklardaki programlardaki çeşitliliklerle de ilgilidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ün başlattığı Türkçecilik, Türk dilinin eğitim ve öğretimi, Türk dilinin dünya dilleriyle olan ilgisi gibi konulardaki

---

[38] Göğüş, *a.y.*

çalışmalar sonraki yıllarda ne yazık ki yavaşlamış[39], hatta gelinen noktada Türkçenin bilim dili olup olmadığı tartışılır olmuştur.[40]

Bu gerilemenin sebeplerinin başında Türkçe dersinin seçmeli mi, mecburi mi olacağı konusundaki değişiklikler gelmektedir. Uygulanmaya çalışılan şû'ra kararları, Ta'lim Terbiye Kurulunca yapılan müdahâleler, yöntem değişiklikleri, ders kitaplarıyla ilgili kararlar, dil bilgisi eğitiminin yapılıp yapılmayacağı yaşanan kargaşanın bir başka boyutudur. Ülkemizde ders kitapları ya bakanlık tarafından düzenlenir veya ihâle edilerek hazırlatılır. Bu tür tutum ve uygulamalardan dolayı bir istikrar sağlanamamıştır. Ders kitaplarının hazırlayan yazarların dilin öğretimi konusuna farklı bakışları eğitim kurumlarının tavrına da etki etmektedir. Böylece aynı konular farklı şekillerde adlandırılarak bir kavram kargaşasına neden olmaktadır.

Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet sonrası yaşanan bu kargaşa bugüne kadar değişik biçimlerde ele alınmışsa da konunun gerçek tarihi boyutu irdelenmemiştir. Yapılan yanlışların, uygulamalardan doğan kargaşanın sebepleri, sonuçları ortaya konamadı. Bu alanda çalışanlar daha çok mevcutları değerlendirmiştir. Kronolojik bir tablo çizememişlerdir. Eski kaynakların Arap harfli Türkçe metinlerden oluşması, incelemecileri konun bu yönüne yönlendirmemiştir. Oysa mesele tarihi boyutu, harfleri, imlâsı ve konularıyla bir bütün olup birbirini izleyen süreçlerden oluşuyor. Bu süreçlerin tek tek ele alınması doğru uygulamalarla yanlış uygulamaların birbirinden ayrılması için kaynakların öncelikle değerlendirilmesi bir takım sonuçların ortaya konması gerekirmiştir.

Tanzimat dönemi kültürümüzde her alanda yenilik ve değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Osmanlı devletinin geri kalmışlığının çareleri aranırken ilk olarak ele alınan eğitim kurumları olmuştur. Bu dönemde batılı anlamda eğitim veren çeşitli okullar açılarak geleneksel medrese eğitiminden vazgeçilmeye başlanmıştır.

Açılan bu yeni okulların müfredatlarında da esaslı değişiklikler yapılmıştır. Sıbyan mekteplerine ve rüştiyelere öğretmen yetiştirmek için açılan *Darül Muallimin* ve *Darül Muallimat*'ın dersleri arasında "*usûl-i tedris*" adıyla yöntem dersi konularak öğretim konusuna gereken önem verilmeye başlanmıştır. Okulların dersleri çağın gereklerine göre değiştirilirken daha önceleri Arapça ve Farsça dil bilgisi dersleri ağırlıktayken Türkçe dil bilgisi derslerinin saatlerinin de arttığını görmekteyiz.

Tanzimat devrinde dil meselesi, artık üzerinde düşünülen, tartışılan, çareler aranılan bir meseledir. Çünkü Tanzimat'ın getirdiği yeni şartlara ve yeni fikirlere

---

[39] Osman Mert, "Türkçe'nin Eğitim ve Öğretimi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" , *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2002, S. 19, s. 349.
[40] Feyza Hepçilingirler, "Bilim Dili Olarak Türkçe", *Bilim ve Ütopya*, Nisan 2006, S. 142, s. 23.

halkın intibakı, Şinâsi'nin *Tercüman-ı Ahvâl* mukaddimesindeki deyişiyle "*umum halkın kolaylıkla anlayabileceği*" sade bir dille mümkün olacaktır.[41]

Tanzimat döneminde kurulan kurumlardan biri olan Encümen-i Daniş'in çalışmalarıyla batıdan kitaplar tercüme edilirken ilk Türkçe dil bilgisi kitabının hazırlandığını görülür. Daha sonra benzer dil bilgisi kitapları hazırlanarak Türkçenin kuralları oturtulmaya çalışılır.

Türkçe öğretimi alanındaki ilk ciddî tatışmalar, Türk diliye ilgili görüşler, yazılan gramer kitapları, kıra'at kitapları, rehnümalar ve sözlükler yardımıyla Türkçe öğretimi ile ilgili gelişmeler tespit edilecektir.

[41] Leyla Karahan, "Namık Kemal'in Türkçenin Sadeleşmesi Hakkındaki Düşünceleri" *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, s. 9.

I. BÖLÜM

2. TANZİMAT VE MEŞRUTİYET DÖNEMİ AYDINLARININ TÜRK DİLİNİN EĞİTİMİNE VE DOLAYISIYLA YAPISINA BAKIŞLARI

2.1. ZİYA PAŞA'NIN GÖRÜŞLERİ

Ziya Paşa'nın Türk diliyle ilgili görüşlerini *Şiir ve İnşa* adını verdiği makalesinde bulmaktayız. Bu makalenin birçok yerinde şiir, düz yazı (nesir) hakkında geniş bir bilgi vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ziya Paşa, konumuza dolaylı olarak değinmektedir. Söz konusu makalesinde şunları yazmıştır:

Ta'accübe şayan değilmidir ki bizde yazı bilmek başka, kâtip olmak yine başkadır. Hâlbuki sair lisânlarda yazı ve imlâ bilen kâtip olur.

Ziya Paşa aynı makalede dil öğretimindeki kaynakların eksikliğine, imlâdaki tutarsızlığa yazıdaki keyfiliğe dikkat çekmektedir:

Zira vaktiyle Türkçeye mahsus lûgat kitabı yapılmamış ve Osmanlılar milel-i saire-i (başka milletleri) daire-i hükümlerine aldıkça her birinden gördükleri yeni şeylerin isimlerini o milletin lisânından alıp az çok bozarak kullanmış ve her kâtip bu lûgati sukün ve harekâtının (okuınuşu sağlayacak işaretlerin) zihnince uyan bir şekliyle yazıp saireleri dahi diğer surette zaptetmiş olduklarından imlâ öğrenecek kişi evvel emirde (öncelikle) bunların hangisine tabii olacağında mütehayyir olur (şaşırır).

Tanzimat döneminin aydınlarından olan Ziya Paşa, Namık Kemâl, Şinasi, Ahmet Mithat ve diğerlerinin üzerinde durdukları imlâ konuları dil öğretimindeki kaynak eksikliği, yazıdaki tutarsızlık daha sonraki yıllarda çeşitli sözlüklerin ve dil bilgisi kitaplarının yazılmasına sebep olmuştur. Bununla da kalınmamış, özellikle 1900'lü yıllarda dil öğretimi de gündeme gelmiş ve bu yolda çeşitli rehber kitaplar hazırlanmıştır.

2.2. İBRAHİM ŞİNASİ'NİN GÖRÜŞLERİ

İbrahim Şinasi, Tercâman-ı Ahval (Nu 1 Teşrinievvel 1277)'de *Mukaddime* başlığı altında yazdığı ilk makalede özellikle *hey'et-i ictimaiye* terimini söz konusu eder. Hey'et-i ictimaiyede yaşayan halkın birtakım sorumluluklarının bulunduğunu hatırlatırken bu sorumlulukların dile getirilmesi, yazılması gerektiği üzerinde durur.

Bunun da "maarif kuvvetiyle zihinlerin açılması" ön şartıyla mümkün olacağını belirtir. Bu temel düşünce içerisinde Türkçe bir gazetenin yayınlanmasını ve bu gazetenin "milel-i mütemeddine"nin fikir cephesini geliştirmeye dönük olması gerektiği üzerinde durur.

İ. Şinasi, daha sonra makalesinin devamında şöyle demektedir:

İmdi işbu gazete ahvâl-i dâhiliye ve hâriciyyeden müntehap bazı havâdisi ve maârif-i mütenevvia ile sâir mevâdd-ı nâfiaya dâir mebâhisi neşr ü beyâna vâsıta olacağından nâşî, Tercemân-ı Ahvâl unvânı ile tesmiye olunmak münasip görüldü.[42]

Görüldüğü gibi İbrahim Şinasi, gazeteyi ülkede ve ülke dışında olup bitenlerden halkı haberdar etmek ve toplum için yararlı olan bilgileri yayınlamak, geniş halk kitlelerini eğitmek için gazeteyi bir araç olarak görür. Bu düşünce doğrultusunda çıkarılan Tercemân-ı Ahvâl halkın bilgilendirilmesi yayında eğitilmesine hizmet eden bir araç olarak görülmüş, gazetede çıkan yazılar bu amaca hizmet etmiştir.

İbrahim Şinasi'nin döneminde Türk eğitimine gazete aracılığıyla yaptığı katkı yanında onun tiyatroculuğu da bu başlık altında ele alınabilir. İbrahim Şinasi dilimizde ilk kez tiyatro türünde eser yazıp yayınlamıştır. *Şair Evlenmesi*'nden önce de Türkçe oyun denemeleri yapılmışsa da Türkçe olarak yazılıp yayınlanan oyun *Şair Evlenmesi*'dir.

Şair Evlenmesi, dil özellikleri bakımından dilde sadeleşme ve halk diline yönelişin bir başlangıcıdır. O dönem içerisinde halkın anlayacağı bir dilin kullanılması gereği aydınların sıkça dile getirdiği bir gerçek olmasına rağmen pek az eserde bu sadelik görülür. *Şair Evlenmesi* bu eserlerin başında yer alır. Şinasi, eseri özellikle halk diliyle yazdığını belirtir.[43] Yazar, böylelikle hem mizah unsurlarını kullanmış hem de halkın anlayacağı bir dille yazmanın gerekliliğini göstermek istemiştir.

Özellikle nesir alanında verdiği eserlerle sade ve kurallı bir dil kullanmaya özenen Şinasi, diğer Tanzimat yazarları gibi tiyatroyu cahil halk kitlelerini eğitmek ve insanları okuma ve yazma öğrenmeye yönlendirmek için bir araç olarak kullanmayı düşünmüştür.

Bir yandan gazetecilik öte yandan tiyatro taraftarı olan İbrahim Şinasi'nin yaptığı etkinlikler dönemi içinde ciddî atılımlardır. Onun bu etkinlikle toplumun eğitimine ağırlık verdiği ve bu yolda da önemli mesafe katettiğini söyleyebiliriz.

---

[42] İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, *Şinasî Bütün Eserleri*, Ankara, 2005, 166.
[43] Hüseyin Seçmen, *Şinasi*, Ankara, 1972, 71.

2.3. ALİ SUAVİ'NİN GÖRÜŞLERİ

Ali Suavi, Türk dilinin sadeliği için açılan savaşta ilk safta olanlardandır. Namık Kemâl'in Tasvir-i Efkâr'daki yazısından dört ay sonra, İstanbul'da çıkarmağa başladığı *Muhbir* gazetesinin ilk sayısına yazdığı ön sözü şöyle bitirir:

Tasrihi caiz olan her şeyi, asitane kullanılan adi lisân ile ya'ni herkesin anlayabileceği ifade ile yazacaktır.[44]

Suavi'ye göre "Osmanlıca" adlı bir dil yoktur. Nitekim sonradan Şemseddin Sami de bu fikri savunmuştur. Onlara göre dilimiz "Türkçeleşmiş Türkçedir."[45] Daha sonra bu görüşü Ziya Gökalp başta olmak üzere diğer Türkçü aydınların da benimsediğini görmekteyiz.

Suavi, "bir dil ne kadar çok kelimeyi temsil eder ve özüne mal ederse o kadar zengindir" görüşündedir. Dilimizde pek çok dilden alınma kelimeler olduğunu fakat asıl değerin yabancı kelimeleri benimsemek ve millete mal etmek olduğu fikrindedir. Yabancı dillerden kelimeler girmeli fakat yabancı gramer kuralları girmemelidir.[46] Aynı düşünce günümüzde de değişik vesilelerle dile getirilmektedir.

Ali Suavi, Muhbir gazetesinde yazdığı yazılarında dilimizin sadeleşmesi ve halkın anlayabileceği ifadelerin kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece dilimizdeki terkipler yerini Türkçe kelimelere bırakacaktır. O dönemde bunu imkânsız olarak görenlere de şöyle seslenmektedir:

"Eğer imlâmız çapraşıklıktan kurtulmak imkânı yoktur derseniz, yine bu usûlümüzü bozmıyarak işaret gibi yeni bir iş daha çıkarmayarak şu elimizde bulunanı ıslah mümkündür. Haydi ıslaha çalışalım ve bunun için bahs açalım. Nihayet bir yere baş bağlayalım."[47]

Ali Suavi, Paris'te çıkardığı Ulûm gazetesinde de aynı görüşlerini ifade eden yazılar yazarak Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş olan kelimelerin çoğullarını kullanmak yerine onların Türkçe kurallara göre çoğul şekillerini kullanmak gerektiğini savunur. Dil bilincinin oluşmasında bu tavrın önemli olduğunu şöyle belirtmektedir: *Mesela Arabîden âlim ve kâtib lûgatlerini alıp sigaları gibi zabtetmişiz; amma cem'inden ketebe ve küttab ve ulema demeğe mecbur değiliz;*

---

[44] Levend., *a.g.e.*, 115.
[45] Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 84.
[46] *a.g.e.*, 85.
[47] Levend., *a.g.e.*, 116.

âlimler, kâtibler diyebiliriz. Dünyada her lisânın tabiatı dahi böyle bizim lisân gibidir.[48]

2.4. NAMIK KEMÂL'İN GÖRÜŞLERİ

Namık Kemâl, Osmanlıcanın ıslahı ve yaygınlaştırılması, eğitim ve öğretimi gibi konular üzerinde görüş ileri sürerken düşüncelerini *Lisân-ı Osmaninin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir* adlı makalesinde birkaç başlık altında toplamıştır:

1. Türkçenin gramerini hazırlamak, (Evvelâ, kavaid-i lisânın mükemmel surette tedvin ve temhidi)
2. Bir lûgat meydana getirmek,
3. İfadeyi külfetli sanatlardan kurtarmak,
4. Güzel Türkçe örneklerinin yer aldığı mecmualar hazırlamak,
5. Türkçeyi her sahada kullanmak.[49]

Namık Kemâl, öncelikle Türkçenin kapsamlı bir sözlüğünün hazırlanması gerektiğini düşünmektedir. O, dilimizin Arapça ve Farsça kelimelerden fazlaca etkilendiğini kabul eder. Fakat Arapçaya ve Farsçaya ait sözlüklerin hiçbir zaman bir Osmanlı için yeterli olmadığı görüşündedir. Bu görüşünü şöyle açıklar:

Bir millete mahsus hâlleri başka bir millete aynen tatbik etmek nasıl mümkün değilse, Araplar ve acemler için hazırlanmış lûgatler dahi her ne şekle girerse girsin bizim lisânımızda merci-i fesahat (doyurucu bir kaynak) olamaz.

Sözlük hazırlamada ısrarlı olan Namık Kemâl, dönemin bilimsel terimlerini de dile getirir; bu konuda öncelikle tıp tahsili ile ilgili kavramları örnek veren yazar, Latince ve Arapçadan alınana kavramlar yerine Türkçe karşılıklarının bulunmasını dile getirir. Türkçede karşılığı bulunamayan ıstılahların (terimlerin) yerine tercüme veya aynen kelime alınması ister.[50]

Görüldüğü gibi Namık Kemâl, öğretim hayatı boyunca bilimsel terimlerin başlı başına bir konu olarak ele alınmasını önerir. Bununla da Türkçenin eğitimine, bilim diline bir düzen verilmesi gerektiği ortaya çıkar.

---

[48] *a.y.*
[49] Karahan., a.g.m., 25.
[50] Kazım Yetiş, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul, 1996, 19.

Dikkat edilirse örnek metinler hazırlama fikri Osmanlıcanın gereği gibi öğretilmesine dönüktür. Bunun dışında Türkçeyi her sahada kullanmak fikrini ortaya atan Namık Kemâl bu görüşleriyle de dili ülke çapında yaygınlaştırmak düşüncesindedir.

Dilde sadelik konusunda girişimleri de olan Namık Kemâl, öncelikle konuşma dili ile yazı dili arasındaki farka dikkat çeker. Yazı dilinin sadeleşerek halkın anlayabileceği bir şekle dönüştürülmesi gerektiği görüşündedir.

Namık Kemâl, 1882 tarihinde Midilli'de iken yazdığı *Celâl Mukaddimesi'*nde dilin eğitimi ve öğretimiyle ilgili olarak ilgi çekici açıklamalarda bulunur. Okuma bilnenlerin bile defalarca sözlüklere bakma zorunda kaldıklarını şu sözlerle dile getirir:

*İki sahifelik bir yazı okumak içün herkesi seksen defa Kâmûs veya Burhan'a müracaat mecburiyetinde bulundurmak niçün mariften madud olsun (*sayılsın*).*[51]

Namık Kemâl'in yukarıda belirtilen görüşlerinin temelinde dikkat edilirse sürekli Türkçenin eğitimi çeşitli açılardan ele almaktadır. İhtiyaç duyduğu sözlükler ve dil bilgisi kitapları dilin öğretilmesinde gerekli olan kaynaklardır. Bu durumun Tanzimat dönemi aydınlarınca da fark edilmiş olması o dönem içinde bir gelişme sayılmakta ve gelecekteki fikrî olgunlaşmaya zemin hazırlamaktadır.[52]

2.5. AHMET MİTHAT EFENDİ' NİN GÖRÜŞLERİ

Tanzimat döneminin açık, anlaşılır bir Türkçeyle yazan ve dilde sadeleşme taraftarı olan isimlerinin başında gelen Ahmet Mihat Efendi, eserlerinde halkın anlayabileceği bir dili kullanmayı kendisine amaç edinmiştir. Onun amacı böylelikle okur-yazar sayısını artırarak topluma hizmet etmektir.

Osmanlıcanın sadeleştirilmesi ve halkın anlayabileceği bir şekli alması için yapılması gerekenleri özellikle nesir alanında verdiği eserlerle somut olarak gösteren Ahmet Mithat, zamanın dil tartışmalarına da karışarak bu yoldaki görüşlerini "Osmanlıcanın Islahı" adlı makalesinde dile getirmiştir.

Ahmet Mithat Efendi'nin, dilimizin sadeleşmesi için yapılmasını gerekli gördükleri dönemin diğer kalemlerinin de görüşleriyle örtüşmektedir. Onun düşüncelerini şöyle maddeleştirebiliriz:

---

[51] Namık Kemâl, *Mukaddime-i Celâl*, Kütüphane-i Ebul Ziya, İstanbul, 1309, 13.
[52] *Doğumunun 150.yılında Namık Kemal*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 67, Ankara, 1993.

1-Arapça ve Farsçadan izafetler (tamlamalar) almak yerine bunların Türkçe kalıplarına göre düzenlenmesi gerekmektedir. Örnek: "amal-i hayriyye" diyeceğimize "hayırlı ameller" demelidir.

2-Türkçede var olan kelimeler yerine Arapça ve Farsçalarını kullanmaktan kaçınmak. Örnek: "güvercin", "örümcek" gibi kelimeler varken "kebuter, ankebut" gibi kelimemeleri tercih etmelidir.

Ahmet Mithat Efendi, dilin kullanımının yaygınlaştırılması ve öğretimini desteklemek için dilimizin gramerinin yapılması gerektiği görüşündedir. Bu konudaki sıkıntıya işaret eden A. Mithat, uzun senelerden beri dilimizin bir gramerinin yazılmasının arzu edildiğini fakat bir türlü Arap dilininki gibi bir gramerinin yazılamadığını belirtmektedir.[53]

Konuyla ilgili olarak H. İbrahim Usta'nın *Türk Dili* dergisinde yazdığı yazıda Ahmet Mithat Efendi'nin "Osmanlıcanın Islahı" adlı makalesinde onun eğitim ve öğretime hizmet eden veya eğitim ve öğretimin geliştirilmesini ön gören görüşlerini şu maddeler içinde toplamıştır:

1. Arapçanın gramerinde yer alan izafetler, sıfatlar, müzekkerler ve müennesler, müfredler ve cemler, Osmanlı gramerine alınmazsa dilimiz çok daha fazla sadeleşir.

2. Bir kavramın herkesçe bilinen Türkçe karşılığı varsa, onun yerine Arapça veya Farsçası kullanılmasa dilimizin sadeliği bir kat daha artar.

3. Türkçe kurallara uymayan izafetlerin terk edilmesi gerekir. Filan-ı mezkur yerine mezkur filan denilebilir.

Böylece izafetin (tamlamanın) kelimeleri arasında uygunluk aramaya ve bunun için zihin yormaya da hiç gerek kalmayacaktır.

4. Osmanlıcanın bu yolla sadeleştirilmesi sonucu, kurallara uygun olmayan hatalı ifadelerin yazımı da engellenmiş olacaktır.

5. Bu yolla sadeleştirilmiş dil, estetik yönden de bir eksikliğe veya çirkinliğe uğramaz.

---

[53] Kaplan vd. *a.g.e.,* 73.

6. Osmanlıca için bir gramer kitabı yazılması gereklidir. Fakat Osmanlıca içindeki Arapça ve Farsça kelime ve kurallar o kadar fazladır ki böyle bir gramerin hacmi yazılamayacak ve öğrenilemeyecek kadar büyümektedir. Dolayısıyla bu yabancı unsurların tasfiyesi gereklidir.

Ahmet Mithat Efendi, yazısının sonunda kesin olan şu önerilerini sıralar:

1. Arapça "sarf"ın sadece Osmanlıcada (Türkçede) yeri ve kullanımı olan, dilimizin yapısına uygun bölümlerini (ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekânvb.) alıp geriye kalanı terk edilmelidir.

2. Türkler ve Türkçe için sorun oluşturan "mu'tel" (içinde ا ,و,ى harflerinden birini bulunduran) kelimeler dilde kullanıldığı veya dile girdiği biçimiyle kabul edilip kökleri araştırılmamalıdır.

3. Arapçanın "nahv"inde yer alan sıfat-mevsuf ve muzaf-muzafın ileyh ve diğer kurallı biçimleri terk ettikten sonra bze lüzumlu hiçbir şey kalmayacaktır.

4. Bu aşamalar geçildikten sonra artık Türkçe için bir "nahiv" yazılmalıdır.

5. "İnsan dilsiz yaşayamaz. Milletimizin terakkisini ister isek her ferdinin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz."[54]

Makaledeki fikirlerinden anlaşılacağı gibi Ahmet Mithat, Türk dilinin o zamanki problemleri doğru teşhis etmiş ve günümüz için de geçerli olan çözüm önerilerini sıralamıştır. Daha sonra pek çok aydın benzer sıkıntıları dile getirerek Türkçenin başlı başına bir dil olarak ele alması ve böylelikle kuralarının belirlenmesi, eğitiminin doğru düzgün yapılabilmesine katkı sağlamışlardır.

2.6. ŞEMSEDDİN SAMİ' NİN GÖRÜŞLERİ

Dil konusundaki görüşleriyle Tanzimat döneminde en önde gelen isimlerden olan Şemseddin Sami, dilimizin sadeleşmesi hususunda yaptığı çalışmalarla dikkati çekmektedir. O, dil alanındaki çalışmalarını hazırladığı sözlükle de zirveye taşımıştır.

---

[54] Halil İbrahim Usta, ""Osmanlıcanın Islahı" Üzerine" *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 51, Mayıs 1995, 630-631.

Üzerine eğildiği meselelerin başında Türk dilinin menşe'i gelmektedir. Dile dair görüşlerini zikrettiği "Hafta" dergisinde *Lisân-i Osmani* üzerinde durmakta ve bu ifadenin yanlış olduğunu belirtmektedir. Bu konuyla ilgili düşünceleri şunlardır:

"Söylediğimiz lisân ne lisândır ve nereden çıkmıştır? Osmanlı lisânı tabiri pekte doğru görmüyoruz; çünkü bu unvan selatin-i Osmaniyyenin birincisi fatih-i meşhurun nam-ı âlilerine nisbetle müşairü'n'ileyhin tesis etmiş oldukları bir devletin unvanıdır; Hâlbuki lisân ve cinsiyet müşarü'n ileyhin zuhurundan ve bu devletin teessüsünden eskidir. Asıl bu lisânla mütekellim olan kavmın ismi "Türk" ve söyledikleri lisânın ismi dahi "lisân-ı Türkî"dir. Cühela-yı avam indinde mezmun addolunan ve yalnız Anadolu köylülerine ıtlak edilmek istenilen bu isim, intisabıyla iftihar olunacak bir büyük ümmetin ismidir.(...) Devlet-i Osmaniyyenin zîr-i tabiiyetinde bulunan kâffe-i akvam efradına dahi "Osmanlı" denilüp, "Türk" ismi ise Adriyatik denizi sevahilinden Çin hududuna ve Sibirya'nın iç taraflarına kadar münteşir olan bir ümmet-i azîmenin unvanıdır."[55]

Şemseddin Sami, Türk dilinin hâkimiyet sahalarını sıraladıktan sonra Osmanlı devleti sınırları içerisinde konuşulan dillerin tamamı için "elsine-i Osmaniyye" denilebileceğini fakat bu dillerden birisi olan ve geçmişinin Osmanlı devletinin kuruluşundan daha eski olan Türkçe için "lisân-ı Osmanî" tabirinin kullanılmasının asla doğru olmayacağını savunmaktadır. Bu sebeple de hazırlamış olduğu sözlüğe daha önce hazırlananlardan farklı olarak "Kâmûs-ı Türkî" ismi vermiştir.

Yazar, dille ilgili önemli açıklamalarını bugün dahi üzerinde tartışmaların yapıldığı bir konuya da değinerek sürdürmektedir. Dilimizdeki yabancı kelimelerle ilgili olarak yapılması gerekenin yabancı dillerden kelime almak yerine dilimizde var olan fakat kullanılmayan, terk edilmiş kelimeleri bulmak ve onları kabul etmektir.

Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerle ilgili olarak da şunları şöyler: "*Lisânımızın Türkçe, Arabî ve Farisîden mürekkeb olduğu söyleniyorsa da, bu terkib, sair bazı lisânlarda olduğu gibi, adeta bir imtizac-ı kimyevî ile hasıl olmadığından, lisânımızda müsta'mel olan Arabî ve Farisî kelimeler daima ecnebî sıfatıyla durup, tamamiyle lisânımıza karışmamış ve lisânımızın kavaid ü şivesi asla mütegayyir olmayarak, yine esas-ı asliyyesini muhafaza etmiştir. Binae'n'aleyh, her ne vakit istersek, bu kelimât-ı ecnebiyyeyi atarak, lisânımızı temyiz ü tathir etmek elimizdedir.*"[56]

Böylece dilimizdeki yabancı kökenli kelimeleri istediğimiz zaman terk ederek yerine Türkçe kelimeler getirebileceğimizi anlatmaktadır.

---

[55] Levend., *a.g.e.*, 130-131.
[56] *a.g.e.*, 133.

Herhangi bir kavramın Türkçe adı varken, onu bırakıp da Arapça ve Farsçasını kullanmanın doğru olmadığı görüşündedir. Buna örnek olarak birkaç örnek gösterir. "*et*" dururken "*lahim*", ya da "*guşt*", "*gök*" dururken "*sema, sipihr, felek, asman, gendun*" kelimelerinin kullanılmamasını ister.[57]

Başka bir örnekte de dilimizdeki "*çağ*" kelimesinin "*vakit*" kelimesinin yerini alabileceğini görüşünü dile getirir.[58] Bu görev de eli kalem tutanlara (yazarlara) düşmektedir. Onlar eserlerinde bu tür kelimeleri kullandıkça okuyucular da bu kelimeleri kullanacak böylece dilimizde var olan fakat kullanılmayan kelimeler de yazı dilinde ve konuşma dilinde yerini alacaktır.

Dilimize çok sayıda yabancı kelimenin girmiş olmasıyla ilgili yaptığı tespit günümüz için de geçerlidir. Türk dilinin yabancı kelimeler tarafından istilasının nedenini şöyle açıklar:

"*Bizde kötü iki huy vardır. Biri kendi dilimizi hor görüp küçümsemektir. Türkçeden başka dil bilmiyoruz. Yine Türkçeyi beğenmiyoruz. İkincisi de, Arapça, Acemce, Fransızca, İngilizce, ya da başka dillerden iki söz öğrendik mi, onları kullanmak istiyoruz. Ama çok kez o dillerde konuşacak kadar öğrenmediğimizden öğrendiğimiz beş on kelimeyi hemen dilimize karıştırıp, böylece o dili bildiğimizi âleme göstermek istiyoruz.*"[59]

Onun dilde sadeleşme ve Türkçeye yönelişi gerekli gördüğü bir başka yazısında da şöyle dile getirilmiştir:

"*Mümkün metebede Arabî ve farsî ve ecnebi kelimât ve tâbiratı (kelime ve tabirleri) lisânımızdan çıkarıp sırf Türkçe kelimeleri çoğaltmaya çalışmalıyız. Türkçemiz zannolunduğu kadar dar bir lisân değildir. Bizi birbirimizle müsabaka edercesine yabancı kelimeler ve tabirler ararken, zavallı lisânımızın sade ve güzel kelimelerini unutupkaybetmişizdir. Onları bulup meydana çıkarmak mümkün değil midir? Bundan kolay iş yoktur. Lakin yolu ile teşebbüs etmek iktizâ eder.*"[60]

2.7. MUALLİM NACİ'NİN GÖRÜŞLERİ

Tanzimat edebiyatında sade nesrin temsilcilerinden olan Muallim Naci, dilimizin sadeleşmesinin gereğine inan ve bu yolda mücadele eden bir isimdir. Hazırladığı lûgatle de bu alanda kendine özel bir yer edinen Muallim Naci, Türk diline bu yolda katkılarda bulunmuştur.

---

[57] Levend, 1969, 111.
[58] *a.g.e.*, 109.
[59] *a.g.e.*, 112.
[60] *Yaşayan Türkçemiz 3*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981, 180.

Muallim Naci, önce Mecmua-i Muallim'de sonra *Istılahat-ı Edebiyye* adlı eserinin sonunda, dilimizin sadeliği ile Türkçede kullanılmakta olan "ve"ler hakkında şunları söylemektedir:

"*Öteden beri manayı o kadar nazar-ı itibara almayıp letafeti, tumturak-ı elfazda arayan erbab-ı kalem tarafından bir takım lüzumsuz tekellüfata boğulmuş olan lisânımızın tekellüfattan tedriciyle, sadeliğinin, letafetinin izharı zamanı çoktan gelmiştir. Bir söz ne kadar tabii söylenir ne kadar tabii yazılırsa o derece latif olur. Fesahat, belagat denilen şeylerin tabiilikte aranılması lazım gelir. Söze tekellüf karıştığı gibi, fesahat, belagat aradan çıkar.*"[61]

Muallim Naci'ye göre "muntazam bir lisânâ malik olan bir millet mutlaka mesud olur." Milletin saadeti ile dil arasındaki bağlantıya vurgu yapan Naci, Türkçe hakkında fikir beyan etmesinin sebebini de şöyle anlatmaktadır: "Osmanlı lisânına (Türkçe'ye) dair söz söylemeğe cesaret edişim bir Türk olduğumdandır, yoksa mesela bir Arap olsaydım bu lisâna mutaallik olan mesâilde öyle ahrârâne idare-i lisân edemezdim."[62]

Daha sonra "*ve*" bağlacının kullanımına değinen yazar, dilimizde bu kelimeyi kullanmaya fazla ihtiyacımızın olmadığını hatta bir yazarın bu kelimeyi hiç kullanmadan bir ciltlik bir eser vücuda getirebileceğini söyler.[63]

Bu ifadeyle anlatılmak istenen aslında kısa, anlaşılır cümleler kullanılarak daha anlaşılır bir yazı diline ulaşmanın mümkün olduğudur. Tanzimat dönemi nesrini düşündüğümüzde bu tespite hak vermemek elde değildir. Sıklıkla kullanılan edat ve bağlaçlarla sıralanan cümleler neredeyse bir sayfayı bulmaktadır. Böyle bir nesir anlayışından açık, anlaşılır cümleler kullanmaya geçmek o dönem için önemli bir gelişmedir.

Muallim Nâci, duygu ve düşüncelerin millî dille, açık bir şekilde ifade edilmelerini ister. Türkçenin doğu ve batı dilleri karşısında bağımsızlığının korunmasını, yabancı dil öğrenmekle, Türkçe konuşurken Türkçenin söyleniş tarzına uymayan yabancı kelimelerin kullanılmasını karıştırmamak gerektiğine işaret eder. Kendi dilini öğrenmeden yabancı dil öğrenmeye kalkışanları tenkit ederek kendi dilinden bî-haber iken başka bir dili tahsile kalkışmanın tuhaf olduğunu şu şiirle söyler:

Cehl ile kendi lisânından değilken bâ-haber

Diğerin tahsile kalkışman tuhaftır zûr ile

---

[61] Levend, 1960, 135.
[62] Celal Tarakçı, *Muallim Nâci*, Ankara 1994, 22.
[63] Levend, 1960, 135.

İftihar etmende fi'l-vâki verirdim hak sana
Olsa tahsîl-i lisân pardon ile bonjur ile[64]

Tanzimat dönemiyle birlikte her alanda olduğu gibi dil alanında da girişimlerin olduğu aşikârdır. Bunlardan bir tanesi de 1894 tarihinde Manastır idadisi müdürlüğüne gönderilen genelgedir. Bu genelgede okullarda kullanılan dilin halkın kullandığı anlaşılır bir dil olması bu durumun özellikle sözlükler için geçerli olması gerektiği anlatılmaktadır.[65]

Bu manada şu açıklama dikkate değerdir: "*Arabî ve Farisî lûgatlerin kaffesi lisân-ı kitabette istimal olunduğu surette gayr-ı menus birçok lûgatlere tesadüf edileceği ve mümkin mertebe Türkçe lûgatler kullanılarak açık yazılmış olan ibarelerden meram ü maksad tamamıyla anlaşılıp bu yoldaki sözlerde daha ziyade selaset bulunacağı bedihidir.*"[66]

Yine bu dönemde zamanın Maarif Nazırı tarafından okullara gönderilen bir yazıda Osmanlı lisânının ıslahı için Anadolu'da kullanılan fakat diğer bölgelerde yaşayanlarca bilinmeyen kelimelerin öğretmenler tarafından bir cetvelde toplanarak İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.

Böylelikle basit manada bir derleme yapılmaya çalışılmakta ve halkın kullandığı kelimeler tespit edilerek yazı diline kazandırmak amacı güdülmektedir. Yapılan çalışmayla Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelere kendi dilimizden karşılık bularak yerlerine bu kelimeleri kullanmak da mümkün olacaktır.

---

[64] Tarakçı, *a.g.e.*, 23.
[65] *a.g.e.*, 144.
[66] *a.y.*

II. BÖLÜM

3. TÜRKÇENİN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİYLE İLGİLİ KAYNAKLAR

3.1. ÖRNEK METİNLER

Türkçenin eğitim ve öğretimi yalnızca sarf ve nahiv adı verilen dil bilgisi kitaplarıyla yapılmamış, özellikle 1900'lü yıllara doğru ve daha sonra pek çok "kıra'at" yani okuma kitapları da yayınlanmıştır. [67] Dikkati çeken önemli bir husus her türlü kıra'at kitabının o günkü adıyla " Maarif Nezareti" yani eğitim bakanlığı tarafından incelenmiş ve yayınlanmasına izin verilmiş olmasıdır. Kitapların kapağında bu hususta verilen bilgi genellikle şöyledir:

"Maarif Nezaret-i celilesinin ruhsatıyla tabolunmuştur."

Kıra'at kitaplarının bazıları Osmanlı sınırları içinde başkentten uzak yerlerde de yayımlanmış, bölgesel niteliklidir. Bu tür bölgesel nitelikli olan kıra'at kitaplarından biri, M. Saffet tarafından 1308 yılında yayımlanmış, kapakta verilen bilgi şöyledir:

Mekatipte okutulmak üzere Aydın Vilayeti Maarif Celilisi tarafından kabul olmuştur.

Bazen de bu bilginin hemen altında yazar hakkı belirtilmiş ve bunun için de şu açıklama eklenmiştir:

Sâhib-i ve nâşiri umum mekâtib-i askeriye ve mülkiye'i Osmaniye kitabcısı Karabet Kütüphanesi.

Eğer eser tercümeyse tercüme olduğu da resmen bildirilmiştir.

---

[67] Celâl Sahir-Köprülü-zâde Mehmed Fuad, *Kıra'at-ı Edebiyye*, (Üç Kitap)I. Kitap: İstanbul, 1328, (1910/1911) II. ve III. Kitap: İstanbul, 1330, (1911/1912)
Muallim Naci, *Ta'lim-i Kıra'at*, (İki Kitap) I. Kitap: İstanbul, 1302, (1884/1885) II. Kitap: 1304 (1886/1887)
Yusuf Rıza, *Kolay Kıra'at*, İzmir, 1341 (1922/1923)
Reşad-İbrahim, *Kıra'at*, İstanbul, 1313 (1895/1896)
Ahmed Remzi, *Kıra'at*, İstanbul, 1316 (1898/1899)
M. Saffet, *Kıra'at*, İstanbul, 1308 (1890/1891)

Her hakkı mütercime aittir.

Kapakta yer alan bir başka ilginç taraf eserin kopye yapılmaması için her nüshasına mühür vurulmuş olmasıdır. Bunu için de şu açıklamayı buluyoruz:

Mühürlü olmayan nüshâlar hırsızlıktır.

144 sayfa olan bu kitapta yer alan okuma parçalarının konulara göre başlıklar altında toplandığını görürüz. Eserde yer alan metinlerin isimleri de içerik hakkında bilgi vericidir. Bu bölüm isimleri ve bunlar altında verilen metinler şunlardır:

1. Bölüm: Akâ'id-i Diniye

Kıra'at

Kıra'at

Benî Âdemin Tarih-i Umûmîsi

Akvam-ı Kadimenin Cehaleti

İnsanların Sûret-i Ta'ayyüşlerinin Pek Âdi olması

Ezmine'i 'Atîkada Sanayi'in Noksanı

Kudemâ İndinde Esaret

Dîn-i İslâmın Muhsinâtı

Ezmine'i Müteahhirede Medeniyetin Terakkisi

Hâl-i Hazırımızın Muhsinâtı

2. Bölüm: Coğrafya

Coğrafyanın Mevzû'ı

Arz, Şekli, Tabî'atı

Kutuplar, Hatt-ı istivâ (ekvator), Dereceler, Cihât-ı Asliye (ana yönler)

Karalar, Denizler, Adalar, Göller

Dağlar

Büyük Nehirler

Avrupa

Asya

Afrika

Amerika

Ostralya (Avustralya)

Başlıca Memleketler

Memâlik-i Osmâniyye

3. Bölüm: Tarih-i Tabî‘i

Cism

Ruh

Hayvanât

Hayvanât-ı Ehliye

Nebatât

Nebatâtın Fa’ideli Olan Aksamı

Mai‘ât-ı Mugaddiyye (besleyici sular)

Arz

Ma‘âdin

Ma‘âdin-i Muhtelite

4. Bölüm: Hikmet-i Tabi‘îyye

Hava

Rüzgar, Fırtına, Kasırga

Tulumba <<Denizde Rüzgârın Şiddetinden Havaya Kalkan Su>>

Mikyâs-ül-heva (rüzgârın hızını ölçen alet)

Balonlar

Mikyâs-ül-harâre (termometre)

Gökten Nuzûl Eden Taşlar

Ziya

Ateş

Bürkânlar yani Yanardağlar

Zelzele

Su

Bahar, Çî, Sis, Bulut, Yağmur, Kar, Dolu

Siper-i sâ‘ika (yıldırımsavar, paratoner)

5. Bölüm: Hey‘et

Kıra’at

Güneş

Kamer

Husuf ve Küsuf (ay ve güneş tutulması)

6. Bölüm: Hendese

Kıra'at

Hutût (çizgiler, yazılar, yollar)

Satıhlar, Hacimler

7. Bölüm: İlm-i Hesap

Kıra'at

Kerrât Cetveli (çarpım tablosu)

Kıra'at

8. Bölüm: Ma'lûmât-ı Mütenevvi'a

Vaktin Taksimâtı

Takvim-i Sal

Ölçüler

Evzan ve Meskûkât (tartılar ve madenî paralar, akçeler)

Âdi Makineler

Mürekkeb Makineler

Mensucât

Kağıd, Kurşun Kalemi, Mürekkep

Telgraf

Demiryolları

Sun'i Çayırlar

9. Bölüm: Hıfzıssıhha

Sıhhat

Antolojik bir nitelik taşıyan eserin içerisinde diğer okuma kitaplarındakilerden daha farklı konularda metinler olduğunu görüyoruz. Kitap içerisindeki metinlerin öğrenciler için gerekli olan her türlü temel bilgiyi vermek istediği anlaşılmaktadır. Bu kitap adeta bütün derslerin içeriği gözetilerek hazırlanmış bir ders kitabı niteliğindedir. Yazarın diğer yazarların değinmediği; hendese (mühendislik), hesap (matematik), heyet (astronomi) gibi bilim dallarını konu alan yazıları da okuma parçası olarak alması eseri diğerlerinden ayıran bariz bir özelliktir.

Konu başlıklarını ve buralarda yer alan okuma metinlerini yukarıda belirttiğimiz kitabın içerisinden seçtiğimiz iki örnek metin eserin dili ve tercih ettiği anlatım şekli hakkında bilgi verecek niteliktedir. Eserdeki okuma parçaları kısa, açık ve anlaşılır bir üslupla kaleme alınmıştır.

Nebâtât

Arzın hemen her tarafı nebatâtı beslemeye yarayan ve nebatı tesmiye kılınan turabdan bir tabaka ile muhattır. Nebatatın ekserisi kökleri ile arza merbut olup kökleri arzdan mas ettikleri (emdikleri) usareyi nesg-i nebatiye tahvil ederler. Nesg ağaçların sakî (gövdesi) ile dallarından cereyan ederek yaprakları ve çiçekleri besler. Ba'de çiçekler meyve husule getirir ki bu meyveler şems vasıtasıyla kemale erdikten sonra insanların gıdasına hidmet eder. Meyvelerin dahilinde mahfuz olan dane ve tohumlar toprağa dikilerek kendi gibi ağaç husule getirirler. Sakî sertleşip odun hâsıl eden nebata ağaç veyahud çalı tesmiye olunur. Sakî daima yeşil kalan nebatat da haşiş namını alır. Meyveler ekseriya deri ile muhat bir lebbî ve lebde bir veyahud müteaddid çekirdekleri havidir. Leb ise bir süngere müşabih olarak delikleri ekşi ve tatlı mâi'atı hıfz ederler. Çekirdekler, derununda bir nev'i bademi havi kabuktan müteşekkildir ki bunda nebatatın tohumu vardır.[68]

Yeryüzündeki bitkiler ve bu bitkilerin özellikleri, nasıl yetiştikleri hakkında bilgi veren bu okuma parçası bir fen bilgisi ders kitabında yer alabilecek niteliktedir. Diğer kıra'at kitaplarında da aynı şekilde hemen her konuda metinler bir okuma kitabında yer almaktadır.

Çeşitli konularda bilgilerin verildiği **Ma'lûmât-ı Mütenevvi'a** bölümünden seçtiğimiz yazı öğrencilere takvimde ayların, haftaların nasıl yer aldığı ve önemli günler hakkında bilgi vermektedir:

Takvim-i Sal

Takvim, seneyi teşkil eden günlerin defteridir. Günler takvimde ay ile haftaya münkasımdır. Her günün aya nisbetle bir numarası ve haftaya nisbetle de bir ismi vardır.

Bir hafta yedi gündür ki cuma, cumaertesi, pazar, pazarertesi, salı, çeharşenbe, pençşenbe günleridir.

Cuma istirahat günüdür. Diğer altı günde sa'y ve amele mahsustur. Eyyâm-ı mübâreke: Muharremin onuna <<âşure>> Rebi'üllevvelin on ikisine <<mevlüd'ül

[68] M.Saffet, *Kıraat*, İstanbul, 1308, 60-61.

Nebî>> sallallahü aleyhi ve sellem. Recebin yirmi yedisine <<ba'sel-Nebî ve Mi'rac>> sallahü aleyhi ve sellem. Şabanın on beşine <<leyle-i Berat>> Ramazanın yigirmi yedisine <<leyle-i Kadr>> Şevvalin birine <<îd-ı fıtr>> (Ramazan Bayramı) zilhiccenin onuna <<îd-ı ezhi>> (Kurban Bayramı) tesadüf eder.[69]

Bu kitaplar, o tarihlerde derslerin okutulduğu okulların türlerine göre çeşitlenmiştir. Örnek olarak, Celâl Sahir ile Köprülüzade Mehmet Fuat'ın birlikte hazırladıkları *Kıra'at-ı Edebiye* adlı kitapların kapaklarında hangi sınıf seviyesine hitap ettiği belirtilmiştir. Bunlardan II. kısım için yazılan kitabın kapağında, "Umum mekâtib-i i'dadiyenin ikinci sınıflarında tedris olunmak üzere tertip edilmiştir." ibaresi yer almaktadır.

Kitap, küçük boy 173 sayfadan oluşuyor. Kitaba alınmış olan metinler, genellikle edebî türde nesir ve şiirlerden oluşmaktadır. Bu kitaplarda Türk edebiyatının önemli isimlerinin edebî eserlerine yer verilmiştir. Birinci kitabın ilk okuma metni Şinasi'nin "Münacaat" adlı şiiridir. Diğer metinler de yine Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemi edebiyatçılarının eserlerinden oluşmaktadır.

Celal Sahir ve Köprülüzade Mehmed Fuad tarafından hazırlanan ikinci kitabın içerisinde yer alan yazılar şunlardır:

Eserin Adı	**Yazarı / Şairi**
Hürriyet-i Efkâr	Namık Kemâl
Mithat Paşa	Faik Âli
Kösem Sultan	Halide Edip
Kürsi'i İstiğrak	Abdülhak Hamid
Haziranda Haydpark	Sami Paşazade Sezai
Münacât-ı Âşıkâne	Sinan Paşa
Şiir ve İnşa	Ziya Paşa
Serâb-ı Ömrüm	Rıza Tevfik
Bayram Sabahı	Hüseyin Cahid
Bu da Bir Şiir-i Hüzn-ü Diğer	Reca'izade Ekrem
Viktor Hugo'nun Bir Mektubu	Mütercimi: Süleyman Nazif
Dün Gece	Tevfik Fikret
Edirnekapı Mezarlığında	İsmail Safa

[69] *a.g.e.*, 118-119.

Ehramlara Doğru	Ahmet Refik
Eşber'den Bir Parça	Abdülhak Hamid
Bir Damla Kan	Ahmet Hikmet
Jan Jak Russo'dan	Pertev Paşa
Temaşâ-yı Hazan	Cenab Şahabettin
Ömr-i Tehi	Halid Ziya
Gelibolu'da Hamza Bey Sahili ve Ayazma İçin	Rıza Tevfik
Takriz (Ta'lim-i Edebiyat)	Namık Kemâl
Bülbül	Hüseyin Siret
Takdir-i Elhan'dan	Reca'i zade Mahmut Ekrem
Bülbül	Faik Âli
Adada Birkaç Gün	Sami Paşazade Sezai
Balıkçılar	Tevfik Fikret
Ölümümden Sonra	Halid Ziya
Cezmî'den Bir Parça	Namık Kemâl
Manş'ın Sahilinde	Hüseyin Siret
Denizde (Sevda Limanından Çıkarken)	Mehmed Rauf
Mersiye	Muallim Naci
Tebdil-i Hava	Hüseyin Cahid
Sefalet Barda	İsmail Safa
Anadolu	Mehmed Emin
Osmanlı Ordusunun Karşısında Bir Yunan Generalinin Tefekkürat ve Tahayyülâtı	Sami Paşazade Sezai
Güzellik ve İyilik Karşısında	Mehmed Emin

Görüldüğü gibi eserlerin tamamı edebiyatımızın seçkin isimlerinin önemli yazılarından oluşmaktadır. Metinlerin kitap içerisinde bir manzum, bir mensur eser sırası takip edilerek verilmeye çalışıldığını görüyoruz.

Kitapta yer alan 37 okuma metninin 20 tanesi manzum (şiir), 17 tanesi ise mensur (düzyazı) eserden oluşmaktadır. Basit bir tablo hâlinde şöyle gösterebiliriz:

	f	%
Nazım	20	54
Nesir	17	46
Toplam	**37**	**100**

Aynı imzayla ve aynı adla bir başka kıra'at kitabını Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde tespit ettim. 192 sayfa olan bu kitap, idadinin üçüncü yılı için hazırlanmıştır. Kapakta verilen bilgiler şunlardır:

Umum mekâtib-i idadiyenin üçüncü senelerinde tedris olunmak üzere tertib edilmiştir.

Bu kitap da kitapçı Karabet tarafından basılmıştır. Kitabın basım tarihi 1330'dur. (1911/1912)

Eserin içeriğinde yer alan şiir ve nesirden oluşan metinler ise aşağıdaki şekilde değerlendirilmiştir:

Eseri Adı	**Yazarı / Şairi**
Benimle İshak	Mihr'ün-nisa
Edebiyat	Cenab Şahabettin
Haluk'un Veda'ı	Tevfik Fikret
Ye'is	Sami Paşazade Sezai
Temaşâ-yı Leyâl	Cenab Şahabettin
Finten'den Bir Parça	Abdülhak Hamid
Fecr-i Evvelîn	Rıza Tevfik
Lisân ve Edebiyatımız	Semseddin Sami
Süleyman Kanunî Mersiyesi	Bâkî
Ölü Kafası	Mehmed Emin
Münacat	Halide Edip
Olimpin Gecelerinde	Faik Âli
Hac Yolunda	Cenab Şahabettin

Ölümüden Sonra	Hüseyin Siret
Plevne	Süleyman Nazif
Erbâb-ı Seyf ve Kalemin Hâllerine Müteallik Fevâid-i Mühimme	Naima
Ömür Yolunda	Mehmed Emin
Altın Ordu	Ahmet Hikmet
Kaside	Nef'i
Bir Lahika	Koçi Bey
Yeni Turan'dan Müstahric	Halide Edip
Galata	Koca Sekbanbaşı
Der Saffet-i Şeb ve Şiddet-i Şita	Şeyh Galip
Bir Mukarrir	Katib Çelebi
Tevhid	Nabi
İki Gazel	Ragıp Paşa
Türk Sesi	Halid Ziya
Aç Bağrını Biz Geldik	Mehmed Emin
Avrupa Mektubları	Cenab Şahabettin

Lise üçüncü sınıflar seviyesinde hazırlanmış olan bu eserde yer alan okuma parçalarının daha önceki kitaba sayıca daha az fakat daha uzun tutulduğunu ve anlatım dilinin daha ağır olduğunu görüyoruz. Bu kitapta klasik edebiyatımızın türlerine de yer verilmiştir. Okuma metni olarak verilen nesirlerin çoğunlukla sosyal ve tarihi konularda olması da dikkat çekicidir.

Bu kitapta yer alan 29 okuma parçalasının 16 tanesi nazım ve 13 tanesi nesir olarak belirlenmiştir. Tablo olarak verecek olursak şöyle bir dağılım karşımıza çıkar:

	f	%
Nazım	16	55
Nesir	13	45
Toplam	**29**	**100**

İkinci kitaptaki orana çok yakın bir yüzdelik dağılımla karşılaşıyoruz. Yazarlarında birer edebiyatçı olmaları seçtikleri eserlerin niteliğine ekti etmiştir. Seçilen eserlerin neredeyse tamamı Türk edebiyatının belli dönemlerinin ve şahsiyetlerinin özelliklerini taşımaktadır.

Bir başka kıra'at kitabı ise tercüme eserdir. Ahmet Remzi tarafından Fransızcadan çevrilmiştir. Kapakta verilen bilgi şöyledir:

Devlet-i Âliye mekteplerinde kabul olunmuş olan Rüşdi Bey ve Musevî Franko lektörü (Fransızca okutmanı) tercümesidir.

Mütercimi İzmirli Hacı Şerif Efendizâde yedi yaşında Ahmet Remzi

Bu eseri ilginç kılan eserin mütercimin yedi yaşında bir çocuk olmasıdır. Eserin mütercimi küçük yaşta babasından okuma-yazma ve Fransızca öğrenmiş ve Fransızcadan tercüme yapacak seviyeye gelmiştir. Kitabın içerisinde edebiyatımızın tanınmış isimlerinin eser ve mütercimle ilgili değerlendirmeleri yer almaktadır. Bunlardan birisi de Şemseddin Sami'dir.

Ahmet Remzi tarafından tercüme edilen bu eser, daha önce tanıttığımız kıra'at kitaplarının aksine çok basit denilebilecek bir dille yazılmış kısa kısa metinlerden oluşmaktadır. Bu metinlerin tamamı kitabın yazarına ait olmalı ki hiçbir okuma parçasından sonra Fuat Köprülü ve Celal Sahir'in kıra'at kitabındaki gibi yazar ismine yer verilmemiştir. Kitabın amacı da ilkokul çağındaki özellikle yeni okuma öğrenmiş çocuklara hitap eden bir niteliktedir. Kitapta yer alan okuma metinleri de bu yaş grubu çocularının ilgisini çekecek tarzda eserlerdir.

Resimlelerle desteklenen okuma parçaları çocukların sıkılmadan okuyabilecekleri bir dilde ve kısalıkta yazılmıştır. Metinlerin bazıları hayvanları tanıtırken bazıları da öğüt verici nitelik taşımaktadır. Kitapta yer alan okuma parçalarının isimleri içerikleri hakkında bilgi verici olduğundan bu metinlerin isimleri aşağıda verilmiştir:

Metnin adı	**sayfa numarası**	**türü/ içeriği**
Namaz	27	öğüt
Osmanlı Askeri	29	açıklama
Küçük Nuri	29	hikâye
Safi Hava Teneffüs Etmelidir	30	fen bilgisi
Mekteb	31	hikâye

Köpek	32	tanıtım
Tenbel Şarl	34	hikâye
Temiz Olunuz	35	faydalı bilgi
At	36	tanıtım
Memalik-i Osmanîde Seyahat – Rıza'nın Pederi	37	hikâye
Bursa	37	gezi yazısı
İzmir	38	gezi yazısı
Nasihat-ı Fi'liyye	39	öğüt
Kadir ve Nihat – İki İyi Arkadaşlar	40	hikâye
Muayyen Saatlerde Yiyiniz (Doktor Ali Peko)	41	faydalı bilgi
Küçük Dilenci Kız (şiirden mütercim)	41	hikâye
İhtiyarlara Hürmet	43	hikâye
Öküz	44	tanıtım
Gece Bekçisi	44	hikâye
Memâlik-i Osmanide Terakkiyât	45	açıklama
Çingeneler	49	tanıtım
Terkos Gölü	50	gezi
Soğuk Suyu Seviniz (Doktor Ali Peko)	51	faydalı bilgi
İnek	52	tanıtım
İdare Hakkında Bir Ders	53	açıklama
Tuvaletinzi Yapınız	53	vücut bakımı
Aç Kalan Seyyah	54	masal (kıssa)
Kösele - Sahtiyan	54	açıklama
Küçük Kızla Kuşlar	56	hikâye
Dede ile Hafîd	58	kıssa
Sınıfta Nasıl Bulunmalıdır	58	öğüt
İyilik	59	hikâye
Balina	60	tanıtım
Sıhhate Dair Nasihat	61	öğüt
Devlet-i Âliyyenin Usûl-u Zabıtası	61	açıklama
Dağlar Neye Yararlar	63	coğrafî bilgi

Kadı ile Davacı	64	kıssa
Her Çeşit Meyve Yemeyiniz	65	faydalı bilgi
Bir Küçük Çocuğun Yüz Yastığı (şiirden mütercim)	66	hikâye
Edirne	67	gezi
Dostum Rıza	68	anı
Eşya Dersi (kâğıt)	69	fen bilgisi
Ay	69	fen bilgisi
Ayı	70	tanıtım
Gelibolu	71	tanıtım
Tasvir (resim)	72	kıssa
Hava Hayat-ı Gıdadır	73	fen bilgisi
Eşya Dersi - Hava	74	fen bilgisi
Daima Hoşnut Derviş	75	kıssa
Eşya Dersi – Balon	76	fen bilgisi
Selanik	78	tanıtım
Timsah	80	tanıtım
Çelebi Behar (şiirden mütercim)	81	hikâye
Bir Kadının Hükmü	82	kıssa
Şam	84	tanıtım
Küçük Melah (şiirden mütercim)	85	hikâye
Boğaziçi	85	tanıtım
Arap ve Kısrağı	89	hikâye
Eşya Dersi – Şişe	90	fen bilgisi
Binbir Direk Sahrıncı (sarnıç)	91	tanıtım
Mazhar-ı Mükâfât Olmuş Kanâ‘at	92	kıssa
Eşya Dersi – Bir Vapur Niçin Yüzüyor	93	fen bilgisi
Sadaka (şiirden mütercim)	96	öğüt
Eşya Dersi - Sabun	97	fen bilgisi
Dûçâr-ı Mücâzât Olmuş Çocuk	98	hikâye
İstanbul	99	tanıtım
Galata Kulesi yahud İstanbul’a Nazar	101	tanıtım
Ayasofya Cami‘i Şerifi	103	tanıtım
Sultan Ahmet Camii	104	tanıtım

Bir Ders-Devlet-i Âliyenin Şimendiferleri Hakkında	104	açıklama
Avrupâ-i Osmanî'de	106	coğrafi bilgi
Asya-i Osmani'de	107	coğrafi bilgi
Suriye	108	tanıtım
Arslan	109	tanıtım
Bağ	112	kıssa
Çivici Dükkânında (şiirden tercüme)	113	hikâye
Örümcekle İpek Böceği	113	kıssa
İstanbulun Tatlı Sularında Ya'ni Kâğıthane'de Bir Teferrüç (ferahlama)	114	gezi
Dişi ve Erkek Maymun ve Ceviz (şiirden tercüme)	115	fabl
Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri Zamanında İstanbul	117	tarih
Eşya Dersi- Matba'a	118	fen bilgisi
Eşya Dersi- Mizan'ül Hava	122	fen bilgisi
Serçe (Şiir'den mütercim)	123	hikâye
Bir Çocuğun Bir Hekime Mektubu	123	mektup
Fil	124	tanıtım
Fir Filin Feraseti	124	hikâye
Nadim Olan Bir Şakirdin Hocasına Mektubu	125	mektup
Mektepli (Şiirden mütercim)	125	hikâye
İdare	127	hikâye
Bir Mekteplinin Mütala'ası	129	hikâye
Devlet-i Âliye Tarihi	130	tarih

İsimlerini ve türlerini ya da içeriklerini yukarıda verdiğimiz toplam 90 okuma metni kitabın "kıra'at" bölümünde yer almaktadır. Eserde yer alan metinlerin türlerine göre dağılımını yaptığımızda tablo 1'deki oranlar karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi kitapta hemen her türde okuma parçası yer almaktadır. Fakat öğüt verici ve bilgilendirmeyi amaçlayan eserler daha fazladır. Bu dağılım eserlerin

esasta öğrencilere okumayla beraber bir takım eğitici, davranışları düzenleyici bilgilerin de verilmesi amacına dönüktür.

Metinlerde genellikle insanın iyi huylu, itaatkâr olması, vatan sevgisi gibi mesajlara yer verilmiştir. Bunların dışında öğrencileri düşünmeye yeni fikirler üretmeye sevkeden fen konularına ve bazı pratik uygulamalara yer verilmiştir.

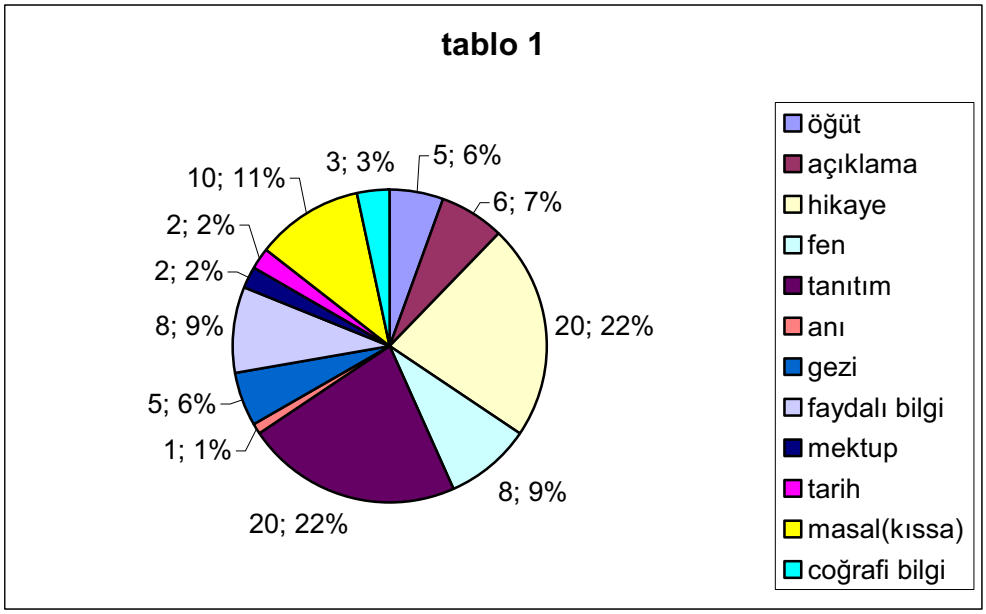

Kıra'at bölümünde yer alan metinlerden iki tanesini örnek olması açısından buraya almayı uygun görüyoruz.

Küçük Nuri

Nuri mükemmel bir şakird idi. Sınıfta derslerini mütâla'a eder, hocasının ifadelerini dinler vazifelerini bitirmeksizin kitaplarını bırakmaz idi. Oyun da kendisinin pek ziyade hoşuna giderdi. Paydos zamanında kendisini o kadar sevgili gösterir idi ki hep çocuklar onunla oynamakla bahtiyar idiler. Küçük iken hep büyüklerin muhabbetini kazanmayı bildiği gibi büyüdüğünde de kendisinden genç kaffe'i şakirdanın dostu idi. Mektepte geçirdiği evkât zarfında ne döğüldüğü ne de bir arkadaşına bed muamele ettiği asla görülmedi. Nuri gibi iyi olunuz herkes tarafından sevilip taharrî olunacaksınız.[70]

[70] Ahmet Remzi, *Kıra'at*, İstanbul, 1316 (1898/1899), 29-30.

Bu metin açıkça görüldüğü gibi iyilik, saygı, doğruluk, çalışkanlık gibi meziyet kabul edilen davranışları yine bir çocuk kahramandan hareketle öğrencilere kazandırmayı amaçlamıştır. Zaten bu mesaj son cümlede açıkça ifade edilmiştir.

Köpek

Çocuklar tanıdığınız kaffe'i hayvanların en munisi köpektir. Şirindir. Size kendisini okşatır. Hatta lüzumunda sizinle oynar. Bununla beraber köpeği çok kızdırmaktan hazer ediniz. Çünkü ol vakit hiddet eder ve hırlar size dişlerini gösterir. Hatta sizi ısırır bile. Dahi bekçidir gece derin uykuda olduğunuz saatlerde köpekler evlerimizi beklerler. Gece yarısına doğru bir kere köpeklerin önüne bakmakla tecrübe ediniz. Bu açık göz hayvanlar gözleri pusuda kuyruk sallayarak yan yana oradadırlar. Bil tesadüf birisi bir yabancı bir komşu sokaktan çıkarsa vay hâline! Köpeklerin hemen evvela yavaş yavaş sonra gittikçe kuvvetli olarak havlamaya başladıklarını göreceksiniz! Eğer bu bir hırsız ise diye sorulursa? İşte hemen onun etrafını alırlar, muktedir oldukları kadar onu ısırırlar.[71]

Eseri oluşturan okuma metinlerinin tamamı nesir türü eserlerden seçilmiştir. Bu eserlerin daha çok çevreyle ilgili bilgi veren, hayvanları tanıtan, onların bilgi ve görgülerini artırmayı amaçladığı görülmektedir.

Eserin diğerlerinde görülmeyen bir diğer özelliği ise 130. sayfadan itibaren Osmanlı tarihine yer vermesidir. Kitabın ikinci bölümü diyebileceğimiz bölüm ise Osmanlı padişahlarının tanıtımına ayrılmıştır. "**Devlet-i Aliye Tarihi**" başlığını taşıyan bölümün girişinde çocuklara şöyle hitap edilmektedir:

"*Çocuklar! Devlet-i Aliyenin yani ecdadımızın şanlı tarihini öğreneceğiz. Size nakil edeceğim kaffe'i vuku'atı zabt etmeğe hususiyle padişahlarımızın isimlerini hatıranızda hak etmeğe say ediniz. Şüphesiz onlardan nazar-ı dikkatinizi daha ziyade celb edecekleri olacak ve bununla beraber her biri tarihimize şanlı bir sahife ilave ettiklerinden dolayı kafesi kezalik minnettarlığımıza layık bulunacaktır.*"[72]

Bu girişten sonra devletin kurucu Osman Bey'den Sultan Abdülmecid'e kadar olan Osmanlı padişahları tanıtılmaktadır. Bu tutumla hikâye biçiminde bir anlatımla çocuklara Osmanlı tarihi hakkında bilgi verilmek amaçlanmıştır. Böylelikle okuma yanında tarih öğretiminin de yapıldığını söyleyebiliriz. Fakat tarih konusunda sadece Osmanlı tarihine yer verilip dünya tarihiyle ilgili bilgilere yer verilmeyişi millîlikle izah edilebilir.

---

[71] *a,g,e.*, 32-33.
[72] *a.g.e.*, 131.

Kütüphane araştırması sonucunda tespit edebildiğim eserlerden bir tanesi de Reşad ve İbrahim adlı iki kişi tarafından 1313 (1895/1896) tarihinde basılmış olan eser şu adla yayınlanmıştır:

İdadî kısmı ikinci seneye mahsus kıra'at.

Kapaktaki öteki bilgiler ise şunlardır:

"Maarif nezaret-i celilesinin 1314 sene-i hicrisi ders programına dâhildir."

Bu sözden 1314 (1896/1897) yılında Türk dili eğitim ve öğretiminin sınıflara ve yıllara göre programlandığını anlıyoruz.

Eserde yer alan eserleri incelediğimizde seçilen parçaların tamamen nesir ve büyük çoğunluğunun *fen bilgisi* ve *doğa* ile ilgili konulara ait olduğunu görüyoruz. Bu eserde de metinler resimlerle desteklenerek sade ve yalın bir anlatımla hitap ettiği seviyedeki öğrencilerin anlayacağı bir dille yazılmıştır. 191 sayfadan oluşan eser içerisinde yer alan 44 metnin adı ve içeriklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Metnin adı	**sayfa numarası**	**türü/ içeriği**
Mıntıka-i Hârrenin Menâzır-ı		
Tabî'isi - Ormanlar	3	fen ve doğa
Tarla Kuşu	7	fen ve doğa
Yine Tarla Kuşu	10	fen ve doğa
Terzi Kuşu	14	fen ve doğa
Beyaz Başlı Kartal Kuşu	17	fen ve doğa
Mukallid Kuş (papağan)	21	fen ve doğa
Kırlangıç	26	fen ve doğa
Yine Kırlangıç	30	fen ve doğa
Deve Kuşu	34	fen ve doğa
Bizon ya'ni Amerika Mandası		
Avcılığı	38	fen ve doğa
Dağ Keçisi	41	fen ve doğa
Düz Arkalı Ata Balığı (balina)	44	fen ve doğa
Kanguru	48	fen ve doğa

Kunduz	53	fen ve doğa
At	57	fen ve doğa
Hayvanât-ı Zâhife Nerelerde Yaşar? (sürüngen hayvanlar)	60	fen ve doğa
Niyagara Şelalesi	66	fen ve doğa
Gemicilik Âleminde Maymunlar	72	fen ve doğa
İnci Saydı (inci avı)	76	fen ve doğa
Yüzen Adalar	81	fen ve doğa
Sun‘i Bir Ülke (Ahmet Mithat Efendi)	83	fen ve doğa
Yed-i İnsani	86	fen ve doğa
Fedakâr Valide	92	hikâye
Hava-yı Nesimi (atmosfer)	96	fen ve doğa
Buz Adası	100	fen ve doğa
Sadık Köpek	103	hikâye
Okumak, Yazmak	106	düşünce yazısı
İstihza	109	eleştiri
Kehriba (kehribar)	111	fen ve doğa
Elmas	112	fen ve doğa
İbn-i Molla-i Farisî Hazretlerinin Oğluna Nasihati	116	öğüt
Kuvve-i Hafıza	120	düşünce yazısı
Âdab-ı Peygamberî	123	ahlâk
Âdab-ı Sohbet	125	ahlâk
Fil	128	fen ve doğa
Mesut Olmak İçin Arzularını Ta‘dil Etmeli	133	öğüt
Oğlundan Pederine Mektup	136	mektup
Çiğ, Heva-yı Nesimi (Ahmet Mithat Efendinin Bir makalesinden kısaltılmıştır.)	140	makale
Cennet Kuşu	145	fen ve doğa
Bir Berberin Terceme-i Hâli	150	hikâye
Kuğu	156	fen ve doğa
Papağandaki Zekâ (M. Refik)	163	fen ve doğa

Denizin Suyu Niçin Tuzludur	171	fen ve doğa
Arabacı Planto (Fransızcadan tercüme)	177	hikâye

Bu metinlerin içeriğinin fen ve tabiat konularından oluşması dikkat çekicidir. Daha önceki eserlerde bu kadar fazla oranda bilimsel konulara yer verilmemiştir. Fakat buradaki yazılar düşünce gücünü geliştirici, yaşadığımız coğrafyanın dışında da farklı yaşam biçimleri ve canlı çeşitlerinin var olduğunu öğrencilere aktarması bakımınan önemlidir. Mesela konu olan hayvanlar arasında kanguru, bizon, papağan, kunduz gibi Osmanlı coğrafyasında olmayan hayvanlara ve yağmur ormanları gibi konular hakkında çocuklara bilimsel içeriği olan faydalı bilgiler verilmektedir.

Eserde yer alan eserleri türlerine ve konularına göre tasnif ettiğimizde tablo 2'deki yüzdelik dağılımı görmekteyiz.

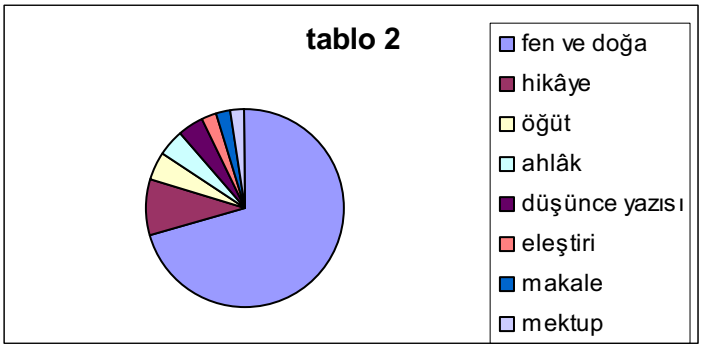

Diğerlerinde olduğu gibi bu kitaptan da anlatım, dil ve uslüp hakkında bilgi sahibi olmak için iki metni buraya almayı uygun gördük:

Ormanlar

"*Sıcak memleketlerdeki ormanlar bizim sakin bulunduğumuz beldelerdeki ormanlara hiç benzemez. Gayet büyük ve karanlık olduğu gibi derununda büyüyen ağaçlar da o kadar uzun, biri birine o kadar mülâsıktır ki içine düşen adam başını kaldırıp da bakacak olsa semayı pek güçlükle görebilir.*

Bundan başka sarmaşık nev'inden birçok nebatlar da vardır ki ağaçların gövdelerine, dallarına sarılıp büyürler. Cismen halata pek ziyade müşabihtirler. Bir ağaca sarılıp çıkarken diğer bir ağaca geçerek beynlerindeki mesafeyi doldururcasına bitişirler. Öyle yerlerden geçmek isteyen Avrupalı seyyahlar yanlarına küçük bir el baltası alarak kendilerine yol açmaya, yahud içinde mahbus

bulundukları sık nebatat kümesini yakarak önlerini önlerini temizlemeye mecbur olurlar.

Mıntıka'i hârre ormanlarında tehlikenin her türlüsü mevcuddur. Binaenaleyh çevik, kuvvetli, yerliler yanlarına zehirli oklarını almaksızın orman dâhiline girmeye cesaret edemezler. Seyyahlar ise tüfenklerinin oralarca gök gürlemesi gibi olan sedasını esma'-ı şimşek parıltısı zan olunan ziyasını irâe etmeksizin bir adım bile atamazlar. Çünkü hemen her adım atışta ya çalılar arasında çöreklenip yatmış bir zehirli yılan, yahud yol üzerinde vahşi bir kaplan izi müşahede ederler.

Dünyada kuşlardan, yırtıcı hayvanlardan, küçük büyük haşerattan kaç nev mevcud ise hemen hepsi ormanlar içinde rahat rahat yaşarlar. Hayat-ı hayvaniyenin her şekl-i mevcudunu câmi' tabi'i bir sirki mesabesinde olan o vüs'atli ormanların her köşesinde kimi şikârını avlamakla uğraşır, kimi de şikâr olmak tehlikesinden kaçmaya savaşır. Her ne kadar – gerek yerliler olsun gerek ecnebi seyyahlar olsun – ben-i beşer efradından sayyadlık hesabıyla tüfenk atanlar pek nadir olursa da ormanlara sığmayacak derecede kesretli olan o mahlukât-ı vahşiye birbirleriyle hemen daimi surette mücadele ederler. Bu esnada bil-nisbe zaif ve aciz olanlar kavi ve galip gelenlerin kuvve'i kahirelerinden muhafaza'i nefs için kendilerine mahsus ba'zı hil ve ve desâise müraca'at ederler…"[73]

Âdâb-ı Sohbet

Kesret-i kelâm, yani çok söylemek zaif akl nişanesidir, insanın vakar ve haysiyetini izale eder. Kesret-i kelam dimağa, sinirlere, âlet-i tekellüme zarar verdiği gibi ahbaba da melal iras eder. Uzun uzadı sözler, hikâyeler dinlemekten herkes sıkılır.

Çok söz söyleyen adama (miksâr), (pür-gû), asıl Türkçede dahi (kesâf) denilir:

Fariside güzel bir beyit vardır:

Sühan bisyar bişnev endeki gû

Yeki ra sad me gû sad ra yeki gû

Yani (çok dinle az söyle; birin yerine yüz söyleme yüzün yerine bir söyle.)

---

[73] Reşad – İbrahim, Kıraat, İstanbul, 1313, 3-7.

Esna-yı tekellümde sada-yı itidal üzere, yani ne müstemiîn tekrar ettirmesine hacet kalacak mertebede yavaş, ne de muhatabı tahkir edercesine pek söylememeli. Fî'lvaki sözü dikçe söylemek muhatabın kadrini tenzil eder.

Fahşi sözlerden, soğuk latifelerden, güce gidecek şakalardan gayet hazer etmeli; zira bunlar hilâf-ı terbiye ve nezaket olduktan başka ekseriya sebeb-i adavet olur.

Söz söylerken elini, başını, gözünü, kaşını oynatmamalı. Meğer ki hasbel makam söze bedel imaya lüzum görüne, bu lüzum tahakkuk etmedikçe münasebetsizlikten kurtulamaz.

Sohbette sabırsızlık etme! Başkası söylerken sözünü kesme. Âherin hatasını meydana koymaktan ise, zarifâne itiraz ile tashih eyle. Umura zatına ve beytine dair bahs açma. Her ne bahisde olursa olsun hadd-i itidalı tecavüzle hiddet izhâr etme. Hazardan nakıs'ul aza bulunanları – velev ima tarikiyle olsun – vesile'i hande'i istihza eyleme. Muhatabın bâ'is-i hacâlet ve senin için bil'âhire mucib-i nedamet olacak sözlerde tedbiri elden bırakma.

Mükâlemeye havadan bahs ile bed' etme. Bir şeyi tarif eylediğin zaman bazı elfâzı tekrar etmeyi itiyad edinme. Hazârın ma'lumat ve dirayetince en pest derecede bulunanlarını biş-i nazardan ayırmayarak bahs eyleyeceğin mevâdı onların idrak ve îz'anlarının ihâte eyleyebileceği surette söyle. Bâ-husus anlamayacak olanlara ulûm ve fünûndan bahsetme. Bağırarak söyleme; çünkü rikkat ile söylenen sözde büyük bir kuvvet ve te'sir vardır.

Esnayı mükâlemede mütekellimin sözlerine kulak vermeyip de ba'de (ne buyurdunuz du?) yollu su'allerle söylediğini tekrara mecbur etme. Hazârdan fevkinde bulunanlara tabasbus ve denkte olanlara ta'zim gösterme. Mükâlemede hilaf-ı edeb ve terbiye kelimât-ı müstehcene isti'mal eyleme. Lakırtı arasına ecnebi lisânından veyahud mustalih elfâz ve ibâret <<halt>> etme. Bu yolda tefevvühât 'allâmelenmek demek olmakla ancak seni gülünç etmek için işe yarar.

Hazârdan biriyle suret-i mahsusada musahabet etme. Zira lihâb-ı meclisten biri kendileri hakkında bir su'i niyete haml ile cümlesinin nefretine sebeb olur. Hazârdan biri hakikaten mucib-i hinde bir tefevvümde bulunsa bile gülüp de ka'ilini tehcil etme. Belki ka'il bilmeyerek söylemiş, yahud söyledikten sonra farkına varıp da pişman olmuştur.

Âdemi istihza etmek, kendini ettirmek için âhere yol göstermektir; çünkü sen de insan olduğun için – ne kadar mükemmel olsan - fevkinden daha kâmlı bulunmak

senin de şayan-ı istihza bir kusurda bulunmaklığın mukadderdir.[74]

(İktitaf – Atâ Bey)

Örnek olarak aldığımız metinlerden birisini konusu tabiatla ilgili olan metinden seçerken, diğerini de öğüt veren toplum içerisinde nasıl davranılması gerektiğini anlatan metinlerden seçtik. Bu metin günümüzde de insanlara gerekli davranışaları telkin eden bir içeriğe sahiptir.

Elimizdeki kıra'at kitaplarından birisi de 1341 (1922/1923) yılında İzmirde hazırlanmış olan Yusuf Rıza adlı yazara ait bir okuma kitabıdır. *Kolay Kıra'at* adını taşıyan eserin kapağında şu açıklama yer almaktadır:

Dar'ül irfan ikinci seneleri müdavimlerini kıra'ata alıştırmak ve kendilerinin hürriyet ve cumhuriyete muvafık surette tenvir ve tevsi'i efkârına hadim olmak üzere güzel yazılar ve manzumeler ve müessir nasihâtlar ve ahlâk-ı hamideyi gösteren dersler ile mevad-ı mühimme'i sa'ireyi hâvi te'lif ve intihâb olunmuş kıra'at kitabıdır.

94 sayfadan oluşan bu eserin Cumhuriyetin ilanından sonra yayınlandığını kitabın başındaki bu açıklamadan çıkarabiliriz. Eserin içerisinde kapakta da belirtildiği gibi güzel sözlere yer verilerek öğrencilerin iyi davranışlar kazanması, güzel ahlâk sahibi olmaları yolunda telkinlere yer verilmiştir. Kitapta yer alan özlü sözler ve işledikleri temalardan bazıları şunlardır:

Vatan sevgisi;

Servetimiz ve cismimiz vatan denilen bu mukaddes toprağın mahsulüdür. Vatanın verdiği ni'meti vatanın selameti uğruna feda etmemek ne büyük küfrân-ı ni'mettir. (nankörlüktür)

Toprağının selameti için vermediği akçeyi toprağın içine gömen hasise insan unvanı lâyık değildir.

Toprağı uğruna bir damla kan dökmeyen veyahud bir pare vermeyen alçak hasisin o toprağın içine gömülmeye hakkı yoktur.

Yardımlaşma ve dayanışma;

---

[74] *a.g.e.*, 125-128.

İnsan olan âdemi hemcinsinin ve hususiyle kardeşinin, arkadaşının soğukta bulunması fikri o kadar üşütür ki, yüz soba yaksa ısınamaz. Kardeşinin çıplak olduğunu görüp de, beş kürkle kana'at etmeyen adam hangi cins-i hayvandan maduttur.

Rahman için bir para sarf etmeyenin malını şeytan alır.

Erkekler tarihinde gördükleri bir iki üç kadının fesadını bütün kadınlara, milyonlar ile erkeklerin fenalıklarını ise yalnız yapanlara, istedikleri vakit kadere haml ederler.

Eserleriyle ibkâ-yı nametmiş olanların belki kendilerinden ziyade zeki ve âlim komşuları var idi; onlar eser bırakmadıklarından, kimse kendilerini bilmez!

Eseri görülmeyen akıl ve dirayetin hiçbir kıymeti yoktur.

Düşünceye sevk etme;

Bir hayır etmeyen âkıl ve dirayetli adamı toprağın içine gömülmüş bir altın küpüne teşbih etmemeli! Çünkü altın ne vakit bulunsa yine faydası görülür, lakin insan öldükten sonra hiçbir faydası olmaz.

Bir işe teşebbüs edecek vakit, tesadüf edeceğin müşkülatı düşünme! Çünkü niyet-i katiyye ile arzu her müşküle galip gelerek seni menzil-i maksuda götürür. Müşkülat pek nadir insanın himmetine ma'ni olur. Lakin müşkülât korkusu her vakit insanı teşebbüsünden alıkor. Büyük adamlar düşmanlarıyla zalimlerden gördükleri eziyetlerden şikayet etmezler, âdi adamlar kaderin ahkâmından dahi şikâyet ederler.[75]

Verilen sözlerin çoğu çalışma, kendine güven, paylaşma ve vatan sevgisi gibi konular üzerinedir. Günümüz eğitiminde "**değerler eğitimi**" adıyla anılan bu kavramların Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan bir okuma kitabında lise seviyesinde hazırlanmış bir okuma kitabıyla öğrencilere verilmek istenmektedir.

Ta'lim-i Kıra'at

Ulaşabildiğimiz kıra'at kitaplarından bir tanesi de Tanzimat döneminin önemli isimlerinden Muallim Naci'ye ait iki kitaptır. *Ta'lim-i Kıra'at* adı taşıyan eserlerden birincisi 1302 (1884/1885) yılında İstanbulda, kitapçı Arakel tarafından

[75] Yusuf Rıza, Kolay Kıraat, 1341 (1886/1887), 67-70.

basılmıştır. 79 sayfa olan bu eserde çocuk eğitiminin öneminden bahsedilmekte ve çocukların okuma alıkanlığı kazanmalarına katkıda bulunmak için hazırlanmış masallara, kısa hikâyelere ve atasözlerine yer verilmiştir.

Serinin ikinci kitabı da 1304 (1886/1887) yılında İstanbul'da kitapçı Arakel tarafından basılmıştır. Bu eser de diğeri gibi 79 sayfadan ibaret olup yine çocukların eğitimi için kısa hikâyelere ve onlara hayat karşısında nasıl bir tutum takınmalarını öğretmeyi amaçlayan nasihat verici sözlere yer verilmiştir.

Örnek olarak aldığımız yazılar ve özlü sözler kitabın içeriği hakkında daha iyi bilgi sahibi olmamıza yardımcı olacaktır:

Saadet

İnsanı saadete vasıl eden yolların en emini ve 'alâsı tarik-i fazilettir. Her fazilet tarik-i sa'adetin bir şu'besi makamındadır. Eğer insanlar yalnız mes'ud olmağı istemiş olsalardı pek çabuk ve gayet kolay na'il-i emel olabilirler idi. Lakin yalnız mes'ud olmağa kana'at etmeyip sa'irlerinden ziyade mes'ud olmak istediklerinden hem çok güçlük çekiyorlar, hem de çokları mes'ud oldukları hâlde yine kendilerini bedbaht zannediyorlar. Pek çok kişi de sa'irlerini bulundukları mertebe'i sa'adetten ziyade mes'ûd ve kendi sa'adetlerini ise pek aşağı zanneyliyorlar. Bunlar asıl sa'adetin ne olduğunu ve nerede bulunduğunu bilmediklerinden onu bulunmayan yerde ararlar. Bunun için sa'adetten mahrum kalıyorlar. Bina'enaleyh sa'adete na'il olmak isteyenlerin tarik-i fazilete sâlik olmaları iktiza eder.[76]

Gerçek mutluluğa ulaşmak için neler yapmasını göstermeye çalışan bu kısa yazı, insanların genelde yaşadıkları bir sıkıntı olan elde olanla yetinmeyip hep daha fazlasını arama yolunda sahibi oldukları gerçek mutluluğu fark edemeyişlerini anlatan öğretici bir nitelik taşımaktadır.

Daha önce incelediğimiz Yusuf Rıza'ya ait kitapta olduğu gibi bu kitabın bir bölümünde de özlü sözlere yer verilmiştir. İşte onlardan bazıları:

Emsâl-i Hikemiye

Birçok hisse alınacak sözler vardır ki bunlara ***emsâl*** *derler. İnsan bunları unutmaz ve her hâl ve hareketini onlara Tevfik eder ise müstefid olur. İşte âtidekiler bu kabildendir:*

---

[76] Muallim Naci, *Talim-i Kıraat*, İstanbul, 1304, 12-13.

1- *İlmin ibtidası Allah korkusudur.*

2- *Kalbinin rahat olmasını ister isen vicdanını pak tut.*

3- *Sen muhtac olanlara yardım eyle ki Allah da sana yardımcı olsun.*

4- *Sen kendi esrarını saklamayınca diğerleri nasıl saklar?*

5- *Tenbel adam badem yemek ister ama kabuğunu kırmak zahmetinden kaçar.*

6- *Bugün görebileceğin işi yarına bırakma. Zira olmuş olacaktan iyidir.*

7- *Meydana gelmesi mümkün olan işlerde sabır ve sebat muvaffakiyeti temin eder.*

8- *Bahçe sulamak için yağmur bekleme.*

9- *Tenbellik ile işsizlik fakr u zarûret kapısının anahtarıdır.*

10- *Bıçak yarası geçer ama namus karası geçmez.*

11- *Hiddet ve şiddet hâlinde ne hüküm et, ne mücazât! Zira hiddet zamanında akıl olmaz. Öfke ile kalkan ziyan ile oturur.*

12- *Hiddet tatlıdır ama semeresi acıdır. Nasihat acıdır ama semeresi tatlıdır.*

13- *Başkalarının çektikleri meşakkate dikkatle bakar isen seninkini hafif bulursun.*

14- *İşine iyi bakar isen işin de sana iyi bakar.*

15- *Tatlı söz insanın ağzını aşındırmaz.*

16- Adamın hayvaniyeti yemekle, insaniyeti okumakla kâ'imdir. (Kemâl Bey)[77]

Gevezelik

Bir şeyi söylemezden evvel çok düşün. Hükemâ-yı Yunanîden << Zenon >> bir gevezeye demiş ki:

<<Allah insana iki kulak bir ağız vermiştir. Bu da iki dinleyip bir söylemek içindir.>>[78]

Az Söylemek

Fransa krallarından beşinci Şarl'a <<hekim>> unvanı verilmiş idi. Mişarünileyhin konuşması o kadar latif idi ki işidenler hayran olurlardı. Şayan-ı dikkat ve ibrettir ki az söylemeyi âdet edinmiş idi. Birgün meclisinde bulunanların yek diğerine <<talakat-ı lisân şâyân-ı gıbta bir kemâldir.>> dediklerini işiderek <<evet, fakat sükût da ondan aşağı kalmaz.>> cevabını vermiştir.[79]

Bu kıssa bizim dilimizde yer alan "*söz gümüş ise sukût altındır.*" Atasözünü hatırlatmaktadır.

Örnek olarak seçilen metinlerde de görüldüğü gibi Muallim Naci, diğer eserlerinde olduğu gibi eğitici ve öğretici bir tavırla açık ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Dilin sadeliği kitaptaki metinlerin içeriğinin daha iyi kavranması amacına da hizmet etmektedir.

Bu metinler dildeki sadeleşmede yaşanan gelişmeyi de destekler bir nitelik arz etmektedir.

Fuat Köprülü ve Celâl Sahir'in birlikte hazırladıkları eserlerin dışındaki okuma (kıra'at) kitaplarının dilinin yazı dilindeki sadeleşmenin örneği oldukları açıktır. Öte yandan ders kitabı olarak hazırlanmış olmaları da bu kitapların dilinin açık olmasında da önemli bir etki olmuştur.

Bütün bu kıra'at kitaplarını değerlendirirken bir hususu da belirtmeden geçemeyeceğim. Kitapların bazılarında basım tarihinin üstünde eserin basıldığı yer

---

[77] *a.g.e.*, 13-16.
[78] A.g.e., 17.
[79] *a.y.*

"Konstantin" olarak yazılmıştır. Bunu matbaa sahiplerinin genelde Ermeni cemaatine bağlı kimseler olduğuna bağlayabiliriz.

Kıra'at kitaplarının dili, hitap ettiği okul düzeyi, yazarın eğitim seviyesi ya da edebiyatla olan yakınlığı ve özel ilgileri gibi değişkenlere göre değişiklik göstermektedir. Örnek olarak kendileri de birer edebiyatçı olan Fuad Köprülü ve Celal Sahir'in hazırladıkları kıra'at kitaplarına seçilen metinlerin dilleri eski edebiyatımızın ve Servet-i Fünûn edebiyatının etkilerini taşır.

Öte yandan Muallim Naci'nin hazırladığı kıra'at kitaplarının dili ve bu kitaplarda yer alan metinler yazarın kişiliğini ve edebiyatın gayesi olarak gördüğü insanlara faydalı olmak gibi düşüncelerinin tezahürüdür. Bunun için daha çok didaktik ve dili sade, daha kolay anlaşılabilecek metinlere yer vermiştir.

Eserlerin çoğunda ortak bir tema olarak dinî konulara ait metinlerin yer almasıdır. Çağın eğitim anlayışı ve dinî eğitimle diğer eğitim konularının iç içe olması derslerin ve konuların birbirinin kapsama alanına girmeleri gibi sebeplerden metinlerin ahlâk, din ve adâb konularına da değindiğini görüyoruz.

Bütün bu metinler dönemi itibariyle hem dil hem de edebiyat eğitimi için değerlendirildiğinde okuma alışkanlığı ve bu yolla da bir takım örf, âdet ve terbiye kurallarının öğretilmesi amacına hizmet etmektedir.

Eserlerin dili çoğu kez dönemine göre daha sade ve okuyucuların kolyca anlayabileceği bir şekildedir. Seçilen okuma metinleri pedagojik bir gayeden uzak yazarların şahsi tasarruflarını ve düşüncelerini yansıtır özellikler taşımakla beraber öğrenclerin yaşlarına ve ilgilerine hitap eder niteliktedir. Bu kitapları bugünkü gibi bir Türkçe veya edebiyat ders kitabı olarak değerlendirmek yanlış olur. Fakat bunların iyi birer okuma kitabı (yardımcı ders kitabı) oldukları açıkça görülmektedir.

3.2. SARF VE NAHİV KİTAPLARI

3.2.1. KAVÂİD-İ OSMANİYYE

Özellikle 1850'li yıllarda Türkçenin eğitimi ve öğretimi gündeme geldiğinde bu eğitimin yapılacağı araçlara ihtiyaç duyulmuş ve bu yolda büyük eksiklikler bulunduğu görülmüştür. Bunlar: Dil bilgisi kitapları, okuma kitapları, sözlükler ve bunları destekleyici öteki araç ve gereçlerdir. Batıyla olan temas sonucu bu ihtiyaçlar daha somut olarak ortaya çıkmış, bir yandan dilin ıslahı öte yandan dilin eğitim ve öğretimine dönük etkinlikler ülke gündemine girmiştir.

Kavâid-i Osmâniyye, Türkçenin ilk dil bilgisi kitabıdır. Bu özelliği ile hem Türk dili açısından hem de dil öğretimi açısından oldukça önemlidir. Daha sonra yazılan dil bilgisi kitaplarına da kaynaklık ettiği ve ilham verdiği de açıktır.

Bu eser, Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa tarafından 1851 yılında Encümen-i Daniş'in ilk kitabı olarak basılmış ve Türk dilinin ülkede yazılmış ilk Türkçe yazılmış gramer kitabı olarak kabul edilmiştir.[80]

Eser, Encümen-i Daniş kararı ile okullarda 50 yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuş, Almancaya ve Arapçaya tercüme edilmiş ve Ahmet Cevdet Paşa'nın öteki dil bilgisi kitaplarına örnek teşkil etmiştir.[81]

Bundan önce yurt dışında yabancıların Türkçeyi öğrenmek üzere birçok gramer kitabı kaleme aldıkları bilinmektedir.[82] Söz konusu gramer kitaplarının Tanzimat'tan sonra Türk aydınlarının yazmış olduğu sarf ve nahiv kitaplarına örneklik ettiği görülmektedir.

Kavâ'id-i Osmâniyye yayınlandığı dönemden beri Türkiye dışında da ilgiyle karşılanmış, Bu ilginin yakın zamanlarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bağdat Üniversitesine bağlı Türkçe Bölümünde Prof. Dr. Çoban Hıdır Beşirli'nin yönetiminde Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavâ'id-i Osmâniyyesi*, yüksek lisâns tezi olarak çalışılmıştır.[83]

---

[80] Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa, Kavaid-i Osmaniye, Ankara, 2000, 29. (Haz. Doç. Dr. Nevzat Özkan).
[81] Nevzat Özkan, *a.g.e.*, 31.
[82] A. Dilaçar, "Yabancı Dillerde Yazılmış Türkçe Gramerlerle Okuma Kitapları", *Türk Dili*, (1939-1951), C. I, S. 4, Ocak, 1952, 227-232
[83] *a.g.e.*, 1.

Nazım Hikmet Polat, eserin ilk şeklinde muhtemelen Fuat Paşa'nın nüfuz ve tesiriyle, kelime çeşitleri ve kuralların izahı gibi bazı konuların Fransız nazariyelerine uyularak kaleme alındığını, Türkçenin söz dizimi ve çekimini işleyen basılmış ilk kitap olduğunu, o zamanlara kadar okuma sahasında bulunmayan Osmanlıca hakkında böyle bir eser yapılabilir ve okutulabilir kanaatini verip, sonraları yapılanlara yol açtığını İbrahim Necmi Dilmen'e dayanarak anlatır.[84]

Bu önemli eser, Türk Dil Kurumu tarafından uygulanan "Türkiye Türkçesi ve Tarihî Devirler Yazı Dilleri Projesi" çerçevesinde Nevzat Özkan tarafından Latin harflerine aktarılarak yeniden yayınlanmıştır.

Birinci bölümde ilm-i sarfın tanımı yapılarak; *ilm-i sarfın Osmanlı lisânını doğru yazıp söylemek fenni olduğu söylenir*.[85] Söyleyip yazdıklarımızın cümle ve kelam denildiğini ve bunların kelimelerden oluştuğunu belirten yazar, kelimelerin de harflerden mürekkep olduğunu, harflerin de ağzın muayyen yerlerinden çıkan seslerden ibaret olduğunu söyledikten sonra Osmanlı alfabesindeki 32 harfi verir. Ardından harekeleri ve bunların görevlerini anlatır.[86]

Bu eserleri değerlendirirken unutmamak gerekir ki üzerine eğildikleri konu bugün anladığımız anlamda Türkiye Türkçesi değil Osmanlı Türkçesidir. Konu Osmanlı Türkçesi olduğu için ister istemez bu kaynaklarda dile hâkim olan Arapça ve Farsça kurallar öğretilmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın dilin eğitim ve öğretiminde sorunları dile getirirken sözü harflere getirir. Harflerin özelliklerini belirtirken konuşmada ve yazmada karşılaşılan zorlukları vereceğimiz başlıklar altında toplayabiliriz.

a) Kâf, kef harflerinden kaynaklanan sorunlar:

Osmanlı alfabesinde kullanılan harflerden "se, zel, dad, za, ayın" harfleri Arapçadan alınan kelimelerde kullanılan harflerdir. "ç, j" harfleri Arapçada bulunmayıp Türkçe ve Farsça kelimelerde kullanılmaktadır. "kâf" (ك)harfinin bazı Türkçe kelimelerde "nun" (ن) gibi telaffuz olunduğunu buna da "sağır kâf" denildiğini belirterten yazar, (ön, senin) سنك ve اوك örneklerini verir.[87]

Diğer eserlerde ك "kef" olarak adlandırılan harfin bu eserde "kaf" şeklinde isimlendirilmesi dikkat çekicidir. Yazar Kur'an eğitiminden gelen bir tesirle ق harfini "g" sesi olarak telakki etmektedir.

---

[84] Nazım Hikmet Polat, "Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa", *Türklük Bilimi ve Araştırmaları* Bahar 2003, 449.
[85] *a.g.e.*, 56.
[86] *a.y.*
[87] *a.g.e.*, 57.

b) Bitişen ve bitişmeyen harflerden kaynaklanan sorunlar:

Bitişen ve bitişmeyen harfler eserin **Mukaddime** bölümde anlatılır. Bitişmeyen harflere hurûf-i infisâl denmektedir. Bu harfler: (elif, dal, zel, re, ze, je, vav), bu harflerin dışındakilere bitişen harfler (hurûf-i ittisâl) denmektedir.[88]

Arap yazısının özelliği olan bitişen ve bitişmeyen harfler, harflerin başta, ortada, sonda yazılış biçilerinin farklı olması özellikle yazı öğretiminde önemli bir problemdir. Okuma öğretimi gerçekleşmesine rağmen iyi bir yazma becerisinin kazandırılması daha uzun ve meşakkatli bir süreç olmaktadır. Yazıda yaşanan sıkıntı genellikle Türkçe kelimelerin yazımında yaşanmaktadır. Doğru sesin kullanılması, ünlülerin kullanılıp kullanılmayacağı hep yazıda yaşanan sıkıntılardandır.

c) Çokluk:

Birinci bölümün birinci faslı (kısmı) Türkçe isimlere ayrılmıştır. Burada Türkçedeki isimlerin "müfret ve cem" olmak üzere iki tür olduğu ve anlatılır ve isimlerin tekil ve çoğul hâllerine göre çekimleri verilir. Türkçe kelimelerin çoğul (cem) şeklinin yapılmasında çoğul eki (edât-ı cem) LAr kullanılmaktadır.[89]

Türkçe kelimelerin çoğul şekillerinden sonra İkinci fasılda Farsça isimler ve özellikleri anlatılmaktadır. Farsça isimler de müfret ve cem olmak üzere iki kısımdır. Farsça kelimelerin çoğulu iki türlü yapılabilmektedir. Birincisi Türkçe çoğul eki olan *lAr* ile yapılır. Örnek: hâne *hâneler* gibi. İkincisi de Farsça kurallarla olur. Farsça kurallara göre de iki şekilde yapılır. Eğer kelime canlıları karşılıyorsa "an" ekiyle, cansızları karşılıyorsa "ha" ekiyle yapılır. Örnek: mert *merdan*, zen *zenan*; bağ *bağha*, hâne *hânehâ* gibi.[90]

d) Dişillik-erillik:

Üçüncü fasılda Arapça isimlere ve kaidelere yer verilmiştir. Arapça kelimelerin müzekker (eril) ve müennes (dişil) olmak üzere iki çeşit olduğu fakat bazı kelimelerin sadece müennes olurken bazılarının da bazen müennes bazen de müzekker olduğu örnekleri verilir.[91]

Dişillik-erillik meselesi de Arap yazı sisteminin bizim dilimizde yaşattığı sıkıntılardan birisidir. İncelediğimiz gramer kitaplarının bazılarında Türkçe kelimelerde erkeklik-dişilik olmadığı yer alırken, bazıları da Arapçanın etkisiyle

---

[88] *a.y.*
[89] *a.y.*
[90] *a.g.e.*, 60.
[91] *a.g.e.*, 62.

Türkçede de isimlerin erkelik ve dişillik özellikleri taşıdığı görüşündedirler. Eserleri incelerken bu değişik düşüncelere vurgu yapılacaktır.

Ders kitabının hazırlanmasında ve uygulanmasındaki sorunlar daha çok kökeni Arapça, Farsça olan kelimelerden kaynaklanmaktadır. Eser, bütünüyle incelendiğinde Arapça, Farsça kuralların öğretilmesinin Türkçe kuralların öğretilmesinden daha fazla olduğu görülür. Bununla ilgili olarak yaptığımız değerlendirme şöyledir:

Kitapta dil bilgisi kuralları anlatılırken 6 ana madde Türkçe'ye, 6 ana madde Arapçaya ve 5 ana madde Farsçaya ait dil bilgisi kurallarına ayrılmıştır. Tahmin edileceği gibi bu ana maddelere ait açıklayıcı maddelerde Arapçanın belirgin bir üstünlüğü vardır. Hatta Türkçeye ait kurallar verilirken de Arapça ve Farsça kurallar yer almaktadır. Madde başlarının dağılımı göz önüne alındığında eşit bir yüzde göze çarpsa da Türkçenin karşısında Arapça ve Farsçayı beraber düşünecek olursak % 35 gibi bir oranın Türkçe'ye ayrıldığını görürüz.

	f	%
Türkçe	6	**35**
Arapça-Farsça	11	**65**
Toplam	**17**	**100**

Bu eser, Türk dili ile ilgili ilk eserlerden olduğu için Arapça, Farsça ve Türkçe kaideler birlikte işlenerek Osmanlıca bütünselliği içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Türkçe, Arapça ve Farsça kurallar kelime türlerine göre belli bir sistemde verilmiştir. Bu yönüyle Fransız gramer anlayışının etkisini taşıdığı görüşünü hatırlamak gerekir.

3.2.2. MEDHÂL-İ KAVÂ'İD

Medhâl-i Kavâ'id, Kavâ'id-i Osmaniyye'nin özeti olarak hazırlanmış, bir ortaokul ders kitabıdır.[92]

Ahmet Cevdet Paşa, Kavâ'id-i Osmaniyye'yi ve Medhâl-i Kavâ'id'i bir biri ardına 1851 yılında yayınlamıştır. Daha sonraki yıllarda Medhâl-i Kavâ'id'in daha basitleştirilmişi olan Kavâ'id-i Türkiyye'yi ilkokullar için ders kitabı olarak

[92] Ahmet Cevdet Paşa, *Medhal-i Kavâ'id*, Ankara 2000, 1. (Haz. Nevzat ÖZKAN)

hazırlamış, ardından da bu tecrübeler ışığında Kavâd-i Osmaniyye'nin yeni düzenlenmiş baskısını çıkarmıştır.[93]

Yazar, Meclis-i Ma'arif-i Umûmiye üyesi olmasından Osmanlı dilinin öğrenilmesini kolaylaştırmak için yazdığı Kavâ'id-i Osmâniyye'nin her konuda bir kaynak niteliği taşımasına rağmen, yeni başlayanlara kolaylık sağlamak ve ilk kitaba bir başlangıç olmak üzere bu eserin bir özeti hâlinde bu yeni eserini kaleme aldığı, bu sebeple de kitaba dil bilgisine giriş (Medhâl-i Kavâ'id) adı verdiğini anlatır.[94]

Medhâl-i Kavâ'id, okullarımızda dil bilgisinin bir ders kitabına bağlı olarak okutulması geleneğinin ilk halkası olması sebebiyle daha sonra yazılan diğer dil bilgisi kitapları üzerinde önemli izler bırakmıştır. Bu eserden sonra yazılan dil bilgisi kitaplarında uzun yıllar, Arap sarfının etkileri devam etmiş, Türk dilinin öğretiminde alfabeye dayalı ses bilgisi, kelime çekimine ve kelime türlerine bağlı şekil bilgisi, az sayıda örnekle sınırlandırılan cümle bilgisi anlayışı işlerliğini sürdürmüştür. Bu anlayış uzun bir süre çok değişmemekle birlikte 1920 yıllarından sonra eserlerin bazılarında baş gösteren Fransız gramer anlayışını, özellikle kelime yapımı ve çekimi ile kelime türlerini belirleme konusunda bazı yenilikler getirmiştir.[95]

Bu eserler birer ders kitabı olarak hazırlandığı için öğretmenlere yol gösterir nitelikte uyarılar yapılmktadır. Daha çok "*rehnüma*" türü kitaplarda gördüğümüz bu tür uyarılar da bazen yazarın şahsî tecrübeleri de okuyucuya yol göstermektedir.

3.2.2.1. Muallimîne Lâzım Olan Ma'lûmat

Eserin girişinden sonra "muallimlere lazım olan malumat" başlıklı bölümde dilimizle ilgili açıklamalara yer veren yazar, Arapça ve Farsça dil unsurlarının yazılışlarında o dillerin kurallarının uygulandığını belirtir. Ayrıca Arap alfabesindeki harekelerin Türk dilindeki ünlüleri karşılamada yetersiz kaldığını bu durumun özellikle okunuşta sıkıntıya sebep olduğunu örneklerle açıklamaktadır. *Mesela ölmekten öldü ile olmaktan oldu ve bölmekten böldü ile bulmaktan buldu ve büzmekten büzdü ile bozmaktan bozdu ve bildirmekten bildir ile geçen yıl manasına bıldır birbirlerinden fark olunmaz.*[96]

Bu zorluğun giderilmesi için yazar, Türkçe kelimelerde, fetha-i sakîle dediği ***a*** ünlüsünü fetha-i hafîfe dediği ***e*** ünlüsünden ayırmak için, **elif'**in üzerine med işaretinin konulduğunu belirtmekte ve bundan hareketle yuvarlak ünlüleri birbirinden ayırmak için de üstün işaretinin vavın (و) üstüne konularak *o* ünlüsünün, altına konularak ***ö*** ünlüsünün; esre işaretinin vavın altına konularak ***u*** ünlüsünün, üstüne

---

[93] *a.y.*
[94] Nevzat Özkan, "İlk Dil Bilgisi Kitabımız Medhal-i Kavâ'id Hakkında" *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 11, Yıl: 2001, 96, Kayseri.
[95] Medhal-i Kavâ'id, 13.
[96] *a.g.e.* 23.

konularak ***ü*** ünlüsünün gösterilebileceğini ifade etmektedir. Bu bilgilerin ardından, vavın bu işaretlerden biriyle kullanıldığında ünlüye, bu işaretler kullanılmadığı zaman da ***v*** ünsüzüne karşılık olacağını, düz dar ünlülerden ***ı*** ünlüsünün de **ya** (ى) harfinin altına esre işareti konularak *i* ünlüsünden ayrılabileceğini anlatmaktadır.[97]

Yazar bu anlattıklarını, *al, bal, -el, bel; kır, yıl, -ip, çit; ok, tok – öz, söz; buz, tuz – düz, yüz* kelime çiftlerini teklif edilen işaretlerle yazarak bir tabloda göstermek suretiyle pekiştirir.[98]

Arap alfabesinin Türkçedeki sesleri tam olarak karşılamakta eksik kalması konusunda yaşanan tartışma ve girişimlerden girişte bahsetmiştik. Bu eksiklikleri giderebilmek için yapılan ilk girişimlerden birisi olarak okunuşunda bazı sıkıntıların yaşandığı sesler yazılırken kullanılacak bir takım işaretlerin kullanılmasıyla iligili ilk açıklama bu eserde karşımıza çıkmaktadır. Bu işaretlerin kullanılmaya başlanması şüphesiz Türkçe öğretiminin daha sağlıklı bir şekilde yapılması için önemli bir gelişmedir.

3.2.2.2. Mukaddime

Mukaddime (giriş) bölümünde dil bilgisinin tanımı yapılır. Yazar, kitapta "kaide-i lisân" terimini kullanır. "Kaide-i lisân bir lisânı doğru söyleyip yazmak fenni" olarak, kaide-i lisân-ı Osmânî de "Osmanlı lisânını doğru söyleyip yazmak fenni"[99] şeklinde tanımlanır.

Daha sonra Osmanlı alfabesindeki harfler hakkında bilgi verilir. Eser Kavâ'id-i Osmaniyye'nin özeti mahiyetinde olduğu için bu bölümdeki açıklamalar da Kavâ'id-i Osmaniyye'dekilerle aynıdır.

Burada zamir konusu Arapça dil bilgisi anlayışının etkisiyle ele alınarak şahıslar tanıtılırken III. Şahıstan başlanmıştır. Zamir üç kısımdır:

gaaip yani adı geçen *o*,

muhatap yani *sen*,

mütekellim yani konuşan *ben*, bunların çoğulu da *onlar*, *siz*, *biz* şeklindedir.

---

[97] Özkan, a.g.m., 97.
[98] *a.y.*
[99] *a.g.e.*, 25.

Ayrıca bu kitapta ses ve söyleyişle ilgili olarak büyük ünlü uyumu ve o dönemde yeni şekillenmeye başlayan küçük ünlü uyumu ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir.

Eserde konuların pekiştirilmesi için çokça örnek kelimeye yer verilmesi dikkati çekmektedir. Bunun sebebi ders kitabı niteliğinde hazırlanışı olmalıdır.

Sonuç olarak, *Medhâl-i Kavâ'id* ilk Türkçe dil bilgisi kitabımız olan Kavâ'id-i Osmaniyye'nin ders kitabı olarak sadeleştirilmesiyle oluşan bir dil bilgisi kitabı olmasıyla önemli bir adımdır. Eser, dil bilgisi kitabı oluşturma çalışmalarına getirdiği yaklaşımla uzun süre örnek oluşturmuştur.

Arap sarf anlayışının etkisiyle isim ve fiil çekimlerinde 3. şahıstan başlanması, bazı eklerin edat olarak değerlendirilmesi 1921 yılında Jean Deny'nin yayınladığı eserde kullanılan Fransız gramer anlayışının hâkim oluncaya kadar Ahmet Cevdet paşa'nın diğer eserler üzeride de etkili olduğu görülmektedir.[100]

3.2.3. EMSİLE-İ TÜRKİYYE

1866 yılında Abdullah Ramiz Paşa'nın hazırlanmış olduğu bir gramer kitabıdır. Bu kitap da Türk Dil Kurumu'nun projesi kapsamında Emir İçhem İdben tarafından yeni harflere aktarılarak yayınlanmıştır.

Eseri inceleyen İdben, bu eserin o zamana kadar hazırlanmış gramer kitaplarına göre daha hacimli ve muhteva olarak daha zengin olduğunu belirtmektedir.[101]

Abdullah Ramiz Paşa'nın kitabında üç bölüm bulunmaktadır. Bu bölümler konulara göre fasıllara ayrılmıştır.

1. Bölümde üç fasıl bulunmaktadır. Bu fasıllar:

1. İsim ve isimlere lahik.

2. Sıfat ve bunlara mütelahik olan edatlar.

3. Zamirler.

---

[100] Özkan, a.g.m., 111.
[101] Abdullah Ramiz Paşa, *Emsile-i Türkiye*, Ankara, 1999, XXII. (Haz. Emir İçhem İDBEN).

2. Bölümde iki fasıl bulunmaktadır:

1. fiil ve buna ilhak kılınan hurûfat.

2. Fer'-i fi'il (fiilimsiler).

3. Bölümde iki fasıl bulunmaktadır:

1. Edatlar ve hurûf-ı âtıfe ve râbıta.

2. Hurûf-ı nidâ.[102]

Abdullah Ramiz Paşa'nın yaptığı tasnif ile daha önce yayınlanmış olan Ali Nazîma, Ahmet Cevdet Paşa ve Mehmet Fuat Paşa'nın hazırladıkları gramer kitapları arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Bunların birincisi bu tarihe kadar yazılmış diğer kitaplarda cümle bahsine yer verilmezken Abdullah Ramiz Paşa cümle konusuna geniş bir yer vermiştir.

İncelediğimiz gramer kitaplarında Mithat Sadullah Sander'e ait gramer kitabında da cümle konusuna yer verildiği daha sonra görülecektir.

Bunun dışında fiil zamanlarını dilek kipleri ve haber kipleri olarak ilk defa Abdullah Ramiz Paşa işlemiştir. Ayrıca dönemin diğer gramercileri imlâ üzerinde dururken Abdullah Ramiz Paşa, gramer kitabına böyle bir bölüm koymamış, imlâ konularını yeri geldikçe izah etmiştir.[103]

Emir İçhem idben, eserin giriş bölümünde Türkçenin yazılı gramerinin ortaya konulmasıyla ilgili çalışmalara değinmiş, bu konuda bilinçli ilk çalışmaların Tanzimat döneminde başladığını ifade etmiştir. Yazara göre, Tanzimatla birlikte Türkçenin Arap gramerciliğine göre değil de, kendi kurallarına ve yapısına göre ele alınması fikri taraftar kazanmaya başlamış ve bu zihniyetin gelişmesinde Avrupa'da yazılmış Türk gramerleri etkili olmuştur.[104]

Böylelikle Türkçe Arapça ve Farsçadan ayrı, özellikleri ve kuralları olan bir dil olarak kendi ayakları üzerinde durmaya başlamıştır. Bu durumu gerçekleştiren pek çok gelişme olmuştur. Çünkü Tanzimat döneminde Türk toplumunda birçok yenilikler ve değişiklikler görülmüş, bu yeniliklerden ve değişikliklerden Türk dili de

---

[102] *a.g.e.*, XXVI.
[103] *a.g.e.*, XXVII.
[104] *a.g.e.*, XVI.

nasibini almıştır. Tabii bu gelişmeleri hazırlayan bir takım kurumsal girişimleri de hatırlamakta fayda vardır. Tercüme Odası, Encümen-i Daniş bunlar arasında en önemlileridir.

Yazar, eserin başında bizim de tezimiz içerisinde değindiğimiz Tanzimat dönemi aydınlarının Türkçenin sadeleşmesi, Arap alfabesinin ıslahı veya değiştirilmesi gibi tartışmalardan da bahsederek Türkçe öğretimi konusunda yapılan girişimleri hatırlatmaktadır. Bunlardan Tahsin Banguoğlu'nun Türkçenin grameriyle ilgili düşünceleri şöyledir:

"*Tanzimat'a kadar doğu toplumlarında yapılan Türk gramerine ilişkin denemeler yalnızca birer teşebbüs mahiyetindedir. Tanzimat'tan önce Türk dili hiçbir zaman kelime hazinesi ve bünyesi bakımından sistemli bir araştırma konusu olmamış ve Türk grameri bir disiplin hâlinde kurulmamıştır.*"[105]

Bu çalışmalardan birisi olan elimizdeki eser, Türkçenin gramer özellikleri kendine mahsus bir disiplin içerisinde işlemiştir.

Abdullah Ramiz Paşa'nın eseri diğer gramer kitapları gibi başlamamaktadır. Hatırlanacağı gibi genellikle eserlerin girişinde sarf ve nahivin tanımı daha sonra en küçük dil birliğinden başlayarak harf, hece, kelime…sıralanışıyla dili oluşturan diğer unsurların özellikleri anlatılmaktadır. Fakat bu eserde kelime türlerinden başlanarak konular bölümler hâlinde ele alınmıştır.

3.2.4. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ

Halid Ziya Bey tarafından 1884 yılında hazırlanan bu kitap, "Alay mekteplerinde" verilen okuma-yazma dersi muallimleri için yazılmış bir dil bilgisi kılavuzudur.[106] Yazarın bu kitabı hazırlayış amacı alay mekteplerinde okutulan okuma-yazma derslerinde öğretmenler arasında bir birlik ve tutarlılık sağlamaktır.[107]

Yazarın böyle bir kılavuzu hazırlamadaki bir başka amacı ise, o dönemde yazılmış dil bilgisi kitaplarının hemen hepsinin Türkçenin yapısı ve işleyişinden çok Arapça ve Farsçaya özgü kuralların öğretimine ağırlık vermeleridir. Ayrıca bu kitapların kullandıkları kavramlar Arapça kökenli kaynaklardan alınmış ve o kaynaklara göre açıklamalar yapıldığı için Türkçe öğretimine pek katkıları olmamıştır.[108] Onun için Osmanlı Türkçesi'nin kuralları öğretilecekken çoğu kez pratik faydası olmayan kuralların ezberletilmesi karmaşık bir durum ortaya

---

[105] *a.g.e.*, XXI
[106] Halid Ziya Bey, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Ankara, 1999, s. VII. (Haz. Kaya TÜRKAY)
[107] *a.g.e.*, 2
[108] *a.g.e.*, 3.

çıkarmıştır. Bu sebeple Tanzimat'tan sonra yazılan dil bilgisi kitaplarının çoğunda Türkçenin yapısı ve özellikleri Fransızca'nın kalıplarına göre açıklanmıştır.[109]

Dil bilgisi kitaplarının bu durumu Halit Ziya Bey'i Türkçenin işleyişini betimleyen, doğru kullanımını gösteren bir dil bilgisi kılavuzu yazmaya yöneltmiş olabilir. Kitabına ad koyarken Osmanî ya da Lisân-ı Osmanî değil de Lisân-ı Türkî demiş olması, anlatımında Osmanlıca yerine hep "Türkçe"yi kullanmış olması bu görüşün ürünü olsa gerektir.[110]

Kitabın başlangıcında "**muallim efendilere ihtar**" başlığında Türkçenin yazımında ve okunmasında görülen yanlış uygulamaların Türkçenin güzelliğini ve akıcılığını olumsuz etkilediği anlatılmaktadır. Burada önemli olan bir açıklamada Türkçenin kullanılışına İstanbul lisânın örnek alınması istenmektedir.

"Türkçenin en makbul telaffuzu payitaht ahalisinin lakırdıdaki telaffuzları olduğundan, şâkirtlerin kelimeleri böyle okumağa, alıştırılmalarına sa'y ile beraber meselâ كلوب ، ديدى (didi, gelüb) gibi kelimeler böyle yazılırlar amma dedi, gelip okunurlar diye ihtar edilmelidir."[111]

Bu tespit daha sonra "Yeni Lisân" makalesini yayınlayan Ömer Seyfettin ve arkadaşlarınca da dile getirilecek ve İstanbul Türkçesi Türkçenin yazı dili olarak kabul edilecektir.

3.2.4.1. Kavâid-i Lisân-ı Türkî

Kitabın ikinci bölümünde "kavaid-i lisân" tanımlanmaktadır. Bugünkü anlamda dil bilgisi demek olan kavâid-i lisân, "doğru söylemek ve yazmak ilmi" şeklinde tanımlanır. Doğru yazıp doğru söylemek için de dilin özeliklerini, dili oluşturan sesleri, kelimeleri tanımak ve yerli yerinde kullanmanın önemi yadsınamaz.

Bu amaçla ilk önce Türkçedeki harfler tanıtılmaktadır. Bu eserde Türkçedeki harf sayısı 31 olarak belirtilmektedir.[112] Diğer gramerlerde olduğu gibi Arap alfabesinin özelliği olan birleşen ve birleşmeyen harfler hakkında bilgi verilmektedir. Türkçeyi doğru yazmak için bilinmesi gereken bazı temel kurallar eserin başında anlatılır.

---

[109] *a.y.*
[110] *a.y.*
[111] *a.g.e.*, 13
[112] *a.g.e.*, 14.

Bunlardan bir tanesi (ك) sesidir. Bu ses Türkçede, (k), (n) ve (y) okunabilmektedir. Bunun haricinde sesleri okutmaya yarayan harekeler de tanıtılır. Bilindiği gibi Türkçe kelimelerin yazımında harekeler kullanılmaz. Fakat Arapça kelimlerin yazımında kullanılan (üstün, esre ve ötre) harekeler vardır. Arapça kelimeler bu harekelerin yardımıyla daha kolay ve doğru okunabilmektedir. Ancak Türkçe kelimelerin yazımında bu işaretler olmadığı için yazılışları birbirine benzeyen kelimlerin okunmasında güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Belki bu zorluk cümlenin gelişinden bağlam içerisinde hangi kelime olduğu çıkarıldığı zaman görülmese de var olan bir problemdir.

Örnek: (بوز) bu kelimenin "*buz*" mu "*boz*" mu olduğu, (بول) bu kelimeninse "*bol*" mu "*bul*" mu "*böl*" mü olduğu ilk bakışta anlaşılmamaktadır.

Harfler ve harekelerle ilgli açıklamalardan sonra Türkçede dokuz çeşit kelime türü olduğu söylenir. Daha önceki gramer kitaplarında kelime çeşitleriyle ilgili değişen rakamların zikredilmesi o zamana kadar alfabesindeki harflerin sayısında dahi görüş birliği oluşmayan bir dilde kelime sayısı konusunda da birliğin sağlanamayışı hiç de yadırganacak bir durum değildir.

Tatbikat

Şakirt zîrdeki isimleri hangileri ism-i âmdır ve hangileri ism-i hastır tefrik edecek.

"Armut, izmir, incir, pencere, tencere, mustafa, harita, kitap, zabit, ahmet, ali, anahtar, makas, kâğıt, trabzon, fırat, yağ, bağ, mısır, nil, kar, karpuz, rüstem, konya"[113]

Bu metinde verilen kelimelerin hangilerinin cins isim, hangilerini özel isim olduğunu ayırt edilmesi ve yazımlarınınbuna göre düzeltilmesi amaçlanmaktadır. Eserin ezbere değil uygulamaya dayalı bir öğretim anlayışına göre hazırlanmış bir ders kitabı olduğunu söylemek gerekir.

İkinci bir tatbikat metninde de ismlerin soyut ve somut olmalarına göre ayırt edilmeleri istenmektedir.

Tatbikat

Şakirt zîrdeki terkiplerin tasrifini yazacaktır.

---

[113] *a.y.*

Kitabın yazısı, kitabın kabı, kapının halkası, hesap defteri, yazı kâğıdı, tüfeng süngüsü, sahra topu, kışlanın pencerisi, insanın ömrü, ömrün âhiri, kitabın kabının yaldızı, tüfengin kurşunu.[114]

3.2.4.2. İMLÂ

Bu bölümde önce imlânın tanımı yapılmaktadır. "İmlâ, kelimelerin şekli tahrîri demektir."[115] İmlâ, kelimesi ilk defa bu kitapta kullanımaktadır. Bu kullanım kelimenin günümüz Türkçesi kullanımdaki "yazım" anlamındadır ve basit fakat önemli bazı yazım kurallarından bahsetmektedir. Bu kurallar şunlardır:

1. Envâ-i kelimeden her biri ayrı ayrı yazılır. (beş yüz, ne mikdar, lâzım gelir) gibi. Yalınız edat-ı sıla kabul edilen (siz, sizin, den, de) kelimeleri (ekleri) bitişik yazılır.

Dahi manasındaki (de) edatı, (de) edat-ı sılasından ayrı olduğu için ayrı yazmaya dikkat edilmelidir. (bağlaç olan (de) ile ek olan(-de) nin yazımında bugün bile hatalar yapıldığını düşününce bu ikaz oldukça önemlidir.)

2. Bazı kelimelerin bir veya birkaç harfini yok edip yazmak doğru değildir. Örnek: *yok ise*'yi *yoğise*, *olmuş idi*'yi *olmuştu* yazmak gibi.

Med alâmeti, uzatma işaretinin kullanılacağı yerler anlatılmaktadır. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde eliflerin üzerine med işareti (˜) konur. Üstünde med işareti olan elifler (â) biraz uzatılarak okunur. (âmîn, âyîn).

3.2.4.2.1. Parantez yâhut Mu'tarıza [( )]

Parantez iki ayrı hattır: ( ), ki bi cümleye ilave olunan yabancı bir cümle bu hatların arasına konulur: *Tipografyayı (harf ile tab demektir) Gütenberg îcât etti*. Burada parantez işaretinin kullanım yerlerinden sadece bir tanesi verilmiştir.

---

[114] *a.y.*
[115] *a.g.e.*, 64.

3.2.4.2.2. Çifte Kavis [" "]

Tırnak işareti dediğimiz bu işaretin görevi, "bir kitabın bir bölümü veya bir kişinin sözü aynen nakledilirse bu işaret içerisinde gösterilir" şeklinde belirtilmiştir.[116]

Yazım kuralları ve işaretleriyle ilgili açıklamalardan sonra noktalama işaretlerinden bazılarının anlatıldığı "**tenkît**" bölümüyle kitap bitmektedir.

3.2.4.3. TENKÎT

Noktalama işaretlerinin önemi "Bir ibareyi kısımlara ayırmak, ma'nasını hakkı ile anlamak için pek lazımdır. Bunun için altı alâmet kullanılır."[117] Cümlesiyle anlatılmaktadır. Gösterilen noktalama işaretleri şunlardır:

3.2.4.3.1. Virgül (,)

Virgül (,) edat-ı rabt yerine kullanılır. (itaat, gayret, sadakat asker için en ziyade iltizam edilecek vazifedir.)

Bir kelamın içinde bulunan nâkıs cümlelerin sonuna konulur: (Sen zengin isen, ben de ma'rifetliyim.)

Hitaplardan sonra kullanılır: (Çocuklarım, dersinize çalışınız.)

3.2.4.3.2. Virgül maa-nokta (;)

Virgül maa-nokta, birbirine taalluk-ı tam olan iki cümlenin arasına konulur: (Allah bâkîdir; sâir şey fânîdir.)

3.2.4.3.3. İki Nokta (:)

İki nokta, ikincisi birincisini tefsir ve izah eden iki cümleden birinin sonuna konulur: (Kânunlar esvaba benzerler: Onlar insana biraz sıkıntı verirler, ama insanı muhafaza ederler.)

---

[116] *a.g.e.*, 64-65.
[117] *a.g.e.*, 66.

Dedi, söyledi fiillerinin sonunda kullanılır: (Mentor Telemak'a dedi: Bak Telemak, işitmek, görmek gibi değildir.)

3.2.4.3.4. Nokta (.)

Nokta, tamam olmuş olan cümlelerin sonuna konulur: (Seyyi'enin en denîsi yalancılıktır.)

3.2.4.3.5. İstifham Alâmeti (?)

İstifham işareti, soru cümlelerinin sonuna konulur: (Ne yapıyorsunuz?)

3.2.4.3.6. Taaccüp Alâmeti (!)

Taaccüp alâmeti, hayret, sevinç, korku, temenni ve emsali infiâl beyan eden cümlelerin ve nidaların sonuna konulur: (Vatan hizmeti ne kadar şerefli bir hizmettir!)

3.2.5. İKİNCİ SENEYE MAHSUS MUFASSAL YENİ SARF-I OSMÂNÎ

Daha önce hazırlanan dil bilgisi kitaplarından farklı olarak hazırlanan bu kitap günümüzdeki bazı örneklerinde olduğu gibi bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.

Rüştiyelerin ikinci sınıflarında okutulmak üzere bir komisyon tarafından hazırlanan bu kitap, 1323 (1907) tarihli yedinci baskısı esas alınarak Recep Toparlı tarafından Latin harflerine aktarılmıştır. Eseri hazırlayan komisyonda kimlerin görev aldığı belirtilmemiştir.[118]

Kitabın başında lâfızın (söylen sözlerin) iki kısım olduğu bunların "*harf*" ve "*kelime*" oldukları ifade edilmektedir. Daha sonra harf üzerinde durulur. Harfin tarifi *kelimeleri teşkil eden işaret-i mahsusa*[119] şeklinde yapılarak Osmanlı lisânını oluşturan harflerin sayısı 32 olduğu ifade edilir.

Harfler, kendisinden sonra gelenlerle birleşenler (hurûf-ı ittisal) ve birleşmeyenler (hurûf-ı infisal) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Osmanlı Türkçesinde kullanılan arap alfabesinin özelliği olarak birleşen ve birleşmeyen

---

[118] *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*, Ankara, 2003, III. (Haz. Recep TOPARLI)
[119] *a.g.e.*, 2.

harfler diye bir özellik vardır. Bu Türkçenin bir özelliği değil o dönemde kullanılan alfabenin bir özelliğidir.

Yine bu alfabenin özelliği olarak harfler şemsî ve kamerî harfler olmak üzere de ayrılmaktadır. Bu kural da daha çok dilimizde yer etmiş Arapça kökenli kelimelerin imlâsını doğru yazabilmek için gerekli bir kural olarak Türkçe öğretimi içerisinde yer almıştır.

3.2.5.1. Hareke

Osmanlı Türkçesini oluşturan harfler ve özellikleri sıralandıktan sonra yazıda kullanılan ve okumda doğru okumaya yardımcı olan harekeler hakkında bilgi verilir. Bu harekeler: (üstün, esre, ötre, şedde) işaretleridir.[120]

3.2.5.2. Kelime

Kelime, *manalı lafz* olarak tanımlanır.[121] Yani tek başına anlam ifade eden sözlerdir. Lisân-ı Osmanîdeki kelimelerin; isim, sıfat, zamir, fiil, edat olmak üzere beş çeşit olduğu belirtilir. Sırasıyla bu kelime çeşitleri ve özellikleri hakkında bilgi verilir.

3.2.5.3. İsim

Şahısları ve eşyaları gösteren kelimler isim olarak tanımlanmaktadır. İsimler iki kısımda incelenir. Bunlardan ilki; "ism-i has" denilen özel isimlerdir. Bunların ayrı ayrı her şahsa verilmiş insan isimleri veya memleket, belli başlı dağ, nehir, deniz isimleri oldukları belirtilir. Örnek: *İbrahim, Bursa* isimleri birer özel isimdir. (İbrahim) denildiğinde o ismin çağrıştırdığı şahıs akla gelir. Bursa denlince de bu isimle anılan memleket akla gelir.[122]

İkincisi, bir şahıs, bir hayvan, bir memleket gibi belli başlı bir şeyin ismi olmayıp manasında umumiyet olan yani cins olan isimlerdir. *Kalem, hokka, su* gibi isimler birer cins isimdir.[123]

İsimlerin özel ve cins özelliğinden başka tekil (müfret) ve çoğul (cem) biçimleri de anlatılmaktadır. Türkçe kelimeleri çoğul yapmak için kelimelerin sonuna çoğul eki (cem edatı) olan "-*lAr*" ilave olunması gerektiği anlatılmaktadır.[124]

---

[120] *a.g.e.*, 6.
[121] *a.g.e.*, 7.
[122] *a.y.*
[123] *a.y.*

3.2.5.3.1. İsm-i Cem

Çoğul isim, daha doğrusu topluluk ismi dediğimiz tekil olduğu hâlde çoğul anlamı veren kelimelere topluluk ismi denilmektedir. Örnek: (*sürü, ordu, alay, bölük, fırka, takım, sınıf*)[125]

3.2.5.3.2. Mürekkep İsimler

Yapı bakımından birden fazla kelimeyle yapılan isimlere birleşik isimler denilmektedir. Örnek: (*sakız kabağı – sivrisinek – kırkayak*)[126]

Eserde Türkçe isimler konusu bittikten sonra Arapça ve Farsçada isimlerle ilgili özellikler anlatılmaktadır. Eserde dikkat çeken bir nokta konulardan sonra verilen alıştırma (temrin) çalışmalarıdır. Bu açıdan eserin uygulama ağırlıklı bir dil bilgisi öğretimine önem verdiğini söylemek mümkündür. Eserde dikkat çeken bir farklılık da diğer sarf ve nahiv kitaplarında ayrı bir bölüm başlığı olarak anlatılan Arapça ve Farsça kelimelerle ilgili özelliklerin yer aldığı türün içerisinde ele alınmasıdır. Yani isim konusu anlatılırken Türkçe isimlerle ilgili özellikler işlendikten sonra hemen Arapça, Farsça ve diğer yabancı dillerden dilimize geçmiş kelimelerin özellikleri de anlatılmıştır.

3.2.6. KAVÂİD-İ LİSÂN-I TÜRKÎ

Türkçenin dil bilgisi kurallarıyla ilgili yazılan kitaplardan birisi de Tahir Kenan tarafından 1889 yılında yazılan bu eserdir. Dört defter halinde yazılan eser, mekteb-i idadî öğrencileri için hazırlanmış ve ders kitabı olarak okutulmuştur.[127]

Eser, Leyla Karahan ve Ülkü Gürsoy tarafından günümüz Türkçesine aktarılarak TDK tarafından yayınlanmıştır. Elimizdeki bu baskıda belirtildiğine göre eserin birinci defterinin ilk baskısı 1889'da İstanbul'da yapılmıştır. İkinci baskıda, birinci ve ikinci defter birleştirilmiştir. Defter 1-2 olarak 297 sayfa hâlinde 1893'de basılmıştır. Üçüncü ve dördüncü defter de birleştirilerek yine 1893 yılında yayınlanmıştır.[128]

Eserin bölümleri ve bu bölümlerde işlenen dil bilgisi konuları şunlardır:

---

[124] *a.g.e.*, 8.
[125] *a.y.*
[126] *a.y.*
[127] Tahir Ken'an, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Ankara, 2004, XIII. (Haz. Leyla Karahan, Ülkü Gürsoy)
[128] *a.g.e.*, XIV.

3.2.6.1. Mukaddime

Bu bölümde yazar, eseri yazmaktaki amacını ve bu eserden umduğu faydayı açıklar. Eserde bir takım eksikliklerin olabileceğini bu eksikliklerin giderilmesi hususundaki girişimlerin hem dilimize hizmet edeceğini hem de kendisini bilgilendireceğini ifade etmektedir.

Dilimizle ilgili gramer kitaplarının eksikliğini dile getiren yazar, eserin yazılışını "Hayli vakitten beri tertib ve ıslâhiyle uğraştığım bu nâçiz eser lisân-ı Türkînin "*kavâid-i esâsiye*"si namına zabtı lazım gelen fevaidi câmi olmağla "*Kavâid-i Lisân-ı Türkî*" ismiyle tevsim edildi."[129] Diyerek açıklayan yazar, eserin faydalı olması temennileriyle bu bölümü bitirir.

3.2.6.2. İfâde

Bir dili kullanabilme becerisinin o dili hem sözlü anlatımda hem de yazılı anlatımda kurallarına uygun bir şekilde bağlı olduğu belirtilerek kuralsız kaidesiz anlatımın faydasız olacağı ve muhataba hiçbir etki etmeyeceğinin anlatıldığı bu bölüm, aslında dil bilgisi öğretiminin önemini açıklamaktadır. Bu gereklilik eserde şu ifadelerle anlatılmaktadır:

"*İnsan öğrenmek istediği bir lisânın bütün elfazını ezberlemeğe muvaffak olsa, kavâidini bilmediği hâlde, maksadını güzelce tefhime yine muktedir olamaz; çünki kelimeler dağılmıştır; toplayamaz!*

Kaaide, lisânı teşkil eden hazain-i elfazın hüsn-i tasarrufuna mütekâfidir.

Kaaide, sözün menba-ı fasîhini ta'yin, mecra-yı tabîîsini tahdid, mansıb-ı beliğini tahsis eder."[130]

Yazar, bu ifadelerle dili iyi kullanabilmek için kelimelerin ses özelliklerini, kelimelerin anlamlarını ve cümle içindeki kullanım yerlerini bilmenin ne kadar önemli olduğunu anlatmaktadır. Bu özellikleri bilmedikleri için insanların konuşmalarında sık sık "*anlaşıldı mı?, şey, hani, mesela, filan ilh.*" gibi tabirleri kullanarak sözün bütünlüğünü ve anlamını bozduklarını belirtmektedir.

Bu kusurlar günümüzde de sıklıkla rastlanan söyleyiş kusurlarıdır. Güzel konuşma ve yazma öğretimiyle ilgili eserlerde bu tür söyleyiş bozukluklarının nasıl yok edileceği uygulama örnekleriyle detaylıca anlatılmaktadır.

---

[129] *a.g.e.*, 6.
[130] *a.g.e.*, 7.

3.2.6.3. Medhâl

Giriş bölümü olarak değerlendirilen bu bölümde yazar, eserin yazılış amacını "*Kavâid-i Lisân-ı Türkî*"nin gayesi Türkçeyi doğru söyleyip, dürüst yazmaktır. Diyerek belirtmekte ve Türk dilinin tanımını yapmaktadır. Türkçenin (lisân-ı Türkî) aslında türlere mahsus bir konuşma tarzı olduğunu fakat zaman içerisinde Arapça ve Farsçanın etkisinde kalarak ortak bir dil hâline geldiğini söylemektedir.[131]

Eserin bu bölümünde yazar, genel dil konularına değinerek bir dilin en iyi kullanım biçiminin devletin ve milletin merkezi olan başkentte (pây-i taht) olduğunu bunun için Türkçenin en iyi konuşma biçiminin de İstanbul Türkçesi olması gerektiği görüşündedir.

Bu bölümde sırasıyla; *ses, harf* ve *kelime* tanımlanır. O dönemki değerlendirmeyle ifadeyi meram için ağızdan çıkan her ses anlamı olsun, olmasın *ses (elfâz)* olarak tanımlanır. Lafz-ı mu'teberin ma'nasızına *harf*, ma'nalısına *kelime* denildiğini belirttikten sonra Türkçede kabul edilen harflerin sayısının 33 olduğu söylenir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu dönemde yazılan eserlerde Türkçedeki harflerin sayısı değişik sayılarla ifade edilmektedir.

Esere göre Türkçedeki harfler şunlardır:

"ا،ب،پ،ت،ث،ج،چ،ح،خ،د،ذ،ر،ز،ژ،س،ش،ص،ض،ط،ظ

ع،غ،ف،ق،ك، ك،ك،ل،م،ن،و،ه،ى"

Burada lamelifin (ﻻ) yer almadığı dikkat çekmektedir. Bu harfler de birleşen ve birleşmeyen harfler olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Kendisinden sonra gelen seslerle birleşen harflere "*hurûf-ı muttasıla*", kendisinden sonra gelen harflerle birleşmeyen harflere de "*hurûf-ı munfasıla*" denildiği belirtilir.

Daha önce incelediğimiz kitaplara benzer bir işleniş sırası içerisinde Arabî ve Farisî harfler tanıtılır. Arapçada 29 harfin bulunduğu bu alfabenin aslının Süryani kökenli olduğu da belirtilmektedir.[132]

Arapçada görülen farklı kullanımlar verildikten sonra şemsî ve kamerî harfler anlatılır. Yazılan gramer kitaplarında Türkçenin imlâsından başka o dönem için Arapça ve Farsça dil kurallarının da epeyce yer tuttuğu dikkat çekmektedir. Zaten

---

[131] *a.g.e.*, 8.
[132] *a.g.e.*, 12.

Türkçenin belli bir gramerinin oluşamamasındaki başlıca sebeplerden birisi bu tutumdur. Dilimizi oluşturan kelimeler arasında o kadar çok Arapça ve Farsça kelime vardır ki Türkçe yazmak için bu dillerin kurallarını da bilmek kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Bazı kitaplar bunu daha da ileri tuttuklarında ortada Türkçe hiçbir kural ve kaide kalmamaktadır.

İlk gramer kitabımız olan *Kavâ'id-i Osmaniyye*'de iki tane kaf olduğu söylenirken bu eserde aynı sesin Türkçede dört farklı sese karşılık geldiği ifade edilmektedir. Bu farklı telakkiler yazarların Osmanlı alfabesindeki harflerin sayılarıyla ilgili bilgilerde de farklılıkların olmasına sebep olmaktadır.

Alfabede 4 tane ك kafın bulunduğu ve bu kafların kullanımlarına şu örnekler verilmektedir;

1) "Kâf-ı Arabî": "Mekke, kebûter, kütük"

2) "Kâf-ı Fârisî": "Gül, gölge"

3) "Kâf-ı Türkî": "Ön, bana"

4) "Kâf-ı yâyı" : "İğne (iyne), değnek (deynek)" gibi.[133]

Bu bölümde dilimize Arapça ve Farsçadan geçmiş olan kelimeleri okumak için gerekli olan, *esre (kesre), ötre (zamme), üstün (fetha), şedde, tenvin* işaretlerinin kullanımı örneklerle anlatılmaktadır.

Tanımdan sonra noktalama işaretlerinin yazımıza Fransızcadan girdiği bu nedenden ötürü Türkçe isim bulunamadığı için Fransızca adlarının kullanılması yoluna gidildiğini fakat Şemseddin Sami'nin bu işaretlere güzel isimler bulduğu ve kendisinin de o isimleri kullanmayı uygun bulduğunu söyleyen yazar, bir tablo ile işaretlerin hem Türkçesini hem de Fransızcasını verir.

Bu tabloda 15 tane noktalama işareti yer almaktadır. Bu işaretler şunlardır:

1-	,	Fâsıla	Virgule
2-	;	Müfreze	Point et virgule

[133] *a.g.e.*, 18.

3-	.	Kaatıa	Point
4-	:	Şariha	Deux Points
5-	-	Rabıta	Traitt d'union
6-	_	Farika	Trait
7-	“”	Mümeyyize	Guillements
8-	( )	Mu'tarıza	Parenthése
9-	[ ]	Tefrîkiye	Crochets
10-	!	Taaccübiye	Point d'exclamation
11-	?	istifhâmiye	Point d'interrogation
12-	…	Nuukaat-ı takdîriyye	Point de suspention
13-	&	Bend	Paragraphe
14-	*	Yıldız	Asterisque
15-	=	Müsâvî	Egal

İşaretler sıralandıktan sonra her işaretin nerede ve nasıl kullanılması gerektiği örnek kullanımlarla açıklanmaktadır. İşaretlerin tam manasıyla kavranabilmesi için çok sayıda örneğin verildiğini belirtmek gerekir. Bu yaklaşım günümüzde dil bilgisi öğretimi açısından da örnek alınması gereken bir yaklaşımdır.

Bilindiği gibi noktalama işaretlerinin öğretimi ile kullanımı arasında bir paralellik sağlanamamaktadır. Öğrenciler yıllar süren dil bilgisi öğrenimlerinde hemen her konuda olduğu gibi ezber bilgi sahibi olmakta uygulama aşamasında gerekli hassasiyet gösterilmediği için çoğu kez bu işaretler ya hiç kullanılmamakta ya da yerli yerinde kullanılmamaktadır. Bu açıdan noktalama işaretlerinin öğretiminde uygulama üzerinde durmak oldukça önemlidir.

Yazarın on beş sayfalık bir bölümü noktalama işaretlerinin kullanıldığı yerleri göstermek için örnekli anlatıma ayırması önemli bir eğitim yaklaşımıdır.

Yazıldığı dönem içinde özellikle Arapçanın etkisiyle Türkçe kelimelerde erkeklik ve dişilik olduğu ifade edilirken günümüzde Türkçenin dil özellikleri anlatılırken Türkçede bazı dillerde olduğu gibi erkeklik ve dişiliğin olmadığı anlatılmaktadır.

Hüseyin Ağca, Türk dilinin özelliklerini belirtirken konuyla ilgili şu açıklamayı yapar: "Türkçe söz varlığını oluşturan hiçbir kelimede cinsiyet ayrımı olmadığı gibi, Türkçeleşmiş kelimelerde de böyle bir ayrım söz konusu olamaz"[134]

Yakup Karasoy ve arkadaşları da Altay dillerine mensup olan dillerin özelliklerini belirtirken bu dillerde gramatik cinsiyet olmadığını bu sebeple cümlelerde cinsiyet farkından kaynaklanan değişiklikler yapılmadığını bildirmektedirler.[135]

Yine eserde dikkat çeken bir açıklama da dilimizle ilgili bir kuralın hatırlatıldığı görülmektedir. Şöyle ki, "*dört*" sayısının sonuna derecelendirme sıfatı eki getirildiğinde "*t*" nin "*d*" ye dönüştüğü hatırlatılma gereği hissedilmiştir.[136] Dilimizde sert ünsüzlerin yumuşaması şeklinde görülen bu ses değişikliğinin üzerinde durulması dil bilgisi öğretimine verilen önemin bir göstergesidir.

"*Zamir-i şahıs*"lar şahıs zamirleri kişi yerini tutan zamirlerdir. "*Ben, sen, o (ol) – biz, siz, onlar*." Şahıs zamirleri konusunda dikkat çeken bir değişiklik zamirlerin sıralamasındadır. Çünkü ilk dönemlerde hazırlanan gramer kitaplarında şahıs zamirleri anlatılırken üçüncü şahıstan (*o*) zamirinden başlanmaktadır.

Bu tercih ilk olarak hazırlanan kitaplarda Arapça gramer anlayışının etkisi olarak değerlendirilmiştir. Zaten yazar, esere düştüğü dipnotta bu sıralama değişikliğiyle ilgili açıklama yapmış " بانا , سانا , اونا " şeklinde bir örnek vermeye cesaret edemediğini belirtmiştir.[137]

Eserin anlatımı, yazarın en ufak bir ihtimali ya da ayrıntıyı atlamak istemeyişi kitabın yazıldığı dönemde bu tür konuların gerçekten gereği gibi işlenmediğini, dili konusunda insanların pek çok eksikliği olduğunu ve bu yüzden en ufak bir ayrıntının dahi önemli sayıldığını gösterir mahiyettedir. Günümüz dil bilgisi kitaplarının çoğunda küçük bir açıklama ya da tek bir örnekle anlatılan konuların dikkatle ele alınması ilk gramer örnekleri olan kitaplar arasında bu eseri daha öne çıkarmaktadır.

---

[134] Hüseyin Ağca, *Türk Dili*, Ankara, 2001, 39.
[135] Yakup Karasoy ve diğ., *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Konya, 2002, 35.
[136] *a.g.e.*, 233.
[137] *a.g.e.*, 249

3.2.7. TÜRKÇE SARF VE NAHİV

Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 1908 senesinde bugünkü lise düzeyinde eğitim veren idadilerin birinci sınıfları için hazırlanan bu sarf ve nahiv kitabında ses uyumları, imlâ, noktalama, kelime çeşitleri ve cümle konusu çok sayıda alıştırma ve soru ile işlenmiştir.[138] Bu eserlerde dikkati çeken dilimizi oluşturan kurallar anlatılırken kullanılan ifadedir. Daha önceki yıllarda hazırlanmış eserlerde "Kavaid-i Osmanî" ifadesi kullanılırken bu eserlerde "Osmanî" ifadesi yerini "Türkçe" almaktadır.

Bu bize yıllardır tartışma konusu olan dilin sadeleştirilmesi ve Türkçenin kurallarının belirlenmesi konusunda varılan noktayı göstermektedir. Eserin hazırlandığı dönem Millî Edebiyat akımının etkilerinin başladığı ve dilde sadeleşme düşüncesinin tamamıyla kabul görmeye başladığı bir dönemdir.

Böylece henüz Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmeden "Türkçe" bilinci aydınlar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Uzun yıllar kullanılan "Osmanlıca" artık yerini "Türk dili"ne bırakacaktır.

Hüseyin Cahit, eserinde Cevdet Paşa'nın Kavaid-i Osmaniye adlı eserinin Arapçanın etkisinde olduğundan, Türkçe'de kaç çeşit kelime bulunduğunun Türkçe kelimelere bakılarak değil Arapça sarfına göre tespit edildiğinden yakınarak, gramerinde özellikle Türkçenin karma bir dil değil Türkçe olduğunu vurguladığını ve Avrupa gramer metodu ile Türkçe gramer yazdığını anlatır.[139]

Daha sonra inceleyeceğimiz Ahmet Cevat Emre'ye ait olan sarf ve nahiv kitabı da Avrupaî usûlle kaleme alınmış bir gramer kitabıdır.

Bu nedenle eserin oluşumu da birbirine benzemektedir. Bu kitapta da ilk önce "sarf ve nahiv" terimleri açıklanarak işe başlanmıştır. Daha sonra dili oluşturan diğer dil birlikleri tanımlanır. Sırasıyla kelime, hece, harf tarifleri yapılarak alfabedeki harfler verilir. Daha önce Ahmet Cevat Emre'nin Türkçedeki harf sayısını 36 olarak verdiğini belirtmiştik. Hüseyin Cahit ise Türkçede otuz bir harf olduğunu ifade eder.[140] O da harfleri sâit (sesli) ve sâmit (sessiz) olarak tasnif ettikten sonra harflerin özelliklerini sıralar.

Bu kitapta diğerlerinden farklı olarak yeryüzündeki diller ve onların tasnifi hakkında bilgi verilmektedir. Eserde yeryüzündeki dillerin üçe ayrıldığı

---

[138] Hüseyin Cahit, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, İstanbul, 1908, XVI. (Yayına haz. Leyla Karahan-Dilek Ergönenç)
[139] *a.g.e.*, XVII.
[140] *a.g.e.*, 2.

anlatılmaktadır. Bunlar: elsine-i mücerrede, elsine-i iltisâkiyye, elsine-i munsarife'dir.[141] Bu dil ailelerine hangi dillerin girdiği belirtildikten sonra Türkçenin mensubu olduğu dil ailesi ve Türkçenin lehçeleri hakkında bilgi verilmektedir.[142]

Diğer sarf ve nahiv kitaplarında olduğu gibi bu kitapta da Arapça ve Farsça kural ve kaidelere yer verilmektedir. Daha sonra Türkçe kelimeler isim, sıfat, fiil, zarf, edat ve ünlem olarak sıralanmaktadır.

Bu eserlerde dikkati çeken en önemli özellik ise her konuyla çokça temrin (alıştırma) örnekleri ödevler verilerek ezberden ziyade uygulamalı bir gramer öğretimi yolu tutulmuştur. Bugünlerde hazırlanan yeni Türkçe programı da özellikle dil bilgisi derslerinin uygulamalı olarak işlenmesine vurgu yapmaktadır.

Yıllar önce hazırlanan bu kitapların benzer endişeyle; öğrencilere dil bilgisi kurallarını fark etmeleri için her konunun sonunda alıştırmalara yer vermesi uygulama eksikliğinin giderilmesi amacına dönüktür.

3.2.7.1. Türkçe Sarf ve Nahiv

Eserin bu bölümünde sarf ve nahiv terimlerini açıklaması yapılmaktadır. Sarf ve nahivin önemini belirtmek için " bir lisânı doğru söyleyip yazmağı sarf ve nahiv öğretir" ifadesi kullanılmaktadır.

Sarf ve nahivin önemi belirtildikten sonra, fenn-i sarfın ve fenn-i nahivin açıklaması şu şekilde yapılır:

"*Fenn-i sarf kelimeleri ayrı ayrı nazar-ı itibara alarak bunların suret ve heyetine ait kavâidi izah eder. Fenn-i nahiv ise kelimelerin ifade-i meram için birbirleriyle suver-i terekküp ve ihtilatlarını ve kelamda ifa ettikleri vezaifi şerh eyler.*"[143]

Görüldüğü gibi cümleyi oluşturan kelimeleri ve bunların cümle içerisindeki vazifelerini ele alan dil bilgisini oluşturan yapı bilgisi ve cümle bilgisi olarak açıkladığımız sarf ve nahiv kelimeleri günümüze göre cümleyi oluşturan unsurlar üzerinde daha detaylı bir çalışma anlayışını yansıtmaktadır.

Yazar, eserde sarf ve nahiv konularını ayrı ayrı ele almayı her birinin ayrı kuralları olduğu için kaçınılmaz gördüğünü de belirtmektedir. Ayrıca kuralların niçin

---

[141] *a.g.e.*, 15.
[142] *a.g.e.*, 16.
[143] *a.g.e.*, 3.

gerekli olduğu konusu için de dili oluşturan unsurların en önemlisinin kelime olduğunu ve kelimelerin bazı kurallara göre bir araya geldiklerini söyleyerek gramer bilgisinin önemini vurgular.

Burada kelimelerin hecelerin bir araya gelmesiyle oluştuğu, hecelerin de bir çırpıda telaffuz edilen bir yahut birden fazla harften ibaret olduğu anlatıldıktan sonra harflerin de özel bir şekilde ses organları vasıtasıyla telaffuz edilen sesleri karşılayan işaretler, resimler olduğu söylenerek Türkçedeki harfler verilir. Şimdiye kadar incelediğimiz sarf ve nahiv kitaplarında Türkçedeki harfler sayısında değişik rakamlar olduğunu görmüştük. Hüseyin Cahit Yalçın Türkçede otuz bir harf olduğunu belirtir. Bu harfler şunlardır:

"ا، ب ، پ ، ت ، ث ، ج ، چ ، ح ،خ ،د ،ذ ،ر ،ز ،ژ ،س ،ش ،ص ،ض
،ط ،ظ

ع،غ،ف،ق،ك ،ل،م،ن،و ،ه،ى"

Burada dikkatimizi çeken bir husus daha önce incelediğimiz Tahir Ken'an'ın gramer kitabında var olan keflerden iki tanesi tek bir harf olarak ele alınmaktadır.

Harflerin özellikleri sesli ve sessiz olmalarına göre değerlendirilirken sessiz harflerin telaffuz için sesli harflerin yardımına ihtiyaç duydukları söylenir. İşte bu özelliklerinden dolayı yardımcı harflere "*sâit*" denildiği ve bu harflerin şunlar olduğu belirtilir: " ا , و , ه , ى "

Daha sonra bu harflerin kullanımı ile ilgili bilgiler verilir. Elifin kelime başında, ortasında ve sonunda yazılışları ile ilgili örnekler verildikten sonra vavın imlâsında dikkat edilecek noktalar üzerinde durulur. Bu harfin "bölmek, üzüm, solmak, uyumak" kelimelerinde olduğu gibi dört türlü ses (u, ü, o, ö) çıkarmaya müsait olduğu bu seslerin ayırt edilebilmesi için "و" üzerine çeşitli işaretler konulmasının tavsiye edilmiş olmasına rağmen henüz bu özellikleri taşıyan bir kitabın basılmadığı ve bu kuralların tatbikinin pek mümkün olmadığı dile getirilmiştir. Bu durumun imlânın mantıklı bir şekilde uygulanmasıyla zamanla düzenlenebileceği belirtilmektedir.[144]

[144] *a.g.e.*, 7.

3.2.7.2. Âheng-i Telâffuz

Bu bölümde Türkçe kelimelerin ses özelliğinden bahsedilmekte ve büyük ünlü uyumu dediğimiz kalınlık incelik uyumu anlatılmaktadır. Bu kuralın Türkçe kelimeleri ayırt etmek için önemli bir kural olduğu ifade edilir.

"*Türkçe kelimelerin imlâsında ve tarz-ı tekellümde sûret-i ka'tiyyede rehber temyiz olacak bir esas vardır ki o da hece-yi aslînin yani ilk hecenin sâiti hafif ise diğer hecelerin ve ilave olunan edevat hecelerinin Saitlerinin dahi hafif; sakil ise, diğerlerinin de sakil olmasından ibarettir. Buna "aheng-i telaffuz" tabir olunur.*" [145]

Türkçenin kullanılan alfabeden kaynaklanan bazı sıkıntılarından biri olarak burada bazı kelimelerin yazımında görülen çeşitlilik dile getirilir. Örnek olarak "يغى او لد " kelimesinin yazımı verilmiştir. Büyük ünlü uyumuna uygun olsun diye bu kelimenin "ا و لدوغى" yahut " اولدوغو " şeklinde yazılması verilmektedir.

Bu kuralın istisnası olarak diğer dillerden dilimize giren fakat yazılışı bakımından Türkçeleşmeyen kelimeler gösterilir.

Eserde diğer eserlerde olmayan bir uygulamayı görmekteyiz. Eser işlediği konuların alt sayfalarında o konuyla ilgili sorular sorarak tekrarı ve pekiştirmeyi sağlamayı hedeflemektedir. Örnek: Âheng-i telaffuz konusu işlendikten sonra " Âheng-i telaffuzun hiç istisnası yok mudur?" sorusu sorulmaktadır.[146]

3.2.7.3. İmlâ İşaretleri

Bu bölümde Arapçada kelimeler yazılırken sesliler yazılmadığı için kelimeleri doğru okumayı sağlamak amacıyla bir takım işaretlerin kullanıldığı anlatılır. Ki bu işaretler; üstün, esre, ötre ve şeddedir. Arapçadan dilimize geçmiş kelimeleri okumak için de bu işaretleri kullanmak gerektiği kelime örnekleriyle anlatılmaktadır.[147]

3.2.7.4. Tenkît

Daha önce incelediğimiz sarf ve nahiv kitaplarında da olan bu bölümde noktalama işaretlerinin anlatıldığı görülür. Bu tenkît (noktalama) işaretlerinin kelimelerin anlamını ayırt etmek için kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.

---

[145] *a.g.e.*, 8.
[146] *a.g.e.*, 9.
[147] *a.g.e.,* 10-11.

Günümüzde de imlâ ve noktalama öğretimi Türkçe öğretiminin önemli bir bölümüdür.

Bu eserde noktalama işaretlerine verilen isimleri bugün de kullanılan isimlere çok yakın olması esere ait bir farklılıktır. Hatırlanacağı gibi bu tenkît (noktalama) işaretlerine ilk isim verenlerden birisinin Şemseddin Sami'nin olduğunu Medhâl-i Kavaid'i değerlendirirken belirtmiştik. Fakat o isimlerin pek çoğu ile bugünkü kullanılan isimler arsında benzerlik görülmezken ya da işaretlerin Fransızca karşılığı kullanılırken bu kitaptaki isimler günümüzdeki kullanıma çok yakındır.

3.2.7.5. Tenkît İşaretleri

"Virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), nokta-i istifham (?), nokta-i nidâ (!), tırnak ("), hat (-) ve mu'tarıza ( ) dan ibarettir." Şeklinde noktalama işaretleri belirtildikten sonra noktalama işaretlerinin görevleri belirtilmektedir.

Yine konu pekiştirilmek amacıyla (tenkît nedir?, virgül nerede kullanılır?) şeklinde sorular sorulmaktadır. Bu tutum günümüzde ders kitaplarında konuların sonunda yer alan değerlendirme sorularını çağrıştırmaktadır.

3.2.7.6. Elsine

Bu bölümde yeryüzündeki diller sınıflandırılmaktadır. Bu bölüm de diğer sarf ve nahiv kitaplarında olmayan bir bölüm olarak dikkat çekicidir. Bu yönüyle eser, bir dil bilgisi kitabı niteliği taşımaktadır. Yazar yeryüzündeki dilleri üç bölüme ayırmıştır. Bu sınıflama günümüzde yapı bakımından dillerin sınıflandırmasına benzemektedir. Bu diller şunlardır:

Elsine-i mücerrede, elsine-i iltisakiyye, elsine-i munsarife.[148]

Elsine-i mücerrede, tabiri tek heceli diller için kullanılmıştır. Yeryüzündeki diller sınıflandırırken yapıca tek heceli diller bir dil grubu olarak değerlendirilir. Yazar, tek heceli dilleri dillerin en basit şekli olarak görmekte ve bu dillerde kelimelerin tamamının tek heceli olduğunu belirtmektedir.

Dillerin gelişimine ışık tutacak bilgiler de veren yazar, bugünkü mükemmel dillerin bir zamanlar tek heceli diller olduğunu zamanla tekâmül ederek şimdiki durumlarına geldiklerine dair dilcilerin görüşleri olduğunu iddia eder.[149]

---

[148] *a.g.e.,* 15.

Bu tür diller için yapı bilgisinin (sarf) gelişmediğini çünkü bu dillerle hecelerin tek başına anlamı olmadığını ancak cümle içerisinde anlam kazanabildiklerini söyleyen yazar, bu dillerin en önemli olanlarının Çin, Siyam ve Tibet dilleri olduğunu ifade eder.[150]

Elsine-i iltisâkiyye, bu gruba da içerisinde Türkçenin de bulunduğu eklemeli diller girmektedir. Yapıca birbirine birleşen lisânların lisân-ı iltisakiyeyi [151]bir araya getirdiği şu şekilde anlatılır:

"*Elsine-i mücerredede kelimeler yan yana dizilerek ifâde-i meram edilir. Bu münferit kelimelerden bazıları yel diğeriyle birleşiverirse lisân başka bir şekil alır. İşte bu şekli iktisap etmiş olanlara elsine-i iltisâkiyye namı verilir.*"[152]

Bu tanımdan sonra mevcut dillerin çoğunun eklemeli dillerden olduğu açılaması yapılarak bu dillere örnekler verilmiştir. Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri de şu şekilde belirtilir:

" *Türkçe, elsine-i iltisakiyyeden Ural ve Altay aile-i elsinesine mensuptur. Ural-Altay lisânları başlıca beş şubeye ayrılmıştır:*

Samoyet şubesi, Finuva şubesi, Türk şubesi, Moğol şubesi, Tunguz şubesi.

El-yevm Türk şubesiyle mütekellim olan tâ Bahr-ı Sefid sahillerinden Sibiryada Lena nehri sahiline kadar yayılmıştır. Bu şubenin ana lisânı an-asıl Türkistandan çıkmıştır."[153]

Türkçenin dünya dilleri arasındaki ve diğer Türk lehçelerinin ve şivelerinin bu kadar detaylı olarak anlatılması şimdiye kadar incelediğimiz gramer kitaplarında olamayan bir yeniliktir. Eser bu yönüyle de diğerlerinden ayrılmaktadır.

Yazarın dille ilgili çalışmalardan ve gelişmelerden bahsederek Türkçenin dil özelliklerini anlatması ve dilimizi oluşturan unsurları çok iyi bildiğini görmekteyiz. Türk lehçelerinin kullanıldığı yerleri anlatan yazar, bu diller içerisinde en önemli olanının Osmanlı Türkçesi olduğu görüşündedir. Bu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

---

[149] *a.y.*
[150] *a.g.e.,* 16.
[151] *a.y.*
[152] *a.y.*
[153] *a.g.e.*, 16-17.

"*Asıl Türk lehçeleri içinde en haiz-i ehemmiyet olanı bizim Osmanlı Türkçesidir. Erbab-ı ilim, lisânımızı elsine-i iltisâkiyyenin en mükemmel bir numunesi addetmektedirler. Lisânımıza Arabîden, Fârisîden bir hayli kelime alınmışsa da bunlar kendisinin sîmâ-yı mahsusuna tağyir edemez*."[154]

Türkçenin Arapça ve Farsça dillerinden kelime alışına bakıp da dilimizin üç dilin birleşmesinden ibaret olduğunu söylemenin affedilemeyecek bir hata olduğunu belirten yazarın dilimizde yer alan yabancı kelimeleri de Türkçeleşmiş kabul ettiğini görmekteyiz.

Elsine-i munsarife, ayrı yazılan diller olarak adlandırabileceğimiz bu gruba çekimli (bükümlü) diller diye bildiğimiz diller girmektedir. Bu dillerin birbirinden tamamen ayrı iki kısma ayrıldıkları belirtilir. Bu ayrım dil ailesi olarak birbirinden ayrılan dilleri çağrıştırmaktadır. Bu diller: elsine-i Samiyye ve Hamiye, elsine-i Hindiyye ve Avrupâiyye'dir.

Elsine-i Samiyye: Ârâmî ve Süryani, Ken'anî (İbrani ve Finike lisânları), Arabî; elsine-i Hamiyye de: Mısrî, Lîbî, Habeşî takımlarına ayrılır.

Hindî-i Avrupâî lisânları ise: Hint şubesi, İran şubesi, Yunan şubesi, İtalyan şubesi, İslâv şubesi, Let şubesi gibi aksamı muhtevîdir.[155]

Sınıflamadan da anlaşılacağı gibi yeryüzündeki diller yapıca benzerlikleri ve kökence akrabalıklarına göre ele alınmıştır.

Bu açıklamalardan sonra isimlerde dişilik ve erkeklik konusu ele alınmıştır. Fakat bu eserde daha önce incelediğimiz Tahir Ken'an'ın (Kava'id-i Lisân-ı Türkî) eserinden farklı olarak Türkçe isimlerde müzekkerlik (erkeklik) ve müenneslik (dişilik) ayrımı olmadığı anlatılmaktadır. Tahir Ken'an'ın eserinde belirttiğinin aksine hayvanların dişilik veya erkekliğini belirtmek için isimlerin önüne "*dişi*" veya "*erkek*" sıfatı getirildiği, dişiliği, erkekliği belli olan hayvanların isimlerinden önce bu sıfatların getirilmeyeceği anlatılır.[156] Örnek: *dişi inek, erkek horoz* demek doğru değildir. İnek, koyun, tavuk zaten bu hayvanların dişiliğini karşılamaktadır. Fakat Arapçanın etkisiyle Tahir Ken'an Türkçedeki isimleri de müennes ve müzekker olarak ayırmıştı. Bu örnek de ilk dönem gramer kitaplarının tam olarak Türkçenin özelliklerini göstermekte çelişkili bilgiler içerdiklerini göstermektedir.

Eserin özelliklerini anlatırken de belirttiğiz gibi bu konuları pekiştirmek için gerek konuların sonunda sorulan sorularla gerekse bölüm sonlarında verilen çok sayıda temrinle anlatılan konuların tam olarak öğrenilmesi hedeflenmektedir. Verilen

---

[154] *a.g.e.*, 17-18.
[155] *a.g.e.*, 18.
[156] *a.y.*

örnek temrinler bugünkü pek çok ders kitabında ya da dil bilgisi kitabındaki örneklerden ve uygulamalardan daha çok ve kapsamlıdır. Eserin düz anlatımdan başka uygulamaya da oldukça önem verdiği anlaşılmaktadır.

Eserin sonunda "**Tahlil-i Sarfi**" adlı bir bölümde kelimelerin nasıl tahlil edilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Yani kelime tahlili hakkında okuyucuya bilgi verilmektedir.

Tahlilin birleşik bir şeyi onu oluşturan unsurlarına ayırmak demek olduğu, tahlil-i sarfi (kelime tahlili) ise bir ibarenin hangi türden kelimeye ait olduğunu anlamak olduğu ifade edilmiştir.

Sarf (gramer) fenninin, biliminin kelimeleri yedi türe ayırdığı bu yüzden kelimelerin önce hangi türe ait olduğunun bilinmesi sonra da diğer kelimelere karşı ifa ettiği vazifeyi iyi bilmek gerektiği bu yüzden de ilm-i sarfın (gramer bilgisinin) gerekli olduğuna vurgu yapılmıştır. Bir yerde dilbilgisi (gramer) bilmenin neden gerekli olduğu anlatılmak istenmiştir.[157]

3.2.8. TÜRKÇE SARF VE NAHİV ESKİ LİSÂN-I OSMÂNÎ SARF VE NAHİV

Ahmet Cevat Emre tarafından 1326 (1910) yılında kaleme alınan ve son baskısı 1339 (1923) yılında hazırlanan bu kitap da Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan proje kapsamında Gülden Sağol, Erdal Şahin ve Nurgül Yıldız tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Bu eserde yazar Ahmet Cevat, dilimizin diğer lisânlardan daha zor kabul edilmesinin sebebi olarak dilimizde var olan Arapça ve Farsça kaideleri ve bu kaidelerin öğretim şeklini görmektedir.

Dilimizde bulunan Arapça ve Farsça unsurları inkar edemeyeceğimizi fakat bunları öğreteceğiz derken asıl öğretilmesi gerekli olan Türkçenin göz ardı edildiğini belirten yazar, Ahmet Rasim ve Hüseyin Cahit gibi isimlerin eserlerinde Arapça ve Farsça kaidelere daha az yer verdiklerini fakat bunların da yeterli olmadığını bu tür kitaplarda Arapça ve Farsça unsurların ele alındığı bölümlerin önemli olduğunu ve hazırladığı bu kitapta da kendisinin buna dikkat etmeğe çalıştığını belirtir.[158]

Kitabın başlangıcında diğer sarf ve nahiv kitaplarında olduğu gibi sarf ve nahiv' in tarifi yapıldıktan sonra "*kelime-hece-harf*" tariflerine yer verilmektedir.

---

[157] *a.g.e.*, 340.
[158] Ahmet Cevat Emre, *Türkçe Saf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, İstanbul, 1339, 3.

"*Sarf ve nahiv, bir lisânı dürüst söylemek, dürüst okumak ve yazmak kavaidini ta'lim eden ilme sarf ve nahiv tesmiye olunur*"[159]

Sarf ve nahiv tanımıyla birlikte dili meydana getiren kelime çeşitleri de arada tanıtılmaktadır. Kelime çeşitleri; isim, sıfat, fiil, zamir, edat, zarf, nidâ olmak üzere yedi olarak ifade edilmiştir. Her ne kadar eserde kelime çeşitleri sekiz olarak ifade etse de burada adları zikredilen yedi çeşit kelimeyi görmekteyiz.

Kelime çeşitlerinden sonra kısa kısa *kelime, hece, harf* kavramları tanımlanmaktadır. Ağzımızdan çıkan her manalı söz kelime olarak tanımlanmakta ve kelimelerin hecelerden oluştuğu belirtilmektedir.

Bu kitap diğer sarf ve nahiv kitaplarından farklı olarak lisânımızdaki harf sayısını 36 olarak vermektedir. "*Türk lisânında otuz altı huruf vardır*."[160] Denildikten sonra bu harflerin bir listesi verilmiştir. Daha önceki eserlerde bu rakam genellikle 32 olarak ifade edilmiştir.

Bu kitapta daha önce incelediğimiz gramer kitaplarındaki gibi açık, anlaşılır, sistemli bir içerik tasnifinin olmadığını belirtmek yerinde olacaktır. Daha önce incelediğimiz eserlerdeki konuya göre tasnifin yerine burada konular anlatılırken o konuyla ilgili açıklamalar veya özellikler oraya sıkıştırılmış durumdadır.

Harflerin sayısı ve hangileri olduğu belirtildikten sonra harfler hecelerin telaffuzunda aldıkları göreve göre "sait" ve "samit" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Yani ünlü ve ünsüzler olmak üzere. Bunlardan; *elif, vav, hâ-i resmiye* (ه) ve *yâ* (ى) hurûf-ı imlâ olarak tanımlanmaktadır.[161]

Eserde **Âheng-i Telâffuz** başlığıyla büyük ünlü uyumundan bahsedilmektedir. Bu kural "Kalın bir hece ile başlayan Türkçe bir kelimenin diğer heceleri de kalın olur: *balık, saklamak, kuşkulandırmak,* gibi."[162] Bu uyuma girmeyen kelimelerden örnek veren yazar, bu kelimelerin İstanbul dışında kullanılırken çoğu kez uyuma girecek şekilde kullanıldığını belirterek örnekler verir. Örnek: *limon, kestane, kardeş, hangi, haydi, pilav, güllaç*, gibi kelimelerinden üçünün İstanbul haricinde ses uyumuna uygun telaffuz edildiklerini ifade eder. Bunlar: *kestene, kardaş, kangı* şekilleridir. Bunların dışındakiler ya birleşik kelimedir ya da yabancı dillerden gelmiş kelimelerdir.[163]

---

[159] *a.g.e.*, 5.
[160] *a.y.*
[161] *a.g.e.*, 7.
[162] *a.g.e.*, 12.
[163] *a.y.*

Büyük ünlü uyumunu bozan bazı durumlara da burada işaret edilmektedir. İnce (hafif) sesli kelimelerin sonuna bazı ekler geldiğinde bu eklerin aslını muhafaza etmelerinden ötürü bazı istisnaların oluştuğu hatırlatılmaktadır. Buna da şimdiki zaman eki (-1. *yor*) örnek verilmiştir: *geliyorum, gidiyorsun.*[164]

3.2.8.1. Tenkît

Dil öğretimi içerisinde yer alan imlâ öğretimiyle ilgili olarak eser içerisinde yer alan "**tenkît**" bölümünde (s.18) noktalama işaretlerinin öğretimine yer verilmiştir. Burada noktalama işaretlerinden on tanesinin tanımları ve nerelerde kullanılacakları örneklerle verilmektedir. Bunlar: virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), nokta (.), nokta-i istifham (?), nokta-i nida (!), tırnak ("“"), hat (-), muterize [()], nikaat-ı kat (…).[165]

Bu eserde de Hüseyin Cahit'in hazırladığı kitapta olduğu gibi konular anlatıldıktan sonra uygulama ve konuyu pekiştirme için metinler verilmiş ve bu metinler üzerinde okuma ve yazma çalışmaları yapılması istenmiştir. Bu durum da bize dil öğretiminde uygulama ağırlıklı bir yöntemin ağırlık kazanmaya başladığını göstermektedir. Verilen bu metinlerle ne tür çalışmalar yapılacağı metinlerin altında belirtilmiştir. Bu çalışmalar kimi zaman yazma kimi zaman metnin ezberlenmesi, içerisindeki kelime türlerinin tespiti, noktalama işaretlerinin uygun yerlere yerleştirilmesi gibi uygulamaları içermektedir.

İsimlere ait özellikler arasında isimlerde keyfiyet başlığıyla isimlerdeki erkeklik ve dişilik konuları işlenmektedir. Daha önce Türkçedeki isimlerde erkeklik veya dişilik olmadığını belirtmiştik. Fakat bazı gramer kitaplarında Arapça ve Farsçanın etkisiyle Türkçedeki kelimelerde de erkeklik ve dişilik olduğuyla ilgili bilgilere de rastlamıştık. Bu kitapta ise Türkçede "*zî-hayatın gayrisinde*" canlıların isimleri dışında erkeklik ve dişilik bulunmadığı açıklanmaktadır.[166]

Örnek: *baba, oğlan, öküz* (müzekker)

ana, kız, inek (müennes)

Bazen erkek ve dişi canlılara aynı ismin verildiği bunların erkek veya kadın oldukları kelimelerin başına getirilen (erkek, dişi) kelimeleriyle ayırt edildiği hatırlatılır.

---

[164] *a.y.*
[165] *a.g.e.*, 18.
[166] *a.g.e.*, 28.

Erkek kedi, dişi kedi; erkek köpek, dişi köpek, gibi.[167]

Daha sonra isim türleri ve özellikleri işlendikten sonra Arapça ve Farsça kelimelerin özelliklerinin işlendiği bölüm yer alır. Burada Arapça ve Farsça kelimelerin özellikleri, vezinler gibi gramer özelliklerinden bahsedilir.

3.2.9. YENİ USÛL MUALLİM-İ SARF

1327 (1909/1910) yılında Ahmet Rasim tarafından yazılan bu dil bilgisi kitabı, birinci sınıflara hitap eden bir eserdir. Eser, Suzan Tokatlı tarafından incelenerek günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Bu eserin başlangıcında dil bilgisi ve imlâ eğitiminin önemini vurgulayan şu ifadelere yer verilmektedir:

"Bir lisânı öğremek için, onun mecmua-yı kavâ'idine müracaat etmek, her şahıs için zarurîdir. Binaenaleyh sarfın ehemmiyeti âşikâr olur."[168]

Ahmet Rasim, öğretmenlik yapmış olmanın verdiği tecrübeyle dil bilgisi öğretimin önemini bilir ve yazılmış olan gramer kitaplarının çoğunun çocukların anlayacağı bir dilden uzak olduklarını görür. Bu sebeple incelediğimiz kitabı yazma gereğini duyar. Ahmet Rasim, çocuklar için yazı yazmanın güçlüğünü bilerek, bunun eğtimin en mühim ve en seçkin yanı olduğunu düşünür.

Kitabın giriş kısmında yazılış kitabın yazılış amacını belirten Rasim, bazı okullarda dilimizin öğretimi konusunda yaşanan sıkıntılara da değinir. Rasim'e göre, okullarımızda dilimiz öğretilirken sadece kitabî bilgilerle yetinilmekte, cümle tahlillerine ve uygulamaya önem verilmemektedir.[169]

Ahmet Rasim, kitapta öğretmenlik tecrübelerini dlie getirirken Makri köyünden bahsetmektedir. Daha sonra inceleyeceğimiz, Ahmet Mithat Efendiye ait olan "rehnüma" kitabında da bu köyün adı geçmektedir. Ahmet Mithat Efendi de aynı köyde öğretmenlik yapmış burada edindiği tecrübeleri kitabında dile getirmiştir.

Ahmet Rasim, eserine Osmanlı alfabesinde kullanılan harfleri ve bu harflerin özelliklerini belirterek başlar. Değişik harf sayılarını birkaç defa belirtmiştik. Bu eserde de Osmanlı alfabesindeki harf sayısı otuz dört olarak verilir.[170] Bu farklılıklar kef harfinin kullanımındaki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır.

---

[167] *a.y.*
[168] Ahmed Rasim, *Yeni Usûl Mu'allim-i Sarf*, (Haz. Suzan Tokatlı) Kayseri, 2003, 25.
[169] *a.g.e.*, 26.
[170] *a.g.e.*, 27.

Eserin ilk bölümü "isim" konusuna ayrılmıştır. İsmin tanımı, çeşitleri, basit, açık anlaşılır örneklerle açıklanmaktadır. Eseri diğer örneklerinden ayıran bir uygulamayı burada belirtmekte fayda var. Diğer eserler öğrenilen konuların doğruluğunu teyit için temrinler verirken bu eserde temrinlere ilave olarak yazma konuları da verilmiştir. "**mevâd-ı tahrîriyye**" başlığıyla verilen bu yazma konularının öğrencilerin yazılı anlatım becerilerini geliştirmeyi hedeflediği açıktır. Sözlü anlatıma dönük olarak verilen "**mevâd-ı şifâhiyye**" örnekleri de yine sözlü anlatım becerisini destekleyici çalışma örnekleridir.[171]

İsim çeşitlerinden sonra isim hâlleri üzerinde durulmaktadır. İsimlerin yedi hâl üzere oldukları belirtilerek bu hâller sıralanır. Bu hâllerin nasıl yapıldığı gösterilir.

Birincisi: *Mücerred,* ismin yalın hâli mücerreddir. *Dağ, bağ, yağ, bal, şeker, elma* gibi.[172]

İkincisi: *Mef'ûlün bih*, gösterme hâlidir. *Yalı: yalıyı, oda: odayı, kaya: kayayı, kapı: kapıyı* gibi.[173]

Üçüncüsü: *Mef'ûlün ileyh*, yönelme, yaklaşma hâlidir. *Ev: eve, demir: demire, tuz: tuza, yüz: yüze* gibi.[174]

Dördüncüsü: *Mef'ûlün fih*, bulunma hâlidir. İsimlerin sonlarına (ه د) getirilerek yapılmaktadır.[175]

Beşincisi: *Mef'ûlün anh*, çıkma, ayrılma hâlidir. *Evden, konaktan, boğazdan, köyden* gibi.[176]

Altıncısı: *İzafettir.* İsim tamlamaları bu bölümde anlatılır. Tamlama unsurları, *muzafun ileyh* (tamlayan), *mûzaf* (tanlanan) ve (-ın, -n) *edat-ı izafet* olarak verilmiştir. *Ahmet'in fesi, Bahçenin kapısı.*[177]

İsim hâlleri yedi olarak verilmesine rağmen bunlardan yedincisi, dönüşlülük zamiri olarak bilinen "*kendi*" zamirinin anlatıldığı "**mübhemât**" tır.

---

[171] *a.g.e.*, 31-32.
[172] *a.g.e.*, 37.
[173] *a.g.e.*, 39.
[174] *a.g.e.*, 42.
[175] *a.g.e.*, 43.
[176] *a.y.*
[177] *a.g.e.*, 45.

İsm-i işaret, diğer gramer kitaplarında sıfat konusu içerisinde gösterilen işaret sıfatları isimler içerisinde bir bölüm olarak işlenmektedir.

İsm-i işaret, "kendisiyle bir şeye işaret olunan kelime" şeklinde tanımlanarak, işaret sıfatları anlatılır. *Bu kitap, şu kitap, o kitap* gibi.[178]

İkinci kelime çeşidi olarak "sıfat" anlatılır. Sıfat ve mevsufun tanımı yapılarak sıfat tamlamalarında bu kelimelerin nasıl bulunucağı örnekler üzerinde gösterilir. *Yorgun hayvan, yaramaz çocuk, mavi kâğıt.* Örneklerinde sıfatın daima isimden önce geldiği ve tamlama hâlinde sıfatların çoğul olarak kullanılamayacağı hatırlatılır.[179]

Sıfatlar *kıyasî* ve *semâî* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Fakat bu kitapta diğerlerinden farklı olarak *kıyasi sıfatlar*, belli bir kuralla yapılan sıfatlar olarak gösterilir. Bu sıfatların yapılması için kelimelerin sonlarına (*lı, li, lu, lü; sız, siz, suz, süz,; cı, ci, cu, cü; ca, ce; sı, si, su, sü; ımsı, imsi, umsu, ümsü*) edatlarının (eklerinin) getirildiği belirtilir.[180]

Örnek: *kutlu, uslu, tatsız, şekerci, Arapça, köşkümsü, imtihânımsı* gibi.

Semâî sıfatlar içinse, işitilip, duyularak öğrenilen sıfatlar ifadesi kullanılır. Aslında bunlar, niteleme sıfatlarıdır. *Uzun, kısa, sağır, kör, ağır, kırmızı, zengin* gibi.

Üçüncü kelime türü olarak zamir anlatılır. Zamirler, ismin yerini tutan kelime şeklinde açılanarak zamir çeşitleri beşe ayrılır. Bunlar:

1. *Zamir-i şahsî, 2. Zamîr-i izâfî, 3. Zamîr-i nisbî, 4. Zamir-i fi'li, 5-Zamîr-i vasfî.*[181]

Kelime çeşitlerinden dördüncüsü "**mastar**"dır. Mastar, "hiçbir zamana, yahut zata ait olmaksızın bir fikir beyan eden kelimedir" denilerek mastarın tanımı yapılır. Örnek: *gelmek, gitmek* gibi. Diğer kitaplarda fiil konusunda işlenen **mastar** burada ayrı bir kelime çeşidi olarak değerlendirilmiştir.[182]

---

[178] *a.g.e.*, 55.
[179] *a.g.e.*, 58-59.
[180] *a.y.*
[181] *a.g.e.*, 62.
[182] *a.g.e.*, 74.

Beşinci olarak fiil konu işlenir. Fiilin tanımı yapılarak, fâil, fiillerde geçişlilik, geçişsizlik, fiilin temel şahısları, fiil kipleri ve temel zamanlar kısa, öz açıklamalar ve örneklerle anlatılır.

Eserin son bölümü "**edevat**" başlığıyla edat konusuna ayrılmıştır. Burada edatın tanımı: "*kendi kendilerine bir anlamları olmayıp başka kelimelerle birleşip mana kazanan kelime*" diye tanımlanır.[183]

3.2.10. TÜRKÇE YENİ SARF VE NAHİV DERSLERİ

Çalışmamızın girişinde her ne kadar 1850-1920 yılları arasınında yayınlamış olan eserlerin konu edileceğini belirtmişsek de Mithat Sadullah Sander tarafından 1927-1928 yıllarında yazılan "Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri" adlı eser, gramer yazımında gelinen son noktayı gösteren önemlidir. Bu önem eserin tarafımızdan değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Eserin birinci bölümünde sarf ve nahiv'in tanımı yapılarak dilbilgisi öğretimiyle ilgili açıklamalara yer verilir.

"İnsanlar meramlarını birbirlerine lisân vasıtasıyla anlatırlar. Fikirlerimizi gerek söz ve gerek yazı ile ifade ederken bir takım müşterek kaidelerin mecmu'u (sarf ve nahiv)'i teşkil eder.

Kelimelerin nev'ilerine, hâllerine, teşkil tarzlarına ve bu kelimelerden terkibler, cümleler teşkiline aid olan kaideler milletin efradı arasındaki müşterek ve umumi istimal tarzı tahlil edilerek lisândan çıkarılır.

Şu hâlde sarf ve nahiv, millet efradının müştereken sahip oldukları lisânda tabi'i olmaları icab eden esasları bildirir. Mübtedilerle ecnebiler için lisânın tahsil ve ihatesini kolaylaştırır. Bu itibarla "sarf ve nahiv" i "bir lisânın doğru söyleyip yazmayı öğreten ilimdir" diye tarif edebiliriz.[184]

Eserde daha sonra sarf ve nahiv (imlâ ve dil bilgisi kuralları) öğrenmenin önemine işaret edilir. "Türkçe sarf ve nahiv; lisânımızı doğru söyleyip yazmayı öğretir. Her ne kadar çocuklar evlerinde aileleri arasında kendi ana lisânlarını söylemeyi öğrenirlerse de bunu doğru okuyup yazabilmeleri için her hâlde sarf ve nahiv okumaları lazımdır."[185] Denilerek dil bilgisi ve imlâ öğretiminin gereği vurgulanmak istenir.

Kitapta sırasıyla hece, kelime, harf gibi dil birimleri üzerinde durularak Türkçe kelimelerin özellikleri, dilimizdeki hece çeşitleri anlatılmaktadır. O dönemde

---

[183] *a.g.e.*, 92-96.
[184] Mithad Sadullah, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*, İstanbul, 1927, 9.
[185] *a.g.e.*, 10.

kullanılan Arap alfabesindeki harflerden sadece Türkçede, Farsçada ve Arapçada kullanılan harflerin hangileri olduğu örneklerle gösterilmektedir. Örneğin "nun" ve "y" gibi okunan kefler sadece Türkçe kelimelerde kullanılmaktadır. Bunların dışında "p" ve "ç" harfleri sadece Türkçe kelimelerde kullanılmaktadır. Eserin, Türkçenin elifbası bölümünde Türkçede 33 harf olduğu söylenmektedir[186]. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu konuda dil bilgisi kitaplarında kesin bir sayıya rastlanamamaktadır. Genellikle 31, 32, 33 arasında değişen rakamlarda birden fazla görev üstlenen "kef" in kullanım yerlerinin belirtilmesinden kaynaklanmaktadır.

Yalnız Farsçada kullanılan harflere örnek olarak "j" harfi gösterilmektedir. Bu harf sadece Farsçada ve batı dillerinden alınan kelimelerde kullanılmaktadır.

Sadece Arapçada bulunan harfler de gösterildikten sonra verilen alıştırmalar üzerinde kelimelerin hangi dile ait olduklarının belirlenmesi istenilmektedir. Eserin alıştırmalarla desteklenmiş olması uygulama ağırlıklı bir dil bilgisi ve imlâ öğretimine yer verildiğini göstermektedir.[187]

Alfabeyi oluşturan harflerin özelliklerinin de belirtildiği eserde bugünkü sesli ve sessiz harfler için "sait ve samit" ifadesi kullanılmaktadır. Sait (sesli) harfler "a, e, i, o" diğer harfler ise samit (sessiz) olarak adlandırılmaktadır.[188] Fakat burada Arap alfabesinin özelliğinden dolayı bugün kullanmaya alıştığımızın dışında bir kullanım söz konusudur. Mesela sesli olarak gösterilen "**a, e, i, o**" harfleri için bunların hem sait hem de samit oldukları ifade edilmektedir. Bu kelime içerisinde harflerin bulunduğu yere göre değişmektedir. "bunlar diğer harfleri okutmaya hizmet ettikleri zaman sait olurlar: kelimenin başında veya ortasında bulunup kendileri okunduğu vakit samit olurlar."[189]

Daha sonra yine Arap alfabesinin özelliği olan bitişen ve bitişmeyen harfler ve bunların başta ortada ve sonda yazılış biçimlerinin nasıl olduğu gösterilmiştir. Kendilerinden sonra gelen harflerle bitişen harflere "**harf-i muttasıla**" bitişmeyenlere ise "**harf-i munfasıla**" denilmektedir.

Elimizde Mithat Sadullah'a ait aynı isimli bir eser daha bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanan bu eser de Tuncer Gülensoy ve Mustafa Fidan tarafından Latin harflerine aktarılmıştır. Fakat aynı yazara ait aynı ismi taşıyan eserlerin içeriklerinde bir takım farklılıklar vardır. Elimizdeki eserlerden ikincisi "liselere, orta mekteplere ve muallim mekteplerine mahsus" olarak hazırlanmıştır. Bu eserde muharrir Mithat Sadullah, Galatasaray Lisesi Tali Kısmı Muallimi olarak zikredilmektedir. Bu kitapların basım yılları da farklıdır. Bu ikinci kitap 1340 yılında İstanbul Şirket-i Mürettibiyye Matbaasında basılmıştır.

---

[186] *a.g.e.*, 2.
[187] *a.g.e.*, 14.
[188] *a.g.e.*, 15.
[189] *a.y.*

Tarih ve hitap ettikleri okullar itibariyle bazı farklılık gözetmelerine karşın eserlerin ikisinin de içeriği birbirine çok yakındır. 1928 yılında hazırlanan eser dil olarak daha sade bir dille yazılmıştır. Eserlerde konulardan sonra verilen temrin ve okuma metinlerinde de farklılıklar görülmektedir.

Tuncer Gülensoy ve Mustafa Fidan tarafından hazırlanan ikinci kitabın giriş bölümünde 1340 yılında (1924) hazırlanan lise birinci devre müfredatına göre yazıldığı ve Maârif Vekâleti (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından bütün liselere ve orta mekteplere kabul edildiği ifade edilmektedir.[190]

Bir ders kitabı olarak hazırlanan bu eserin girişindeki bu ibare günümüzde hazırlanan ders kitaplarına yazılan (Ta'lim Terbiye Kurulunun kararıyla ders kitabı olarak kabul edilmiştir.) türünden açıklamaları hatırlatmaktadır.

Eserin giriş bölümünde "sarf ve nahiv"in açıklaması ve önemi anlatılmaktadır. sarf ve nahiv, bir lisânı doğru söyleyip yazma ilmi olarak tanımlanmıştır. Türkçe dil bilgisi kurallarını bilmenin önemi ve gereği de "Türkçe sarf ve nahiv; lisânımızı doğru söyleyip yazmayı öğretir. Her ne kadar çocuklar evlerinde aile arasında kendi ana lisânlarını söylemeyi öğreniyorlarsa da, doğru okuyup yazabilmek için herhâlde sarf ve nahiv öğrenmek lazımdır."[191] Sözleriyle anlatılmaktadır. Bu açıklama dil öğretimine verilmesi gereken önemi göstermesi açısından oldukça önemlidir. Dil öğretiminin aile ve yakın çevrede gelişigüzel kültürlenme yoluyla yapılması fakat çocuk okula geldiğinde bu gelişigüzel kültürlenmenin yerini kasıtlı kültürlenmeye bırakması sonucu, imlâ ve dil bilgisi ve yazı öğretimi gibi temel dil becerilerinin öğretimi okulda yapılmaktadır. Günümüzde görülen yaygın bir anlayış biz "Türkçeyi biliyoruz" şeklinde kendini göstermektedir.

Hâlbuki bilinen Türkçe sadece kulaktan duyma olarak aile ve yakın çevrede, sokaktan veya görsel-işitsel yayın organlarından öğrenilen biçimiyle bir Türkçedir. Bunların pek çoğu Türkçenin söyleyiş özelliklerinden, yazıda ve sözlü anlatımda kullanılması gereken kurallardan yoksundur. Bu sebeple okur-yazar insanlarda dahi kendini gösteren bir dili kullanamama ya da bozma tehlikesiyle karşı karşıyayız. Dilimizin bütün yönleriyle öğrenilebilmesi, konuşmada ve yazmada kültür dilinin kullanılabilmesi için Türkçe öğretimine ve Türkçe öğretimi içerisinde yer alan temel dil becerileri olan; okuma, yazma, dinleme, konuşma becerilerinin geliştirilmesine ağırlık vermeliyiz. Bugün ilkokuldan yüksek öğretim seviyesine kadar Türkçe ve Türk dili derslerinin okullarımızın programlarında yer almalarına karşın hâlâ Türkçeyi istenilen seviyede konuşup yazamayan, çok kısıtlı bir kelime dağarcığına sahip kitlelerin olması dil öğretimi konusunda en azından yabancı dil öğretiminde gösterdiğimiz gayret ve hassasiyeti göstermeyişimizin payı çok büyüktür.

---

[190] *a.g.e.*, XVII.
[191] *a.g.e.*, 1.

Bu sebeple Türkçeyi doğru okuyup, doğru yazabilmek ve doğru konuşabilmek için okullu, okulsuz birey olarak her Türk vatandaşı üstüne düşen görev ve sorumluluğu bilmelidir. Bunu öğrenmenin yolu da dilimizi öğrenmeden geçmektedir. Dili öğrenmek kuru kuruya dil bilgisi kurallarını ezberlemek değildir. Bu kuralları hayatımıza, günlük yaşantımıza, gündelik konuşmalarımıza ve yazışmalarımıza taşıyabilmektir. Mahallemizin, sokağımızın adından, iş yerimizin adına kadar her alana bu hassasiyeti yansıtmaktır.

3.2.10.1. Âhenk Kaaideleri

Eserde sarf ve nahivin öneminden sonra "kelime, hece, harf" kavramları açıklandıktan sonra "**âhenk kaaideleri**" bölümünde ses uyumu kuralı anlatılmaktadır.

Türkçenin ses özelliklerinden olan kalınlık-incelik uyumu kuralı "Türkçe kelimelerin ilk hecesi hafif ise öteki heceleri de hafif olur, ilk hece sakil ise diğer heceler de sakil olur. İşte buna "ahenk kaidesi" denir"[192] şeklinde açıklanmaktadır. Örnek:

Hafif (ince): *bilgi, derin, sönük.*

Sakil (kalın): *satmak, duygu, yangın.*

Arap alfabesinin özelliği olarak Türkçedeki bazı seslerin yazılışı bir harfle karşılamak gerekebilmektedir. İşte buna örnek olarak vav (و) sesi verilmiştir. Bu ses Türkçede ünlü (vokal) olarak dört türlü okunmaktadır. Sait (ünlü olarak; o, ö, u, ü) seslerini karşılamaktadır. Buna bir de samit (ünsüz) olarak karşıladığı (v) sesini dahil edersek beş sesi karşılamakta olduğu görülür.

Örnek: اوزوم üzüm, اوزون uzun, اورمان namro, سوز söz.

Örneklerden sonra yazar, bu seslerin ayırt edilmesi için ayrı bir işaret bulunmadığını Türkçe kelimelerdeki bu vavların nasıl okunacağının işitmekle öğrenilebilecek bir bilgi olduğunu belirtmektedir.[193] Arap alfabesiyle ilgili tartışmalarda bu durum devamlı öne çıkmıştır. Çünkü daha başka seslerin yazılmasında ve okunmasında aynı durum söz konusudur.

Ses uyumu konusunda eklerin de getirildikleri kelimeye göre şekil alması gerektiği anlatılmaktadır. Bu arada "yor" ekinin özelliğinden dolayı uyumu bozması

---

[192] *a.g.e.*, 13.
[193] *a.g.e.*, 14.

gibi kuralla ilgili ayrıntılar da verilmiştir. Verilen bilgilerden birisi de Türkçe olmayan kelimelerin kurala tâbi olmadıklarıdır.[194]

Eserde diğer gramer kitaplarında olduğu gibi işlenen konulardan sonra verilen "**temrin**"ler konuyu daha iyi kavratmaya hizmet etmektedir. Gerçi bu kitap bir ders kitabı olarak tasarlandığı için böyle olması gerekmektedir. Fakat ders kitabı olarak tasarlanmayanlarda da benzer şekilde uygulamaların varlığı yazarların anlattıkları konuların insanlar tarafından azami düzeyde öğrenilmesini istediklerini gösterir.

3.2.10.2. Tenkît

Noktalama işaretlerinin öğretildiği bölüm olan bu bölümde noktalama işaretlerinin önemi belirtilmektedir. Sözlü anlatıma ait bazı söyleyiş özellikleriyle konuşurken sözümüzü karşı tarafa daha etkili aktarabiliriz. Yazılı anlatımda bu etkiyi verebilmek için noktalama işaretlerinden faydalanmak gerektiği anlatılmaktadır.[195] Noktalama işaretlerinin ilk başlarda Arapça ya da Fransızca kelimelerle ifade edildiği görülmektedir. Daha sonraları gramer kitapları çoğaldıkça bu konular ele alınırken ortak bir terminoloji oluşmaya başlamış ve genellikle işaretler benzer isimlerle anılmaya başlanmıştır.

Bu kitapta daha önceki gramer kitaplarında olmayan bir, iki işaretin de alınmış olduğunu görmekteyiz.

Kitapta verilen noktama (tenkıt) işaretleri ve görevleri şunlardır:

, virgül

; noktalı virgül

. nokta

: iki nokta

? istifham işareti

- hat

---

[194] *a.g.e.*, 16.
[195] *a.g.e.*, 18-19.

_ fârika

“ ” giyme (tırnak)

( ) Mu’tarıza

[ ] Köşeli mu’tarıza

.. Fâsıla

… Takdir veya kat noktaları

?: istifham ve cevap işareti

.- Bir nokta ve çizgi

§ Paragraf

*
* * Üç yıldız

Noktalama işaretlerinin kullanıldıkları yerler anlatıldıktan sonra uygulamaya dönük bir metin verilmiştir. Metinde hiçbir noktalama işareti bulunmamakta ve okuyucunun metnin icap eden yerlerine uygun noktalama işaretlerini bırakmaları istenmektedir.[196] İşaretlerin kullanıldığı yerleri uygulatarak öğretmeye dönük bu çalışma günümüzde de yapılan bir uygulamadır. Öyle ki dil bilgisi sınavlarında “boş bırakılan yerlere uygun noktalama işaretlerinin yerleştirilmesi” yönünde soruların sorulduğu malumdur.

3.2.10.3. Kelimenin Aksamı

Kelimenin tanımından sonra dilimizdeki kelime çeşitlerinin anlatıldığı bölümde Türkçedeki kelime çeşidinin yedi olduğu belirtilir. İncelediğimiz gramer kitaplarında kelime çeşidi genellikle yedi olarak ifade edilmektedir. Gerçi Türkçedeki kelime çeşidi konusunda da bazı eserlerde farklı sayıların olduğunu belirtmiştik. Fakat genelde yedi hatta bir de bağlaçların ilavesiyle sekiz çeşit kelime olduğu günümüzde kabul görmüştür.

---

[196] *a.g.e.*, 23-24.

Bu yedi kelime: isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, nida. Olarak verilmiştir. Dikkat edileceği gibi burada "edat" ismi kullanılmaktadır. Daha önce incelediğimiz kitaplarda "edevat" ifadesi kullanılmaktayken bu eserde bir değişiklik göze çarpmaktadır. Bu yöneliş dahi dil öğretiminde kullanılan terimler için bir gelişme olarak görülmelidir. Muhtemeldir ki daha sonraki zamanlarda hazırlanan kitaplarda da aynı şekilde "edat" ifadesi kullanılacak ve böylece ortak bir ifade kullanımına doğru gidilecektir.

Yine bu eserde kelime çeşitleri kısaca açıklandıktan sonra madde başları hâlinde özellikleri daha geniş olarak işlenmiştir.

İsim: Bir şahsı, bir hayvanı, bir şeyi gösteren kelimedir: *Ahmet, kuzu, kitap* gibi.

Sıfat: İsimlerin hâlini ve keyfiyetini bildiren yahut onları tayin eden kelimelere sıfat derler: *güzel, bu, şu, iyi, uslu* gibi.

Zamir: İsim makamında kullanılan kelimelerdir: *ben, sen, o* gibi.

Fiil: Zamana delalet sûretiyle bir hüküm, bir iş, bir tesir ifade eden kelimelere "fiil" denir: *Ahmet dersini bildi, kalem kırıldı, vazifemi yazdım* gibi.

Bir de hem fiil; hem sıfat mesabesinde kullanılan kelimeler vardır ki fiillerden yapılan bu gibi kelimelere "fer'-i fiil" derler: *çalışan, okumuş* gibi.

Edat: kendi kendine bir manası olmayıp diğer kelimelerle birlikte bir mana ifade eden harfler ve kelimelerdir: *I, E, DE, eğer, ki, fakat*… gibi.

Zarf: sıfatların ve fiillerin manasını tadil eden kelimelerdir: *erken, geç, çabuk* gibi.

Nidâ: Bir his, bir heyecan ifade etmek için söylenilen sözlerdir: *ah, ey, vay, vah*… gibi.[197]

Zamir çeşitlerinden sonra kitaptaki yöntem gereği Arapça ve Farsçadaki zamirler konusu anlatılmaktadır. Zamir konusuyla kitabın birinci kısmı bitmektedir. Kitabın ikinci kısmı "**mastar**" konusuyla başlamaktadır.

---

[197] *a.g.e.*, 24-25.

Kitabın bu bölümüne başlarken yazar, eserin 1340 yılında hazırlanan lise müfredatına göre yazıldığını hatırlatmaktadır. Bu müfredat 1929 yılında hazırlanan ilk Türkçe müfredatıdır. Ve bu müfredatta Türkçe ve dil bilgisi dersleri bir bütün olarak kabul edilmiştir. Bu programda günümüzdeki gibi liseler için edebiyat, ilk ve ortaokul için Türkçe dersi ayrımına gidilmemiştir. Daha sonra hazırlanan 1945 yılı programında ilkokullar ve ortaokullar için Türkçe dersi ve liseler için edebiyat dersi olarak tasarlanmış ve bu derslerin içeriğinin birbirlerini tamamlayacak şekilde hazırlanması öngörülmüştür. 1945 tarihli program bugünkü Türkçe öğretimi anlayışını da temelini oluşturmuştur.

3.2.10.4. Cümle

Bu gramer kitabında diğerlerinde olmayan bir konu olarak "*cümle*" konusu dahil edilmiştir. Cümlenin tanımı şu şekilde yapılmaktadır: "Bir hüküm, bir maksat ifade eden kelimelerin hey'et-i mecmuasına "cümle" derler." [198]

Cümleyi oluşturan öğelerse; fâil (özne), fiil (yüklem) ve mef'ul (nesne) olarak ifade edilmektedir.

Fâil: Cümleyi oluşturan unsurlardan ilki olan fail, "herhangi bir cümledeki fiilin failini bulmak için fiilden evvel "kim" veya "ne" sualini sormalıdır, bu suale cevap olarak bulunan kelime"[199] olarak tanımlanmaktadır. Tanım hem faili (özneyi) açıklamakta hem de cümle içerisinde özneyi bulmak için sorulacak soruları da içermektedir. Örnek:

Çiftçi	*tarlayı*	*sürüyor*
Fâil	**Mef'ûl**	**Fiil**

Mef'ûl: Cümlenin unsurlarından ikincisi olan mef'ûl (nesne) şu şekilde tanımlanır: **"**Fiilin ifade ettiği işi ve hâli daha tam ve daha iyi bildirmeye yarayan kelimelere "mef'ûl" denir."[200]

Mef'ûlün nerede, neden olduğunu, neye taalluk ettiğini, ne sebeple yapılmış olduğunu göstermeye hizmet ettiği ve böylelikle cümlenin anlamını desteklediği belirtilerek nesnenin cümleye kattıkları anlatılmaktadır. Örnek:

Ahmet ağaca çıktı, cümlesinde (*ağaca*) kelimesinin mef'ûl olduğu, bu kelimenin Ahmet'in çıktığı yeri bildirdiği anlatılır. Eğer cümle "*Ahmet çıktı*"

---

[198] *a.g.e.*, 197.
[199] *a.g.e.*, 198.
[200] *a.y.*

şeklinde olsa cümlenin anlamının tam olmayacağı, Ahmet'in nereye çıtlığının tam olarak anlaşılamayacağı için cümlenin anlamı eksik olacağı anlatılarak nesnenin cümle içerisindeki önemi kavratılmak istenmektedir.

Mef'ûl konusunda önemli bir bölüm mef'ûl çeşitleridir. Günümüzde cümle tahlili yaparken cümlenin yardımcı unsurları değişik isimlerle gösterilmektedir. Fakat burada cümleyi oluşturan diğer unsurlar da mef'ûl adıyla anılmaktadır. Ancak mef'ûl çeşitleri olarak verilenlerin aslında cümleyi oluşturan; tümleç çeşitlerine, nesne çeşitlerine karşılık geldiği görülmektedir. Mef'ûl çeşitleri ve bunların cümle içerisinde nasıl tespit edileceği bu konuda verilmektedir.

Mef'ûller önce ikiye ayrılmıştır. Bunlar: **mef'ûlün bih sarîh, mef'ûlün bih gayr-i sarîh**

Mef'ûlün bih sarîh: Bu tür mef'ûllerin *(I), (İ)* eki aldıkları ifade edilmektedir.[201] Verilen örneklere baktığımızda **mef'ûlün bih sarîhin** nesne çeşitlerinden belirtili nesne olduğunu görürüz. Örnek:

Ahmet camı kırdı, cümlesinde (camı) kelimesi mef'ûlün bih sarîh olarak gösterilmiştir. Cümle içerisinde mef'ûlün bih sarîhi bulmak için "*neyi, kimi*" sorularının sorulacağının söylenmesi belirtili nesneyi işaret etmektedir.

Mef'ûlün bih sarîh **ma'rife** ve **nekre** olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Burada "**ma'rife**" belirtili nesne iken, "**nekre**" belirtisiz nesneyi karşılamaktadır. Örnek:

Bana verdiğiniz kitabı okudum. (burada *kitap* (belirtili nesne) ma'rifedir)

Hüseyin dün bir defter aldı. (*defter* (belirtisiz nesne) nekredir)[202]

Gayr-i Sarih Mef'ûller

(İ) den başka ek alan mef'ûllere gayr-i sarih denilmektedir.[203] Yani nesnelerin dışındaki cümleyi tamamlayan unsurlar bu türe girmektedir. Zira gayr-i sarih mef'ûllerin beşe ayrıldığını görmekteyiz. Bu mef'ûlleri incelediğimizde tümleçlerin anlatıldığını görmekteyiz. Gayr-i sarih mef'ûller şunlardır:

---

[201] *a.g.e.*, 199.
[202] *a.y.*
[203] *a.y.*

1- Mef'ûlün ileyh

"*Neye, nereye*" sorularına cevap veren ve "*E, yE*" eklerini alan mef'ûllere mef'ûlün ileyh denilmektedir.[204] Bu mef'ûl, cümle çözümlemesinde yönelme, yaklaşma belirten dolaylı tümleç (yer tamlayıcısı) olarak ifade edilen cümle unsurudur. Örnek:

Otomobile binerek gezmeye gittim.

2- Mef'ûlün fîh

"*Nerede*" sorusuna cevap veren ve (*-dE*) edatı (eki) alan mef'ûllere mef'ûlün fîh denilmektedir. Bulunma hâli bildiren dolaylı tümleç olduğu görülmektedir. Örnek:

Geçen sene iki ay Büyükada'da oturduk.[205]

3- Mef'ûlün anh

"*Neden*" sorusuna cevap veren ve "*den*" eki alan mef'ûl. Sorulan soru "*nereden*" de olabilir. Dolaylı tümleçlerden bir başkası da bu mef'ûldür.

Bu kitabı tefeyyüz kütüphanesinden aldım.[206]

4- Mef'ûlün ma'a

" *Ne ile, kim ile*" sorularına cevap olan ve "*IlA, -lA*" ekiyle oluşturulan fiillere denilmektedir.

O mesut günü büyük bir ümitle bekliyorum.[207]

5- Mef'ûlün leh

---

[204] *a.g.e.*, 200.
[205] *a.y.*
[206] *a.g.e.*, 201
[207] *a.y.*

"Niçin" sorusuna cevap veren ve sonuna "*için*" edatı bulunan fiillere denilmektedir.

Bu kitapları çocuklar için yazdım.

İyi yaşamak için çok çalışmalı.

Edatlarla ilgili açıklamaların daha çok teorik olarak verildiği, örneklere fazla yer verilmediği görülmektedir. Diğer konularda açıklamalara ve örneklere yer verilmesine rağmen edat konusunda örnek verilmeyişi dikkat çekicidir. Bu durum esere dönük bir eleştiri olarak yöneltilebilir.

3.2.10.5. Tahlil

Buraya kadar kelime türleri işlenerek Türkçe, Arapça ve Farsça gramer unsurları hakkında bilgi verilmiştir. Kelime türlerinden sonra cümle ve kelime tahliliyle ilgili bir bölüm yer almaktadır.

Bu bölümde önce tahlilin ne olduğu ve kaça ayrıldığı açıklanmaktadır. "*tahlil, bir mürekkebin unsurlarını ayırmak*" şeklinde tanımlandıktan sonra sarf ve nahivde tahlilin "*bir ibarenin cüzlerini ayırmak*" olduğu ifade edilmektedir. Ve tahlil; **tahlil-i sarfî** ve **tahlil-i nahvî** olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[208]

Mithat Sadullah'ın bu kitabı bir gramer kitabında olması gereken bütün bilgilere yer vermekle kalmayıp cümle ve kelime çözümlemelerine ve dillerin yapısal özellikleriyle ilgili bilgilere de yer veren konu anlatımlı ve çözümlemeli bir dil bilgisi öğretimi kitabı niteliği taşımaktadır.

Tahlil unsurları olan sarf ve nahiv tahlili ile ilgili açıklamalar şöyledir:

3.2.10.5.1. Tahlil-i Sarfî

İbareyi oluşturan kelimelerin nev'ini, mahiyetini, havâssını ve diğer kelimelere nazaran vazifelerini tayin etmektedir.

---

[208] *a.g.e.*, 214-215.

3.2.10.5.2. Tahlil-i Nahvî

İbareyi ihtiva ettiği hükümlere göre bir takım kısımlara ayırarak bu kısımları ehemmiyetlerine ve birbirileriyle olan münasebetlerine göre tasnif etmektir.[209]

Tahlil-i sarfi içerisine isim, sıfat, fiil, edat, zarf ve nidâ türlerinin tahlilinin yer aldığı belirtilmektedir. Yani bir cümle içerisinde yer alan bu kelime türleri bir takım kurallara göre incelenmektedir. İsimle ilgili tahlil unsurları şunlardır:

1- **Lûgati :** Bir ismim Türkçe, Arapça veya Farsça olması, kelimenin köken olarak hangi dile mensup olduğudur.

2- **Nev'i :** İsim olan kelimeni isim türlerinden hangisine ait olduğu, özel isim, cins isim, somut isim, soyut isim…gibi özellikler.

3- **Cinsi :** Bu özellik Arapça kelimeler için kullanılmakta ve isimlerin müzekker veya müennes olmasını irdelemektedir.

4- **Kemiyeti :** Bu özellikten isimlerin müfret (tekil) veya cem (çoğul) olması, Arapça ise, cem-i müennes, cem-i keser olduğu ve hangi vezinde olduğu kastedilmektedir.

5- **Vazifesi :** İsmin cümle içerisinde hangi görevde kullanıldığı bu maddenin içeriğini oluşturmaktadır.[210]

İsim için kullanılan bu kriterler diğer kelime çeşitleri içinde benzer şekilde kullanılmaktadır. Bazı kelime türlerinin özelliklerine bağlı olara bazı farklı özellikler de eklenmektedir.

Sıfat tahlilinde isimde kullanılan özelliklere "**derecesi**" maddesi ilave olmuştur. Bu özellik sıfatın "*âdî, musavât, terci, tafdil ve mübalağa derecelerinden hangisini gösterdiği*"[211] ni belirleyen bir özelliktir.

Zamirle ilgili tahlil için söylenecek noktalar:

1- **Nev'i :** Hangi zamir çeşidinden olduğu.

---

[209] *a.g.e.*, 215.
[210] *a.y.*
[211] *a.g.e.*, 216.

2- **Cinsi:** Arapça zamirlerde müennes veya müzekker olduğu.

3- **Şahsı:** Üç şahıstan hangisine ait olduğu.

4- **Kemiyeti:** Müfret veya cem olduğu.

5- **Merci'i :** Şahıs zamirlerinin mütekellim ve muhatabıyla mübhem zamirlerden mâ-adâ zamirlerde hangi ismin yerine kaim olduğu.

6- **Vazifesi :** Cümlede fâil veya müteallikaat fiilden hangisi olduğu.[212]

Fiil tahlil olurken sorulacak sorular:

1- **Nev'i :** Fiil türlerinden hangisinden olduğu.

2- **Sıygası :** Hikâye, rivâyet, şartî, vücûbî, iltizâmî, emir veya nehy olduğu.

3- **Zamanı :** Mâzi-i şuhûdî, mâzi-i naklî, hâl, istikbal olduğu.

4- **Şahsı :** Mütekellim, muhatab veya gaip olduğu.

5- **Kemiyeti :** Müfret veya cem olduğu.

6- **Vazifesi :** Cümlede hangi vazifeyi gördüğü söylenecektir.[213]

Zarfın Tahlîli:

Zarflar tahlil edilirken nev'i ve hangi kelimenin manasını ta'dil ettiği belirtilecektir.

Edatın Tahlîli:

Edatın tahilinde nev'i, manası ve cümledeki vazifesi beyan ve tayin edilir.

---

[212] *a.y.*
[213] *a.g.e.*, 217.

Nidânın Tahlîli:

Nidânın tahlîlinde kelimenin aksamından nida olduğu ve hayret, teessür…gibi şeylerden ne ifade ettiği söylenir.[214]

Tahlil konusunda göz önünde tutulacak unsurlar açıklandıktan sonra "**tahlil-i nahvî**" ile ilgili kısa bir açıklama yapılarak cümle konusuna geçilmiştir. Tahili-i nahvi; "bir ibarenin ihtiva ettiği hükümlere göre aksamını ayırmaktır"[215] Diye ifade edilmektedir. Yani bir cümleyi unsurlarına ayırmak, cümle tahlili diyebiliriz.

3.2.10.6. Kelam

Cümle konusundan önce "**kelam**" başlığına yer verilmiştir. Aslında bu bölüm cümlenin tanımının ve özelliklerinin belirtildiği bir bölümdür. Kelam "*tam bir fikri ifade eden söz*"[216] olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım cümlenin tanımıdır.

Örnek: "*Dünya yuvarlatır.*"

Bir cümlenin bir kelimeden ibaret olabileceği gibi birden fazla kelimeden de ibaret olabileceği belirtilir. Burada cümleyle ilgili bir açıklama da cümlenin özelliklerini bildirir niteliktedir. "*Cümlede fikirler ve haberler ancak fiillerle ifade edilebileceğinden bir ibarede ne kadar fiil varsa o kadar cümle vardır*."[217]

Bu ifade bize aynı zamanda birleşik cümlenin de tanımını vermektedir. Bir cümleyi oluşturan unsurlar "**cümlenin erkanı**" bölümünde anlatılmıştır.

3.2.10.7. Cümlenin Erkanı

Cümleyi oluşturan unsurlar üç olarak ifade edilmiştir.

1 –Müsnedin ileyh

2- Müsned

3- Râbıta

---

[214] *a.y.*
[215] *a.g.e.*, 218.
[216] *a.y.*
[217] *a.y.*

Müsnedin İleyh Cümleyi oluşturan unsurlardan ilki olan müsnedin ileyh için tahlil-i sarfide "fâil" de denildiği hatırlatılmaktadır.[218] Daha önce gramer kitaplarında kullanılan bu tabir cümlede "özne"yi karşılamaktadır.

Müsnedin ileyh ya da özne cümleyi oluşturan öğelerden ilkidir. Örnek:

İzmir'in üzümü meşhurdur. Cümlesinde "*İzmir'in üzümü*" müsnedin ileyh (özne) olarak gösterilmektedir.

Cümlenin ilk öğesi olan müsnedin ileyhin (öznenin); **mürekkep** (birleşik), **mütemmimsiz** ve **mütemmimli** olmak üzere üçe ayrıldığı bildirilmektedir.[219]

Bunlara özne çeşitleri de diyebiliriz. Mürekkep (birleşik) olana örnek:

Öküz, koyun, keçi, hayvanat-ı ehliyyedendir. Cümlesinde (*öküz, koyun, keçi*) öznedir.

Mütemmimsiz müsnedin ileyh ise herhangi bir ek ve tamlama almaksızın öznenin yalın hâlde kullanılmasıdır. Buna örnek:

Taş bir cism-i salbdür. Cümlesi verilmiştir. Bu cümlenin öznesi olan "*taş*" yalın hâldedir.

Mütemmimli müsnedin ileyhde ise özne ya bir tamlama hâlindedir ya da ek almış bir isim, zamir veya mastar hâlinde kullanılan bir kelime olabilir. Örnek:

Ahmet'in kitabı ciltlidir. Cümlesinde "*Ahmet'in kitabı*",

Tahsin Bey, pek muhterem bir zattır. Cümlesinde *"Tahsin Bey*",

Çalışmak: kanun-ı hayattır. Cümlesinde "*Çalışmak*" mütemmimli müsnedin ileyh olarak gösterilmiştir.[220]

---

[218] *a.g.e.*, 219.
[219] *a.g.e.*, 220.
[220] *a.y.*

Müsned

Cümleyi ouşturan unsurlardan ikincisi olarak verilen müsned de yüklem karşılığı kullanılmıştır. Örnek:

Şu ev büyüktür. Cümlesinde "büyüktür" müsned (yüklem) olarak gösterilmiştir. Bu basit müsnede örnek verilmiştir.

Müsnedin ileyhten farklı olarak müsned basit, mürekkep, mütemmimli ve mütemmimsiz olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

Hüseyin, çalışkan ve terbiyelidir. Cümlesinde "*çalışmak* ve *kazanmak*" birleşik yüklemdir.

Gül, çiçeklerin en güzelidir. Cümlesinde "*en güzeldir*" mütemmimli müsnede örnektir.[221]

Râbıta

Müsnedi müsnedin ileyhe rabt eden (bağlayan) alamet olarak tanımlanmaktadır. Rabıtadan kastedilen isim cümlelerinde yükleme gelen ektir. Bu ekin "imek" fiili olduğu belirtilir. Örnek:

Köpek sadıktır. Örneğinde "*köpek*" müsnedin ileyh (özne), "*sadık*" müsned (yüklem), "*-dır*" rabıtadır. Yani "imek" fiilinin ekleşmiş şeklidir.[222]

Bu kitabın bölümlerini "ses bilgisi", "kelime bilgisi" ve "cümle bilgisi" şeklinde adlandırsak tam bir dil bilgisi ders kitabı elde etmiş oluruz. Cümlenin öğeleri işlendikten sonra cümleyle ilgili konulardan bir diğeri olan cümle çeşitleri "cümlenin enva'ı" bölümünde anlatılmaktadır.

3.2.10.8. Cümlenin Enva'ı

Cümle tam bir mana ifade edip edememe durumuna göre üçe ayrılmıştır. Bunlar:

1- Tam Cümle

---

[221] *a.g.e.*, 221.
[222] *a.y.*

2- Aslî Cümle

3- Mütemmim Cümle

Tam Cümle: Kendi başına tam bir anlam ifade eden cümlelere "tam cümle" denmektedir.[223] Örnek: "*At insanın yedi misli kuvvete mâliktir.*" gibi.

Aslî Cümle: Türkçe cümle yapısında birleşik cümlelerin yan cümle ve esas cümle olarak ikiye ayrıldığı hatırlanırsa burada anlatılan aslî cümlenin esas cümle olduğunu görürüz.

Örnek: "*Çalışmayı sevmeyen bir çocuk terakkî edemez*" cümlesinde " *bir çocuk terakkî edemez*" aslî cümledir. Çünkü tam bir mana ifade etmemekle beraber asıl maksadı ihtiva etmektedir.[224]

Mütemmim Cümle: Cümle çeşitlerinden üçüncüsü olarak verilen mütemmim cümle birleşik cümleyi tamamlayan yan cümledir. Aslî cümlede verilen örnekteki "*çalışmayı sevmeyen*" cümlesi esas cümle olan "*bir çocuk terakkî edemez*" cümlesini tamamlayan yan cümledir.[225]

Dil bilgisi öğretimi kitabı olarak tasarlayabileceğimizi belirttiğimiz kitabımızın sonlarında yeryüzündeki diller hakkında bilgi verilmektedir. Günümüzde okullarda ders kitabı olarak kullanılan dil bilgisi kitaplarının ilk bölümü dilin tanımı ve yeryüzündeki diller ve bu diller içerisinde Türkçenin yerini anlatan bir bölümden oluşur. Mithat Sadullah'ın kitabının sonlarında böyle bir bölüm de yer almıştır.

3.2.10.9. Lisânların Taksim ve Tasnifi

Yeryüzündeki dillerin birbirine benzemediği her milletin kendi lisânıyla konuştuğu belirtildikten sonra yeryüzündeki dillerin başlıca üç bölümde incelendiği söylenir.

1- Mücerret Lisânlar

2- İltisâkî Lisânlar

---

[223] *a.g.e.*, 222.
[224] *a.g.e.*, 223.
[225] *a.y.*

3- Munsarıf Lisânlar[226]

3.2.10.9.1. Mücerret Lisânlar, tek heceli diller diye bilinen diller bu başlıkta ele alınmıştır. Tek heceli diller hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu dillerin en basit diller olduğu, kelimeler bir heceli olduğu için bu dillerde sarf ilminin mevcut olmadığı da belirtilir.

Bu dillerin en önemlileri olarak; *Çin, Siyam, Tibet* dilleri verilmektedir. [227]

3.2.10.9.2. İltisâkî Lisânlar: Eklemeli diller denilen bu dillerde hecelerin birbirleriyle birleşerek yeni anlamda kelimeler oluşturduğu ve yeryüzündeki dillerin çoğunun bu sınıfa girdiği ifade edilmektedir.

Bu dillere Amerika dilleri, Avusturalyalılar, Malenezyalılar, Polenezyalılar, Japonlar, Koreliler, Ural-Altay kavimlerinin dilleri örnek verilir.[228]

3.2.10.9.3. Munsarıf Lisânlar: Çekimli, bükümlü diller olarak bilinen bu adla anılmaktadır. Bu dillerde kelimelerin tek bir şekilde kalmadığı, farklı şekiller alarak değişik anlamda kelimeler oluşturmaya müsait olduğu anlatılır.

Bu lisânlar birbirinden çok farklı olmak üzere iki kısma ayrılmıştır:

1- Sâmî ve Hâmî Lisânlar

2- Hint-Avrupaî Lisânlar

Sâmî lisânlar: *Ârâmî ve Süryani, İbranî, Fenike, Arabî* lisânlardır.

Hâmî lisânlar: *Mısrî, Lîbî, Habeşî* lisânlarıdır.

Hint-Avrupaî lisânları: *Hint şubesi, İran şubesi, İtalyan şubesi, Islav şubesi gibi kısımları hâvîdir.*[229]

Yeryüzündeki dillerin yapı özelliğinin yanı sıra köken benzerliklerinin de "munsarıf diller" bölümünde anlatıldığını görüyoruz. Dillerin birbirleriyle olan

---

[226] *a.g.e.*, 232.
[227] *a.g.e.*, 233.
[228] *a.y.*
[229] *a.y.*

yakınlıkları ve benzerlikleri belirtildikten sonra Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri ve tarihçesi hakkında bilgi verilir. Elimizdeki kitabın bu yönüyle daha önce incelediğimiz gramer kitaplarına göre daha geniş bir içeriği olduğu şüphesizdir.

Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri anlatıldıktan sonra Türkçeyle aynı dil ailesine mensup olan diğer dillerden de bahsedilerek yeryüzünde Türkçe konuşulan bölgeler hakkında kısaca bilgi verilir.

Türkçe, iltisâkî dillerden Ural-Altay şubesine mensup olup bunlar da beş şubeye ayrılır:

1- Samoyed Şubesi

2- Finevî Şubesi

3- Türk Şubesi

4- Moğol Şubesi

5- Tunguz Şubesi

Türkçenin bu şubelerinin de kendi aralarındaki alt dalları da belirtildikten sonra kısa bir şekilde Türkçedeki problemlerden ve sadelik hareketinden bahsedilmektedir. Dilimizin çok eski bir edebiyat dili olmasına rağmen Arapça ve Farsçanın etkisinde sadeliğini kaybettiği ve bir zaman anlaşılmaza bir hâle geldiğini bunun için de sadelik hareketinin başladığı ve böylece Türklerin birbirini anlamaya başladığı anlatılmaktadır.

Dildeki sadeleşme hareketinin etkisini gösterdiğini belirten yazar, kısa zamanda sade ve temiz bir Türkçeye sahip olacağımızı İstanbul'da, Anadolu'da, Kafkasya'da, Kırım'da, Çin'de daha başka nerede Türk varsa herkesin birbirini anlayacak seviyede ortak bir Türkçeye kavuşacakları görüşündedir.[230]

Dilin millet hayatındaki yeri şu şekilde hakkında şunlar söylenmektedir:

"*Milletlerin hayatında lisânın mevki'i pek büyüktür. Tarih, bize lisânı muhafaza etmeyen milletlerin pek çabuk zeval bulduğunu gösteriyor. Medeniyetin en*

[230] *a.g.e.*, 235-236.

yüksek şahikalarına çıkan; ilimde, sanatta, fende, en ileri giden milletler lisânlarına son derece ehemmiyet vermektedirler."[231]

Eserin sonunda verilen bu açıklama yazarın Türkçenin meselelerini bilen, dil şuuruna ermiş ve bu yolda ne yapılması gerektiğinin farkında bir aydın olduğunu gösterir.

3.2.11. SARF VE NAHİV KİTAPLARINDA ALIŞTIRMALAR

Sarf ve nahiv kitaplarında verilen bilgilerin gereği gibi öğretilip öğretilmediği konularını denetlemek için kitaplarda **temrin** ya da **tatbikat** adı altında verilen bilgilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yarayan sorular ve uygulamalardan örnekler bu başlık altında ele alınacaktır.

Halid Ziya Bey, hazırladığı *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* adlı eserinde konuların tam olarak öğrenilmesini desteklemek için yeri geldikçe **tatbîkat** adı altında uygulamalara yer vermiştir. İşte bunlardan bazıları:

Tatbîkat

Şakirt (öğrenciler), zîrdeki (aşağıdaki) isimlerin hangileri ism-i mücerret ve hangileri ism-i maddîdir, tefrik edecek.

Tilki, hırsız, hırsızlık, oda, ayıp, kabâhat, kusur, ip, iplik, simit, sehv, nişan, memnûniyet, nezaret, nazar, dürbin, harita, ressam, ressamlık, edep, hayâ, yazı, tazı, avcı, avcılık, kitâbet, soba, fabrika, vapur, duman, fırtına, merhamet, ibâdet, itâat.[232]

Yazar, isim konusundan sonra isim türlerinin tam olarak öğrenilmesi için bu uygulamaya yer vermiştir. Uygulamanın başında da *yönerge* niteliğindeki açıklama öğrencilere ne yapmaları gerektiğini, öğretmenlere de bu uygulamayı hangi amaç için kullanacaklarını belirtmektedir.

İsim hâlleri anlatıldıktan sonra verilen uygulama da öğrencilerin uygun yerlere uygun isim çekilerini getirmesi istenmektedir:

---

[231] *a.g.e.*, 235.
[232] Halid Ziya Bey, *a.g.e.*, 18.

Tatbîkat

Şakirt kavis içindeki isimleri ibarenin manasının iktizasına göre tashih edecektir.

(Dünya) Allah yarattı. İskender (Dara) galebe etti. Çoban aldı (koyun) gitti. Oğlan aldı (oyun) gitti. Akıllı çocuk (dersi) (eğlence) tercih eder. (Saksı) kim kırdı. (Tipografya) Gutenberg icat etti. Fatih (Osmanlılar) yedinci padişahıdır. Vatan hizmeti (hizmetler) en şereflisidir. (Askerlik) ruhu itâattir. (Pençşenbe) gelişi çaharşenbeden bellidir. (Tenbel) iş buyur, sana akıl öğretsin. (Sabah) şerri (akşam) hayrından evladır. (Su) fenası acı olur.[233]

Verilen uygulamalardan biri de işaret zamirleri ile işaret sıfatlarının birbirinden ayırt edilmesini pekiştirmek amacıyla hazırlanmıştır.

Tatbîkat

Şakirt zîrdeki ta'limde bulunan zamîr-i işaretler ie sıfat-ı işaretleri temyiz edecektir.

Ben bu çirkin yavruyu ne yapayım? Bunu halka nasıl göstereyim? Anası bu hâli görünce, kargaya teşekkür eder ve der ki: Eğer sen şu nasihati etmemiş ola idin çocuğumu öldüreek idim. Şimdi bunun ile iftihar etmekteyim. Haydi şu güzel bahçede biraz oturalım, şu iki çiçeğin hangisi güzeldir, şu mu, bu mu? Şu ağaç ne ağacıdır? Onu bilmem, ama bu nar ağacıdır. Senin şu hâlini severim ki, hiç darılmazsın. Şu karşıdaki adamı tanır mısın? Şunu bilmem, ama bu adam dayımdır. Bunu gördün mü? O benim biraderimdir.[234]

Ahmet Cevat Emre, Türkçe Sarf ve Hahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv, adlı eserinde dil bilgisi konularından sonra **temrin** adı altında sorular sorarak ve uygulamalar yaptırarak konuların daha iyi anlaşılması sağlamayı amaçlamaktadır.

İsim konusundan sonra bazı yapım ekleriyle yeni isimler yapılması istenmektedir:

Temrin – 28 (cIk, cUk, ceğiz, cağız, CI/CU, deş, daş) edatlarından münasebet alanlarını kullanarak zirdeki kelimelerden yeni isimler teşkil ve bunların manasını izah ediniz:

---

[233] *a.g.e.*, 20-21.
[234] *a.g.e.*, 30.

Bahçe, kiraz, armut, pul, kadın, ad, anne, hasan, duvar, kuzu, birader, tulumba, omuz, sır, üzüm.

Vazife numunesi: *bahçe* (bahçecik, küçük bahçe, sevimli bahçe)[235]

Temrinde verilen soruların nasıl cevaplanacağını göstermek amacıyla örnek çözümler verilerek öğrencilere yardımcı olmaya çalışılmıştır.

Sıfat konusundan sonra verilen temrinlerden bir tanesi şudur:

Temrin – 40 Zirdeki sıfatları birer cümlede isti'mal ediniz:

Dar, bol, serin, kuru, hırçın, uzun, güzel, mağrur, bereketli, siyah, beyaz, kırmızı, yuvarlak, sür'atli, âlim, satvetli, derin, zâlim, tehlikeli, neş'esiz, kuvvetli, uyanık, tatlı, acı, tehlikeli, yüksek.

Vazife numunesi: *Dar sokaklardan geçmek zahmetli olur. Bol su ile yıkanmalıdır. Serin rüzgâr yazın hoş gelir. Kuru odun çabuk yanar.*[236]

İsim-i mef'ul konusunu pekiştirmek için verilen temrin Türkçe dil bilgisi konularının anlatıldığı bir gramer kitabında Arapça dil kurallarının ne kadar dilimize girerek öğretilmesi mecbur bir konu hâline geldiğni göstermesi açısından önemlidir.

Temrin – 100 Zirdeki kelimelerden ism-i mef'uller teşkil ediniz:

İcâze, ikrâm, takfiye, ita'at, izabe, i'ta, îmâ, işaret, ta'lim, tekmil, teclîd, tebşir, tesiyet, taknîn, tebcîl, tecessüm, takîr, teklif, tahmîs, tesdîd, terbî' , tecrid, tasfiye, tecribe, muhâtab, mübâreke, muza'afa.

Vazife numunesi: *icaze'*den, *mücaz; ikram'*dan *mükrem; tasfiye'*den, *musaffa; ita'at'*ten, *mutâ'; izâbe'*den *müzâb; ita'*dan *mu'tâ.*[237]

Türkçede olmayan ve Türkçe öğretimi için oldukça da güç olan bir konunun Osmanlıcanın yapısı gereği öğretilmek zorunda olduğu bir konu için verilen bu örnek aslında dilimizin dışarıdan giren kurallarla öğretilmesi zor bir hâle gelişinin açıklamasıdır. Fakat o dönemde yazılı anlatımda bu ve bunun benzeri pek çok kuralı

---

[235] Ahmet Cevat Emre, *a.g.e.*, 28.
[236] *a.g.e.*, 36.
[237] *a.g.e.*, 79.

iyi bir okuma becerisi için gereki olduğu da bir gerçekliktir. Bu ikilem garip bir paradoks hâline gelmiştir.

Hacimli bir gramer kitabı olan bu eserde yazar, toplam 429 adet temrin vererek kitabı uygulamalı bir dil bilgisi kitabına dönüştürmüştür.[238]

Mithat Sadullah Sander tarafından hazırlanan *Türkçe Yeni sarf ve Nahiv Dersleri* adlı gramer kitabında da her konudan sonra verilen temrinler işin uygulama boyutuna verilen önemi gösterir. Dil ve anlatım olarak diğer gramer kitaplarından daha sade bir dille yazılmış olan eserde temrinler de daha basit bir dille tazılmıştır.

Temrin

Aşağıdaki kelimelerin hangileri Arabî, Farisî; hangileri Türkçedir?

Beyaz, sema, yıldız, arz, insan, Sitare, ziyâ, zîr, zaman, millet, ateş, ot, tahta, kandil, ma'rifet, cahil, bilgi, dırahşan, mendil, sabun, göz, niyaz, gül, gaz, elbise, gıdâ, lâyık, ruh, bayram, keder, gam, kahraman, harp, vahşi, fedâkâr, tüfek, kılıç, mağlup, mermi, kuyu, telef, perhiz, top, sahra, ta'biye, siper, selâm, Ahmet, para, kalem, bahçe, havuz, şemsiye, kâğıt.[239]

İsimlerde izafet (tamlama) konusundan sonra verilen temrinlerle tamlamaların türleri kavratılmak istenmektedir.

Temrin

Aşağıdaki izafî terkiplerin ne ifade ettiklerini söyleyiniz:

Şeker kutusu, kuş yuvası, Ahmet'in düşüncesi, hasret gözü, bakır tencere, Göztepe suyu, altın küpe, Edirne şehri, gönül kâbesi, bal kabağı, billûr bardak, mektebin bahçesi, muallim odası, tatlı su balığı, çay fincanı, erik ağacı, güneşin ziyası, Amasya elması, vatan muhabbeti, pazartesi, zenginin malı, bizim kitabımız, senin defterin, limon ayvası, onun kalemi.[240]

Temrin örnekleriden seçerken Türkçeyle ilgili olan örnekleri seçmeye dikkat ettik. Zira Türkçenin dışında Arapça ve Farsçayla ilgili konular için verilen örnekler

---

[238] *a.g.e.*, 269.
[239] Mithat Sadullah, *a.g.e.*, 5.
[240] *a.g.e.*, 56.

daha çok o dillerle ilgili oldukları için alanımızın dışındadır. Sıfat konusuyla ilgili verilen temrinlerden birisi şudur:

Temrin

Aşağıdaki mastarlardan sıfatlar teşkil ediniz:

Çalışmak, unutmak, pişmek, saklamak, kesmek, yıkmak, bulaşmak, titremek, çıkmak, yırtmak, açmak, yatmak, taşmak, yüzmek, bitişmek, görmek, solumak, silmek, başlamak, düşünmek, coşmak, korkmak, basmak, uyanmak, gitmek, otlamak, uçmak, düşmek, bitmek.[241]

Temrin

Şu cümlelerdeki isimleri ve sıfatları tahlil ediniz:

Hayatın en saf ve tatlı zamanı, çocukluk devresidir – bahtiyar olmak mükâfâtına, ancak çalışanlar nâil olabilir – bir sırrın muhafazaları çoğaldıkça intişarı artar.[242]

Mithat Sadullah'ın eserindeki temrinler dil öğretiminin diğer becerierini de kapsayacak biçimdedir. Bu temrinler verdiğimiz örneklerde olduğu gibi dil bilgisi konularını pekiştirmek yanında okuma becerisi, ezber ve yazma becerilerini de geliştirmeyi hedefleyen değişik çalışmalardır. Örneğin verilen bir şiir üzerinde hem okuma hem de ezber yeteneğinin geliştirilmesi düşüncesi vardır.

<u>Ezber ve İnşâd:</u>

ANADOLU

Çok sevdiğim talebeme

Bayrağımla doğan yüce yıldıza
Çıkıp da dünyaya baktığım zaman;
Asya'nın solunda yatan bir kıza
Gözlerim takılır, ayrılmaz ondan
Bilirim o, sensin ey ana yurdum,
Bağıyım ezelden ben sana yurdum!..
Dağların vardır ki ecdâda türbe
Ormanlar inliyor yâdına ağlar.

---

[241] *a.g.e.*, 69.
[242] *a.g.e.*, 97.

Üstünde durdukça bu mâî kubbe
Altında târihin heybetle çağlar.
Tanrının silinmez fermânısın sen
Uzun bir mâzinin destanısın sen
Cihanda var mı hiç senin benzerin?
Saklarım göğsünü yabancılardan.
Bir zaman kan oldu en nazlı yerin;
Kurtuldun değil mi o acılardan?
Şimdi sen benimsin, yalnız benimsin;
Haretli Türk oğlu artık sevinsin!..
Cenneten üstünsün, melekten güzel
Kırılan gönlünü alacağız biz.
Uğrunda savaşmak en büyük emel,
Sonunda kalbinde kalacağız biz!..
Sen bize anasın ey Anadolu
Göğsünda yaşayıp ölür Türk oğlu!..[243]

20 Teşrîn-i Sânî 340 Hasan Âli

Yukarıda örneğini verdiğimiz şiirde öğrencilerin okuma ve ezber yeteneklerinin geliştirlmesi istenmektedir. Bunun dışında yazılı anlatımı geliştirmeye dönük olarak verilen bazı uygulama örnekleri de yer almaktadır.

MİLLÎ HÂKİMİYET

Millî hâkimiyet ne demektir? – Millî hâkimiyetin düşmanları kimlerdir? – Padişahlar milletinkendine hâkim olması fikrini kabul ederler mi? – Millî hâkimiyetin ne gibi faideleri vardır?[244]

Sorulan soruların cevabı hem öğrencilerin yazılı anlatım becerisini geliştirmeye hem de millî mücadele hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

İSTİKLÂL MÜCÂHEDESİ

İstiklâl mücâdehesi ne zaman oldu? Bu mücâhedede Anadolu nasıl çalıştı? – Bu millî hareketin başında kim vardı? – istiklâl mücâdehedesi neticesinde biz, ne gibi şeyler kazandık?

Aşağıdaki atalarsözlerini tevsî ediniz:

---

[243] *a.g.e.*, 236-237.
[244] *a.g.e.*, 238.

1- Bugünün işini yarına bırakma!

2- Kanaat tükenmez bir hazinedir.

3- Ayağını yorganına göre uzat!

4- Su uyur düşman uyumaz![245]

Sarf ve nahiv kitaplarında dilin hemen hemen her alanı ile ilgili temrinlerin yer aldığını görmek mümkün. Hüseyin Cahit'in hazırladığı Türkçe Sarf ve Nahiv adlı kitaptaki temrinlerden birisi de noktalama işaretlerini kullanmayla ilgilidir.

Günümüzde üniversiteye giriş sınavlarında bile benzer tarzda sorular noktalama işaretlerinin kullanıldığı yerleri tespit etmek için kullanılmaktadır. Noktalama işaretleri gramer kitaplarında tenkît adıyla yer almaktadır. Kitabın ikinci temrini bu konuyla ilgilidir. Bu uygulama noktalama öğretiminin de Türkçe öğretimi içerisinde yer almaya başladığını göstermesi açısından önemlidir.

Temrin – 2

Âtîdeki ibâreyi tenkît ediniz:

Kasırgalar birkaç taraftan esen rüzgârın birbirlerine çarpmalarından hâsıl olur bunlar çarpıştıkça gayet şiddetle dönerler pek ziyade ziyan verirler dönerek esen rüzgârların yollarda buut gibi havaya kaldırdığı tozlar küçük bir kasırgayı andırır kasırga ile beraber elektrik alâmetlerinden olan şimşek ile gök gürlemesi gibi ahval dahi zuhur ederse de şimşek ile gök gürlemesi mi kasırganın peyda olmasına sebeptir yoksa kasırga mı bunların hâsıl olmasına sebep oluyor buraları el'an ma'lum değildir kasırga iki türlüdür birisi karada peydâ olan kuru kasırga diğeri denizleri alt üst eden su kasırgası kasırgalar en kavî ağaçları köklerinden çıkarabilir ba'zı def'a ise toprağa huni biçiminde gayet derin çukurlar açarlar evlerin damlarını yıkarlar parçalarını pek uzaklara kadar götürürler denizlerde olan su kasırgaları ba'zı def'a üç yüz metreden daha mürtefi noktalara kadar gayet kalın bir direk gibi suları kaldırır bu suların yukarı uçları şimşek çakan bulutlar içinde kaybolduğu hâlde aşağı tarafları denize istinat eder bu dehşetli âfete kendini kaptıran sefinenin vay hâline [246]

---

[245] *a.y.*
[246] Hüseyin Cahit, *a.g.e.*, 41.

Bu metinde uygun yerlere uygun noktalam işaretlerinin yerleştirilmesi istenmektedir.

Temrinlerde günümüzdeki cümle çözümlemelerini andıranları da vardır. Aşağıda verilen metin, **tahlil-i nahvi** konusu işlendikten sonra cümleyi oluşturan unsurların çözümlenmesi amacıyla Servet-i Fünûn devri edebiyatçılarımızdan Mehmed Rauf'dan alınmış bir bölümdür.

Temrin – 15

Aşağıdaki ibarenin tahlil-i nahvisini icrâ ediniz.

"Bir gün gelir, müzeyyen ağaçlar, şuh çiçekler, yeşil çayırlar bir nefha-i müncemide-i şitâ ile kuruyarak, solarak, sararak harap olurlar; yapraklar düşer, çiçekler teverrüm eder, çayırlar çatlar: Her şey ölür.

Fakat sonra bir gün, hınçlı yağmurlardan sonra yine bir gün, bu ağaçlar, çiçakler, çayırlar titreşerek serpilirler; bir hayât-ı nev, bir ra'şe-i zindegî, bir tarâvet-i emel gelir; Yeniden bahar olur.

Benim de müzeyyen ümitlerim, nihayetsiz emellerim gizli kederlerin, gayr-i mahsus elemlerin dest-i kahrında kurudu, soldu, sarardı: Ruhum öldü.

Fakat benim ruhumun, benim bu zavallı ruhumun baharı gelmiyor." [247]

[247] *a.g.e.*, 46.

III. BÖLÜM

4. ÖĞRETMEN KILAVUZ KİTAPLARI (REHNÜMALAR)

Bundan önceki bölümlerde Türk dilinin eğtimi ve öğretimiyle ilgili ders kitapları, dil bilgisi kitapları ve okuma kitapları üzerinde durduk bunların eğitim ve öğretimdeki yararlarını değerlendirdik, eksikleri üzerinde durduk. Bu dönemde pedagojik anlamda derslerin nasıl verileceği, öğretmenin nasıl yönlendirileceği, öğrenciden verim alabilmek için ne gibi uygulamalara ihtiyaç olduğu gündeme gelmiş ve öğretmenlere dönük çeşitli yayınlar yapılmış, nizamnameler yayımlanmıştır. Bu bölümde öğretmen kılavuzu mahiyetindeki üç eseri ele alıp değerlendirdim. Bunlardan ilki Selim Sabit Efendi'nin *rehnüma-yı muallimin* adlı eseridir.

4.1. REHNÜMA-YI MUALLİMİN

Türkiye'nin ilk çağdaş pedagoglarının başında gelen ve Osmanlı modern eğitiminin doğuşunda önemli bir rol oynayan Selim Sabit Efendi, çağdaş pedagojinin ülkeye girişinde ön ayak olan eserleri ile öğretmen ve öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğinin gerektirdiği donanımlara sahip bireyler olarak yetişmeleri hususunda önemli bir rol oynamıştır.

1829 yılında Kırklareli'nin Vize ilçesinde doğan Selim Sabit'in babası bir çiftçidir. Hem medrese, hem Darülmuallimin eğitimi gördükten sonra bursla Paris'e gönderilmiştir. 6 yıl kaldığı Paris'te Mekteb'i Osmanî adlı okulda ve Muradyan Mektebi'nde Türkçe öğretmenliği yapar. Yazar, yurda döndükten sonra eğitim ile ilgili bir çok kurumda çalışır. Özellikle ilköğretimde geleneksel eğitim yöntemlerinin yerine yeni ve etkili eğitim yöntemlerinin uygulanması için çaba gösterir. Bir ara sansürcülük görevine getirildiyse de, bu işi II. Abdülhamit'in istediği gibi yapamadığı için azledilir. Darülmuallimin'de psikoloji ve metodoloji öğretmenliklerine bulunan Selim Sabit batılı anlamda ilk alfabeyi hazırlar. Dil bilgisi kuralları, mantık, söz söyleme sanatı, matematik, coğrafya konularındaki ders kitapları uzun yıllar okullarda okutulur. Yazar, 1910 yılında İstanbul'da ölmüştür.[248]

Selim Sabit Efendi'nin 1870 yılında yazmış olduğu *Rehnümâ-yı Muallimin*, eğitim tarihimizin en önemli eserlerinden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Yahya Akyüz'e göre bu kitap, bir eğitim bilimi ve öğretim yöntemleri el kitabıdır.

[248] http://tr.wikipedia.org/wiki/Selim_Sabit_Efendi, Erişim tarihi: 23.08.2006.

Öğretmenlere rehberlik etme, yol gösterme amacıyla kaleme alınan bu eser, eğitime yeni bir anlayış getiren *usûl-i cedid* hareketi açısından da son derece önemlidir.[249]

Selim Sabit Efendi de batıda eğitim görmüş ilk eğitim bilimcilerimizdendir.[250] Yurda döndükten sonra fikirleriyle modern eğitimin temellerini oluşturma yolunda önemli girişimleri olmuştur.

Selim Sâbit Efendi, sıbyan mekteblerine mahsus usûl-i tedrisiye amacıyla kaleme aldığı *Rehnümâ-yı Muallimin*'de çocukların bir yaşından itibaren ana dillerinde bir takım sözcükleri anladıklarını ve kendi meramlarını bir iki heceli kelimeler ile anlatmaya çalıştıklarını söylemektedir. Ana dili öğrenimiyle ilgili açıklamalarına devam eden yazar, bütün çocukların her dilde ilk önce (a, e, i) ve (b, p, c, d, m, g) seslerini telaffuz ederek bunlardan oluşan (baba, papa, dede, mama, bibi, cici) gibi kelimeleri konuştuklarını belirtir.[251]

Yazara göre çocuk, bir yaşından üç yaşına kadar her türlü konuşmaları anlayıp konuşmada gereği gibi ilerleme kaydeder. Üç yaşından altı yaşına kadar düşüncesi gelişir vücut organları gelişir. Altı yaşından sonra çocuğun azalarına gereği gibi kuvvet geleceği için artık eğitim ve öğrenmeye hazırdır.[252]

Bu tespitler günümüz eğitimcileri tarafından da desteklenmektedir. Özcan Demirel'in konuşma devrelerini belirtirken yaptığı tasnif ile Selim Sabit'in ifadeleri birbirine çok yakındır. Demirel, konuşma öncesi dönemi 0-1.5 yaş olarak alır. Selim Sabit ise 1 yaş olarak belirtmektedir.[253] Daha sonra konuşma dönemi başlamaktadır. Bu dönem 1.5-3 yaş olarak kabul edilir. Normal olarak bir çocuğun 3 yaşına kadar konuşmaya başlaması ve çevresiyle iletişim kurması gerekir.

Konuşma döneminde çeşitli görsel materyallerle ve konuşma çalışmalarıyla çocuğun dil becerisi geliştirilmeye çalışılır.

Selim Sabit, kitabın " usûl-i ta'limiyye" bölümünde eğitim metotları üzerinde durmaktadır. Bu metotlar:

---

[249] Mustafa Şanal, "Selim Efendi'nin Öğretim Yöntemleri ile Ödül ve Ceza Vermeye İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Milli Eğitim Dergisi*, Bahar 2003, S. 158.
[250] Yahya Akyüz, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler" *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, 504.
[251] Selim Sabit Efendi, *Rehnümâ-yı Muallimin*, İstanbul, 1874, 3-4.
[252] *a.g.e.*, 4.
[253] Demirel, *a.g.e.*, 51.

4.1.1. Usûl-i İnfirâdiye

Bu metod öğretmenin öğrencileri birer birer huzuruna çağırarak ayrı ayrı ders vermesi şeklindedir. Bugünkü anlamda özel eğitim, "yüz yüze eğitim" denilebilir. Bu metodun olumlu ve olumsuz yanlarını da belirten Selim Sabit Efendi, birkaç öğrencinin eğitiminde bu metodun oldukça faydalı olabileceğini, öğrencilerin fazla olduğu durumlarda ise uygulamasının mümkün olmayacağını belirtir.[254]

4.1.2. Usûl-i İctimaiye

Bu yöntem günümüzdeki sınıflara göre eğitim-öğretim uygulamasına benzer bir yöntemdir. Bu yöntemde öğrenciler eğitim süresi kadar sınıflara ayrılmakta ve öğretmenler bunları şube şube huzuruna çağırarak birlikte ders vermektedir. O dönem için eğitim süresinin dört yıl olduğu göz önünde tutulursa öğrenciler birden dörde kadar sınıflara ayrılmaktadır.

Selim Sabit Efendi, yöntemde öğrencilerin yaşlarına ve becerilerine göre tasnif edilmeyip sınıfların senelere göre belirleneceğinden ve herkes bir seviyede tutulup derslerin toplu işleneceğinden öğrencilerin derslerden eşit şekilde istifade edemeyeceklerini savunur.[255]

Günümüzde sınıflarda eğitim verilirken herkese aynı bilgiler aktarılmakta ve her öğrencinin kavrama düzeyinin aynı olmadığı göz ardı edilmektedir. Bireysel farklılıklar göz ardı edildiği çin öğrenciler aynı ders konularını kavramakta farklı tavırlar sergilediği için kimin neyi öğrenip neyi öğrenmediği çoğu zaman ihmal edilmektedir.

4.1.3. Usûl-i Mütekâbile

Daha farklı bir görünen bu yöntemde öğrenciler yine sınıflara ayrılmakta, her sınıfa üst sınıflarda başarılı öğrencilerden bir müzakereci tayin edilmekte bu öğrenciler öğretmen tarafından eğitilmekte ve öğretmenden aldıkları bilgilerle eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürümektedir. Öğretmen sadece okulun düzen ve intizamıyla uğraşmaktadır.

Bu yöntem eğitim işi tamamen müzakerecilere bırakıldığı ve öğretmen bizzat öğrencilerin eğitimleriyle doğrudan ilgilenmediği için makbul ve muteber kabul edilmemektedir. Yöntem günümüzde birleştirilmiş sınıf uygulamasının yapıldığı okullarda öğretmensiz saatlerde üst sınıflardan başarılı bir öğrencinin diğer sınıflara yardım etmesi, ödevleri kontrol etmesi şeklinde kısmen uygulanmaktadır.

---

[254] Selim Sabit, *a.g.e.*, 5-6.
[255] *a.y.*

Yukarıda verilen yöntemlerin her birinin sakıncaları görüldüğü için yazar, "**usûl-i cedide**" dediği bir yöntemin uygulanmasını önermektedir.

Bu yöntemde öğrenciler yine sınıflara ve şubelere ayrılmakta, her sınıfa bir kişi sınıf başı ve her şubeye o şubenin üstünde ya da o şubeden seçkin bir öğrenci müzakereci olarak tayin edilmektedir. Öğretmen müzakereciler yardımıyla öğrencileri yönlendirmekte ve öğrencileri şube şube huzuruna çağırarak ders vermektedir.

Bu yöntemin uygulanmasında da dikkat edilecek bir takım kurallar vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Öğrenciler mümkün olduğu kadar yaşlarına ve yeteneklerine göre sınıflara ayrılacaktır.

Sınıfların mevcudu sekiz öğrenciyi geçmeyecektir.

Bir okulda öğrencilerin sayısı elliyi geçtiğinde bunların eğtimine bir öğretmen yetmeyeceği için öğretmene bir yardımcı (halife) temin edilecek, üçüncü ve dördüncü sınıfları öğretmen, birinci ve ikinci sınıfları yardımcı eğitip öğretecektir.[256]

Burada bahsedilen yöntem ilk defa sınıf ve şube uygulamasını önerdiği için büyük yankı bulmuş ve bu yüzden Avrupâî bir yöntem olarak kabul görerek "**usûl-i cedid**" adıyla anılmıştır.

Ders süreleriyle ilgili açıklamalar

Yazar, bu metotların nasıl uygulanacağını tarif ettikten sonra sıbyan mekteblerinde okutulacak derslerin sınıflara göre dağılımını ve derslerin sürelerini verir. Birinci sınıflara günlük bir veya iki saat ders verilmeli, bu derslerin süreleri yarım saat veya kırk beş dakika olmalıdır.

İkinci, üçüncü ve dördüncü sınıflara dahi günlük iki ya da üç saat ders verilmeli bu derslerin süreleri de kırk beş dakika olarak belirlenmiştir.

Bu yöntem günümüzdeki birleştirilmiş sınıf uygulamasına benzemektedir. Öğretmen sınıftaki bir grup öğrenciye ders verirken diğer öğrencilerin yazı veya

---

[256] *a.g.e.*, 8-9.

hesap (matematik) gibi işlerle meşgul olmaları gerekmekte ve bunlara sınıf başkanları nezaret etmektedir.[257]

Ders dağılımı ile ilgili açıklamalar

Yöntemle ilgili açıklamalardan sonra ders dağılımı da şu şekilde yapılmıştır:

Birinci sınıf dersleri: Elifba, Kurân-ı Kerim, Ahlâk, Hesab-ı Zihni, Yazı.

İkinci sınıf dersleri: Kurân-ı Kerim, İlm-i Hâl, Malûmât-ı İbtida'iye, Ta'dâd ve Terkim, Hatt-ı Sülüs.

Üçüncü sınıf dersleri: Kurân-ı Kerim, Tecvid, Tarih-i Enbiya, A'mâl-i Erbaa (dört işlem), Hatt-ı Nesih.

Dördüncü sınıf dersleri: Kurân-ı Kerim, Coğrafya Tarih-i Osmânî, Sarf-ı Türkî, Hatt-ı Rik'a.[258]

Eserde Türkçe okuma-yazma öğretiminin nasıl yapılacağı ile ilgi açıklamalara yer verilerek okuma ve yazmanın nasıl öğretileceği açıklanır.

"*Hurûf-ı hece evvela üçer beşer tertib üzere levhaya yazılarak eşkâl ve isimleri ber veche âti sıbyana ta'lim olunur. Şöyle ki muallimin elinde bir ince değnek bulunup ta'lim levhasına yazmış olduğu harfleri değnek ile irâe ederek şakirdana ayrı ayrı telaffuz ettirdikten sonra ol harfleri tekrar gösterip kendi telaffuz ettikçe sıbyana dahi onları bir ağızdan söyleterek telaffuza alıştırır*."[259]

Harflerin şekilleri ve okunuşları kavratıldıktan sonra çeşitli alıştırmalarla harflerin birbirinden farklılıkları sezdirilmektedir.

İlk okuma ve yazma alanında metot kullanımı bakımından büyük değişiklikler getiren de Selim Sabit'tir. Yazar, "Rehnümâ-yı Muallimîn"de ilk okuma ve yazma öğretimine yer vermiştir.

Selim Sabit'in eserinde getirdiği yenilikler şunlardır:

---

[257] *a.y.*
[258] *a.g.e.*, 10.
[259] *a.g.e.*, 11-12.

1) Harflerin hepsinin bir arada öğretilmesi.

2) Okuma ve yazmaya bir arada yer verilmesi.

3) Hecelemede, harflerin adları yerine sesli söyleyiş şekillerinin kullanılması.

4) Öğrenciye hecelettirilecek kelimelerin seçiminde, bunların manalı olmalarına dikkat edilmesi.

5) Muhtelif yazı şekillerinin muhtelif sınıflara tahsis olunması.[260]

Selim Sabit, okuma ve yazma öğretimi ile ilgili ileri sürdüğü fikirlerini uygulamalarla destekler. Yazar, "*usûl-i tehecci*" olarak bilinen hecelemeye dayalı eski okuma yöntemi yerine bugünkü "ses temelli cümle yöntemi"nin temeli olan "usûl-i savtiye" denen harflerin seslerini doğrudan okutan yöntemin kullanılmasını önermiştir.[261] Harf öğretiminden sonra verilen temrinlerle (alıştırmalarla) öğrencilere uygulamalı bir eğitim vermeyi amaçlar. Harflerin öğretimiyle ilgili bir temrin örneği:

Temrin

Lisân-ı Türkî'de müsta'mel hurûf-ı hece kaçtır?

Bunların kaçı noktalı kaçı noktasızdır?

Bir ve iki ve üç noktalı olanlar kangılarıdır?

Noktaları üstünde olan harfler kaçtır?

Noktaları altında bulunan harfler kangılarıdır?

(ش) Harfinden noktalar kaldırıldıkta ne olur?

Birbirine benzeyen harfler kangılarıdır?

---

[260] Musa Şenol, "Okuma-Yazma Öğretiminin Tasviri Bibliyografyası" *Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi Afyon Kocatepe Üniversitesi*, Erişim tarihi. 04.07.2006.
[261] Akyüz, a.g.m., 510.

Bunlar yekdiğerinden ne vechile fark olunur?

(ع) Harfine bir nokta konuldukta ne olur?

Noktasız olan harfler kangılarıdır?[262]

Okuma yazma öğretiminde dikkat edilecek önemli noktalardan birisi okuma-yazma işinin birlikte yürütülmesidir. Eserde de bu noktaya dikkat edilerek okuma ile yazının birlikte yürütülmesi hatırlatılmaktadır: "Huruf ve harekeler sıbyana ta'lim olunduktan sonra artık heceye başlanacağından bu sırada kıra'at ve yazı birlikte ta'lim olunacağı cihetle şakirdanın taştan mamul birer levhâları bulunan malum harflerin hece ve şeklini ta'lim levhasında gösterdikçe yazı hakkında beyan olunacak usûle tevfikan şakirdan dahi onları kendi levhâlarına yazıp okuyacaklardır."[263]

Okuma-yazma öğretiminde takip edilecek yolu anlattıktan sonra yazar, öğrencilere öğretilecek kelimelerin anlamlarının çocuklarca bilinmesi gerektiğini hatırlatır. Bu kelimeler, günlerin, ayların ve mevsimlerin isimleri, insan, millet, ağaç, çiçek, kuş isimleri gibi çocukların bildiği kelimelerden seçilmelidir. Çocuklar bu kelimeleri serbestçe okuyup yazmaya başlayınca adab ve ahlaka ait kurallar gösterilecektir. Sonra Kur'an-ı Kerim öğretimine geçilecek ve daha sonra Arapçaya ait kurallar öğretilecektir.[264]

Burada okuma-yazma öğretimiyle Kur'an öğretiminin beraber verildiğini hatırlamamız gerekmektedir. Çünkü eğitim yapısı bu şekilde düzenlenmiştir. Bu sebeple öğrencilerin, özellikle kızların Kur'an eğitimini aldıktan sonra eğitime devam etmedikleri bilinmektedir. Böyle olduğu için geçmiş dönemlerde okuma bildiği hâlde yazmayı bilmeyenler fazlacadır. Bunun sebeplerinden birisi yazılı ürünlerin basımı ve dağıtılmasındaki zorluklardır. Eski dönemlerde iletişim daha çok sözel yollarla, konuşma, dinleme ve çok nadir olarak yazı ve dolasıyla okumayla gerçekleştirilmiştir.[265] Bu yüzden okumayı öğrenmekten çoğu kez Kur'an okumayı öğrenmek anlaşılmıştır.

Okuma-yazmaya öğrencilerin anlamlarını bildiği kelimelerden başlanması hâli hazırda uygulanan yöntemler için de geçerlidir. Okuma-yazma öğretimi yöntemlerinden birisi olan "cümle çözümleme yöntemi" de bu kaideden hareketle okuma-yazma öğretimine çocukların anlamlarını bildiği, günlük hayatta kullandıkları kelimelerden oluşan kısa cümlelerle başlanması esasına dayanan bir yöntemdir.[266]

---

[262] Selim Sabit, *a.g.e.*, 12.
[263] *a.g.e.*, 13.
[264] *a.g.e.*, 17.
[265] Murat Özbay, *Türkçe Öğretimi Bibliyografyası*, Ankara, 2003, 5.
[266] Mehmet Vural, *İlköğretim Okulu Programı*, Erzurum, 2000, 48.

Tanzimat dönemi eğitimcilerinden Münif Paşa da 1870 yılında yazdığı "*İlm-i Terbiye-i Etfâl*" adlı yazısnda öğretmenlere okuma-yazma öğretiminde nasıl bir yol takip etmeleri ve sınıf içerisinde öğrencilere nasıl davranmaları gerektiğini anlatırken şu ifadelere yer verir:

"*Öğretmen, derslerini tedrici (basitten karmaşığa) yönteme göre vermeli dersin zorluğunu yavaş yavaş arttırmalı, belirsiz hiçbirşey okutmamalıdır. Öğretmen çocuklara daima yumuşak ve nazik davranmalı, kulak tırmalayıcı ve yüksek sesle bağırmamalı, öfkelenmemeli, nâzik konuşmalıdır.*"[267]

Buna paralel olarak Münif Paşa, okuma-yazma öğretiminde başarının sağlanabilmesi için elifbanın basitleştirilmesi gerektiğini savunur. Eğer alfabedeki aynı ya da benzer sesleri karşılayan harflerin çeşitliliği azalırsa okumayı öğrenmenin kolaylaşacağı görüşündedir.[268]

Selim Sabit Efendi, önerdiği yöntemle Türkçenin en kolay biçimde okutulup yazdırılmasını öngörüyordu.[269] Bu amaca dönük olarak Rehnümâ-yı Muallimîn'de yazı çalışmalarında takip edilecek sıranın şu şekilde olması gerektiğini belirtir:

"*Öğrenciler okuma ve yazmaya alıştıktan sonra âdi kalem ve mürekkep ile yazmaya başlayıp hat mecmuasından örnekler gösterilecektir. İkinci sene sülüs, üçüncü sene nesih ve dördüncü sene rik'a hatları ve dikte çalışmaları yapılıp imlâ kuralları öğretildikten sonra tezkere ve pusula ve ufak mektup örnekleri gibi gündelik hayatta lazım olacak bazı türlerin yazımı öğretilecektir.*"[270]

Okuma-yazma öğretiminden sonra Türkçe öğretimine önem verilerek dilimize ait kurallar çocukların anlayacağı basit örneklerle öğretilmeye çalışılmaktadır. Eserin "**lisânın sûret-i ta'limi**" adlı bölümünde öğretim yöntemlerinden **soru-cevap** yöntemini uygulamaktadır.

İsimlerin hâlleri anlatılırken cins isimlerden "elma" kelimesi üzerinden bir takım sorular yardımıyla isim hâllerinin kavratılmasını tavsiye etmektedir. Eserde verilen örnek:

İsim	**Su'al**	**İsim**	**Cevap**
Elma	*nerelerde biter?*	*Elma*	*ağaçlarda biter.*

[267] Akyüz, a.g.m., 503.
[268] Necdet Sakaoğlu, "Eğitim Tartışmaları" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1985, cilt II, 478.
[269] a.g.m., 480.
[270] Selim Sabit, *a.g.e.*, 20.

Elmayı	*kimler satar?*	*Elmayı*	*manavlar satar.*
Elmaya	*ne aşılanır?*	*Elmaya*	*ayva aşılanır.*
Elmadan	*ne yapılır?*	*Elmadan*	*reçel ve şurup yapılır.*
Elmada	*çekirdek bulunur mu?*	*Elmada*	*ufak çekirdekler olur.*
Elmanın	*rengi nasıldır?*	*Elmanın*	*rengi kırmızı ve sarıdır.*[271]

Selim Sabit Efendi, eğitimde ödül ve cezanın da yeri olduğunu çok iyi bildiği için öğrencilere verilecek ödül ve cezalara da çağdaş bir yaklaşım getirmiştir. Öğrencilere verilecek ödüllerin isimlerini sırasıyla şu şekilde açıklamıştır:

1-Aferin Belgesi (Kırmızı Renkli),

2-Tahsin Belgesi (Yeşil Renkli),

3-İmtiyaz Belgesi (Sarı Renkli),

4-Ödüllendirilecek öğrencinin bulunduğu şubede "baş yere" oturtulması,

5- Ödüllendirilecek öğrencinin tüm öğrencilerin bulunduğu bir esnada övülmesi, adının duyurulması,

6- Ödüllendirilecek öğrencinin isminin "şeref levhası"na yazılması. Ayrıca ders, tutum ve davranışlarıyla hafta boyunca başarılı olan bir öğrenciye "*aferin*"; bir ay boyunca başarılı olana "*tahsin*" (on aferin değerinde); altı ay boyunca bu başarılarını sürdüren öğrencilere ise "*imtiyaz*" belgesi (on tahsin değerinde) verilecektir. Bir öğrenci eğer bir öğretim yılı boyunca bu başarısını sürdürürse kendisine *imtiyaz* belgesi ile birlikte uygun bir hediye de verilecektir. Ayrıca tutum ve davranışlarıyla örnek olan, sınıflarını geçen öğrencilere de çeşitli ödüller verilecektir. Sınıf başkanları ve müzâkereciler çalışmalarından dolayı iki kat ödül alacaklardır. Bunlara ilaveten Selim Sabit Efendi, çalışkan, tutum ve davranışlarıyla arkadaşlarına örnek olan ve okuluna hizmet eden öğrencilerin öğretmenleri

[271] *a.g.e.*, 26

tarafından gitmiş oldukları toplantılara (mevlid-i şerif, kıra'at ve hafız cemiyetleri) da götürülerek ödüllendirilmelerini istemiştir.[272]

Ceza ile ilgili görüşleri ise şunlardır:

a-Nasihat,

b-Uygun bir dille tektir,

c-Bulunduğu şubede en aşağı yere oturtmak,

d-Şubesinden ayırıp derse çalıştırmak,

e-Kitaplarını elinden alıp ayakta tutmak,

f-Teneffüs ve yemek saatlerinde sınıfta alıkoymak,

g-Velisi ile görüşüp, belirli bir süre okuldan uzaklaştırmak.[273]

Ceza ile ilgili bir hatırlatma yapılmaktadır ki gerçekten çok önemlidir. "Cezayı hak eden öğrenciye öğretmen hemen ceza vermeyip hiddeti geçtikten sonra ceza vermelidir."[274]

Selim Sabit Efendi, öğrencilerin masal ve hikâyelerden hoşlandıklarını dile getirmiş, bu nedenle öğretmenlerden öğretim faaliyeti esnasında çocuklara, ahlâkî, hakikî bazı latif hikâye ve masalları yeri geldikçe anlatmalarını istemiştir. O, bu metot ile öğrencilerin dinlendirilmiş olacağını, dağılan dikkatlerinin yeniden toplanacağını, öğrencilerin bilgi ile donatılmalarının yanı sıra ahlâklı, terbiyeli olarak yetiştirilmeleri gerektiğini savunmuştur. Selim Sabit Efendi'nin bu görüşü ile eğitim-öğretim sürecinin sadece öğretim yanına değil, aynı zamanda eğitim yanına da önem verdiği söylenebilir.[275]

---

[272] Şanal, a.g.m., 4.
[273] *a.y.*
[274] Selim Sabit, *a.g.e.*, 25.
[275] Şanal, a.g.m., 5.

4.2. REHNÜMA-YI MUALLİMÎN (AHMET MİTHAT EFENDİ)

Kitabın ön sözünde yazılış amacı, Rodos'taki Medrese'i Süleymaniye'de okutulan derslerin nasıl öğretileceğine dair bilgi vermek olarak belirtilir. Özelde bu okula genelde aynı seviyedeki diğer eğitim kurumlarına kılavuz kitap olması istenen bu eser, **birinci defter**, **ikinci defter** ve **üçüncü defter** olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

4.2.1. BİRİNCİ DEFTER

Birinci defterde "enva'i hurûf" bölümü alfabedeki harflerin öğretimi ile ilgilidir. On iki haftalık bir devrede beş ders ve bir imtihan olmak üzere belirlenmiştir.

Eserin amacı, belirlenen bu derslerin nasıl işleneceğini öğretmenlere ve çocuklarını kendileri yetiştirecek olan baba ve velilere öğretmektir.[276]

Daha sonra derslerde nelerin yapılacağı anlatılmaktadır. Birinci derste (elif, be, ha, dal, ra) çizgi çalışmalarına yer verilmiştir. Bu harflerin yazılış biçimlerinin nasıl olduğu önce öğretmen tarafından siyah tahta üzerinde gösterecek daha sonra bu çizgilerin nasıl yapılacağını somutlaştırmak için çeşitli benzetmelerden faydalanılmaktadır.

Ahmet Mithat Efendi, ilk haftada harf sözünün kullanılmasını sakıncalı buluyor. Sık sık ihtar ederek çocuklara hitap edilirken "harf çizgisi" sözünün kullanılmasını öğütlüyor. İlk olarak ele aldığı *elif, be, cim, dad, zı* gibi harfleri noktasız yazıyor. Bununla çocukların zihnini iki yönlü yormamayı amaçlıyor. Onların dikkatlerini bu nokta üzerinde toplamaya çalışıyor.[277]

Eğitimin görsel öğelerle desteklenmesi açısından bu benzetmeler oldukça önemlidir. İşte bunlardan bazı örnekler:

"*Elif çizgisinin yukarıdan aşağıya doğru çizildiğini ve "be" çizgisinin sağından başlayıp sola doğru götürüldükten sonra ucu kıvrıldığını ve "ce" çizgisinin evvela başı yapılıp ba'de karnı resm olunduğunu ve "dal" çizgisine gelince onun bir elif çizgisini ortasından kırmış ve bükmüş gibi yazıldığını ve "re" çizgisi şöyle kılıç*

---

[276] Ahmet Mithat, *Rehnüma-yı Muallimin*, İstanbul, 1889, 2.
[277] Hamza Zülfikar, "Ahmet Mithat'ın *Rehnumâ-yı Mu'allimîn*'i" *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 51, Mayıs 1995, 534.

gibi eğrice çizildiğini tekrar tekrar ta'rif edecek ve her çizginin ta'rifini şakirdin dikkatine sunacaktır."[278]

Daha sonra öğrenciler kendi taşları üzerinde bu harfleri yazmaya çalışacaklardır. Bundan öğrencilerin ellerinde yazı yazmaları için siyah bir taş bulundurdukları ve bu taşlar üzerinde yazı çalışması yaptıktan sonra defterlerine yazdıkları anlaşılmaktadır. O dönemde kullanılan bu taşlar günümüzde bazı okullarda okuma-yazma öğretiminde el becerisini geliştirmek için kullanılan "*kum havuzları*"nın yerini tutmaktadır. Bu arada öğretmenlere formasyon olarak nasıl davranacakları da hatırlatılmaktadır. Öğrenciler ne kadar kötü yazsalar bile onlara "*Maşallah! Ne güzel yazdın! Pek beğendim!*" gibi teşviklerde bulunması tavsiye edilmektedir.[279]

İkinci derste (sin, sad, tı) çizgileri öğretilmektedir. Birinci derste olduğu gibi önce ilk çalışmalar öğretmen tarafından yapılmakta ve sonra öğrencilere bu harfleri yazmalarını söyleyecektir. Dersin sonunda daha önce öğrenilen harfler de beraber yazılarak tekrar edilecektir.

Öğrencilerin daha önce öğrendikleri harflerle yeni öğrendikleri harflerin yazılışlarının nasıl olduğunu öğrenmeleri için öğretmenlerin onlara ödevler verdiklerini görüyoruz. İkinci dersten sonra öğretmen öğrencilere "*yarın size "elif" çizgisinden "tı" çizgisine kadar harflerin hepsini ezberden soracağım. Onun için siz dahi hepsine tekrar tekrar çalışmalısınız.*"[280] tenbihinde bulunarak öğrencilerin dikkatini öğrendikleri harfler üzerinde yoğunlaştırmaktadır.

Üçüncü derste şimdiye kadar öğrenilen harflerin tekrarı birer birer ve karışık olarak siyah tahta üzerine yazıp "*Bu nedir? Bu ne çizgisidir?*" Suallerini soracaktır. Sonra çocuklara "*Gördünüz mü? Daha önce bunları bilmiyor idiniz. Bugün öğrenmişsiniz. Aferin!*" diye ödüllendirecektir.[281]

Bu şekilde yapılan takdirler öğrencileri okuma-yazma öğrenmeye teşvikle onları cesaretlendirecek ve motive edecektir. Günümüzde de benzer yaklaşımların eğitim açısında önemi yadsınamaz. Yıllar önce hazırlanmış bir eserin bu yaklaşımı çağına göre ne kadar ileri olduğunu göstermektedir.

Öğretmenlere yol göstermek amacıyla hazırlanan bu eserde öğretilen bilgilerin tekrarına, ödevlendirmeye ve pekiştireçlere oldukça önem verilmiştir. Öyle ki eserde öğretmenlere nasıl soru soracakları sorulan soruların öğrenmedeki yeri

---

[278] *a.g.e.*, 3.
[279] *a.y.*
[280] *a.g.e.*, 5.
[281] *a.y.*

hatırlatılarak öğretimin her safhasında bolca tekrarlara ve örneklere yer verilmesi istenmektedir.

Daha önce öğretilen harfler bir sonraki derste mutlaka tekrarlanmakta, yeni harflerin öğretimine geçilmeden ilk dersten itibaren öğrenilen harfler öğrenciler tarafından tahtaya yazılmakta okunmaktadır.

Yeter sayıda harf öğretimi yapıldıktan sonra çeşitli sorular sorularak öğrenciler imtihan edilmektedir. Örnek: "*üstünden bir nokta kaç harfte vardır ve onlar hangileridir? Üstünden iki nokta kaç harfte bulunur ve onlar hangi harflerdir? Üstünden üç nokta kaç harfte olur ve onlar hangileridir?*" soruların amacı da şu şekilde açıklanmaktadır:

"Şakirdan bu suallere pek muvafık cevap veremezler ise beis yoktur. Zira ileriki derslerde bunlar tekrar takviye edilecektir. Fakat muallim efendiye katiyen ihtar olunur ki çocukları sual ve cevaba alıştırmak için her münasebet düştükçe birçok sualler sormalıdır. Zira çocuk kısmı her öğrendiği şeye dair kendisine sual sorulacağı ve kendisi o suallere cevap vermeye mecbur olacağını bilir ise daha dikkatli dinleyip daha dikkatli bellemeğe mecburiyet hisseder. Hele bir çocuk mutlaka pekiyi anlamış olduğu şeyler üzerine sual ve cevap icra edebilir. Sual ve cevaba muktedir olamayan çocuk o şeyi mutlaka anlamamıştır."[282]

Soru ve tekrara dayanan bir öğretim metodunu öneren bu rehberin zamanına göre daha çok uygulamaya yer verdiğini söylemek yerinde olacaktır.

Ölçme ve değerlendirme ile ilgili yaklaşımlar da günümüz eğitim anlayışına yakın bir noktadadır. Örneğin aylık imtihanların yapılması ve bu sınavların sonuçlarına göre seviye gruplarının oluşturulması önerilmektedir.[283] Daha sonra yapılan sınavlarda istenen düzeye ulaşan öğrenciler diğer gruplara dâhil edilmekte ve zamanla öğrencilerin tamamının aynı düzeye gelmeleri için çalışılmaktadır. Yine de geri kalan öğrenciler olursa bu tür öğrencilerin ailelerinden de yardım istenmekte ve o öğrenciler de diğer öğrencilerin seviyelerine getirilmeye çalışılmaktadır.

Bugün okullarda da uygulanan seviye grupları homojen ve heterojen olarak oluşturulmakta ve öğrenciler ilgi ve seviyelerine göre öğretmenlerce eğitilmeye çalışılmaktadır. Özellikle okuma-yazma öğretiminde seviye gruplarının oluşturulduğunu ve böylelikle ileri durumdaki öğrencilerin daha geriden gelen öğrencileri bekleyerek zaman kaybetmeleri önlenmeye çalışılmaktadır. Öte taraftan daha geride olan öğrencilere öğretmen daha fazla zaman ayırarak ve çeşitli takviyeler yaparak onları da sınıf seviyesine getirmeye çalışmaktadır.

---

[282] *a.g.e.*, 9.
[283] *a.g.e.*, 13.

Bu kitapta okuma-yazma öğretimi ve Türkçe öğretimi beraber yapılmaktadır. Bu dönemde kullanılan alfabenin özelliklerinden olduğu için birleşen ve birleşmeyen harflerin öğretimi de önemle üzerinde durulan bir konudur. Daha önce sarf ve nahiv kitaplarında görülene benzer bir yol tutularak birleşen ve birleşmeyen harflerin (huruf-ı munfasıla) neler olduğu ve bu harflerin şekillerinin ve yazılış biçiminin nasıl olduğu anlatılmaktadır. Öğretmenlere bu tür harfleri nasıl öğretecekleri tarif edilmektedir.[284]

Eserde öğretim işinin nasıl yapılacağına dair ilginç bir örnek verilmektedir. Yazar, öğretmenlere (muallimlere) "*birleşen ve birleşmeyen harfleri sıkça tekrarlayacaksınız yazdıracaksınız ki sınav günü öğrencilere* "*iki dal çizgisini birleştiriniz…*" *gibi yanıltıcı sualler bile sorulsa dahi öğrenciler* "*bunlar birleşmez" cevabını vereceklerdir.*"[285] Diyerek gelecekleri noktayı belirtmektedir.

Daha sonra yazar, eserinde takip ettiği basitten karmaşığa yöntemin öğrenmede getirdiği kolaylığı şöyle izah etmektedir: " *işte bu rehnümada görüldüğü vechile evvela çizgiler ve bade noktalar ile envai hurufun kolayca ta'limi tariki bulunmuştur.*"[286]

Yazar, okuma-yazma öğretiminin zorluklarının da farkındadır. Bu durumu tecrübelerine dayanarak ifade eder. Böylece mesleğe yeni başlamış olan öğretmenlere yol göstermektedir. Öğrencilere yazı öğretilirken karşılaşılan sıkıntının en çok hangi harflerin yazımında olduğunu şöyle ifade eder:

"*Sebk eden tecrübelerimizde biz en büyük müşkülatı bu sağdan, soldanlarda görmüş olduğumuzdan muallimlerin şu derslerde asla bıkmayarak ve üşenmeyerek kemâl-i gayretle çalışmalarını rica ederiz.*"[287]

Birinci defterin sonunda bu bölümde işlenen konuların neler olduğu ve kaç haftalık bir zamanda öğretileceğinin bir özeti yapılmıştır. "**ihtar**" başlığıyı taşıyan bu bölüm aşağıda verilmiştir.

"İş bu birinci defter on iki haftalık yani üç aylık dersleri camidir ki bu üç ay zarfında hatırı sayılır ilerleme ile hurufun kaffe'i envaını ve biri birine nasıl yapışıp nasıl yapışmadıklarını öğreneceklerdir. Sebkeden tecrübelerimize göre bu on haftanın dersleri orta zekâlı çocuklar yalnız dört haftada bile öğrenebilmişlerdir. Burası muallim efendinin ve bahusus kendi evladını tedris eden familya babasının dikkat edeceği şeylerdendir. Eğer çocuklar verilen dersleri hissi telakkide subut

---

[284] *a.g.e.*, 15-16.
[285] *a.g.e.*, 18.
[286] *a.g.e.*, 20.
[287] *a.g.e.*, 14.

çekmiyorlar ise iki üç ders birden vermeğe kadar imkân vardır. Biz en son tecrübemizde bir haftalık dersi günde göstermiş idik.

Zira çocuk bir kere harf çizgilerini belleyerek ba'de noktaların ilavesile her çizgiden hangi harflerin yapılabileceklerini de belledikten sonra dersler hep biri birinin tekrarından ibaret gibi bir surette kalmaktadır.

Son imtihanda muallim efendi on iki haftanın imtihanlarında sorulan suallerin umumundan sualler tertip ederek birinci dersten son derse kadar bütün dersleri imtiham edecektir. Şakirdan mutlaka <su gibi!> itlakına şayan olacak surette isbat-ı ehliyet edeceklerdir. Fakat bazı şakirdanın bir mertebe küskünlükleri görülse dahi beis yoktur. Zira ileriki derslerde dahi bunları takviyeye müsadeleri vardır "[288]

Görüldüğü gibi yazar, eserinde önerdiği öğretim yöntemleri ile kısa sürede okuma-yazma öğretimini gerçekleştirmenin mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Okuma-yazma öğretimi de ana dili öğretiminin önemli bir aşamasıdır.

Bugünkü eğitim sistemimizde uygulanan okuma-yazma öğretimi yöntemiyle öğrenciler ortalama 4 aylık bir sürede okur-yazar olmaktadırlar. Tabii ki bu süre bazı durumlarda daha az ya da daha fazla olmaktadır. Burada yazarın da işaret ettiği gibi bireysel farklılıklar ve öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeyi de oldukça önemlidir.

4.2.2. İKİNCİ DEFTER

Eserin ikinci bölümünde (ikinci defter) "hareke, sükun, harf-i med" konuları ele alınmaktadır. Bu bölümde harflerin isimlerinden sonra seslerinin de öğretilmesi gerektiği ve sesleri çıkarmada harekelerin ve harf-i medlerin ne işe yaradığı öğretileceği belirtilmektedir. Böylelikle eski alfabede kullanılan "esre, üstün ve ötre" harekeleri öğretilmektedir.

Bu öğretimin daha sonra geçilecek olan Kur'an öğretiminde de kullanılacağına vurgu yapılarak Kur'an okumada da güçlük çekmemek için harekelerin iyi kavratılması gerekmektedir. Harekelerin sese olan etkisini öğrencilere kavratmak için şu örnek verilmektedir: " be (ب) harfini ismine be demiştik değil mi? Hâlbuki be onun yalnız adıdır sadası değildir."[289]

2005- 2006 eğitim yılından itibaren okullarımızda ilk okuma-yazma öğretiminde kullanılmaya başlanan "Ses Temelli Cümle Yöntemi"nin de mantığı bu

---

[288] *a.g.e.*, 28.
[289] *a.g.e.*, 3-4 (ikinci kitap)

şekildedir. Okuma-yazma öğretimine sesleri öğreterek başlamalı ve bu seslerden hecelere, kelimelere ve cümlelere geçerek okur-yazarlığa ulaşmalıdır.[290]

Okuma-yazma öğretiminde geçerli olan okuma ve yazma işleminin birlikte sürdürülmesi ile ilgili olarak öğrencilerin okuduklarını yazmaya çalışmaları gerektiği burada da hatırlatıldıktan sonra yazar yazmanın okuma öğrenmekten daha zor olduğunu vurgular. Bu zorluk o dönem için biraz da alfabeden kaynaklanmaktadır. Zira okuma becerisi kazanılsa bile tam anlamıyla yazmayı öğrenmek daha fazla zaman almaktadır. Yazar bu zorluğu şöyle ifade etmektedir: "Bilmeli ki yazmak daima okumaktan güçtür."[291]

Ahmet Mithat Efendi yazdığı bu eserde uyulması gereken eğitsel yaklaşımlara da vurgu yapmaktadır. Öğretimde temel ilkeler olan "basitten karmaşığa, bilinenden bilinmeyene…" gibi öğretim yöntemlerinin farkındadır ve bu yöntemlerin uygulanmasını ister.

"*Hiçbir vakit de hatırdan çıkarmamalıdır ki bizim bu usûlümüzde en ziyade dikkat olunacak şey şakirdana her meselenin en kolaydan başlayarak en gücüne doğru bil-tedric müşkülatı ifham ettirmektir. Her şeyin en evvel en gücü verilir ise anlaşılması kâbil olamaz.*"[292]

Eserde sesten sonra "hece" konusu ele alınmaktadır. Öncelikle harekelerin sesletimdeki yeri hakkında bilgi verilir. Dil bilgisiyle ilgili kavramlar basitten karmaşığa doğru yapılandırılır.

İkinci kitabın üçüncü haftasının konusu "hece" dir. Yazar önce öğretmenlerin (muallimlerin) heceyi şöyle tarif etmelerini ister: "Demelidir ki: Hece diye ağızdan bir hamlede çıkan sese derler. "be" diyecek olursak işte ağzımızdan bir hece çıkarmış oluruz. "baba" diyecek olursak işte ağzımızdan iki hece çıkmış olur."[293]

Hece konusunda önce tek heceli kelimeler daha sonra da iki ve üç heceli kelimelerin derece derece öğrencilere anlatılması uygun görülmüştür. Yapılacak imtihanlarda da öğrencilere bir, iki ve üç heceli kelimelerin yazdırılması istenir.

---

[290] Hayati Akyol, *Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi*, Ankara, 2005, 81.
[291] Ahmet Mithad, *a.g.e.*, 6.
[292] *a.g.e.*, 7.
[293] *a.g.e.*, 10.

"Nihayet iş bir dereceye gelir ki çocuk boş bulunduğu zaman bile << biz, siz, beş, fes>> gibi yalnız heceli kelimelerden başlayarak << bizim, ekmek, şeker >> gibi keilmeleri kendi kendisine hecelemek suretinde yazar."[294]

Burada dikkat edilecek bir nokta sınavlarda bugünkü manada "dikte" çalışmasına benzer kelime okuma (irad) çalışmasına yer verilmiş olmasıdır. Günümüzde de Türkçe öğretiminde öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmek için yapılan çalışmalardan birisi de dikteli kompozisyon çalışmasıdır.[295]

Yapılan uygulamalarda öğretmenlerin öğrencileri kendi kendilerine öğrenmelerini sağlayacak şekilde yönlendirmesi gerektiği öğretmenlerin sadece onların yanlışlarını tashih etmeleri gerektiğine işaret edilir.

"Yine en mühim ihtarlarımızdandır ki hiçbir kelimeyi evvela muallim yazarak çocuğa okutup da ba'de ona yazdırmamalı. Daima çocuklar derse geldikleri zaman <<haydi bakalım bu dersi de siz kendiniz yazınız.>> diye kelimeleri muallim söyleyip çocuklara yazdırmalı ve onlar yazdıktan sonra <<işte şimdi de ben yazayım>> diye siyah tahta üzerine bir de kendi yazmalı. Çocuklar böyle kendi derslerini kendileri yazmaya ne kadar tez alıştırılır ise asıl şakird olmak istidadını o kadar erken almış olurlar. Zirâ bu usûlda ileriye varıldıkça görülecektir ki bütün dersleri şakirdler kendileri yazıp muallimler ise yalnız onların yanlışlarını tashih etmeye himmet eyleyeceklerdir." [296]

Bu açıklama öğrencilerin kendilerinin yaparak yaşayarak öğrenmelerini telkin ettiği gibi modern eğitim sistemlerinde öğretmenlerin esas görevi olan rehberliğe, her şeyi öğreten değil öğrenmeyi öğreten kimliğini de işaret etmektedir. Günümüzde bile tartışılan öğrencilere öğrenmeyi öğretmek öğretmenin bir orkestra şefi gibi sadece uyumu sağlayan bir unsur olmasını bir kez daha hatırlatmaktadır.

Bilgilerin inşa edilmesine örnek olarak verilen misal şudur: "*Evvela "gül" kelimesini söyleyip yazdırmalı. Ba'de bu kelimenin yalnız bir heceden ibaret bulunduğunu çocuklara ihtar ile "şimdi şuna bir hece daha ilave edelim ki o da "den" hecesi olsun." Diye bu kelimeyi "gülden" hâline koydurmalı burada iki hece olduğunu ihtar ile "haydi bir hece daha ilave edelim ki o da "dir" olsun diye kelimeyi "güldendir" hâline koydurmalı. Böyle tedricle kelimenin büyümesi şakirdana hece meselesini daha vazıh anlatır.*"[297]

---

[294] *a.g.e.*, 11.
[295] Demirel, *a.g.e.*, 75.
[296] Ahmet Mithat, *a.g.e.*, 12
[297] *a.g.e.*, 12-13.

Öğrencilerin ileride daha iyi yazı yazabilmeleri için harekeleri ve çok iyi kavramalarının önemine binaen uzun ve kısa okuyuşların nasıl yapılacağı ve yazılacağı detaylı olarak anlatılmaktadır.

Eserde öğrenmenin önemli unsurlarından olan güdüleme de ihmal edilmemiştir. Yazar, yeni ve zorlu konulara gelindiğinde öğretmenlerin öğrencilerini motive etmek amacıyla nasıl hareket etmeleri gerektiğini izah ederek onlara yol gösterir. Böylelikle eser, gerçek manada bir öğretim kılavuzu niteliği taşır.

Yazar, 9.hafta etkinliklerine geldiğinde konuların zorlaştığını belirterek öğrencileri şu şekilde güdüler: "*Ey! Bu hafta evvelince dikkatimizi toplamalıyız. Zira artık derslerimiz ilerledi. Okumayı, yazmayı heman bitirmeye başladık. Haydi bakalım dikkat ediniz. Size yeni ve pek faideli bir şey anlatacağım"* [298]

Bu ifadenin gerekçesi de "böyle pohpohlu lakırdıların etfal üzerinde tesirat hissesi pek çok müşahede olunur."[299] Şeklinde izah edilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin eğitim tekniklerinin ve öğrenme psikolojisinin önemini bilerek hareket ettiğini ve bu bilgi ve tecrübelerini de dönemin eğitimcilerine aktardığını görmekteyiz.

Bütün bu çalışmalar okuma-yazma öğretimi ve Türkçe öğretimine çağdaş bir yaklaşımın göstergesidir.

Eserde öğretim ilkelerinden "basitten karmaşığa doğru" ilkesi her fırsatta hatırlatılmaktadır. 10. haftanın konusu olan "şedde" ile ilgili örneklerin yazılmasında bu ilkenin dikkate alınması için öğretmenler uyarılmaktadır.

"*Üçüncü derste artık şeddeli kelimeler yazdırılmaya başlayacaktır. Lakin bu dersin misallerinde görülmüş olduğu üzere en evvel bunların da en hafifleri gösterilmiştir. Zira üçüncü derste onlara nispetle dördüncü ve beşinci derslerde olanları daha güçtür. Bunları bil-tedric şakirdana yazdırmalı, okutmalı. Tedrici oldukları için elbette şakirdanın zihinlerine girecektir.*"[300]

Derslerin kavratılması ve pekiştirilmesi için yapılacak işlerden birisi de tekrarlar ve imtihanlardır. Eserde her haftanın sonunda yapılacak haftalık imtihan ve derslerin sonunda yapılacak olan genel bir imtihana yer verilmektedir. Son hafta da ise iki imtihan olmaktadır. Bunun sebebi şudur:

---

[298] *a.g.e.*, 19.
[299] *a.y.*
[300] *a.g.e.*, 23

"*Bu haftaya iki imtihan konulmasının sebebi bu hafta son hafta olup imtihan da umumi surette icra olunacağı kaziyesidir. Binaenaleyh çocuklara bir gün müsaade vererek ve daha doğrusu çocuklar bir gün yalnız müzakereye çekilerek şu ikinci üç aylık dersleri baştan başa tekrar edildikten sonra diğer gün de imtihan etmelidir.*"[301]

Defterin sonunda yazar, üç aylık bir dönemi kapsayan bu konuların, zeki ve çalışkan öğrenciler ve dikkatli öğretmenler tarafından bir aylık bir sürede işlenebileceğini kendi tecrübelerine dayanarak anlatır.

"Zeki ve çalışkan olan talebe bir de dikkatli muallim linde bulunursa şu üç aylık dersi bir ayda dahi tedrise imkân vardır. Biz bir aydan bile az zaman bu miktar dersi pek çok defalar tedris etmişizdir." [302]

Eserde yazarın zaman zaman kendi tecrübelerini dile getirmesi günümüz eğitiminde "örnek olay" denilen yaşanan olaylardan faydalanma ilkesini çağrıştırmaktadır. Bunun dışında yazar, sıksık öğrencilerin bireysel farklılıklarına dikkat çekerek kimi öğrencilerin üç ay gibi bir sürede öğrendiği bilgilerin daha zeki veya dikkatli öğrenciler tarafından bir ay gibi kısa bir sürede öğrenilebileceğini vurgulamaktadır.

4.2.3. ÜÇÜNCÜ DEFTER

Eserin bu bölümünde "şemsi ve kameri harfler" ve "tenvin" anlatılmaktadır. Bölümün başlangıcında bu kuralların Arapça okumak için lüzumlu olduğu belirtilir. Bu aşamaya gelindiğinde öğrencilerin "ilk kıra'at" adlı bir takım okuma kitaplarını okuyabilecekleri ifade edilmektedir. İlk kıra'at kitabı diye belirtilen okuma kitanının günümüzde birinci sınıf öğrencileri için hazırlanmış olan "*Okumaya Başlıyorum*" cinsinden kitaplar gibi kaynak kitap olduğu anlaşılmaktadır.

"İmdi muallim efendiler bu rehnüma-yı muallimin ile beraber ilk kıra'at rehnümasını da okutarak her hafta için kendi vazifelerini gördükten sonra tedrise başlamalıdır ki karışıklığı mucib olmasın." [303]

Burada okuma-yazma öğretimiyle Kur'an öğretiminin birlikte yapıldığını hatırlatmakta fayda görüyoruz. Eserin ilk iki bölümünde Osmanlıcada olan harflere ve harekelere yer verilmiş okuma-yazma öğretimi gerçekleştirildikten sonra Arapçaya ait kurallar ele alınmıştır.

---

[301] *a.g.e.*, 24
[302] *a.y.*
[303] *a.g.e.*, 1.

"*Birinci haftaya başlamadan evvel muallim efendi haber verecektir ki bu def'a başladığımız ders Arabice okumak içndir. Hâlbuki Arabice okumak için Osmanlı huruf-u hecesinde (* ڭ, ك, ژ, چ, پ *) harflerine lüzum yoktur. Baki harfler iki kısma ayrılırlar. Birinci kısmına <<hurûf-ı kameriye>> ve ikinci kısmına <<hurûf-ı şemsiye>> derler.*"[304]

Açıklamadan sonra şemsî ve kamerî harfler tanıtılmakta ve bunların yazılışı ve okunuşu üzerinde durulmaktadır. Hurûf-ı kameriye ve şemsiyenin okunuşunun nasıl olacağı şöyle izah edilir: "*İş şundan ibarettir ki elif lam hurûf-ı kameriyenin önüne geldiği zaman adeta bildiğiniz gibi okunacak hurûf-ı şemsiyenin önüne geldiği zaman lam okunmayıp yalnız elif hurûf-ı şemsiyenin üzerine örülecek ve hurûf-ı şemsiye şeddeli gibi okunacaktır.*"[305]

Kullanılan alfabenin özelliği ve o dönem için dilde yer alan Arapça kökenli kelimeleri okuyabilmek bu kuralların öğretilmesini gerekli kılmaktadır. Arapça dil kuralları Türkçe grameri içerisine girmiş ve bu zamanla o kadar doğal bir hâl almış ki bu kuralları bilmeden Türkçe okuma-yazma öğretimi yapılamazmış gibi bir durum ortaya çıkmıştır. İncelediğimiz sarf ve nahiv kitaplarında da benzer bölümlerin yer aldığını görmüştük. Hatta bu durum Türkçenin gelişimini engellediği için kimi zaman eleştirilmiştir.

Yazar, bu konunun öğrenciler tarafından zor kavranacağını ilk önce okuma da güçlük çekeceklerini ve harflerin hangisinin şemsî hangisinin kamerî olduğunu kavramada zorlanacaklarını belirterek öğretmenlerin çok dikkatli olmaları gerektiğine dikkati çeker.[306] Böyle biraz daha karmaşık konuları öğrencilerin anlayabileceği kadar açık bir surette anlatmanın muallimlerin becerilerine bağlı olduğu vurgulanır.

Bir öğretmen kılavuz kitabı olan bu kitapta öğrencilerin ders konularını nasıl öğrenecekleri yanı sıra öğretmenlere eğitim ve öğretim faaliyetini nasıl sürdürecekleri de gösterilmektedir. Bu amaçla kitapta konuların tekrarı manasına "yoklama" kelimesi kullanılmaktadır. Kelimenin anlamı günümüzdeki gibi öğremenlerin sınıf mevcudunu kontrol etmeleri anlamında değil, öğrenim seviyelerini kontrol anlamında kullanılmaktadır. Şemsî ve kamerî harflerin belletilmesi için de şu yoklamanın yapılması istenmektedir:

"*Ertesi gün üçüncü ders verilmeden evvel çocuklar yoklama edilecektir. Bu yoklamada ikinci dersin hurûf-ı kamerîye ve şemsiye misalleri karışık olarak siyah tahta üzerine yazılacak ve çocuklar ikişer ve üçer tahta başına davet olunacak okumaları emr edilecektir. Hiç şüphe yoktur ki gayet güç okuyacaklardır. Bu güçlük ise hurûf-ı kameriye hangileri hurûf-ı şemsiye hangileri olduklarını henüz*

---

[304] *a.g.e.*, 2
[305] *a.g.e.*, 4.
[306] *a.g.e.*, 5.

öğrenememiş bulunanlardan nisbeten olacaktır. Binaenaleyh çocuklar yanıldıkça muallim << o harf hurûf-ı kameriyedendir. O harf hurûf-ı şemsiyedendir.>> diye ihtar edecek ve yine okuyamadıkları surette hurûf-ı şemsiyenin veya kameriyenin önüne elif lam geldiği zaman nasıl okutacakları hakkındaki tarifatı tekrar eyleyecektir. Nihayet üçüncü dersi gösterecektir ki o dahi zaten ikinci dersin mahluti olduğundan iktiza eden tarifatı ikinci derste olduğu üzere tekrar eyleyecektir."[307]

Şemsî ve kamerî harflerin öğretiminden sonra Osmanlıcanın daha iyi okunmasına da yardımcı olacak kaideler öğretilmektedir. Bunlardan birincisi elif gibi okunacak olan "ye"lerdir. Bu tür "ye"lerin elif okunacağı üzerlerinde bulunan med işaretinden anlaşılacağı öğrencilere örneklerle gösterilmiştir.[308]

Daha sonra "tenvin" işaretin yazımı ve okunuşuyla ilgili açıklamalar yapılmaktadır.

Yazar, bu tür kuralların Arapçanın dil kuralları olup Osmanlılar için müşkül olduğunu söyler. Fakat bu kuralların bilinmesi Kur'an'dan bir ayetin okunması ve yazılması için gerekli olduğunu bunun içi de öğrenilmesi gerektiğini belirtmektedir.[309] Hedef sadece iyi bir okuma-yazma öğretmek değil aynı zamanda usûlüne uygun Kur'an öğretimini de sağlamaktır.

Yazar, bu kitapta önerdiği öğretim yaklaşımlarını daha önce bir köy okulunda uygulandığını ve öğrencilerin sekiz aylık bir sürede Kur'an-ı Kerim'i okumayı öğrendikleri gibi kendilerine söylendiği zaman da doğru bir şekilde yazmaya da muktedir olduklarını gözlemlediğini belirtmektedir.

"*Bir Osmanlı çocuğunun ibareleri dahi okuyabilmesi için iktiza eden kaideler işte şu altı haftalık derste tedris olunabilecek derecededir ki biz bunları ekseriya iki haftada tedris etmişizdir. Bu dersleri okuyan şakirde ecza-yı şerifeden başlayarak Kur'an-ı Kerim dahi tedris olunur ise gayetle suhuletle okuyabilirler. Hatta Makri koyunda ka'im mekteb-i bahr-i amide sekiz aylık şakirdanın bu usûl ile Kur'an-ı Kerim'i saldır saldır okumaktan ma'ada kendilerine imlâ edildiği zaman dosdoğruca yazmağa da muktedir oldukları beş altı yüz kadar hazâr muvacehesine irâe olunmuş idi.*"[310]

Üçüncü defterin ikinci kısmında bazı imlâ kuralları anlatılmaktadır. İmlânın yazıda ve okumadaki önemine işaret eden yazar, bu konulara girmeden önce öğretmenlerin yapacağı bir hazırlık konuşmasıyla öğrencilerin dikkatini çekmelerini istemektedir.

---

[307] *a.y.*
[308] *a.g.e.*, 9.
[309] *a.g.e.*, 13.
[310] *a.g.e.*, 15.

"*Bu mebhasa başlanacağı zaman evvelâ çocuklara küçük bir hitabe irad ederek demelidir ki bir hayli zamandan beri Osmanlıca yazmayıp hep Arabî yazmak ile meşgul olmakta idik. İşte şimdi Osmanlıcamızı tekrar ele alabiliyoruz. Hem de bu defa usûl-ı imlâya başlıyoruz ki pek kolay bir ders olmakla beraber pek de faidelidir.*

Zira imlâ bilmeyen çocuk kendiliğinden hi bir şey yazamayacağı gibi okuduğu şeyleri de öyle pek kolay okuyamaz hem de anlayamaz." [311]

Bu açıklamada hem imlâ öğretiminin öneminden bahsedilmekte hem de Osmanlıcanın içerisinde geniş bir yer tutan Arapça unsurların öğrencileri meşgul ederek Türkçe öğretimini nasıl olumsuz etkilediği yazar tarafından açık bir şekilde dile getirilmektedir.

Yazarın bahsettiği imlâ kurallarından ilki "ahval-i seb'a"dır. Bu yedi hâl demektir. Bu yedi hâlin birincisi mücerred yani yalın hâldir. İkinci hâl mefûl-ü bih yani gösterme hâlidir. Üçüncü hâl mefûl-ü ileyh yani yönelme, yaklaşma hâlidir. Dördüncü hâl mefûl-ü fih yani bulunma hâlidir. Beşinci hâl mefûl-ü minh yani çıkma hâlidir. Altıncı hâl muzaf-ı ileyh yani ilgi hâlidir. Yedinci hâl ise muzaf hâldir.[312]

Burada üzerinde durulan konu muzaf ve mefûl-ü bihin eklerinin aynı olmasıdır. Bu da örneklerle öğrencilere anlatılmaktadır. Mefûl-ü bihin "-i" si gösterme iken, muzafın "-i" si iyeliktir. Bunu gösteren cümlelerle her ikisinin arasındaki fark sezdirilmeye çalışılmaktadır. Örnek: "*kalemi ver"* dediğimizde mefûl-ü bih iken, "*çocuğun kalemi"* dediğimizde ise iyelik olmaktadır. Aynı cümleye mefûl-ü bih ilave ederek *çocuğun kalemini ver* her iki "-i" de farklı görevlerde kullanılmış olur.

Yazar, bu konunun bir haftalık bir zaman diliminde öğrenciler tarafından öğrenilebileceğini dersin sonunda yapılacak sınavla da bunun görülebileceğini söyler.

"*Bu haftanın imtihanında yine beşinci derste gösterilen mücerredler gibi âhirleri hurûf-ı muttasıladan münfasıladan hurûf-ı medden birer harfli olan bir çok kelimeleri haricden irad etmeli veya ahvâl-i seb'alarını şakirde yaptırmalı ve bir de muallim kendisi mesela <<kuşta>> gibi bir kelimeyi siyah tahta üzerine yazarak <<bunun sonu hangi hâldir?>> diye şakirde sormalıdır. Hiç şüphe yoktur ki bir hafta zarfında şakird bu ahvâl-i seb'ayı mükemmelen öğrenmiş olacaktır. Zirâ bizim tecrübelerimizde bu ders yalnız bir günlük derstir.*"[313]

---

[311] *a.y.*
[312] *a.g.e.*, 16.
[313] *a.g.e.*, 18.

Görüldüğü gibi kitapta yazar hem konu sonunda yapılacak sınavın nasıl olması gerektiğini belirtirken hem de kendi deneyimlerinden örnekler vermektedir. Bir haftalık bir süre ayrılan konunun bir gün içerisinde kendisi tarafından öğretildiği anlaşılmaktadır. Bunun gibi şahsi tecrülerini yazar değişik konularda da okuyucuyla ya dabu kitabı uygulayacak olan öğretmenlerle paylaşmaktadır.

Dokuzuncu haftanın dersinde "semair-i sitte" adıyla şahıs zamirleri anlatılmaktadır. Kitapta dil bilgisi kuralları üzerinde teferruatla durulmadığını belirten yazar, asıl amacının sarf tedrisi olmadığını sadece gerekli olan kaideleri öğretmeyi amaçladığını söyler.[314] Daha sonra sırasıyla şahıs zamirlerinin tekil olanları ve çoğul olanları aralarındaki farka dikkat çekilerek açıklanır.

Açıklamadan sonra tahtaya yazılan "ben, sen, o, biz, siz, onlar" zamirlerinin mefûlleri verilir. Böylece "beni, bende, benden", "seni, sende, senden" gibi çekimlerin var olduğu gösterilir.[315] Kelimelerin mefûllerinden sonra muzaf-ı ileyhleri de yapılır. "benim, senin, onun, bizim, sizin, onların" şekilleri de anlatılır.

Konuların anlatımı bittikten sonra yapılan yoklamalarla öğrencilerin bu şahıs zamirlerinin çekimlerini yapmaları istenir.

On birinci haftada isim ve fiil konusu anlatılmaktadır. Konu başlangıcında kelimelerin iki sınıf olduğu belirtilir. "*isim*" diye her şeyin adına derler, "*fiil*" demek bir iş demektir.[316] Diyerek fiil ve isim tanımlanır.

Bunu anlattıktan sonra fiillerin "*mak*" ve "*mek*" almış hâlinin masdar olduğu belirtilir. Masdarların da iki türlü olduğuna dikkat çekilir. Sonunda "*mak*" olan "*kaflı masdar*", "*mek*" olan ise "*kefli masdar*" olarak adlandırılmaktadır.[317]

Daha sonra fiillerde olumsuzluk anlatılmaktadır. Bazı fiillerin olumsuz şekilleri verilerek konu açıklanmaya çalışılır. Örnek olarak "*alma, silme*" demenin almak ve silmek işlerinin yapılmaması demek olduğu söylenir.

Fiillerde olumsuzluk sonra emir kipi anlatılır. Bir fiilin emir şeklini bulmak için masdar hâlindeki fiilin sonundaki "*mak*", "*mek*" ekinin kaldırılacağı ve böylelikle emir suretinin çıkarılacağı belirtilir.[318]

---

[314] *a.g.e.*, 23.
[315] *a.y.*
[316] *a.g.e.*, 28.
[317] *a.y.*
[318] *a.g.e.*, 29

Emir kipinden sonra "mazi" hâlinin (görülen geçmiş zaman) yapılışı gösterilir. Bunun nasıl yapılacağı daha önce elde edilen bilgileri de kullanılarak şöyle açıklanır:

"*İkinci derse geldiği zaman şakirde tefhim olunacaktır ki gerek "maklı", gerek "mekli" masdarların âhirinden "-mak" ve "-mek" kaldırılarak emir suretleri meydana çıkarıldıktan sonra o kelimeye bir "dal" ilave edilince ona "mazi" derler. Lakin yalnız bu "dal" ile o kelime yazılamaz. Belki en evvelinde "ben, sen, o, biz, siz, onlar" zamirlerinden birisinin ilavesi lazım olduğuna göre âhirlerinde dahi "dal"dan sonra "-m, -n, -i, -k, -nız, -iler" edatlarından birisinin ilave olunacaktır. Bu hâlde mazi "dal"ını dahi bunların ibtidalarına koyunca "-dim, -din, -di, -dik, -diniz, diler" olur. İşte emirlerin âhirlerine bu altı edattan birisi gelince onların cümlesi mazi olduklarını anlar isek de mazi olduklarını asıl bize haber veren şey dallardan ibaret olup diğerleri ise bu kelimelerin evvellerine "ben, sen, o, biz, siz, onlar" zamirlerinden birisi olduğuna delalet eder. Mesela "aldım" yazıldığı zaman "lam"dan sonra "dal" olmasından anlarız ki bu kelime "mazi"dir. mimden dahi anlarız ki evvelinde bir "ben" vardır.*"[319]

Bu tafsilattan sonra aynı örnek diğer şahıslar için de tekrarlanır. Konuyu pekiştirmek için başka fiillerden de örnekler verilir. Yazar, konunun daha geniş anlatılabileceğini fakat asıl amacının sarf-ı Osmanî öğretmek olmadığını söyleyerek öğretmenlere konuyla ilgili bazı "**tenbih**" lerde bulunur.

Tenbih bölümünden sonra yazar, soru ekinin olumlu ve olumsuz fiil çekimlerine getirilmesini örneklerle anlatır. Öğretmenlerin "mı" ekinin istifham (soru) işareti olduğunu anlatmaları için " aldı, aldın, aldı, aldık, aldınız, aldılar" kelimelerinin sonuna "mı" ilave edilerek; "aldım mı, aldın mı, aldı mı, aldık mı, aldınız mı, aldılar mı" şekline dönüştürmelerini ve bu işarettin sual (soru) işareti olduğunu söylemelerini ister.[320]

Daha sonra fiil köklerine "-yor" getirerek şimdiki zaman çekimini ve "-ar" getirerek geniş zaman çekiminin nasıl yapılacağını örneklerle gösterir.

Eser "**son ihtar**" bölümüyle sona ermektedir. Yazar, bu bölümde şimdiye kadar anlatılanların öğrencilerce kavranmış olacağını ve bir aylık süre içerisinde büyük imtihana hazır hâle geleceklerini söyler. Fakat memleketimizde yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudi çocukları için bu sürenin iki aya çıkarılabileceğini belirtir.

"Bu on ikinci haftanın beişnci dersinde yalnız üçüncü üüç aylık dersler değil birinci sene'i tedrisîde dersleri dahi hitame resinde olmuştur. Zirâ sene'i tedrisiye

---

[319] *a.g.e.*, 30.
[320] *a.g.e.*, 31.

tam on iki ay olmayıp imtihanlar ve sıcak mevsimler tatilleri hasebiyle ancak on ay kadar bir zaman eder.

Bizim şu dokuz aylık derslerimiz ise en küçük ve acemi çocuklar için gayet mebsut bir surette yazılmış olduklarından büyük imtihanın icrası için şimdiye kadar öğrenmiş oldukları kavaid-i lisâniyenin kâfesini nazar-ı hıfs kabullerinde zabten hulasa etmek lâzım gelir. İşte büyük imtihan nihayeti olmak üzere bu zübdeyi dahi başkaca bir aylık ders suretinde yapacağız ki vatanımızda bulunan Rum ve Ermeni ve Yahudi çocukları gibi Osmanlıcanın zaten acemisi olmamakla beraber kendi lisânları kavaidini de öğrenmiş ve aydılan tarifatı hiss-i telakki istidanını artırmış yani gerçekten şakird olmuş bulunan bu çocuklar için zikr olunan bir aylık hulasa eğer iki ayda tedris edilecek olursa tam münasip bir << klâsik >> kitap hükmünü almış olur. on yaşında Osmanlı çocukları için dahi zübdei mezkure üç ayda tedris kabul olabilecek bir kitap hükmünü alır."[321]

Görüldüğü gibi yazar, bir kılavuz kitap niteliğinde hazırladığı eserinde Türkçe okuma-yazma öğretimi, imlâ ve dil bilgisi öğretimi konularının nasıl yapılması gerektiğini örneklerle ve en iyi anlaşılabilecek şekilde anlatır. Bu yönüyle günümüzde bile dil bilgisi öğretimi amacıyla kaleme alınmış pek çok esere kaynaklık yapabilecek bir eser görünümünde olan bu Rehnüma-yı Muallimin, görülen o ki zamanında da çok önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Eserin önemli yanlarından birisi anlatımın yanında uygulamaya ve örneklere de geniş yer vermesidir. Çünkü dil bilgisi sadece kuralların öğretimiyle yapılmamalıdır. Dil bilgisi kuralları birer beceri ve alışkanlık hâline gelmesi için alıştırmalar yaptırılmalıdır.[322]

Ayrıca dil bilgisi öğretimi, etkinlikler hâlinde yapılmalı ve dil öğretiminde kullanılan her türlü malzemenin içeriği olmalıdır.[323] Bunlar dil bilgisi öğretiminde kullanılan birçok ilkenin ortak noktalarıdır.

Yazar, eserde öğretmenleri doğrudan muhatap alarak gerektiği yerlerde onlara hitaben öğütler vermekte bazen de kendi tecrübelerinden bahsederek konuyu daha da açık hâle getirmeyi istemektedir.

Yazar, her ne kadar eserin çeşitli yerlerinde amacının bir sarf ve nahiv kitabı yazmak olmadığını belirtse de eser, incelediğimiz sarf ve nahiv kitaplarına nazaran daha açık ve anlaşılır bir dille dil bilgisi öğretiminin nasıl yapılacağını anlatmaktadır. Bunda yazarın kendisinin de öğretmenlik yapmış olmasının etkisi büyüktür. Zira

---

[321] *a.g.e.*, 36.
[322] Demirel, *a.g.e.*, 95.
[323] Cemal Yıldız, *Türkçe Öğretimi*, Ankara, 2003, 8.

anlattıklarının çoğunun kendi uygulamaları sonunda vardığı tecrübeleri olduğunu eserde kullandığı ifadelerden anlamaktayız.

1889 yılında hazırlanmış olan bu eser, öğretim yöntem ve teknikleri ve öğrenme stratejileri açısından günümüzde de dil ve anlatım biçimi örnek alınacak bir eserdir. Ahmet Mithat Efendi'nin pedagojik bilgiye sahip olduğu ve zamanının yenilik ve gelişmelerinden haberdar olarak bu eseri kaleme aldığı görülmektedir.

4.3. TERBİYE VE TA'LİM UMDELERİ

Rehnüma türü kitapların dışında Cumhuriyetin ilk yıllarında (1924) MEB tarafından Fransızcadan çevirisi yapılarak yayınlanan Abdülfeyyaz Tevfik'in "**Terbiye ve Ta'lim Umdeleri**" adlı eseri bir yöntem kitabı niteliğiyle karşımıza çıkmaktadır.[324]

Eser çağdaş eğitim yöntemlerinden bahsetmesi açısından oldukça önemlidir. Bu önemli eser, o dönemde Belçika hükümetince bastırılarak ülkedeki bütün öğretmenlere dağıtılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da Türk öğretmenlerin faydalanması amacıyla dilimize aktarılmıştır.[325]

Bu eser, uzun süren I. Dünya Savaşından sonra yeniden öğretmenlik yapmaya başlayan genç öğretmenlere programlardaki son değişiklikler hakkında bilgi vermek, onların eksikliklerini tamamlamalarına fursat vermek amacıyla hazırlanan bir türlü "el kitabı" dır. Bu kitapta, öğretmenin kılık kıyafetinin nasıl olması, mesaiye uyum, disiplin gibi tavırların yanı sıra eğitim-öğretimde uygulanacak stratejiler hakkında bilgi verilmektedir.

Eserin bir genel öğretim yöntemleri kitabı olması nedeniyle hemen her dersin işlenişi ile ilgili açıklamalar görülmektedir. Türkçe öğretimi konusunda özellikle temel dil becerilerinden "konuşma" üzerinde durularak öğretmenlere bir takım uyarılarda bulunulmuştur. Dil öğretiminde ilkokul döneminde öğrencilerde görülen konuşma kusurlarından birisi çekingenliktir. Bu konuyla ilgili öğretmenlere sınıfta öğrencilere nasıl davranmaları gerektiği şu şekilde anlatılır:

"*Öğrencilerin bazısı yaratılış olarak sıkılgan olduğundan, arkadaşlarının kendisini alaya almaları korkusuyla, sınıfların canlı etkinliklerine karışmaktan*

---

[324] Haz. Mehmet Taşdemir, Ahmet Günşen, Eğitim ve Öğretim İlkeleri, Kırşehir, 1999.
[325] *a.g.e.*, 9.

çekinirler. Böyle durumlarda öğretmen derhâl duruma müdahâle etmeli, alaya alanları susturup, herkese karşılıklı ve şefkatli bir güven telkin etmelidir."[326]

Öğretmenlere sınıf içi diyalog ve demokratik tavırlar sergileme noktasında da oldukça önemli uyarlarda bulunan yazar, söz alıp konuşmak isteyen öğrencilerin cesaretinin kırılmamasını ve öğrencilere sürekli kkonuşam ortamı sunulmasını telkin etmektedir.[327]

Bunların dışında özellikle dil bilgisi derslerinin soyut olarak değil çeşitli örneklemeler ve somut bir anlatım tarzıyla işlenmesininin gerektiği görüşünü dile getirir. Bunun gerekliliğini "Anlatımda çeşitlendirme ilkesine bağlı kalma, dil dersleri için daha da önemlidir."[328] Şeklinde ifade etmektedir.

Ana dili öğretiminde kelime hazinesini zenginleştirmek için yapılması gerekli olan işlerin başında okuma gelmektedir. Sınıf seviyelerine göre öğrencilere verilen okuma metinlerinde anlamı bilinmeyen kelimelerin bulunması kaçınılmazdır. Bu kelimelerin önce metnin bütünlüğü içerisinde anlamı tahmin edilmeye çalışılmalı sonra bir sözlük yardımıyla kelimenin tam anlamı öğrenilerek cümleler oluturulmalıdır. Fakat öğrencilerin hem Türkçe derslerinde hem de yabancı dil derslerinde yaptıkları bir uygulama vardır. Anlamı bilinmeyen kelimeleri üzerine veya kitap sayfasının bir kenarına bu kelimelerin anlamı yazılır. Bu yazım uygulamasının zihin gücünün tembel kalmasına sebep olduğu bildirilerek öğrencilerin bu alışkanlıklardan vazgeçirtilmesi dil öğretimi için önemli bir nokta olarak hatırlatılmaktdır.[329]

Bir metod kitabı olan bu kitabın dil öğretimi ile doğrudan ilgili olmamakla beraber hemen her dersin öğretimi için özellikle genç öğretmenlere alan bilgisi ve öğretmenlik formasyonu vermesi kitabın önemini artırmakadır.

4.4. REHNÜMALARDA ALIŞTIRMALAR (TEMRİNLER)

Eğitimde arzu edilen noktaya ulaşmak için ders kitabı niteliğindeki eserlerde anlatılan konuların ne derecede kavrandığını belirlemeye ve konuları daha anlaşılır bir şekilde anlatmayı sağlamak amacıyla eserin türüne göre sorulara, problemlere veya uygulama örneklerine yer verilmektedir. Bu anlayışın bir ürünü olarak daha önce incelediğimiz gramer kitaplarında da bol miktarda alıştırmaya (temrine) yer verildiğini görmüştük.

---

[326] *a.g.e.*, 27.
[327] *a.g.e.*, 28.
[328] *a.g.e.*, 32.
[329] *a.g.e.*, 35.

Eğitim öğretimin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda öğretmenlere yol göstermeyi amaçlayan rehnümalarda (kılavuz kitaplar) konuların nasıl anlatılması gerektiğini öğretmekle kalmayıp öğrenilenlerin kontrolü için neler yapılması gerektiğini de öğretmenlere bu yolla göstermeyi amaçlamıştır.

Bu bölümde ele aldığımız rehnümalardaki temrin örneklerinden bazılarından örnekler vererek dönüt ve değerlendirme için nelerin tavsiye edildiğini göstermeyi amaçladık.

Atmet Mithat Efendi, öğretmenlik tecrübelerini de katarak kitabında harf öğretimi için öğretmenlerin öğrencilere hangi soruları sorması gerektiğini şu şekilde belirtir:

"İmdi birinci imhihanda şakirdana şu sualler sorulup cevapları alınmalıdır.

Be çizgisinden kaç harf yapılır? < be, pe, te, se> arasında ne fark vardır?

He çizgisinden kaç harf yapılır?

Cim, çe, he, hı arasında fark nedir?

Dal çizgisinden kaç harf yapılır?

Dal ile zelin farkları nedir?

Re çizgisinden kaç harf yapılır?

Re, ze, je arasında fark nedir?

Sin çizgisinden kaç harf yapılır?

Sin ile şının farkı nedir?

Sad çizgisinden kaç harf yapılır?

Sad ile dadın farkı nedir?

Tı çizgisinden kaç harf yapılır?

Tı ile zının farkları nedir?

Ayın çizgisinden kaç harf yapılır?

Ayın ile gayınının farkları nedir?

Fe çizgisinden kaç harf yapılır?

Fe ile kafın farkları nedir?

Kef çizgisinden kaç kaf yapılır

Lam, mim, nun, vav, he, lamelif, hemze çizgileri sair harflere benzerler mi benzemezler mi?

Kaç türlü harf çizgisi vardır? İsimlerini söyleyerek sayınız.

Kaç türlü nokta vardır? Bu noktalar harf çizgilerinin altlarına üstlerine geldikleri zaman hangi harfler yapılır? Hepsini birer birer sayınız. Cümlesini taşlarınız üzerine yazınız.

Noktasız harfler hangileridir? Bu noktasız harflerin hangileri noktalı harflerin hangilerine benzer?

Noktası olmayan ve hiçbir harfe benzemeyen harfler hangileridir?

Lamelif yalnız bir harften mi ibarettir? Yoksa iki harften mi yapılmıştır? Lamelifin nasıl yapıldığını bana tarif ediniz."[330]

Öğretmenlere ders konularının nasıl öğretileceğiyle ilgili açıklayıcı bilgiler veren kılavuz kitaplarda yer alan temrinler (alıştırmalar) eğitsel açıdan ezberden ziyade uygulamanın ağır bastığının göstergesidir. Günümüzdeki ders kitaplarının içeriklerinde yer alan hazırlık çalışmaları ve değerlendirme sorularına benzeyen bu örneklerin öğretimi pekiştirici yanı açıktır.

---

[330] Ahmet Mithat, *a.g.e.*, 12-13.

IV. BÖLÜM

5. SÖZLÜKLER

5.1. KÂMÛS-I TÜRKÎ

Türk dilinin ilk sözlüklerinden olan bu sözlük, dil ve edebiyat alanında önemli eserler vermiş olan Şemseddin Sami tarafından 20 Ramazan 1317/ 23 Ocak 1900 yılında ikdâm matbaasında 1586 sayfa ve 2 cilt olarak basılıp yayınlanmıştır. O zamana kadar hazırlanan sözlükler hep Osmanlıca lûgat olarak yayınlanmıştır. Fakat Tanzimat döneminde Türk milliyetçiliği yolunda çalışmaları olan Şemseddin Sami dilimize diğer dillerden geçen kelimeleri de Türkçeleşmiş kabul ettiği için sözlüğüne de "Kâmûs-ı Türkî" ismini vermiştir.

Dilimizle ilgili yazılarında defalarca bu konu üzerinde duran yazara göre dilimiz Türk dilidir. Bu dilin sözlüklerine başka ad düşünmek saçmadır.[331]

Şemseddin Sami eserine neden bu ismi verdiğini de eserin ilk nüshasında şöyle belirtmektedir: "Bizce müsta'mel lûgat-ı Arabiyye ve Farisiyyeyi câmi olduğu hâlde, bu kitabın "Kâmûs-ı Türkî" namıyla tesmiyesine belki itiraz edenler bulunur. Lakin lisânımız Lisân-ı Türkîdir. Bu lisâna mahsus lûgat kitabına dahi başka isim düşünmek abestir. Lisânımızda müstamel kelimelerin cümlesi de herhangi bir lisândan mahuz olursa olsun, hakikaten müstamel ve malum olmak şartıyla, Türkçeden maduddur."[332]

Ona göre bir dilin sözlüğü, o dilde kullanılan bütün kelimeleri toplamış, kullanılmayan kelimeleri de atmış olmalıdır.[333]

Şemseddin Sami'nin bu düşünceleri günümüzde de kabul görmekte ve dilimizde yer etmiş yabancı kökenli kelimelere "Türkçeleşmiş kelimeler" denilmektedir. Zira bu kelimeler Türk dilinin ses özelliklerine göre telaffuz edilmekte ve yazım kurallarına göre yazılmaktadır.

Kâmûs-ı Türkî, dilimizin derli toplu, belli bir zihniyette kaleme alınmış ilk sözlüğüdür. Bu eser bugüne kadar hazırlanan sözlüklere de kaynaklık etmiştir.[334]

---

[331] Agah Sırrı Levend, *Şemseddin Sami*, Ankara, 1969, 111.
[332] Ertuğrul Topbaş, *1875-1905 Yılları Arasındaki Sözlükler Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1987, 104. (Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi)
[333] Levend, *a.g.e.*, 110.

Kâmûs-ı Türkî'de özel isimler hariç toplam olarak 26482 adet açıklaması yapılan kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin alındığı dillere göre sayıları ve yüzdeleri şöyledir.

Türkçe 12012 ile % 452'i, Arapça 10148 ile % 38'i, Farsça; 3516 ile % 13'ü; % 4'ü de diğer dillerden alınan kelimeleri ihtiva etmektedir ki bunların dağılımı da şöyledir: İtalyanca 307, Fransızca 224, Rumca 122, Yunanca 118, Eski Türkçe 87, İngilizce 26, Latince 23, Çağatayca, Arnavutça ve Slavca 10'ar, Macarca 8, almanca 5, lehçe ve Bulgarca 4'er, Süryanice, Hintçe, İspanyolca ve İbranice 3'er, Moğolca 2, Portekizce, Romence, Rusça, Ermenice, ve Çince 1'er adettir.[335]

Söz varlığındaki zenginlik iki yıllık bir sürede hazırlanan bu önemli bir eserin hazırlanışındaki titizliği de göstermektedir.

5.2. LÛGAT-I NÂCÎ

Tanzimat döneminin önemli isimlerinden olan Muallim Naci tarafından hazırlanan bu eser, Muallim Naci'nin ölümünden sonra, ilk defa asr matbaası ve kütüphanesi sahibi Kirkor tarafından kelimeleri hareke itibariyle tanzim edilerek yayınlanmıştır.[336] Muallim Naci eseri "fetva" maddesine kadar yazabilmiş, kalan kısmı Müstecâbi-zâde İsmet tarafından onun notlarına dayanılarak yazılmıştır.[337]

Muallim Nâci, hazırladığı lûgatinde Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimelerin dilimizdeki telaffuzlarını esas almış ve lûgatteki sıralamayı da buna göre yapmıştır.[338]

Lûgat-ı Nâci'de, toplam 17337 adet kelime madde başı olarak ele alınmakta ve açıklanmaktadır. Kelimelerin kaynaklarına göre miktarı ve yüzdeleri şöyledir:

Arapça 13718 ile % 79; Farsça 3037 ile % 18; Arapça-Farsça kaynaklı terkip 57 dir. Ayrıca 1 tane Çağatayca kelime (ilhan kelimesi) açıklanmaktadır. 19 adet müvelled kelime Arapça kaynaklı kelimelerin toplamına dâhil edilmiştir.

Toplam olarak 416 adet ecnebi kaynaklı kelime madde başı olarak verilmekte ve açıklanmaktadır. Bunların oranı yaklaşık % 3'tür ve dağılımları da şöyledir: Fransızca 189, İtalyanca 118, Rumca 50, Yunanca 20, Latince 12, İngilizce 11, Süryanice 7, Arnavutça 3, Macarca, İspanyolca, İbranice kaynaklı kelimeler 2'şer

---

[334] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul, 1989, 10. (Haz. Dr. Mehmet Emin Ağar)
[335] Topbaş, *a.g.e.*, 111.
[336] *a.g.e.*, 59
[337] *Lügat-ı Naci*, İstanbul, 1987, (H az. Faruk K. Timurtaş)
[338] Topbaş, *a.g.e.*, 59.

adettir. Ayrıca lûgatte 108 şahıs ismi bulunmakta ve bunlar hakkında geniş bilgiler verilmektedir.[339]

Hazırladığı sözlükte yer alan kelimeler genellikle Osmanlıca dediğimiz yazı dilini oluşturan kelimeler olan Muallim Naci, Türkçeyi doğru yazmak için Arapça ve Farsçayı bilmek yerine Türkçeyi iyi bilmek gerektiğini belirtir. Bu durumla ilgili görüşlerine lûgatinin önsözünde Faruk Kadri Timurtaş şöyle nakletmektedir: "Türkçeyi doğru yazmak için mükemmel Arabî, Farisî bilmek lazım mıdır? Hayır! Türkçeyi doğru yazmak için yalnız Türkçeyi mükemmel bilmek lazımdır. Bu nasıl olur? Dediğimiz gibi bir kavaid kitabı, yine dediğimiz gibi bu lûgat kitabı meydana getirmekle!"[340]

Yazıldığı dönem itibariyle "Osmanlı lisânı" diye anılsa da Muallim Naci'nin bu tabirden Türkçeyi kastettiğini anlamaktayız. Bu da bize Tanzimat'tan sonra dilimizin sadeleşmesi ve gramerinin yazılması yolundaki görüşlerin devrin aydınlarınca benimsendiği ve bu yolda Şinasi, Namık Kemal, Muallim Naci gibi şahıslar tarafından bazı adımlar atıldığını göstermektedir.

5.3. LEHÇE-İ OSMANÎ

Ahmet Vefik Paşa tarafından yazılmış olan bu sözlük Türkçeyi Osmanlı Türkçesinden daha geniş ve bir bütün olarak ele almıştır. Türkçede yeni bir şekil ve anlam kazanmış olan Arapça ve Farsça kelimelerin dilde kazanmış olduğu bu yeni durumlarını dikkate almış ve sözlükteki gerekli açıklamaları buna göre yapmıştır.[341]

Lehçe-i Osmani'nin Receb 1876'da Cemiyet-i tedrisiyye-i Osmaniye tarafından Tab'hane-i Amirede "birinci baskısı" yaptırılmıştır.

1876 senesinde, Cemiyet-i Tedrisiye-i Osmaniye tarafından Tab'hane-i Amire'de birinci baskısı yaptırılmış olan Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmani adlı bu sözlüğü, 1888 senesinde Mahmud Bey Matba'asında "Tab'ı Cedid" ve 2 cild, 1455 sahife olarak yeniden bastırılmıştır.[342]

Lehçe-i Osmânî'de, toplam 6329 adet kelime madde başı olarak ele alınmakta ve açıklanmaktadır. Bunların miktar ve gramer fonksiyonlarına göre dağılımı şöyledir: 5382 adet isim, 357 adet sıfat, 11 adet isim-sıfat olarak kullanılan kelimeler, 11 adet hâl (zarf; elbet, eğin, tekmil, şimdilik, eni konu…gibi), 50 adet edat, 27 adet nida, 5 adet zamir (biz, ben, kim…gibi), 401 adet fiil açıklanmaktadır; bunların 220

---

[339] *a.g.e.*, 63.
[340] *Lügat-ı Naci.*, 14.
[341] Topbaş, *a.g.e.*, 7
[342] *a.g.e.*, 10.

adedi fi'l-i müteaddi (geçişli fiil), 181 adedi fi'l-i lazım (geçişsiz fiil) bulunmaktadır.[343]

Bu sözlükteki kelimelerin sıralamasında Osmanlı Türkçesinde kullanılan harf sırasına uyulmakta ve bu harf sırasına göre lûgat, bablara bablar da fasıllara ayrılmaktadır.[344]

Lehçe-i Osmânî'deki noktalama işaretleri çeşit olarak fazla değildir. Nokta (.), çizgi(-) ve tırnak ("") işaretleri dışında işaret kullanılmaz.[345]

5.4. LÛGAT-I REMZİ

Bu sözlük, hukuk mezunu ve tıp doktoru olan Doktor Hüseyin Remzi tarafından 1887 tarihinde yazılarak " Hüseyin Remzi Matbaasında" bastırılmıştır. Lûgat iki cilttir. Birinci cilt 907 sahife, ikincisi ise 1040 sahifedir. İkinci ciltte sayfa numaraları tekrar 1 numaradan başlamaktadır. Böylece lûgat 7 sayfalık "Mukaddime" bölümü hariç toplam olarak 1947 sayfadan oluşmaktadır.[346]

Lûgat-ı Remzi'de toplam olarak 38632 adet kelimenin açıklaması verilmektedir. Bunlardan 20784 adedi birinci ciltte; 17848 adedi ise ikinci cilttedir. Açıklanan kelimeler kaynaklarına göre; 31224 adedi Arapça %83, 6276 adedi Farsça %16'sını teşkil etmektedir. Arapça ve Farsça kelimelerden meydana gelen 1095 adet terkip bulunmaktadır.[347]

Türkçe kelimeler sözlüğe alınmamıştır. Ancak, Hüseyin Remzi tarafından "Kelimât-ı Türkiye-i Garîbe" olarak vasıflandırılan 37 addet kelime sözlüğe alınmış ve bunların açıklamaları da verilmiştir.[348]

Lûgatteki kelimelerin sıralanışında Osmanlı alfabesinin harf sırasına uyulmaktadır. Sıralamada harekelerin herhangi bir önemi yoktur. Bu sıralamada Kâf-ı Fârîsi (g) ile Kâf-ı Arabî (k) aynı harf olarak kabul edilmiş ve ayırım yapılmamıştır.[349]

---

[343] *a.g.e.*, 14.
[344] *a.y.*
[345] *a.g.e.*, 20.
[346] *a.g.e.*, 35.
[347] *a.g.e.*, 47.
[348] *a.y.*
[349] *a.g.e.*, 48.

5.5. KÂMÛS-I OSMANÎ

Mehmed Salahî tarafından hazırlanan bu sözlük cüzler hâlinde haftalık olarak yayınlanmıştır. Sözlüğün birinci, ikinci, üçüncü kısımları 1895, dördüncü kısmı ise 1904 tarihlidir. Kâmûs-ı Osmanî adlı bu sözlük kapak sayfaları ve düzeltme cetvelleri olarak toplam 2031 sayfadır. Madde başlarının bulunduğu ve kelimelerin açıklamalarının yapıldığı sayfa miktarı ise 2019'dur.[350]

Dört kısımdan oluşan bu eserde, 18137 adet kelime madde başı olarak gösterilmekte ve açıklanmaktadır. Kelimelerin kaynaklarına göre toplam miktarı ve lûgatteki toplam kelime miktarına göre bunların dağılımı şöyledir:

Arapça 13521 ile %76; Farsça 3918 ile % 22 oranındadır. Arapça, Farsça ve Türkçe'de müşterek kullanılan 81 adet kelime ile Çağatayca'dan alınan 3 kelime sözlükte madde başı olarak gösterilmektedir. Ayrıca, diğer dillerden alınan 614 adet kelime bulunmaktadır. Bunlar ise % 2'lik bir oranı oluşturmaktadır. Bu kelimeler ise; Fransızca 249, İtalyanca 191, Rumca 57, yunanca 52, İngilizce 16, Latince 15, İbranice ve Macarca 6'şar, Ermenice 5, İspanyolca 4, Arnavutça, Lehce, İslavca, 2'şer adet, almanca, Bulgarca, Portekizce, Boşnakça, Rusça, Hintçe, Japonca,'dan 1'er adettir.[351]

Bu eserde de kelimelerin sıralanışında Osmanlı Türkçesinde kullanılan harf sırasına uyulmaktadır. Lûgat, açıklanan maddelerin ilk harflerine göre bölümlere ayrılmaktadır. [352]

5.6. MÜKEMMEL OSMANLI LÛGATI

Ali Nazîmâ ve Reşâd tarafından Ağustos 1900 yılında tamamlanmış; aynı yıl "Şirket- i Mürettibiye Matbaası'nda" 999 sayfa olarak bastırılmıştır.

Mükemmel Osmanlı Lûgati'nde 19330 adet açıklama yapılan kelime bulunmaktadır. Madde başı olarak açıklanan bu kelimelerin alındığı dillere göre miktarları ve oranları şöyledir: Arapça; 14822 ile %76.6, Farsça 4353 ile % 22.5 oranındadır. Bunlardan başka Arapça-Farsça 98 adet, Arapça'dan müvelled 48 adet, Rumca'dan 5 adet, süryanice'den 4 adet kelime vardır.[353]

---

[350] *a.g.e.*, 71.
[351] *a.g.e.*, 76.
[352] *a.y.*
[353] *a.g.e.*, 163.

Lûgatte, birbirini takip eden maddelerin sıralanışı ilk harfinden son harfine kadar Osmanlı elifbasının harf sırasına uyulmaktadır. Bu sıralama harekelerin rolü yoktur. Kaf-ı Farisi (g) ile kaf-ı Arabi (k) birbirinden ayrılmamış, aynı harf kabul edilerek maddelerin yazılmasında ve sıralanmasında bu esasa uyulmuştur.[354]

5.7. LÛGAT-I EBÜZZİYA

Şinasi ve Namık Kemal gibi Tanzimat dönemi ustalardan aldığı ilhamla "dil"e gereğince önem veren ve bu alandaki boşlukları gören Ebüzziya Tevfik, öteden beri bir kâmûsa olan ihtiyacı kavramış, gücü yettiğince bu eksikliği gidermek amacıyla Lûgat-ı Ebüzziya'yı hazırlayarak yayımlama gereği duymuştur.[355]

Dil, edebiyat alanında yapılan yenilik çalışmalarına sözlükçülük alanında da önemli çalışmaların yapıldığı bir dönem olmuştur.

Ebüzziya Tevfik'in sözlüğü de bu yüzyıla ait sözlüklerden biridir. İki ciltten ibaret olan ve birinci cildinin iki baskısı bulunan bu sözlüğün kitap şeklindeki ilk baskısı 1889, ikinci basımı, 1890/1891 tarihlerinde, "Matbaa-yı Ebüzziya"da yapılmıştır. Her iki baskıda da birinci cilt 600. sayfada bitmektedir. İkinci cildin kütüphanelerde bulunan nüshası 601. sayfadan başlayarak 712. sayfada "öd" maddesiyle sona ermektedir.[356]

Diğer taraftan, Millî Kütüphanede "E.H.T. 1948 A 3294" te kayıtlı ikinci cildin pek bilinmeyen ve bulunmayan değişik bir nüshası daha vardır. Diğerlerinden tam 40 sayfa fazla olan bu nüsha, 752.sayfada "fıkırdamak" kelimesiyle son bulmaktadır.[357]

Bu hâliyle de sözlük eksiktir. Bunun sebebini de yazarın torunu şu şekilde açıklar: "Yayımının durdurulmasına sebep Ebüzziya'nın devrinde "yasak olan kelimeler" üzerinde fazlaca durması ve bunları açıklarken *Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa* gibi yazarlardan bol örnekler vermesidir. II. Cildi yavaş yavaş basarak cilt hâline getirmiş, ancak dağıtımını yapamadan sürgüne gönderilmiş (1889), matbaası basılarak kitap müsadere edilmiştir."[358]

Eksikliklerine rağmen Ebüzziya Tevfik tarafından yazılan bu eser dönemi itibariyle gayretli bir çalışmanın eseridir.

---

[354] *a.y.*
[355] Âlim Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları,* Ankara, 1998, 82.
[356] *a.g.e.*, 83.
[357] *a.g.e.*, 84.
[358] *a.y.*

Tanzimat döneminde hız kazanan dilde sadeleşme ve dil eğitimi üzerine de eğilen Ebüzziya, Arnavutların Latin alfabesini kabul etmeleriyle ilgili tepkilere karşı düşüncelerini "Bir kavmi ma'arif-i lisâniyesinden mahrum etmeğe hiçbir hükümet-i muntazamada cevaz verilemez" şeklinde ifade etmiştir.[359]

Burada dikkatle üzerinde durulması gereken ifade "ma'arif-i lisâniye" tabiridir. Bugün bizim kullandığımız "dil öğretimi" teriminin bu dönemde kullanılmaya başlandığı ve devrin aydınlarınca ana dili öğretimi meselesinin ve yabancı dil öğrenmenin öneminin fark edildiğinin bir göstergesidir.

Ebüzziya Tevfik dil öğrenimiyle ilgili görüşlerini İskoçyalı Mr. E.S.W. Gibb'in kendi kendine Türkçe öğrenip mektup yazmasını kabullenemeyenlere karşı yazdığı bir yazıda dile getirmiştir. Bunu eleştirenlere karşı Ebüzziya Mr. Gibb'in kendisine yazdığı mektubu aynen yayınlar ve gençlere şu tavsiyelerde bulunur:

"Gençlerimiz bu hâle baksın da kendi lisânlarını tahsilde ne yolda davranmaları lazım geleceğini hesap etsin. Ve bugünkü günde fünûn-ı mütedâvileyi lâyıkiyla ittikan için bieyyi-hâl ecnebi bir lisânın tahsil-i vecaib-i ma'ariften bulunduğuna göre (…) ifham-ı meram derecesinde olmazsa istifham-ı ma'nâ edecek mertebede olsun İngiliz veya Fransız veya Almanca ve hatta Rumca öğrenmeye gayret eylesin. Ebüzziya Tevfik yazısının sonuna eklediği bir "haşiye" ile de ecnebi bir lisânın ciddi bir çalışmayla kendi kendine nasıl öğrenilebileceğine ilişkin görüşünü belirterek Mr. Gibb'in bu süre zarfında Türkçesini bir hayli ilerlettiğini belirtir.[360]

---

[359] *a.g.e.*, 74.
[360] *a.g.e.*, 74-75.

6. SONUÇ

Metinlerle belgelenen geçmişi Türk dilinin yazılı ilk örnekleri olarak kabul edilen Göktürk Kitabeleriyle başlayan yazılı anlatım macerasında çeşitli dönemeçlerden geçen Türkçe, tarih boyu yazılı ve sözlü edebiyat ürünlerine vasıta olmuştur. Yaşadığı bazı sıkıntılara rağmen hâlâ dünyanın sayılı büyük dilleri arasında gösterilen Türk dilinin günümüzde de yaşadığı bir takım sıkıntıları yok değildir.

Göktürk devleti zamanında Çin ile olan ilişkiler neticesinde Çinceden etkilenen, kelimeler alan, kelimeler veren Türkçe, Uygur devleti zamanında Mani dininin ve Budizmin etkisiyle ilk alfabe değişikliğini yaşar. Karahanlı devleti zamanında yaşanan gelişmeler ve İslamiyetin devlet dini olarak kabul edilmesi Türkçeye yeni bir boyut kazandırmıştır.

İslamiyetle olan tanışma toplumun her alanında bir yaşayış, duyuş, düşünüş değişikliği getirmekle, İslamın daha iyi öğrenilmesi ve daha önce kaleme alınan dini içerikli eserleri okuma ihtiyacı Türk milletini Arapça öğrenmeye yöneltmiştir. Fakat bu yöneliş dini yaşantıyla ve İslamî ilimlerle sınırlı kalmamış, zamanla İslamiyetin bayraktarlığı rolünü üstlenen Türk milletinin edebiyat sahasında da Arap ve Fars kalem erbablarıyla yarışması Arapça ve Farsçanın da Türkçenin yanına eklenmesi sonucunu doğurmuştur.

Önce büyük Selçuklular ve daha sonra Osmanlı devletinde özellikle devlet adamlarının ve saray halkının siyasetçi veya asker kimlikleri yanında birer ilim ve sanat adamı veya hâmisi olmaları sarayların aynı zamanda ilim ve sanat adamlarının uğrak yeri olan mahviller olmasına sebep olmuştur. Zamanla devletin sınırlarının ve etki alanının genişlemesi dünyanın her yerinden isimlerin ve eserlerin özellikle 15.yy'dan sonra Osmanlı devleti sınırlarına akın etmesi sonucunu doğurmuştur.

Böylece başlayan edebiyat, sanat ve ilim dalgası beraberinde pek çok kelimeyi, terkibi ve kuralı dilimize yavaş yavaş katmıştır. Zaman içerisinde dilimiz, özellikle yazılı dil, halkın anlamakta zorluk çekeceği Arapça, Farsça kelime, terkip ve söz sanatlarıyla sadece kalem ebabının anlayacağı bir "jargon" hâlini almıştır.

Bu etkileşim eğitim kurumlarının bazılarında da hat safhaya ulaşmış, medreselerin çoğunda Arapça eğitim verilir hâle gelmiştir. Arapça öğrenmek Kur'an öğrenmekle eş tutulduğu için ilk önceleri hemen hemen herkes bu durumu normal karşılamıştır.

Zamanla Arapça ve Farsça bilmemek sanki bir kusur, bir ayıp gibi görülmüş, Türkçe yazan şairler ve yazarlara dudak bükülerek yazdıklarına "Türkî-i basit" denilerek küçümsenmiştir.

Böyle bir ruh hâlinin ve toplumsal travmanın yaşandığı dönemlerde Karamanoğlu Mehmet Bey, bir dil savaşçısı edasıyla bilinen fermanını yayınlayarak Türkçe'den başka bir dilin kullanılmasını yasaklar. Benzer bir tutum Âşık Paşa tarafından sergilenir. Âşık Paşa Türkçeye karşı takınılan tavrı şu kıt'asıyla anlatır:

Türk diline kimse bakmaz idi,
Türklere her giz gönül akmaz idi.
Türk dahi bilmez idi el dilleri,
İnce yolu ol ulu menzilleri.

Türk dilinde yeni manalar bulalar,
Türk, Tacik cümle yoldaş olalar,
Yol içinde birbirini yermiye
Dile bakıp manayi hor görmiye.

Bu ve benzeri girişimler kişisel birer girişimden öteye gitmemiştir. Fakat Türk dili günden güne özellikle yazılı anlatımda tamamen anlaşılmaz bir hâl almıştır. Öyle ki artık süslü, ağdalı yazılar yazmak bir sanatkârlık gereği addonularak Arapça ve Farsça sözlüklerden belki de Arapların ve Farsların bile kullanmadığı kelimeler bulunup yazılı edebiyatta kullanılmaya başlanmıştır. Servet-i Fünûn devri Türk edebiyatı bu davranış biçiminin en bilinen örneğidir.

Zaman zaman bazı aydınların girişimleriyle dilde sadeleşme, mahlallileşme gibi akımlar kendisini göstererek bu durumun değişmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Fakat Tanzimat dönemine gelinceye kadar kamuoyunda bilinçli, şuurlu ve istekli bir girişim olmamıştır.

Giriş bölümünde ve dille ilgili tartışmalarda görüşlerini verdiğimiz aydınların ve "Millî Edebiyat Akımı" nın etkisiyle dilde, halkın anlayacağı bir dile, edebiyatta millî vezin olan heceye dönülmesi tartışmaları Türk diline olan ilgiyi artırmıştır. Batılı anlamda yenilik girişimlerinin yapıldığı bu dönemde eğitim ve dil alanında da önemli girişimler olmuştur. Bunlardan birisi de Türk dilinin düzenli bir gramerinin yapılmasıdır. Kurumsal bir takım girişimlerle de desteklenen bu çabanın ilk ürünü, "*Kavâ'id-i Osmaniye*" adlı eser olmuştur.

Bu eserle başlayan bir seri neticesinde Türk dilinin grameri, kuralları ve dil bilgisinde kullanılan terimler bazen farklılıklar da arz etseler aralarında derin uçurumlar bulunmadığı görülmüştür. Bu uzun macera esnasında Arapçanın etkisi dil bilgisi kitaplarının yazımında da görülmüş, ilk gramer kitapları adeta bir Arap dili grameri gibi hazırlanmış, zamanla Türkçenin kuralları, dil özellikleri, dünya dilleri arasındaki yeri batılı dil bilimcilerin yaklaşımı paralelind ele alınamaya başlanmıştır.

Eserleri incelediğimizde kırılama noktası olarak adlandırabileceğimiz ilk eser, Abdullah Ramiz Paşa'nın "*Emsile-i Türkiyye*" adlı eseridir. Önceki eserlerin isimlerinde "*Osmânî*" ifadesi yer alırken bu eser, ilk defa dilimizin Türkçe olduğu fikrinin yansıtacak biçimde isimlendirilmiştir. Bunun dışında Arap gramer anlayışının dışına çıkılarak Fransız gramer etkisini taşıyan bir eser olması da önemlidir.

Daha sonraki yıllarda yazılan eserlerin Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerle yeniden düzenlenen ders içeriklerine paralel hazırlanmış birer ders kitabı niteliği taşıdığını da belirtmek gerekir.

Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilk yıllarına rastgelen gramer kitaplarının kullandığı terimler, anlatım biçimleri, dilleri birbirine benzerdir. Bu eserlerde artık dil öğretimi için gerekli olan, imlâ ve noktalama öğretiminden de söz edildiğini, fiillerde çatı, kip, yeryüzündeki diller ve Türkçenin bu diller arasındaki yerine değinildiğini görüyoruz.

1910'dan sonra hazırlanan eserlerde dilin daha anlaşılır olduğu dikkati çeker. Bu eserlerin ders kitabı niteliği taşıması dil bilgisi kurallarını kavratmaya dönük örneklerin (**temrin**) bolca olduğu eserlerdir. Kavâ'id-i Osmaniyye ile başlayan bu süreç, Türkiye Cumhuriyetinin ilanı ve akabinde gerçekleşen harf değişikliği ile yeni ve sistemli bir eğitim anlayışının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Sarf ve nahiv kitaplarından ayrı olarak eğitim tarihimizde önemli bir yeri olan "rehnüma"ların eğitim anlayışına getirdiklerini görürüz. İlk öğretmen kılavuz kitabı niteliğindeki "Rehnüma-yı Muallimîn", okuma-yazma öğretimine yeni bir yaklaşım getirerek bir devrim gerçekleştirir. Bunun dışında öğretim faaliyetlerinin nasıl gerçekleştirileceği, ödül, ceza, sınıf teşekkülü gibi konulardan başlayarak öğretmen niteliklerine kadar görüş bildiren bu eserin tavsiye ettiği öğretim yöntemleri dil öğretimine de yeni yaklaşımlar getirmiştir.

Ahmet Mithat Efendi tarafından kaleme alınmış olan diğer bir eserde daha geniş olarak dil bilgisi konularına ve okuma-yazma öğretiminin nasıl gerçekleştirlmesi gerektiğine yer verilerek tarihi süreç içerisinde Türkçe okuma-yazma öğretiminin geldiği nokta hakkında bilgi sunulmaktadır.

Bütün bunların dışında Türk dilinin ilk sözlüklerini inceleyerek Türkçenin söz varlığı ve yabancı dillerden aldığı kelimeler hakkında fikir verilmeye çalışılmıştır. Böylece tarihi süreç içerisinde Türk dilinin söz varlığı, dil bilgisi kurallarının belirlenerek bir gramerinin oluşturulması ve dil öğretimi noktasında yaşananlar tespit edilerek bugünkü dil problemelerine nasıl bir yaklaşımla bakılacağı hakkında da bir yol göstermek amacımızdır. Eğer bu konuda Türk diline ve onun öğretimine katkıda bulunmuş isek amacımıza ulaşmış olacağız.

ÖZET

Türk dilinin eğitim ve öğretimi Tanzimat'tan sonra başlamıştır. Bundan önceki eğitim ve öğretim Arapça eksenli bir anlayışla Osmanlıca bütünselliği içerisinde yapılmıştır. Türkçe ayrı bir öğrenme alanı olarak düşünülmemiştir. Tanzimatla beraber başlayan fikir hareketleri ve eğitim alanındaki değişmelerle birlikte batılı anlamda eğitim anlayışı ve bu bağlamda hazırlanan okuma kitapları ve yol gösterici içeriği olan kılavuz kitaplarının katkılarıyla yeni bir anlayış hâkim olmuştur.

15.yy'dan itibaren "Osmanlıca" diye anılan yazı dili Türkçeden giderek uzaklaşmıştır. Eski Anadolu Türkçesinin sadeliğini yitirmesi, halkın anlamayacağı kadar karmaşık bir dil olarak Osmanlı Türkçesi diye bilinen bir yazı dili oluşturmuştur.

Çok uluslu bir yapı arz eden Osmanlı Devletinin asli unsuru olan Türkler ve Türkçe giderek ikinci plana düşmeye başlamıştır. Bu durum bazı münferit girişimlerin başarısız kalmasıyla Tanzimat'a kadar sürer. Tanzimat'la başlayan bilimsel çalışmalardan Türkçe de etkilenir ve Türkçenin özellikleri araştırılarak dilimizle ilgili ilk bilimsel eserler yazılmaya başlanır.

Tanzimat döneminde açılan yeni okulların programında Türkçe daha fazla yer edinir. Dilde sadeleşme ve halkın anlayacağı bir yazı dili oluşturma çabaları hız kazanır. Arap alfabesinin yazı öğretimini olumsuz etkilemesi nedeniyle alfabenin ıslahı veya değiştirilmesi yolunda ciddi tartışmalar yaşanır. Bu gelişmeler doğrultusunda hazırlanan gramer kitapları Türkçenin apayrı bir dil olduğunu Arapçadan ve Farsçadan geri kalmayacak özellikleri olduğunu gösterir.

Değişen eğitim anlayışının yansıması olarak yurt dışına gönderilen eğitimcilerin görüşleri etkileri doğrultusunda ders içerikleri yenilenerek ezbere dayalı eğitimin yerine uygulamaya dönük eğitim anlayışı uygulamaya konulur. Bunun bir neticesi gramer kitaplarının hemen hepsinde "**temrin**"lere yer verilmiştir.

Tanzimat'la başlayan gelişme süreci Meşrutiyet ve nihayet Cumhuriyetin ilanı ve yapılan inkılâplarla daha da sistemli bir gelişme gösterir. Atatürk'ün liderliğinde dilde sadeleşmeye ve Türk dilinin ve tarihinin araştırılmasına hız verilir. 1928'de yapılan harf değişikliğiyle Türkçe öğretiminde yeni bir döneme girilmiş olur.

ABSTRACT

The teaching and education of the Turkish language has started after the Tanzimat. Before this period the teaching and education of the Turkish language was carried out with Arabic-based understanding and within the context of the Ottoman Turkish. That is, Turkish was not regarded as a separate learning area. Together with the view movements started with Tanzimat and changes in education, a new understanding dominated with the contribution of the western-based education, the writing of reading books and guide books prepared on the basis of the western system.

As from the 15th century the Ottoman language so-called written language lessened the teaching of Turkish day by day. The loss of the purity of old Anatolian Turkish formed the Ottoman Turkish so-called written language which could not be easily understood by the people.

The Turks in the multi national structure of the Ottoman State and the Turkish language gradually took the second important place. This situation continued untill the Tanzimat although some small attempts to recover it were made. The Turkish language was influenced by the scientific studies started with the Tanzimat, the features of the Turkish language were investigated and then the first works about Turkish were written.

The Turkish language took much place at the curriculum of the new schools opened during the Tanzimat. The efforts to purify the language and to form a written language which could be easily understood by the people were quickened. With the negative effects of the Arabic alphabet in teaching the reading and writing of Turkish language some serious debates were undertaken to reform or change the alphabet. The grammar books prepared within these developments indicated that Turkish was a quite different language and it has many features which can compete with the Arabic and Persian languages.

With the reflection of changing educational understanding and in line with the views of the educationalist who were educated aborad the contents of the lessons were renewed and practice-based education instead of rote-learning was put into practice. As a result of this all of the grammar books included “exercises”.

The development process started with the Tanzimat, Meşrutiyet and the innovations carried out after the declaration of Republic indicated more serious developments. With the leadership of Atatürk, the founder of the modern Turkish state, the efforts to purify the language and to investigate the Turkish language and history gained more importance. A new era has started in the teaching of Turkish with the alphabet change undertook in 1928.

TEZDE GEÇEN TERİMLER

Aferin belgesi **Ar:** Ders, tutum ve davranışlarıyla hafta boyunca başarıları olan öğrenciye verilen başarı belgesi.

Aheng-i telâffuz **Ar:** Ses uyumu.

Aile-yi kelimât **Ar:** Aynı anlama gelen şekilce ve kökence farklı kelimeler. (ör: at, kısrak, tay, midilli)

Akâ'id-i Diniye **Ar:** Dinle ilgili kurallar.

Alay mektepleri **Ar:** Ordu içerisinde askerlere okuma-yazma öğretmek için açılan okullar.

Çifte kavis **Ar:** Tırnak işareti.

Elsine-i iltisâkiyye **Ar:** Eklemeli diller.

Elsine-i munsarife **Ar:** Çekimli diller.

Elsine-i mücerrede **Ar:** Tek heceli diller.

Emsâl **Ar:** Örnek, misal.

Emsile **Ar:** Arapça'da fiil çekimlerine örnek olmak üzere yalnız yalın fiilin birinci bâbından "yardım etti" anlamındaki "nasara" fiilinin çekim cetvelleri.

Esre **Ar:** Arap alfabesinde ı ve i ünlülerini okutturan işaret.

Fer'i fil **Ar:** Fiilden türemiş kelime.

Gaa'ip **Ar:** 3. şahıs.

Hafif **Ar:** İnce ünlü gösteren hareke.

Hat **Ar:** Yazı, çizgi.

Huruf-u munfasıla **Ar:** Kendilerinden öncekilerle bitişip kendilerinden sonrakilere bitişmeyen harfler.

Huruf-u muttasıla **Ar:** Kendilerinden öncekilere ve sonrakilere bitişen harfler.

İbtidaî **Ar:** İlkokul.

İmlâ **Ar:** Yazım.

İmtiyaz belgesi **Ar:** Eğitim yılı boyunca aynı başarıyı gösteren öğrencilere verilen başarı belgesi. (on tahsin değerinde)

Kavâid-i lisân **Ar:** Dil bilgisi.

Kavâid-i Osmâniyye **Ar:** Osmanlıca dil bilgisi.

Lisân-ı Osmânî **Ar:** Osmanlı dili. Osmanlı Türkçesi.

Lisân-ı Türkî **Ar:** Türk dili. Türkçe.

Mahalle mektebi **Ar:** Mahallede bulunan ilkokul.

Ma'lûmât-ı Mütenevvi'a **Ar:** Çeşitli, değişik konularda bilgiler.

Mef'ûl **Ar:** Tamlaycı, tümleç.

Mef'ûlün-bih **Ar:** Bulunma hâli; bu hâldeki tümleç.

Mef'ûlün-ileyh **Ar:** Yönelme hâli; bu hâldeki tümleç.

Mef'ûlün-leh **Ar:** Sebep bildiren zarf.

Meşk **Ar:** Bir öğretmenin, aynısını yazmaları için öğrencilerine verdiği yazı örneği.

Meşk etmek **Ar:** Alışmak veya öğrenmek için çalışmak.

Meşk mecmuası **Ar:** Öğrencilere öğrenmeleri gereken konuları anlatan uygulama kitapçığı. Alıştırma kitabı.

Mu'tarıza **Ar:** Ayraç, parantez.

Muzaf **Ar:** Tamlanan.

Muzâfun-ileyh **Ar:** Tamlayan.

Mü'ennes **Ar:** Arapça kelimelerde dişilik.

Müfret **Ar:** Tekil.

Münasabat-ı kelimât **Ar:** Kelimeler arasındaki anlam ilişkisi.

Müsnedün-ileyh **Ar:** İsim cümlesinde özne.

Müsnet **Ar:** İsim cümlesinde yüklem.

Mütekellim **Ar:** 1.şahıs.

Müzekker **Ar:** Arapça kelimelerde erkeklik.

Nokta-i nida **Ar:** Ünlem işareti.

Osmanlı lisânı **Ar:** Osmanlıca. Osmanlı Türkçesi.

Rehnüma **Far:** Yol gösteren, kılavuz.

Resmî dil **Ar:** Bir ülkede kanunla kabul edilen dil.

Rüştiye **Ar:** Ortaokul seviyesinde olan eğitim kurumları.

Sağır kâf **Tr:** Türkçe kelimelerde *n* gibi okunan *kâf* harfi.

Sâit **Ar:** Ünlü

Sakil **Ar:** Kalın ünlü.

Sâkin **Ar:** Ünsüz.

Sarf ve nahiv **Ar:** Şekil ve cümle bilgisi.

Sıbyan mektebi **Ar:** Sıbyan mektepleri beş ile 10 yaşındaki erkek ve kız çocuklarına dini bilgiler vermek ve okuma yazmayı öğretmeyi amaçlamaktadır. Sıbyan mektepleri, hemen her mahallede bir tane bulunduğundan halk arasında "mahalle mektebi" adıyla anıldığı gibi, çoğu taşla yapılmış binalardan olduğu için "Taş Mektep" ismi de verilirdi.

Şedde **Ar:** Arapçada bir harfi çift okutturan işaret.

Tahrir **Ar:** Yazma, kitabet, kompozisyon.

Tahsin belgesi **Ar:** Bir ay boyunca başarılı olan öğrencilere verilen başarı belgesi. (on aferin değerinde)

Takrir **Ar:** Anlatma, anlatış, ders verme.

Tarih-i Tabî'i **Ar:** Tabiatın tarihi.

Temrin **Ar:** Tekrarlatarak alıştırma.

Tenkît **Ar:** Noktalama.

Tenvin **Ar:** Kelimenin sonunda ne ile okutan işaret.

Usûl-i cedide **Ar:** Yeni eğitim-öğretim yöntemi.

Usûl-i içtimaiye **Ar:** Öğretmenlerin sınıfta öğrencilere topluca ders vermesi.

Usûl-i infirâdiye **Ar**: Öğretmenlerin öğrencileri teker teker önüne çağırarak ders vermesi.

Usûl-i mütekabile **Ar:** Üst sınıflardaki öğrencinin (müzakerecinin) alt sınıftaki öğrencilere ders okutması.

Üstün **Ar:** Arap alfabesinde a, e ünlülerini okutturan işaret.

Virgül **Fr: (,)** Noktalama işaretinin adı.

Zeban-ı Türkî **Far:** Türk dili.

KAYNAKLAR

A – KİTAPLAR

Abdullah Ramiz Paşa, *Emsile-i Türkiye*, Ankara, 1999, (Haz. Emir İçhem İDBEN).

Ahmet Rasim, *İmlâ-yı Osmanî*, İstanbul, 1307 (1889).

Ahmed Remzi, *Kıra'at*, İstanbul, 1316 (1898/1899)

AĞCA, Hüseyin, *Türk Dili*, Ankara, 2001.

Ahmed Rasim, *Yeni Usûl Mu'allim-i Sarf*, (Haz. Suzan Tokatlı) Kayseri, 2003, 25.

Ahmet Cevdet Paşa- Fuat Paşa, Kavaid-i Osmaniye, Ankara, 2000. (Haz. Nevzat Özkan).

Ahmet Cevdet Paşa, *Medhâl-i Kavâ'id*, Ankara 2000. (Haz. Nevzat ÖZKAN)

Ahmet Mithat, *Rehnüma-yı Muallimin*, İstanbul, 1889.

AKYOL, Hayati, *Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi*, Ankara, 2005.

Celâl Sahir-Köprülü-zâde Mehmed Fuad, *Kıra'at-ı Edebiyye*, (Üç Kitap) I. Kitap: İstanbul, 1328, (1910/1911) II. ve III. Kitap: İstanbul, 1330, (1911/1912)

ÇAĞATAY, Neşet, *Güncel Konular Üzerine Makalaler* TTK Ankara, 1994,

DEMİREL, Özcan, *Türkçe Öğretimi*, Ankara 1999.

Doğumunun 150.yılında Namık Kemal, Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 67, Ankara, 1993.

EMRE, Ahmet Cevat, *Türkçe Saf Ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv*, İstanbul, 1339.

ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, 1985.

ERGİN, Osman Nuri, *İstanbuıl Mektepleri ve İlim, Terbiye ve San'at Müessesleri Dolayısıyle Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1939.

GÜLERYÜZ, Hasan, *Programlanmış İlkokuma ve Yazma Öğretimi*, Ankara, 1997.

GÜR, Âlim, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları,* Ankara, 1998.

Halid Ziya Bey, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Ankara, 1999. (Haz. Kaya TÜRKAY)

Hüseyin Cahit, *Türkçe Sarf ve Nahiv*, İstanbul, 1908, (Yayına haz. Leyla Karahan-Dilek Ergönenç)

KAPLAN, Mehmet; ENGÜNÜN, İnci; EMİL, Birol; KERMAN, Zeynep *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi III*, İstanbul, 1979.

KARASOY, Yakup ve diğ., *Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Konya, 2002.

KAVCAR, Cahit, *Edebiyat ve Eğitim*, Ankara, 1994.

KEN'AN, Tahir, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*, Ankara, 2004, (Haz. Leyla Karahan, Ülkü Gürsoy)

LEVEND, Agah Sırrı, *Şemseddin Sami*, Ankara, 1969.

LEVEND, Agah Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960.

Lûgat-ı Naci, İstanbul, 1987, (Haz. Faruk K. Timurtaş)

M. Saffet, *Kıra'at*, İstanbul, 1308 (1890/1891).

Muallim Naci, *Ta'lim-i Kıra'at*, (İki Kitap) I. Kitap: İstanbul, 1302, (1884/1885) II. Kitap: 1304 (1886/1887)

Namık Kemâl, *Mukaddime-i Celâl*, Kütüphane-i Ebul Ziya, İstanbul, 1309.

ÖZBAY, Murat, *Türkçe Öğretimi Bibliyografyası*, Ankara, 2003.

PARLATIR, İsmail; ÇETİN, Nurullah, *Şinasî Bütün Eserleri*, Ankara, 2005.

Reşad, *Rehber-i İmlâ yahud Esmâ-i Türkiye*, İstanbul, 1890.

Reşad-İbrahim, *Kıra'at*, İstanbul, 1313 (1895/1896).

SADULLAH, Mithat, *Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri*, İstanbul, 1927.

SAĞIR, Mukim, *Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*, Ankara, 2002, 20.

SAKAOĞLU, Necdet, "Eğitim Tartışmaları" *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, 1985, cilt II.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1989, (Haz. Dr. Mehmet Emin Ağar)

SEÇMEN, Hüseyin, *Şinasi*, Ankara, 1972.

Selim Sabit Efendi, *Rehnümâ-yı Muallimin*, İstanbul, 1870.

TARAKÇI, Celal, *Muallim Nâci*, Ankara 1994.

Tasvir-i Efkâr, 16,17 Rebiülâhir 1283 (1866) tarih ve 416-417. sayılar.

TAŞDEMİR, Mehmet; GÜNŞEN, Ahmet, *Eğitim ve Öğretim İlkeleri*, Kırşehir, 1999.

TOPARLI, Recep, *Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî*, Ankara, 2003.

TOPARLI, Recep, *Türk Dili*, Sivas, 1996.

TUNCER, Hüseyin, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı*, İzmir, 1994.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara, 2000.

VURAL, Mehmet, *İlköğretim Okulu Programı*, Erzurum, 2000.

Yaşayan Türkçemiz 3, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981.

YETİŞ, Kâzım, *Atatürk ve Türk Dili III*, Ankara, 2005.

YETİŞ, Kazım, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatına İlişkin Görüşleri ve Yazıları*, İstanbul 1996.

YILDIZ, Cemal, *Türkçe Öğretimi*, Ankara, 2003.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *150.Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992.

Yusuf Rıza, *Kolay Kıra'at*, İzmir, 1341 (1922/1923).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Selim_Sabit_Efendi, Erişim tarihi: 23.08.2006.

B – MAKALELER

AĞAR, Mehmet Emin, "Türkçe Öğretiminin Tarihçesi", *International Journal of Human Sciences*, www. İnsanbilimleri.com, erişim tarihi, 04.07.2006.

AKYÜZ, Yahya, "Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler" *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994.

DİLAÇAR, A., "Yabancı Dillerde Yazılmış Türkçe Gramerlerle Okuma Kitapları", *Türk Dili*, (1939-1951), C. I, S. 4, Ocak, 1952, 227-232.

DOĞANER, Yasemin, "Elifba'dan Alfabeye: Yeni Türk Harfleri" *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 4, 28. Aralık 2005, Ankara.

GÖĞÜŞ, Beşir, "Anadili Eğitim Programlarının Niteliği", *Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos, 1983.

HEPÇİLİNGİRLER, Feyza, "Bilim Dili Olarak Türkçe", *Bilim ve Ütopya*, Nisan 2006, S. 142, s. 23.

KARAHAN, Leyla, "Namık Kemal'in Türkçenin Sadeleşmesi Hakkındaki Düşünceleri" *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 1, s. 9.

KORKMAZ, Zeynep, "Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu" ekaynak:http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/v.t.kongresi/Dil%20cilt%20I/zeynep %20korkmaz.htm. Erişim tarihi: 02. 05. 2006.

MERT, Osman, "Türkçenin Eğitim ve Öğretimi Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" , *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2002, S. 19, s. 349.

NAMİ, Kazım, "Türkçe mi Osmanlıca mı?", *Genç Kalemler Dergisi*, Ankara, 1999, 40. (haz. İsmail Parlatır; Nurullah Çetin)

ÖZDEMİR, Emin, "Anadili Öğretimi" *Türk Dili Dil Öğretimi Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos, 1983.

ÖZKAN, Nevzat, “İlk Dil Bilgisi Kitabımız Medhâl-i Kavâ’id Hakkında” *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 11, Yıl: 2001, 96, Kayseri.

POLAT, Nazım Hikmet, “Türkçenin Öğretimi ve Ahmet Cevdet Paşa”, *Türklük Bilimi ve Araştırmaları,* Bahar 2003.

ŞANAL, Mustafa, “Selim Efendi'nin Öğretim Yöntemleri ile Ödül ve Ceza Vermeye İlişkin Görüşleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Milli Eğitim Dergisi*, Bahar 2003, S. 158.

ŞANLI, Cevdet, “Türkçemizin Öğrenimi ve Öğretimi” 2. Türkçe-Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi ve Sempozyumu, 240, Mart 2002.

ŞENOL, Musa, “Okuma-Yazma Öğretiminin Tasviri Bibliyografyası” *Türkiye Sanal Eğitim Bilimleri Kütüphanesi Afyon Kocatepe Üniversitesi*, Erişim tarihi. 04.07.2006.

USTA, Halil İbrahim, ““Osmanlıcanın Islahı” Üzerine” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 51, Mayıs 1995, 630-631.

ZÜLFİKAR, Hamza, “Tanzimat’ın Getirdiği Yeniliklerin Türk Dilindeki Yankıları” *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Ulusalararası Sempozyumu*, Ankara, 1984.

ZÜLFİKAR, Hamza, “Ahmet Mithat’ın *Rehnumâ-yı Mu’allimîn*’i” *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 51, Mayıs 1995, 534.

C – TEZLER

BOZLAĞAN, Ramazan, *Tecrübeli Sarf*, Ankara, 1999. (DTCF. TDE Böl. Bitirme Tezi)

GÖKMEN, Ahmet, *Tecrübeli Sarf*, Ankara, 1999. (DTCF. TDE Böl. Bitirme Tezi)

GÜZELAY, Sema, *Ahmet Mithat'ın Rehnüma-yı Muallimin Adlı Kitabı Üzerine Bir Dil Çalışması*, Ankara, 1992. (DTCF. TDE Böl. Bitirme Tezi)

KARATAŞ, Süleyman, *Batılılaşma Döneminde Ders Program Değişimi,* Haziran, 2002. (Afyon Kocatepe Ün. Sos. Bil. Enst. Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi,)

KOCATEPE, Gülcan, Ahmet Rasim'in "*Ameli ve Nazari Ta'lim-i Lisân-ı Osmani" Adlı Gramer Kitabının Çevirisi*, Ankara, 1998. (DTCF. TDE Böl. Bitirme Tezi)

KÖPRÜLÜOĞLU, Şebnem, "*Yeni Sarf-ı Osmani" Adlı Gramer Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 1990. (DTCF. TDE Böl. Bitirme Tezi)

SERİN Tülay, *Yeni Sarf-ı Osmani'nin Sınıflandırılması, Metin Çevirisi ve Sözlüğü*, Ankara, 1990. (DTCF. TDE Böl. Bitirme Tezi)

TOPBAŞ, Ertuğrul, *1875-1905 Yılları Arasındaki Sözlükler Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara, 1987. (Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi)

YÜKSEL, Adem, *Tecrübeli Sarf (İnceleme, Çeviri Yazı, Sözlük)*, Ankara, 1998. (DTCF. TDE Böl. Bitirme Tezi)

DİZİN

A

Abdullah Ramiz Paşa, 65, 66, 67, 159, 167
Abdülfeyyaz Tevfik, 6, 145
aferin, 129, 166, 4, 85, 87
âheng-i telaffuz, 83
âhenk kaaideleri, 96
Ahmet Cevat Emre, 9, 80, 81, 87, 88, 114
Ahmet Cevdet, 17, 59, 60, 62, 65, 66, 168, 172
Ahmet Mithat, 6, 22, 27, 28, 48, 49, 91, 131, 149, 159, 172, 173, 3, 41
Ahmet Rasim, 9, 10, 11, 88, 90, 91, 167, 173
Ahmet Vefik Paşa, 152
Ali Nazîmâ, 154
Ali Suavi, 17, 24
Ana dili öğretimi, 15
Atatürk, VI, 18, 19, 20, 26, 161, 168, 170

C

Celâl Nuri, 18
Cumhuriyet, IV, V, 1, 9, 13, 14, 15, 17, 19, 20

D

Dr. Rüştü, 6, 16

E

Ebuzziya Tevfik, 18
Ebüzziya Tevfik, 154, 155, 156, 168
Emsile-i Türkiye, 65, 167
Encümen-i Daniş, 17, 21, 59, 66

F

fârika, 98
Fuat Paşa, 17, 59, 66, 168

G

Genç Kalemler, 7, 8, 9, 13, 14, 172
giyme (tırnak), 98

H

Halid Ziya Bey, 67, 112, 113, 168
hareke, 135, 150, 163, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 48, 75, 77
harf-i med, 135, 22, 31, 32, 34, 35, 46, 47, 48, 54
hat, 84, 89, 98, 128, 157, 54, 78
hurûf-ı infisal, 72
hurûf-ı ittisal, 72
hurûf-ı munfasıla, 76
hurûf-ı muttasıla, 76
hurûf-ı kameriye, 140, 42, 43, 44, 45, 49, 51
hurûf-ı şemsiye, 139, 140, 42, 43, 44, 45, 46
Hüseyin Cahit Yalçın, 80, 82
Hüseyin Remzi, 152, 153

İ

iki nokta, 84, 89, 98, 132, 6
imtiyaz, 129, 85, 86
ism-i has, 73
İstanbul Türkçesi, 68, 76

K

Kâmûs-ı Osmanî, 153
Kâmûs-ı Türkî, 149, 150, 170, 29
Kavâ'id-i Osmâniyye, 59, 62

Kavâid-i Lisân-ı Türkî, I, 67, 68, 74, 112, 168, 169
Kavâid-i Osmânî, 16
Kavaid-i Osmaniyye, 4, 59, 80, 168 ,17, 58, 164
Kıra'at, 33, 38, 46, 167, 168, 169
Kıra'at-ı Edebiyye, 33, 168
kıra'at kitapları, 21, 42
Kolay Kıra'at, 33, 171

L

Lehçe-i Osmani, 152
Lisân ve Hatt-ı Türkî, 17
Lisân-ı Osmânî, 2, 164
Lisân-ı Türkî, 67, 86
Lûgat-ı Ebüzziya, 154
Lûgat-ı Nâci, 151
Lûgat-ı Remzi, 153

M

ma'arif-i lisâniye, 155
Medhâl-i Kavâ'id, 62, 63, 65, 168, 172
mef'ûlün anh, 92, 102
mef'ûlün bih, 91, 101, 102
mef'ûlün fih, 92, 102
mef'ûlün ileyh, 91, 102
mef'ûlün leh, 103
mef'ûlün ma'a, 103
Mehmed Salahî, 153
Meşrutiyet, 4, 5, 9, 18, 19, 20, 159, 161, 170
Mithat Sadullah Sander, 9, 66
Muallim Naci, 31, 33, 39, 54, 55, 57, 150, 151, 169
Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî, 72, 170
muterize, 89
mücerred, 91, 52
müennes, 61, 87, 90, 104, 105
Mükemmel Osmanlı Lûgati, 154
Münif Paşa, 127
müsned, 107, 108
müsnedin ileyh, 107
müzekker, 61, 87, 90, 104, 105

N

Namık Kemâl, 4, 8, 14, 17, 18, 22, 24, 25, 26, 169
nikaat-ı kat, 89
nokta-i istifham, 84, 89
nokta-i nida, 89
noktalı virgül, 89
Nuhbet'ül Etfâl, 16

O

Osmanlıca, 4, 7, 24, 28, 59, 62, 68, 80, 141, 149, 151, 160, 161, 164, 165, 172, 47, 52

Ö

Ömer Seyfettin, 5, 68

R

râbıta, 107
rehnüma, IV, 63, 91, 120, 139, 159, 2, 14, 42
rehnüma-yı muallimin, IV, 120, 139, 42, 6, 159
Reşâd, 154

S

sarf ve nahiv, IV, 33, 59, 74, 80, 81, 82, 84, 88, 93, 94, 95, 104, 133, 139, 145
Selim Sabit Efendi, 6, 120, 121, 122, 128, 129, 130, 170, 68
semair-i sitte, 142
Servet-i Fünûn, 38, 57, 119, 158
ses temelli cümle yöntemi, 125
siyah tahta, 130, 132, 136, 140, 142, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 24, 29, 31, 35, 37, 42, 43, 44, 54, 55, 59, 62
sükun, 135

Ş

Şemseddin Sami, 6, 24, 29, 42, 77, 84, 149, 150, 169
Şinasi, 3, 14, 15, 18, 22, 23, 24, 38, 151, 154, 155, 170

T

Ta'lim-i Kıra'at, 33, 169
Tahir Kenan, 74
tahsin, 129, 164, 85, 86
Tanzimat, IV, 1, 3, 9, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 26, 29, 31, 32, 38, 54, 66, 67, 121, 127, 149, 150, 151, 154, 155, 158, 159, 160, 161, 171, 172
temrin, 10, 74, 81, 95, 97, 112, 114, 115, 126, 147, 159, 161, 15, 74, 75, 76, 77, 78, 80
tenbih, 143, 2, 4, 86, 88
tenkît, 70, 84, 89, 118
tenvin, 77, 138, 140, 42, 50
Terbiye ve Ta'lim Umdeleri, 6, 145
Tercüman-ı Ahvâl, 21
Tercüme Odası, 66
Türk dili, 1, 2, 19, 66, 67
Türkçe öğretimi, 21, 66, 73, 96, 100, 115, 118, 133, 146
Türkçe Saf ve Nahiv Eski Lisân-ı Osmânî Sarf ve Nahiv, 88, 168
Türkçe Sarf ve Nahiv, II, 9, 80, 81, 118, 168
Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri, 115
Türkçe Yeni Sarf ve Nahiv Dersleri, 9, 93, 94, 169

U

usûl-i cedid, 121
usûl-i savtiye, 125
usûl-i cedide, 123
usûl-i ictimaiye, II, 122
usûl-i infirâdiye, II, 122
usûl-i mütekâbile, II, 123
usûl-i ta'limiyye, 122

V

virgül, 84, 89, 98

Y

Yeni Lisân, 5, 14, 68
Yeni Usûl Mu'allim-i Sarf, 90, 167
yoklama, 140, 3, 4, 5, 11, 13, 14, 44, 56, 60, 82

Z

Zeynep Korkmaz, 16, 17, 19
Ziya Gökalp, 24
Ziya Paşa, 14, 22, 38, 155

REHNÜMA-YI MUALLİMİN TAM METNİ(SELİM SABİT EFENDİ)

(Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usûl-i Tedrisiye)

<<Eser: Selim Sabit>>

(2) İbtidâr olunur ki insanın âza-yı cismaniyesi bir takım mevad-ı gıdaiye vasi'tasıyla tedrici neşvü nema bularak ancak yiğirmi otuz senede reside'i hadd-i kemal olduğu misüllü kuvve'i nefsaniyesi dahi bir takım malûmat-ı hariciye iktisabiyle müddet-i mezkure zarfında bedenle mutenâsibe tavsi'ider.

Nitekim bir tıfl nevzadın kameti hin-i veladetinde ancak kırk elli aşir-i zira'i irtifa'ında olub a'za-yı cismaniyesinde henüz za'if ve fütûr bulunduğundan kendisinde yalnız ses ve nefes gibi ba'zı harekat-ı hayvaniye müşahede olunur ki bu sırada (3) kuvve'i nefsaniyeye dair tıfl-ı merkumda hiçbir eser görülemez. Fakat hikmet-i balga'i rabbaniye ile ol tıfl-ı bi-idrak mader-i hayatımız olan ba'zı mevad-ı hariciyeyi heman sarf ve istihlâke başlayarak a'za ve asabi kesb-i kuvvet ettikçe kuvve-i nefsaniye dahi tahrik edip veladetinden otuz kırk gün sonra kendisinde tebessüm ve büka gibi bir takım infi'alat-ı nefsaniye eserleri nümayan olmaya başlar.

İmdi a'za-yı cismaniye refte refte neşvü nema buldukça kuvve-yi nefsaniye dahi o nisbette tezayüd ederek bir yaşına kadar çocuklar kuvve-yi hissiyelerini isti'male alışıb bir yaşını tecavüz ettiğinde lisân-ı maderzadları üzre bir takım lakırdıları anlar ve meramlarını dahi telaffuzu kolay bir ve iki heceli kelimeler ile anlatmaya çalışırlar.

'Ali'ülumun etfal her lisânda evvela (a, e, i) harekeleriyle (b, p, c, d, m, g) harflerini telaffuz edip giderek bunlardan mürekkeb (baba, papa, dede, mama, bibi, cici) gibi kelimeleri tekellüm eyler.

Bir yaşından üç yaşına kadar sıbyan her türlü lakırdıları anlayıp tekellümce dahi gereği gibi terakki ederler.

Üç yaşından altı yaşına kadar artık sevad ve sefidi fark ve temyize başlayıp a'mâl-ı fikre dahi ba'zı mertebe iktidar (4) gelir ise de a'za ve kuvvelerinde elan za'if ve fütûr bulunduğundan ta'lim ve ta'limlerine beda' ve mübaşeret olunamaz.

Bu sırada sıbyanın emr-i terbiyelerine dikkat olunup ahlak ve adaba dair bil'fiil hüsn-ü emsal gösterilerek ıslah ve ahvali hususunda ihtimam olunmalıdır.

Altı yaşından sonra sıbyanın a'za ve kuvvesine gereği gibi kuvvet geleceği cihetle artık zaman-ı ta'lim-i hulül etmiş olmağla atide beyan olacak usûle tevfika emr-i ta'limlerine şürû' olunur.

Usûl-i Ta'limiyye

Usûl-i ta'limiyye şakirdanın hüsn-ü idaresiyle matlub olan fenleri müddet-i kalile zarfında ta'lim ve tefhimin tariklerini beyan eden bir fendir ki usûl-i mezkûre (infiradiye, içtimaiye mütekabile) isimleriyle başlıca üç kısma münkesim olup her birinin kavaid-i mevzu'ası ber veche âti beyan olunur.

Usûl-i İnfiradiye

Usûl-i infiradiye muallim şakirdanı münferide yani birer birer (5) huzuruna celb ederek ders vermekten ibarettir.

Usûl-i mezkûre vakı'a birkaç nefer şakirdanın ta'limi hususunda gerçi müfid ve muteber ise de şakirdanın kesreti hâlinde icrası mümkün olamayacağı cihetle mekteplere idhâl ve isti'malinden sarf-ı nazar olunmuştur.

Zira muallim bir şakirde lâ-akl on beş dakikadan aşağı ders veremeyeceği aşikar olmakla elli altmış şakirdi havi bulunan bir mektepde bu vechile ta'lim nasıl mümkün olabilir. Ve hem de muallim bir şakirde ders verir iken diğerleri kendi hâllerine bırakılıp bil zarur nazeret olunamayacağından mektepce mültezem olan inzibat ve intizam maddeleri dahi sûret-i mezkûrede hâsıl olamaz.

Usûl-i İctima'iye

Usûl-i içtima'iye sene'i tahsiliye adedince şakirdan sınıflara tefrik olunup muallim bunları müctemia yani sınıf sınıf huzuruna celb ederek birlikte ders vermekten ibarettir.

Bu usûlde dahi şakirdanın sin ve isti'datlarına bakılmayıp sınıflar senelere göre tertib olunarak dersler müctemia (6) verileceğinden okunan derslerden şakirdan mütesaviye istifade edemez.

Zira isti'dad ve zekâ bittabii muhtelif olduğu cihetle bu vechile okunan derslerden şakirdanın bir takımı istifade edip bir takımı dahi hiçbir şey anlamayarak sene'i tedrisiye hitamına kadar bila faide tazyî-i evkat etmiş olacağından usûl-i mezkûre dahi mekteplerce makbul ve mu'teber değildir.

Usûl-i Mütekabile

Usûl-i mütekabile sene'i tahsiliyye adedince sınıflar tertib olunduktan sonra her sınıf şakirdanına fevkinde bulunan sınıftan bir iki nefer müzakereci ta'yin olunarak dersler işbu müzakereciler vastasıyla ta'lim olunup muallim yalnız mektepin inzibat ve intizamına nezaretle beraber müzakerecilere ders vermekten ibarettir.

Usûl-i mezkurede emr-i terdris bütün bütün müzakerecilere bırakıldığı cihetle muallim bizzat şakirdanın ahval-i tahsiliyesine vakıf olamayacağından bu dahi mekteplerce makbul ve mu'teber değildir.

Ve hem de müzakerecilerin ekseri fenlerde ma'lûmat-ı kâfiyeleri olmadığı cihetle ta'lim ve tedrisleri bittabii nakıs olacağından (7) bu suretle verilen derslerde mektepce arzu olunan terakki hâsıl olamaz.

İmdi usûl-i salise'i mezkurenin her birinde bir güna mahzur bulunduğu cihetle bunlardan hiç birinin mekatib-i sıbyaniyede isti'mal ve icrası münasib olamayacağından şu üç usûlün kabil-i icra olan ba'zı cihetleri alınarak (usûl-i cedide) namıyla umur-u ta'limde yeniden bir çığır açılmıştır ki usûl-i mezkûre def'atle mevki'i tecribeye konulmuş ve ezher-i cihet husûl-i maksatta kâfi görülmüş olmakla kavaid-i mevzu'asının beyanına ber veche âti şürû' olunur.

Usûl-i Cedide

Sene'i tahsiliye adedince şakirdan sınıflara tefrik olunup sınıflar dahi bir takım şu'belere ayrılarak her sınıfa bir nefer sınıf başı ve her şubeye dahi fevkindeki veyahud ol şu'bede mümtaz olan şakirdlerden bir nefer müzakereci ta'yin kılınır ki mektepin intizam ve inzibatı işbu sınıf başılar vasıtasıyla tesviye ve dersler dahi müzakereciler ile şakirdana tehiyye ettirildikten sonra muallim (8) bunları şu'be şu'be huzuruna celb ederek bizzat kendisi ta'lim ve tedris eder.

Sınıf ve Şubelerin Teşkili

Ale-l-umûm sıbyan mekteplerinde müddet-i tahsiliyye nizamen dört seneden ibaret olduğundan şakirdan bittabi dört sınıfa taksim ve her sınıf şakirdanı dahi lüzumu kadar şu'belere tefrik olunduktan sonra her sınıfa bir nefer sınıf başı ve her şubeye dahi mektepce mümtaz olan şakirdlerden bir nefer müzakereci ta'yin kılınır.

Fakat bu şubeler mümkün mertebe şakirdanın sin ve istidadlarına göre tertib olunup nihayet sekiz neferi tecavüz etmemek lâzimedendir.

Bu dört sınıfın yerleri ayrı ayrı olup her şu'be şakirdanı dahi başka başka sıralarda bulunacağından şakirdan tertip üzere sıraların bir tarafında ve müzakereciler dahi diğer tarafında ik'âd edilir. (oturtulur)

Şakirdanın mecmu'u elli neferi tecavüz ettikte bunların umur-u tedrisine yalnız bir muallim kifayet edemeyeceğinden bu surette bir nefer halife ta'yin olunarak üçüncü ve dördüncü sınıflara muallim birinci ve ikinci sınıflara dahi halife ta'lim ve tedris eder.

Derslerin Suret-i Tertibi

(9) Cedvel mahsusunda gösterildiği vechile bir sene zarfında okunmak üzere her sınıfa ayrı ayrı dersler ta'yin kılındığı misüllü şube dersleri dahi bab ve fasıl gibi söz başlarıyla mümkün mertebe birbirinden tefrik olunmalıdır.

Birinci sınıf şakirdanına yevmiye bir nihayet iki ders verilir ki bu derslerin imtidadı yarım saat nihayet üç çeyrek miktarı olup bir risale kemalen okunmadıkça diğer risaleye beda' ve mübaşeret olunmaz.

İkinci ve üçüncü ve dördüncü sınıflara dahi yevmiye iki nihayet üç ders verilir ki bu derslerin dahi imtidadı la-akl üç çeyrek miktarı olup baki saatler teneffüs ve müzakereye hasr edilir.

Bir sınıf şakirdanına ders verilir iken diğer sınıf şakirdanı kimi yazı ve kimi hesab gibi müzakereler ile işgal edilip sınıf başılar bunlara nezaret eder.

Muallim ve halifelerin önlerinde birer sıra ve yanlarında dahi birer ta'lim levhası bulunacağından Kuran-ı Kerim ile akaid-i İslamiye derslerinden ma'ada okunan derslerin kaffesi işbu ta'lim levhasında gösterilerek âtide beyan olunan usûl-i kavaide tevfikan ta'lim ve tedris olunur.

Ders Cedveli

(10) (Birinci sınıf dersleri) Elifba, Kurân-ı Kerim, Ahlâk, Hesab-ı Zihni, Yazı.

(İkinci sınıf dersleri) Kurân-ı Kerim, İlm-i Hâl, Malûmât-ı İbtida'iye, Ta'dâd ve Terkim, Hatt-ı Sülüs.

(Üçüncü sınıf dersleri) Kurân-ı Kerim, Tecvid, Tarih-i Enbiya, A'mâl-i Erbaa (dört işlem), Hatt-ı Nesih.

(Dördüncü sınıf dersleri) Kurân-ı Kerim, Coğrafya Tarih-i Osmânî, Sarf-ı Türkî, Hatt-ı Rik'a.

Huruf-ı Hecenin Suret-i Ta'limi

Huruf-ı hece evvela üçer beşer tertib üzere levhaya yazılarak eşkal ve isimleri ber veche âti sıbyana ta'lim olunur. Şöyle ki muallimin elinde bir ince değnek bulunup ta'lim levhasına yazmış olduğu harfleri değnek ile irâe ederek şakirdana ayrı ayrı telaffuz ettirdikten sonra ol harfleri tekrar gösterip kendi telaffuz ettikçe (11) sıbyana dahi onları bir ağızdan söyleterek telaffuza alıştırılır.

Şakirdan bu vechile harflerin isimlerini belleyip telaffuza alıştıktan sonra şekil ve heyetçe bir birinden fark ve tefâvütleri dahi levhada gösterilerek sıbyana ta'lim ve tefhim olunmalıdır.

Mesela (ا, ب, ي, ت, ث, ج) harfleri tertib üzere levhaya yazılarak evvela isim ve telaffuzları yani (elif, ba, ta, cim) tabirleri sıbyana güzelce hıfz ettirilip saniya şekil ve heyetçe birbirinden fark ve tefâvütleri gösterilir.

Huruf-ı hecanın eşkal ve isimleri ber veche meşruh ta'lim olunduktan sonra tekrar beşer beşer bilâ-tertib levhaya yazılarak sual ve cevap tarikiyle şakirdan ber veche âti temrin edilir.

(Temrin)

Lisân-ı Türkî'de müsta'mel huruf-ı hece kaçtır?
Bunların kaçı noktalı ve kaçı noktasızdır?
Bir ve iki ve üç noktalı olanlar kangılarıdır?
Noktaları üstünde olan harfler kaçtır?
Noktaları altında bulunan harfler kangılarıdır?
(ش) harfinden noktalar kaldırdıkta ne olur?
Birbirine benzeyen harfler kangılarıdır?
Bunlar yekdiğerinden ne vechile fark olunur?
(ع) harfine bir nokta konuldukta ne olur?
Noktasız olan harfler kangılarıdır?

Harekelerin Suret-i Ta'limi

Harekeler dahi ber veche meşruh ta'lim levhasında gösterilerek isim ve sadalarıyla beraber vazı' olunacak mahalleri ati vechile sıbyana ta'lim olunur. Şöyle ki evvela (ُ, ِ, َ,) harekeleri bu vechile levhaya resm edilerek isimleri yani (üstün, esre, ötre) ta'birleriyle vazı' olunacak mahalleri gösterildikten sonra sadaları dahi (ا, ا, ا) suretleriyle ta'lim ve irâe kılunub ba'de hareke makamında kullanılan huruf-ı imlanın sadalarıyla kangı hareke makamında bulundukları beyan ve tarif olunur.

Mesela (ى, و, ه, ا) harflerinden (ه, ا) harfleri üstün (و) harfi ötre (ى) harfi esre makamında kullanıldığı ve sadaları dahi tıbkı harekeler gibi olduğu gösterildikten sonra sual ve cevab tarikiyle şakirdan ber veche âti temrin edilir. (13) Fakat ötre makamında kullanılan (و) harfi dört nev'i olup her birinin sadası başka başka olduğundan bunlar yekdiğerinden fark olunmak üzere elifba risalemizde gösterilen işaretler güzelce sıbyan ta'lim ve tefhim olunmalıdır.

Temrin

Lisân-ı Osmanide kaç türlü hareke var ve bunların isimleri nedir?
Hareke'i resmiye harflerin neresine vazı' olunur?
Üstün, esre, ötrenin isim ve sadaları nedir?
Huruf-ı imlâ kaç ve bunlar harflerin neresine vazı' olunur?
(و) harfinin kaç nev'i sadası vardır?
Bunlar birbirinden nasıl tefrik olunur ve işaretleri nedir?

(Tenbih)

Ber minval-i meşrûh hurûf ve harekeler sıbyana ta'lim olunduktan sonra artık heceye başlanılacağından bu sırada kıra'at ve yazı birlikte ta'lim olunacağı cihetle şakirdanın taştan mamul birer levhaları bulunan muallim harflerin hece ve şeklini ta'lim levhasında gösterdikçe yazı hakkında beyan olunacak usûle tevfika şakirdan dahi onları kendi levhalarına yazıp okuyacaktır.

(14) Tehecci ve Kıra'atin Suret-i Ta'limi

Hurûf ve harekelerin eşkal ve esamisini sıbyan güzelce öğrendikten sonra kıra'at ve teheccileri dahi tertib üzere levhada gösterilerek ber veche âti şakirdana ta'lim olunur. Şöyle ki hurûf-ı hece harekelerin isimleriyle tehecci olunmayıp belki harflerin müsemmâlarıyla harekelerin sadaları birlikte zikr olunarak usûl-i heceleri icra kılınır.

Mesela (ج) harfinin harekat-ı selase ile teheccisinde cim üstün (ج) cim esre (ج) cim ötre (ج) denilmeyip belki أ(ج) (ج) أ(ج) (ج) أ(ج) (ج) denilerek tehci olunduğu gibi kezalik huruf-ı imla ile telaffuz ve teheccisinde dahi (cim elif) üstün (ca), (cim ya) esre (ci), (cim vav) ötre (cü) denilmeyip belki أ (ج) (خا), ى(ج) (جى), و(ج) (جو) denilerek tehecci olunmalıdır. Bu sırada huruf-ı hecanın mümkün mertebe mahreçleri dahi sıbyana ta'rif olunup (ص, س, ث) gibi sadaca yekdiğere müşabih olan harflerin birbirinden fark ve tefâvütleri gösterileceği misüllü hurûf-ı mezkûrenin muttasıla ve münfasıla kısımlarına taksimiyle bunlardan her birinin evvelde ve ortada (15) ve âhirde yazılışları yani huruf-ı muttasıla kelimenin evvelinde mâbadına ve âhirinde mâkabline ve ortasında hem mâkabline hem de mabadına muttasıl olarak yazılacakları ve huruf-ı münfasıla evvelde bilâ ittisal ortada ve âhirde yalnız mâkablerine muttasıl olacakları ve bunların suret-i ittisalında şekil ve hey'etleri birer misal ile levhada ta'lim ve irâe' kılındıktan sonra huruf-ı hecenin kıra'at ve teheccileri hususunda dahi şakirdan ber veche âti temrin edilir.

(Temrin)

Harekât-ı selase ile (ب) harfi nasıl tehecci olunur?
Hurûf-ı imla ile (ج) harfi nasıl hecelenir?
(س) Harfiyle (ص) harfinin sadaca farkları nedir?
(ث) Harfiyle (س) harfinin mahreçleri nedir?
Kitabetçe harfler kaç kısma taksim olunmuştur?
Huruf-ı muttasıla ne demek kaç ve kangılarıdır?
Bunlar evvelde ve ortada ve âhirde nasıl yazılır?
Huruf-ı munfasıla ne demek kaç ve kangılarıdır?
Bunlar nerelerde muttasıl ve nerelerde ayrı ayrı yazılır?

Bundan sonra iki harf ile bir heceden mürekkeb olan (16) kelimelerin kıra'at ve heceleri gösterilip ber veche âti sıbyana ta'lim olunur.

Fakat bu kelimeler mümkün mertebe manalı lafızlardan intihab olunarak teheccileri yukarıda zikr olunan usûle tevfikan icra kılınmalıdır.

Mesela (بز , بن, سن) gibi kelimeler alınarak telaffuz ve teheccilerinde (با ;نو ن) üstün (بن), (سين,نون,) üstün (سن), (زا ;با) esre (بز) denilmeyip belki (ب)أن (بن), (س) أن(سن), (ب)ءبز (بز) denilerek hecelenip kezalik (yaz kış güz) gibi kelimelerin hecelerinde (ya, elif, za) üstün (yaz), (kaf, ya, şın) esre (kış), (kaf, vav, za) ötre (güz) denilmeyip belki usûl-i cedide üzere (yaz), (kış), (güz) denilerek tehecci olunmalıdır. Bir heceli kelimelerin usûlü teheccileri şakirdana ta'lim olunduktan sonra iki heceli kelimeler gösterilip bunların kıra'at ve teheccileri dahi tıbkı bir heceli kelimelerde gösterilen usûle tevfikan ta'lim ve icra kılınır.

Mesela (yazmak, çizmek) gibi kelimeler alınarak yaz (mak) "yazmak", çiz (mek) "çizmek" heceleriyle tehecci olunup sair (17) kesir'ül hece olan kelimelerin kıra'at ve heceleri dahi bunlara kıyasa ta'lim olunur.

İmdi şakirdan gereği gibi heceye alıştıktan sonra manası için levhada bir takım kelimeler gösterilerek kıra'at ve imla hususunda şakirdan ber veche âti temrin edilir.

Fakat bu kelimeler sıbyanca ma'naları mechul lafızlardan olmayıp belki günlerin ve ayların ve mevsimlerin isimleri, insan ve aza ve milletlerin isimleri, hayvan ve balık ve kuşların isimleri, çiçek ve meyve ve ağaçların isimleri, sebze ve nebâtât ve hububatın isimleri, elvan ve melbusat ve mefruşatın isimleri gibi oldukça sıbyanın bildiği kelimelerden intihâb olunarak sınıf sınıf levhada gösterilmelidir.

Şakirdan bu kelimeleri serbestçe okuyup yazmağa başladıkta mukâleme yolunda âdab ve ahlâka dair bir takım küçük kelam ve darb-ı meseller gösterilerek bila tehecci kıra'ate alıştırılır. Bundan sonra Kuran-ı Kerim ta'limine beda' olunacağından bu sırada lisân-ı Araba mahsus olan hareke ve işaretlerin isim ve sadalarıyla bunlardan mürekkeb olan hecelerin usûl-ı teheccirleri (18) dahi ber veche âti sıbyana ta'lim olunmalıdır. Şöyle ki (ٍ, ٍ, ٌ,) harekeleri (iki üstün, iki esre, iki ötre) tabirleriyle ifade ve sadaları dahi (أون, أين, أن) suretleriyle ta'lim ve irae kılınıp (, ,) işaretleri dahi isimleriyle vazı' olunacak mahal ve faideleri güzelce şakirdana tarif ve tefhim olunur.

Hurûf-ı hecenin bu harekeleriyle teheccileri dahi usûl-i cedideye tevfikan icra olunacağından bunların hecelerinde dahi (ب) iki üstün (بأ), (ب) iki esre (بٍ), (ب) iki ötre (بٌ) denilmeyip belki (ب) أن (بأ), (ب) أين (بٍ), (ب) بون (بٌ) denilerek heceleri ta'lim olunmalıdır.

Şakirdan ber veche meşrûh usûl-ı heceyi tekmil ve kıra'at-ı Türkiyede gereği gibi meleke tahsil ettikten sonra Kuran-ı Kerim ta'limine beda' olunup ilm-i hâl ve tecvid ve kısas-ı enbiya gibi akâid-i İslamiye dersleri dahi cedvelde gösterildiği vechile sırasıyla ta'lim ve tedris olunur.

Fakat Kuran-ı Kerim dersleri dürûs sa'ire gibi levhada gösterilmeyip belki takriran tedris olunacaktır. (19) Bu sırada sıbyana sure-i Kuraniye'den ba'zı kısa sureler ezberletileceği misüllü akâide da'ir mesa'il-i esasiye dahi ezberlettirilip abdest ve namaz gibi bir takım veza'if-i İslamiye'nin erkân-ı ma'lûmesi dahi bil-fi'il gösterilerek şakirdana icra ettirilir.

Yazının Suret-i Ta'limi

Şakirdan hurûf ve harekelerin eşkâl ve isimlerini güzelce belledikten sonra heceye başladığı sırada kıra'at ve yazı birlikte ta'lim olunacağı cihetle harflerin hece ve imlası ta'lim levhasında gösterildikçe şakirdan onları ber veche âti yazıp okuyacaktır.

Şöyle ki şakirdanın taştan ma'mul bir levhaları bulunup evvela harflerin yazılışları bir müddet bu levhalarda ta'lim olunduktan sonra kurşun kalemle kâğıt üzerine yazmak usûlü gösterilir ki bu sırada harflerin ittisal ve infisal suretleriyle bir ve iki heceli kelimelerin imlaları ta'lim olunup (elifba) risalesinin bazı cedvelleri numune verilerek vazife makamında şakirdana yazdırılır.

Şakirdan ber veche meşruh kıra'at ve yazıya alıştıktan sonra âdi kalem ve mürekkeb ile yazıya başlayıp hat mecmuasından numuneler gösterilerek ikinci sene (sülüs) ve üçüncü sene (nesih) (20) ve dördüncü sene (rik'a) hatları ta'lim olunur ki bu sırada dahi (dikte) yani ezberden söyleyip yazdırmak usûlü icra edilerek kavaid-i imla ta'lim olunduktan sonra tezkere ve pusula ve ufak mektup suretleri gibi umur-u adiyede lazım olacak bir takım müsveddeler verilip şakirdanın mecmualarına kayd ve terkim ettirilir.

Hesabın Suret-i Ta'limi

Evvela sıbyana hesab-ı zihni yani ezberden saymak usûlu ta'lim olunup birden bine kadar sayılarak isimler ile suret-i ta'dadı gösterildikten sonra (âhad ve işaret ve me't) gibi kısım ve mertebeleri dahi güzelce tefhim olunarak cem' ve tarihe müteallik ezberden bazı âdi meseleler bastiyle şakirdan ber veche âti temrin edilir.

Fakat bu vechile ta'lim olunan sayılar mümkün mertebe maddi olarak gösterilmek münasib olacağından suret-i ta'limlerinde parmak veyahud hububat ile saydırmak gibi bazı esbab-ı teshiliye icra kılınmalıdır.

(Temrin)

Birden yüze kadar olan adedler birer birer nasıl sayılır. (21) yüzde kaç on vardır ve her onda bir isimleri nedir. Birden yüze kadar üçer üçer beşer beşer nasıl sayılır. Otuz beşte kaç on ve kaç beş vardır.

Yüzden bine kadar olan adedlerde kaç mertebe var ve bunların isimleri nedir.

Birinci sınıfta sekiz ve ikincide on iki şakirdan olsa bunların mecmûu kaç şakirdan eder.

On şakirdi olan bir sıradan üçü çıkmış olsa ol sırada kaç şakird kalır.

Saniyen ta'dad ve terkim yani sayıları rakamla ifade etmek usûlu gösterilerek birden elli gayr-i nihaye adedlerin terkim ve tadadı ta'lim olunup (âhad ve işaret ve me't) gibi kısım ve mertebeleri dahi güzelce tarif ve tefhim olunduktan sonra kezalik sual ve cevap tarikiyle usûl-i mümarese icra kılınır.

Salisen a'mal-i erba'a yani (cem' ve tarh ve zarb ve taksim) kaideleri gösterilip sırasıyla ta'lim olundukça vazife makamında şakirdana bir takım âdi ve sade meseleler ita olunarak kavaid-i mezkureye tatbikan ta'lim levhasında hâl ettirilir.

Coğrafyanın Suret-i Ta'limi

(22) Evvela küre-i mücesseme veyahud musattaha ile yerin şekil ve hey'eti sıbyana tarif ve tefhim olunup sathının beş kıtaya tefrikiyle haritalarda gösterilmiş olan deniz ve kara ve dağ vesaire gibi bir takım mevad-ı mürtesimenin renk ve eşkali ta'lim ve irâe kılınır.

Şakirdan bu vechile haritalarda mürtesim olan hudut ve eşkali belledikten sonra yerin ahval-i sathiyesine dair bir şey tarif olundukta haritaya müracaatla misali gösterilerek ol şeyin emsal-i sairesi şakirdana istihrac ettirilir.

Mesela suyun ahvalinden (körfez) tarif olundukta misal olarak haritada bir iki (körfez) irâe kılınıp şekil ve heyeti gösterildikten sonra diğer körfezler şakirdana buldurulur.

Haritalarda mürtesim olan hudut ve eşkâl ber veche meşruh şakirdana ta'lim olunduktan sonra tedris olacak harita ta'lim levhasına çizilip mevad-ı mündericesi (23) risalede okundukça semt ve mahalleri levhada gösterilerek sual ve cevap tarikiyle usûl-i mümarese icra kılınır.

Bu sırada şakirdana harita çizmek usûlü dahi gösterileceğinden okunacak olan harita ta'lim levhasına yazılıp çizildikçe şakirdan dahi ol haritayı kendi levhalarına yazıp çizmeğe alıştıktan sonra kurşun kalemle kâğıt üzerine resmetmek usûlü gösterilir.

Ber minval muharrer kıt'at-ı hamseden bir kıt'a ta'lim ve tedris olundukta Coğrafya risalemizde gösterildiği vechile ol kıt'ada seyahat usûlü icra kılınarak sual ve cevap tarikiyle şakirdan ber veche âti temrin edilir.

Temrin

Yerin şekil ve hey'eti nasıl ve yer kaç kıt'aya taksim olunmuştur. Bahr-i muhit kaç kısma taksim olunmuş ve bunların isimleri nedir? Avrupa'nın şark tarafında kangı kıt'a vaki' olmuştur? İstanbul'dan Ankara'ya karadan gidilebilir mi? (24) Avusturya ülkesi İstanbul'un kangı tarafına düşer? İstanbul'dan Ankara'ya giderken kangı deniz ve boğazlardan geçilir? Tuna nehri nerelerden geçer ve kangı denize ceryan eder?

Tarihin Suret-i Ta'limi

Tarih dersleri hem kıra'ate medar olmak ve hem de bazı vuku'ât-ı mühimmeyi sıbyana belletmek maksadına mebni olduğundan her dersin ibtidasında muallim ol dersi hulasa vechile şakirdana hikâye ve takrir edip bade risalede yeri gösterilerek şakirdan tarafından kıra'at olunur.

Ber minval meşruh okunmuş olan ders ferdası günü şakirdana takrir ve hikâye ettirildikten sonra ol dersin havi olduğu vuku'at-ı mühimmenin esbab-ı mucibesiyle tarih-i vukûu ve mahal ve neticesi hususunda sual ve cevab tarikiyle şakirdan ber veche âti temrin edilir.

Temrin

Devlet-i Osmaniye kangı tarihte ve nerede teşekkül etmiştir? Osmanlı'lar Rumeli yakasına kangı tarihte ve nereden geçtiler? Rumeli Hisarı kangı padişahın zamanında inşa olunmuştur? İstanbul ve Edirne kangı tarihte ve kimin zamanında feth olundu? (25) Amerika kangı padişahın zamanında keşfolundu? Barel Şam ve Mısır ülkesini hangi padişah fethetti? Osmanlılar tarafından Viyana şehri kaç defa muhasara edilmiştir? Yeniçeri ocakları kangı tarihte lağvedilip Nizam çıkmıştır? Memalik-i Mahrûsede demiryollar inşasına kangı tarihte beda' ve mübaşeret olundu?

Lisânın Suret-i Ta'limi

Lisân-ı Osmânide müsta'mel olan elfaz-ı Türkiye'nin nev'ileri icmalen ta'rif ve beyan olduktan sonra hem kıra'at ve imlaya medar olmak ve hem de eczayı kelamı suhuletle sıbyana belletmek için her nevi kelimenin isti'malini havi olarak sual ve cevab tarikiyle bir takım ibareler tertib olunub ber veche âti şakirdana ta'lim olunur.

Mesela isimlerin ahvali beyan olunduğu sırada misal olarak efrad-ı isimden (elma) lafzı alınıp bu lafza da'ir levhada bir takım su'aller yazılır ki şakirdan bunları kendi mecmu'alarına kaydedip cevaplarını vazife makamında ferdası gün muallime tahriren i'tâ ederler.

Misal

İsim	**sual**	**isim**	**cevap**
Elma	nerelerde biter	elma	ağaçlarda biter
Elmayı	kimler satar	elmayı	manavlar satar
Elmaya	ne aşılanır	elmaya	ayva aşılanır
Elmadan	ne yapılır	elmadan	reçel ve şurub yapılır
Elmada	çekirdek bulunur mu	elmada	ufak çekirdekler olur
Elmanın	rengi nasıldır	elmanın	rengi kırmızı ve sarıdır

Eczayı kelimeden (sıfat, fiil, zamir) vesa'ir kelimeler dahi sırasıyla levhada gösterilip tasrif ve imlâları ber veche meşruh sıbyana ta'lim ve tedris olunduktan sonra münasib ibareler verilerek bir müddetcek dahi tahlil terkib usûlü icra olunur.

(Muallimlere dair mevad-ı mühümme)

Mekatib-i sıbyaniye muallimleri Türkçeyi güzelce kıra'at ederek tahriran ifade-i meram edecek kadar yazı ve imlâ bilip oldukça Arabî ve Farisî ve hesab ve coğrafyadan malumat-ı kafiyeleri bulunmalıdır.

Muallimlerin sini yirmi beşten aşağı olmamakla beraber edib ve kâmil ve hüsn-ü ahlâk ile muttasıf olmaları lüzumedendir.

(27) Muallimler şakirdanın pederleri makamında bulunacaklarından tavır ve hareketlerinde vuku' bulan kusur ve hataları tashih ederek hüsn-ü terbiyelerine dikkat ve itina etmelidir.

Muallimler şakirdan haklarında rikkatle muamele edip takdir ve mücâzât icab ettikte münasib suretle icra ederler. Muallimler şakirdanın terbiye ve terakkileri hususunda lüzumu takdirinde velileriyle muhabere ederek bu babda yekdiğere muavenet ederler.

Muallim gerek müzakere ve gerek mütala'a esnasında sıraları gözden geçirib şakirdanın hareket ve sükunatına mütemadiyen dikkat edecektir.

Mektepin vakt-i küşadıyla ders ve âzad ve teneffüs saatlerini mabeyn dershanelerde bir kıt'a cedvel bulunacağından muallim bunların vakt ve zamanıyla icrasına dikkat ve itina etmelidir.

Halife ve sınıf başı ve müzakereciler muallimin taht-ı nezaretinde bulunacaklarından her hususta muallimin emir ve reyine itaat ve bir müşkül vukû'unda ona müracaat ederler.

Muallimler mektepin hüsn-ü idaresiyle şakirdanın zabtu rabtı ve birbirleriyle hüsn-ü mu'aşeretleri esbabının istihsaline mütemadiyen sa'y ve gayret edecektir.

(28) Sıbyan mekteplerinde üç defter bulunup birine mektepde mevcud olan kitaplar ve alat-ı ilmiye ile mefruşat ve eşya-ı sa'ire kayd olunur.

Birine dahi şakirdanın isimleriyle tarih-i duhûlleri ve peder ve validelerinin isim ve şöhretleriyle sakin oldukları mahalle ve sokağın ismi yazılır.

Diğerine dahi şakirdanın ahlak ve adabıyla jurnal ve imtihanların hülasası derc edilir.

Şakirdana Dair

Sıbyan mekteplerine duhûl edecek şakirdan altı yaşından aşağı olmamak üzere çiçek çıkarmış olmak veyahud yedlerinde aşı tasdik namesi bulunmak nizamı iktizasından olduğu misüllü emraz-ı sariyeden salim olmalarına dahi dikkat ve itina kılınmalıdır.

Dahl-i mektep olan şakirdlerden birinde uyuz ve çiçek gibi ilel-i saireden bir şey görüldükte keyfiyet familyasına haber verilerek iyi oluncaya kadar ol şakird mektepden teb'îd olunur. (uzaklaştırılır)

Şakirdlerden birinde keyifsizlik emaresi görüldüğünde der akib hanesine gönderilip familyasına malumat verilir. (29) Şakirdan cedvel-i mahsusunda gösterilen vakitlerde mektepe gelip hin-ü virdlerinde edibane yerlerine oturacaklardır. Dersler küşad olunmazdan evvel yoklama usûlü icra kılınıb mevcud olmayanlar jurnale işaret olunur.

Dersler küşad olunduktan sonra şakirdan gürültü etmeyip herkes kendi ders ve yazısıyla meşgul olacaktır. Derslerin vakt-i küşadından bila-özr kavi iki sa'at sonra gelen şakird ol gün mektepe kabul olunamaz.

Şakirdan derslerine çalışır iken diğerlerin ders ve müzakerelerini ihlal edecek surette bağırarak okumaktan men olunurlar.

Şu'belerden birini muallim veya halife okutmak üzere huzura çağırdıkta şakirdan sırasıyla biri biri arkasına dizilerek gidip yerlerine avdette dahi bu suretle meşy ve hareket ederler.

Şakirdlerden biri hasbel icab taşra çıkacak olur ise müzakerecisinden ruhsat alarak gider. Ve bir şubeden iki üç şakirde birlikte ruhsat verilmez.

(30) Şakirdan yekdiğerini şikâyet zımmında veyahud dersçe olan müşküllerini hâl etmek için oturdukları sıralardan bağırarak muallim ve halifeye ifade'i hâl etmeyip belki bunların huzurlarına gelerek meramlarını söyleyeceklerdir.

Şakirdlerden birinin diğeri hakkında şikâyeti olduğu veyahud dersçe bir müşkülü bulunduğu hâlde evvela müzakereciye söyleyip ol dahi icabı takdirinde muallim ve halifeye müraca'at eder.

Mektepe lüzumül ihtiram bir zat geldiğinde muallim tarafından olunan işaret üzerine şakirdan kıyam ederek edibane selama muntazır olup kendilerine emir ve işaret olunmadıkça oturmazlar.

Şakirdan daima ellerini ve yüzlerini ve elbise ve kitaplarını temiz tutup oturdukları mahalleri kirletmeyeceklerdir. Şakirdan yekdiğerine mugayir-i edeb bir lakırdı söylemeyip daima hüsn-ü muaşeret edecek ve bir birini karındaş gibi sevecektir.

Bir şakird kendisinin malı olmayan eşyayı alıp hanesine götürmeyecek ve meydanda bir şey bulduğu hâlde muallime teslim edecektir.

(31) Şakirdan refikasından hiç birini ba-husus alîl ve sakat olanları taklid ve istihza etmeyecektir.

Şakirdan valide ve peder ve hocasına hürmet ve ta'at ve alel'umum kendinden büyük olanlara riâyet edecektir. Bir şakird akrabası tarafından çağrıldığı zaman muallim veya halifeden ruhsat almadıkça görüşemez.

Mektepe bir şakird başladığı veyahud mektepce bir yere gidildiği surette her şube şakirdanı ikişer ikişer tertib olunup müzkerecileri yanlarında olarak asker gibi muntazam giderler.

Mektepce şakirdan bir yere giderken haricden biriyle konuşmak veyahud çarşudan bir şey alıp sokakta ekl ederek gitmekten men' olunurlar.

Şakirdlerden biri özr-ü kaviye mebni mektepe gelemeyeceği surette velisi tarafından keyfiyet muallime haber verilerek ruhsat alınır.

Bir şakird ruhsatsız birkaç gün mektebe gelmediği hâlde muallim tarafından keyfiyet velisine haber verilerek adem-i devamın sebebi sorulur.

Bilâ özr kavi mütevaliye (arad arda) on, on beş gün mektepi terk eden şakirdanın velileriyle bilahere isimleri defterden terkin olunur. (silinir)

Teneffüs ve İstirahate Dair

(32) Teneffüs vakitlerinde şakirdan mektep havalisinde ayak ta'limi gibi sıhhate medar olacak bazı münasib eğenceler ile işgal edilir.

Mektebin havalisi olmadığı surette dershanede dahi şakirdanın teneffüsleri caiz olub ancak ayak lu'biyyâtından sarf-ı nazar edilerek ilahi ta'limi hesab ve hikmete da'ir ba'zı mesail-i nafi'a ve emsal-i hikemiye ile vakit geçirirler. Mugayir-i adab ve muhâl-i sıhhat olan her türlü oyunlardan şakirdan men' olunurlar.

Teneffüs esnasında halife ve sınıf başılar dahi şakirdan ile birlikte bulunacaklarından sınıf başılar kendi şubelerine dikkat ve halife dahi mecmû'u şakirdana nezaret eder. Şakirdlerden biri yolsuz bir harekette bulundukta halife der 'akib onu kenara çekip tenbihat-ı lüzume icra edecektir.

Teneffüs esnasında Türkü söylemek ve münasebetsiz surette bağırıp çağırmaktan şakirdan men' olunurlar.

Mektepin bina ve mefruşat ve mezru'atına zarar gelecek oyunların kaffesi memnûdur.

Mükâfâta Dair

(33) Alel-umum Sıbyan mekteplerinde mükâfât ber veche âti tertib ve itâ kılınır.

Evvela (nişane'i aferin) varakası verilmek (kırmızı renklidir)

Saniyen (nişane'i tahsin) varakası verilmek (yeşil renklidir)

Salisen (nişane'i imtiyaz) varakası verilmek (sarı renklidir)

Rabian mükâfât olunacak şakird bulunduğu şubede baş mevki'e ik'ad edilmek.

Hamisen şakirdan hazır oldukları hâlde zikr-i cemili ilan kılınmak.

Sadisen ismi şeref levhasına yazılarak birkaç gün dershanede taallîk olunmaktır.

Bir şakird mütevâliye bir hafta ders ve ahlakça şubesinde temayüz ettikte kendisine bir kıt'a (nişan-ı aferin) itâ olunur. Bir şakird bir ay mütemadiyen ders ve vazifelerini ifa ederek mektepe devam etmiş olsa ol şakirde on kat'a (aferin) varakası kemiyetinde bir kıt'a (tahsin) varakası verilir.

Her üç ayda bir defa bu varakalara nazaran şakirdanın mevkileri tertib olunup ber veche meşruh temayüz edenler baş mevkilere ik'ad edilir.

(34) Bir şakird altı ay ders ve vazifelerini ifa ederek mektepe devam etmiş olsa ol şakirde on kat'a (Tahsin) varakası kıymetinde bir kat'a (nişane'i imtiyaz) varakası itâ olunur.

Bir şakird kemalen bir sene ders ve hüsn-ü hâlce şu'besinde temayüz ettikte ol şakirde (nişane'i imtiyaz) ile beraber tevzi'i mükafat günü münasib hediye dahi verilir.

Şakirdanın bir sene zarfında kazandıkları varakalara göre isimleri cedvel edilip tevzi'i mükâfât günü alenen kıra'at olunur. (İmtiyaz) mükâfâtına nail olan şakirdanın isimleri şeref levhasına yazılarak tevzi'i mükâfât günlerinde dershanede taallik olunur.

Bir şakirdin fevkal'ade bir hüsn-ü hâli görüldükte mektepte zikr-i cemili ilan olunur.

Bir şakird kitap ve yazı defterini temiz tutup adab ve hareketi matluba muvafık bulunduğu hâlde kendisine her aybaşında ber kıt'a (nişane'i tahsin) verilir.

Sene'i tedrisiye esnasında terfi'i sınıf eden şakirdana bir kıt'a (imtiyaz) varakası itâ olunur.

Müzakerecilere ve sınıf başılara riâyet-i mahsusa olmak üzere bihak na'il oldukları mükâfâtın iki misli itâ kılınır. (35) mektepin nizamatına ittiba ile vezâifini tamamıyla icra eden şakirdanı muallim ca-be-ca mevlid-i şerif ve kıra'at ve hafız cemiyetleri gibi münasib cemiyetlere birlikte götürür.

Mücâzâta Müteallik

Alel-umum Sıbyan mekteplerinde mücâzât ber veche âti tertib olunup muallimler tarafından icra kılınır.

Kabahatli olan şakirde evvela suret-i pederânede tenbih ve nasihat olunmak.

(Saniyen) Münasib lisân ile tazir ve tektir edilmek.

(Salisen) Bulunduğu şubede en aşağı ik'ad olunmak.

(Rabian) Şu'besinden bil-tefrik mücâzât mahallinde derse çalıştırmak.

(Hamisen) Kitapları alınarak mücâzât yerinde ayakta tevkif edilmek.

(Sadisen) Teneffüs ve ta'âm vakitlerinde dershanede tevkif olunmak.

(Seban) Velisiyle bilahare birkaç gün mektepten teb'id edilmektir. Muallim hasbel-icab bir şakirde mücâzât edeceği takdirde huzuruna celble işlediği kabahati kendisine badel tefhim mücâzâtını tertib ve icra eder.

Mücâzâta müstehak olan şakirde muallim der-akib ceza etmeyip kendisinin hiddeti geçtikten sonra mücâzât etmelidir.

(36) Mücâzât daima kabahate göre tertib olunup lüzumu takdirinde icra kılınmalıdır.

Kabahatli bir şakirdin umur-u mücâzâtında muallim tarafından ihmal olunup birkaç kabahat biriktikten sonra icrayı mücâzâttan ictinab olunur.

Bir şakirde siyak ve ahad üzere mücâzât olunmayıp kabahat tekrar ettikçe mücâzât dahi tenevvü edilmelidir.

Irz ve adaba mugayir hâl ve harekette bulunan şakirdin mücâzâtı hususunda muallim velisiyle bil-âhire umur-u terbiyesine mesara'at eder.

Muallim bir şakirde bila caniha mücâzât edildiğini muhavveren anladıkta ol şakirdi münasib suretle tatyib etmelidir.

Ders ve vazifelerinin ifasında hasbel beşeriye kusur eden şakirdana muallim evvela nush ve pend edip tekrar vukû'unda mücâzât eder.

Bir şakird üç gün mütevaliya ders ve vazifelerinde tekâsül eder ise bulunduğu şubede şerikasından aşağı ik'ad olunur.

Bir şakird tekâsülde ısrar eder ise mücâzât sırasına geçirilerek ayrıca derse çalıştırılır.

(37) Bir sınıf veyahud bir şube şakirdanı faili meçhul bir kabahatten dolayı umumen mücâzât olunamaz.

Bir şakird âdaba mugayir hâl ve harekette bulunduğu surette derece'i kabahatine göre ya refikasından aşağı ik'ad veyahud münasib müddet ayakta tevkif edilir.

Min gayri kasdin hata vukû'u bulan küçük kabahatler umumen ta'zir ve tektir ile afv olunur.

An-kasd ve inâden vukû'u bulan kabahatlerin afvı caiz olmayıp derecesine göre mücâzât edilir.

Çocukluktan neşat etme bazı küçük kabahatlerde bulunan şakirdanı muallim münasip lisân ile tektir veyahud evvelce kazanmış olduğu (aferin) varaklarından bir kıt'asının istirdadı ile mücâzât eder.

Yekdiğeri hakkında mugayir-i edeb elfaz istimal eden şakirdan münasip müddet mücâzât sırasına geçirilerek derse çalıştırılır.

Muallim ve halifeye karşı gelip itaat etmeyen şakird mücâzât sırasında çalıştırılıp yalnız ders vakitlerinde şerikasıyla cem edilir.

Ders esnasında gürültü ve yaramazlık eden şakird evvel dersin hitamına kadar ayakta tevkif olunur.

(38) Mektebin nizam ve intizamını ihlal edecek harekette bulunan şakirdana tefrik suretiyle mücâzât olunur.

Şakirdlerden biri diğerinin bir şeyini çaldıkta ol şeyin istirdadıyla şeriklerinden bil-tefrik on beş gün mücâzât sırasında münferiden derse çalıştırılır.

Bir şakird bila-özr-ü kavi mektepe gelmediği hâlde terk ettiği günler mikdarı münferiden derse çalıştırılır.

Muallimin tenbih ve ihtarını isga olunan mücâzâttan tesir etmeyip tekasül ve sui harekette devam ve ısrar eden şakirdin velisiyle bilâhire muallim birkaç gün ol şakirdi mektepden teb'id eder. Kanuna mücâzâtı lazım gelen cinayetlerden başka hiçbir kabahatle mektepden şakird tard olunamaz.

Tenbih ve nasihat veyahud tazir tarikiyle ıslah-ı hâl mümkün olabildiği hâlde mücâzâtı saire icrasından sarf-ı nazar olunur.

Müzakereci ve sınıf başılar kabahatlerine göre muvakkaten veyahud küllüyen müzakerecilik şerefinden mahrum edilir.

Müzakereci sınıf başılardan birinin tektiri lazım geldikte muallim onu şakirdan huzurunda icra etmeyip belki yanına celb ederek suret-i hafiyede tektir eder.

Müzakereci ve sınıf başılardan birinin büyük bir kabahatı vukû'unda şakirdan huzurunda tektir olunup müzakerecilikten çıkarılır.

Müzakereci ve sınıf başılar şakirdana tenbih ve nasihatten başka icra-yı mücâzât edemez.

Halifeler ibare ezberletmek veyahud yazı yazdırmak gibi mücâzâtın icrasına mezundur.

İmtihanlara Müteallik

Beher sene-i tedrisiye hitamında şakirdan bulunduğu sınıfa mahsus olan derslerden muayene olunup isbat-ı liyakat edenler üst taraftaki sınıfa nakl edilerek liyakat ve iktidarları kâfi olmayan şakirdan sınıflarında ibka olunur.

Müddet-i tahsiliyesini ikmal edip ledel-muayine malumat-ı müktesibesi derece-i kifayede görülen şakirdana balasında mektebin ismi muharrer ve derununda şakirdin isim ve şöhreti ve derece-i malumatı merkum ve zîri muallim ve merkez memuru tarafından memhur bir kıta şahâdetname itâ kılınır.

Bu vechile şahâdetname alarak çıkan şakirdan için mektepte mahsus bir defter bulunacağından bunların isim ve şöhretleriyle tarih-i hurucları mezkur deftere kaydolur.

(40) Beher sene imtihandan sonra kaç nefer şakirde şahâdetname verildiğini ve elan mektepin ne kadar mevcudu bulunduğunu ve imtihan heyetinin bu mektep hakkında olan mütala'at-ı vakı'asını bir kıta takrir ile muallim ma'ârif nezaret-i celilesine bildirmelidir.

İşbu imtihanlar mahallenin muteberlerinden birkaç zat ile mektebin merbut olduğu merkez memuru huzurlarında icra kılınır. Her sınıfta ders ve hüsn-ü ahlakça birinci olan şakirdanın isimleri şeref levhasına yazılarak tevzi'i mükâfât günü zikr ve kıra'at olunur.

Ders ve hüsn-ü ahlakça sınıfında mümtaz olan şakirdana kitap ve yazı defteri ve kalem vesaire gibi münasib hediyeler verilir.

İş bu tevzi'i mükâfât günü evvelce şakirdanın akrabasıyla mahalleden ba'zı münasib zatlara haber verileceğinden yevm-i mezkurede mektepte bala cem'ate makama münasib nutuk ve ed'iye ve ilahiler kıra'at olunarak tevzi'i mükafat usûlü icra kılınır.

Sıbyan Mekteplerine Müteallik Kıra'at-ı Nizamiye

(41) (Birinci madde) Memalik-i Devlet-i 'Aliyede bulunan mekâtib esasen iki kısma münkesimdir. Birincisi mekâtib-i umumiyedir ki nezâret ve umur ve idaresi devlete âiddir. İkincisi mekatib-i hususiyedir ki yalnız nezareti devlete ve te'sis ve idaresi efrad veyahud cemâ'ate âiddir.

Mekâtib-i Umumiye

(İkinci madde) Meratib-i tahsiliye üçtür. Birincisi sıbyan ve rüşdiye ve ikincisi idadiye ve sultaniye mekteplerine ve üçüncüsü mekâtib-i 'âliyeye mahsus olan derslerdir bu cihetle Memâlik-i Devlet-i Âliyede mekatib-i 'umumiye beş sınıfa münkesimdir. Birincisi sıbyan, ikincisi rüştiye, üçüncüsü idadiye, dördüncüsü sultaniye mektepleri olup beşincisi dahi mekatib-i âliyedir.

Mekâtib-i Sıbyaniye

(Üçüncü madde) Her mahalle ve karyede ve icabına göre bir iki mahalle veyahud bir iki karyede lâ-akl birer sıbyan mektepi bulunacak ve muhtelif olan karye ve mahallelerde İslam mektepi başka ve etfal-i gayr-i müslüme mektepi başka olacaktır.

(S42) (Dördüncü madde) Sıbyan mekteplerinin masarif-i inşaiye ve ta'miriyesi ve muallimlerinin mahsusatı ve masarif-i sa'iresi mahalle ve karyesinde bulunan cema'atlerinin hey'eti 'umumesi tarafından tesviye olunacaktır.

(Beşinci madde) Mekâtib-i sıbyaniye için iktiza eden muallimler nizamnamesine tevfikan intihab ve te'min kılınacaktır.

(Altıncı madde) Mekâtib-i sıbyaniyenin müddet-i tahsiliyesi dört sene olup zîrde muharrer dersler tedris olunacaktır.

Usûl-i cedide vechile elifba	(sınıf-ı gayr-i müslüme etfâline)
Kurân-ı Kerim	(kendi usûl-i dinîyeleri)
Tecvid	(tedris olunacak)
Ahlâka müteallik resâil	(ve iş bu usûl-i dinîye desleri rüesâ-yı
İlm-i hâl	(rûhâniye ma'rifetleriyle bit-tayin tedris
Yazı ta'limi	(edilecektir.)
Muhtasar fen hesab	
Muhtasar tarih-i Osmânî	(iş bu dersler sınıf-ı gayr-i müslümeye
Muhtasar coğrafya	(kendi lisânları üzere okutturulacaktır.)
Ma'lûmat-ı nafi'a	

(43) Bu müddetten sonra hıfz-ı Kur'an etmek isteyen bir müddet daha mektepte kalmakta mâhirdir.

(Yedinci Madde) Bu derslerin tagyir ve ta'dili lazım geldiği hâlde mahalli ma'arif meclisinin Ma'arif Nezâret-i Celilesinden vak'i olacak istîzânı ve meclis-i kebir-i ma'ârifin rey ve tensibi üzerine icabı icra kılınacaktır.

(Sekizinci madde) Sıbyan mekteplerinde sınıf-ı müslüme ve gayr-i müslümenin i'yad ve eyyam-ı hususlarından ve bil'umum mektepler için culûs-u hümayûna müsâdif olan yevm-i mahsustan ma'ada eyyamda sabahtan akşama kadar iki nöbet ders okutturulmak mukarrer olduğundan hocalar evkat-ı muayyinesinde hazır bulunup ta'lim ve tedrise ve mahalle veya karyenin esnan-ı tahsilde bulunan çocukları mektebe devama mecburdur.

(Dokuzuncu madde) Memâlik-i Devlet-i 'Âliyede mekâtib-i sıbyaniye derslerinin tahsiline devam olunması etfâl-ı anâs için altı yaşından on yaşına ve etfal-ı zekûr için yedi yaşından on yaşına kadar mecburidir.

(44) (Onuncu madde) Bir mahalle veya karyede sıbyan mektebine gitmek için zekûr ve anâs esnan-ı tahsilde ne kadar etfal var ise isimlerini ve onların i'âşesiyle mükellef olan valideyn ve akrabanın esâmisini mabeyn-i ihtiyar meclisi marifetiyle bir defteri yapılıp ve zeyli temhir olunacak mektep hocasına teslim kılınacaktır.

(On birinci madde) Onuncu maddede beyan olunduğu vechile tertip olunacak defterde isimleri muharrer çocuklardan mektebe gelmeyenler olur ise hoca tarafından mahalle muhtarına haber verilecek ol çocuğun peder veya validesi veyahud en yakın akrabası ihtiyar meclisine celb edilerek çocuğu mektebe göndermesi teklif ve ihtar olunacaktır.

(On ikinci madde) Bir çocuğun mektebe gitmesi için valideynine veya akrabasına bir ayda üç kere ihtar vuku'u bulup da çocuğun on üçüncü maddede muharrer a'zâr ile ma'zur olmayarak gönderilmediği tahkik eder ise ta'limat-ı mahsusasına tevfika o mukavelelerden hâline ve iktidarına göre beş guruştan yüz guruşa kadar ceza-ı nakdi alınıp ma'ârif idaresi sandığına teslim kılınacak. (45) Ve ceza-ı nakdi alındıktan sonra yine tesir görülmez ise çocuk hükümet-i mahalliye tarafından cebran mektepe konulacaktır.

(On üçüncü madde) Esnan-ı tahsilde bulunanların mu'amele'i cebriyeden müstesna tutulmalarını icab eden özürlerin birincisi çocuğun hükümet-i mahalliye ma'rifetiyle ledel-mu'ayene tahsil-i ilm ve ma'arifete man'i olunduğuna hükm edilen emrâz-ı cismâniye ve maneviyesi.

İkincisi bir âciz fakirin çocuğu olup da kendisinin o çocuğu isithdama ihtiyacı sabit olması.

Üçüncüsü bir çocuğun ekin ve harman vakitleri çiftçilik ile işgal olunması.

Dördüncüsü mahal-i ikâmetine mektebin yarım saat mesafede bulunması.

Beşincisi çocuğun bulunduğu mahalde mektep olmaması veyahud olup da kifayet etmemesi.

Altıncısı çocuğun hanesinde veya sair bir mahal mahsusunda okuyup yazdığının tahkik etmesi.

El-hasıl bunlara memâsil ahvaldan dolayı hükümet-i mahalliye nezdinde şayan-ı kabul olacak a'zâr koyabilmesi hususlarıdır. Sıbyan mekteplerine devam etmeyen (46) çocuklardan her hangisinin iş bu ahvalden biriyle mazur olduğu sabit olur ise ol çocuğun valideyninden veya akrabasından ceza-ı nakdi alınmaz.

(On dördüncü madde) Sıbyan mektepinde müddet-i tahsiliyesini ikmal eden talebe imtihan nizamnamesi mucibince haiz olduğu şahâdetname ile bila-imtihan rüşdiyeye kabul olunur.

Kız Sıbyan Mektepi

(On beşinci madde) Bir mahalle ve karyede bir cema'ate mahsus olarak iki sıbyan mektepi olduğu ve mevkı'a mahzur dahi bulunmadığı hâlde biri yine o cema'atin etfal-ı zekurpenahe ve diğeri anasına tahsis kılınacak ve bu suretin icrası kabul olmayan yerlerde etfal-ı anasa mahsus mektepler vücuda gelinceye kadar erkek sıbyan mekteplerine mensub oldukları cemaatlerin kız çocukları dahi kabul olunup fakat erkek çocuklarla karışık ikame edilmeyecektir.

(On altıncı madde) Müstakil olan kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacaktır.

(47) Fakat matlub derecede ehliyetli muallimler yetiştirilinceye değin müsinn ve edib adamlardan muallim tayini caizdir.

(On yedinci madde) Kız Sıbyan mekteplerinin usûl-i tedrisiye ve suret-i idaresi ve müddet-i tahsiliye ve ta'tiliyesi ve şakirdanın tahsilce olan mecburiyetleri

ve ahval-i sa'iresi erkek sıbyan mektepleri hakkında mevzu'u olan ahkâm-ı nizamiyeye tabi'i olacaktır.

İ'tizâr

Hafî olmaya ki mekteb-i sıbyaniyenin gerek ebniye ve müştemilatı ve gerek edavat-ı 'ilmiyesine müteallik daha bir takım maddeler vardır ki vakt ve hâle nazaran bunların tanzim ve tesviyesinde ba'zı mertebe müşkilata tesadüf olunacağı mütala'asına mebni şimdilik onların ta'rif ve tafsilinden sarf-ı nazar edilerek bu risalede yalnız ta'lim ve tedrisin usûl-i mevzu'ası derc ve beyan olunmuştur.

Usûl-i mezkûre şimdiye kadar bu yolda yazılmış olan risa'ilin zübdesi ve hususiyle on beş (48) yirmi seneden beri bil-zat ve bil-vasıta 'âcizane icra olunan tecrübelerin hülasa ve neticesidir.

Bununla beraber sıbyanın ta'lim ve terbiyeleri hususunda usûl-i ta'limiye ancak bundan 'ibarettir demek olmayıp belki murad-ı 'âcizanem bu yolda bir çığır açmak olduğu ve bu risalede gösterilen usûl-i ta'limiye dahi şimdilik husûl-u maksada kaf'i bulunduğu cihetle bu babda muallim efendilere naçizane muavenet etmek niyet-i hâlisesiyle işbu risale tertib olunup ismine (renmüma-yı muallimin) tesmiye kılınmıştır.

İmdi risale'i mezkûrede ber veche meşruh gösterilmiş olan usûl-i ta'limiye refte refte mevki'i icraya konuldukça zaman ve ihtiyaca göre his olunan noksanlarının ıslah ve ikmali hususu erbâb-ı dikkatin hame'i hamiyetlerinden temenni olunur.

REHNÜMA-YI MUALLİMİN TAM METNİ (AHMET MİTHAT EFENDİ)

(2) < Medrese'i Süleymaniye>

Rodostaki mederese'i Süleymaniye'nin usûl-i tedrisi on dört seneden beri Cezayir-i bahr-i sefidin kâffesiyle vilayet-i şahanenin aglebine tamim etmiş olduğundan usûl-i mezkurenin nefi'inden burada bahs etmek ma'lumu i'lâm hükmünü alır. İşte bu kere mezkûr usûl-i tedrisi neşre itibar eyledik.

Yalnız şunu haber vereceğiz ki bu defa neşr etmekte bulunduğumuz usûl-i tedris bundan on dört sene evvelki usûlün ol mukadder senelik tecarüb üzerine ikmal olunmuş bir suretidir.

<<Tedrisât-ı İbtida'iye>>

Usûl-i tedrisimiz <<tedrisat-ı ibtida'iye>> ve <<tedrisat-ı rüştiye>> namıyla iki esas üzerine mübteni olup burada evvel be-evvel tedrisat-ı ibtidaiyenin tavazzuhu lazım gelmektedir.

Birinci Defter

<<Enva'ı Hurûf>>

<<tenbih>> iş bu enva'ı huruf>> dersleri on iki haftalık ve her haftası beş ders ve bir imtihanlık olmak suret-i mahsussada bir meşk mecmuasına derc olunmuştur ki bu rehnüma-yı muallîmin dahi o derslerin sûret-i tedrisini muallimlere veyahud çocuklarını kendileri tedris ve ta'lim edecek olan baba ve velilere öğretecektir.

Hafta: 1

İşbu birinci haftanın derslerinde işaret olunan hurûfe-i muvakkata <<harf>> namı verilmeyecek yalnız <<harf çizgisi>> namı verilecektir. Bunun sebebi dahi bil'âhire sırası geldiği zaman anlaşılacaktır.

Birinci derste şu (ا,ب,ح,د,ر) çizgileri yazılmıştır. (3) Muallim efendi siyah tahta üzerine bu çizgileri tebeşir ile gayet iri ve muktedir olabildiği derecelerde güzel olarak yazacaktır. Be çizgisinin altına nokta koymayacaktır. Ba'de bunları birer birer şakirdin nazar-ı dikkatine tavsiye ederek isimleri dahi (elif çizgisi, be çizgisi, re çizgisi) olduğunu haber verecektir. Bu isimleri çocuklara defa'atle tekrar eyledikten

sonra nasıl yazılacaklarını da gösterecektir. Yani elif çizgisinin yukarıdan aşağıya doğru çizildiğini ve be çizgisinin sağından başlayıp sola doğru götürüldükten sonra ucu kıvrıldığını ve ce çizgisinin evvela başı yapılıp ba'de karnı resm olunduğunu ve dal çizgisine gelince onun bir elif çizgisini ortasından kırmış ve bükmüş gibi yazıldığını ve re çizgisi şöyle kılıç gibi eğrice çizildiğini tekrar tekrar tarif edecek ve her çizginin tarifini şakirdin nazar-ı dikkatine kararlaşmak için her defasında ve çizgiyi birkaç defa yazacaktır.

Çocukların nazar-ı dikkati bu çizgileri tamamıyla ihate eyledikten sonra <<haydi bakayım şimdi de şunları siz yazmağa gayret ediniz>> diye çocukların ellerinde bulunan siyah yazı taşlarının üzerine yazdırılacaktır. Bu mebadi'i tedriste çocuklar ne kadar fena yazarlar ise hiç beis yoktur. Eşkâl-i hurûfun biraz benzeyebilmesi kâfidir. Hatta <<Maşallah! Ne güzel yazdın! Pek beğendim>> gibi teşvikatle çocukları tergib dahi etmelidir. Lakin her harf yazılırken nereden başlayıp nerede bitirileceğine pek ziyade dikkat ederek ve ehemmiyet vererek işte bu hususta hatası olan çocuk evvelki tarifatın tekrarıyla tashih ve irşad edilecektir.

Birinci dersin beş çizgisi siyah tahta üzerinde şakirdana bu veçhile irâe olunduktan sonra ellerinde bulunan meşk mecmualarında birinci haftanın birinci dersi olan bu çizgiler irâe olunarak <<şimdi yerinize gittiğiniz zaman kendi kendinize bu meşke bakarak yazacaksınız. Ama yalnız bir kere yazmakla kalmayacaksınız. Yazıp bozarak tekrar yazacak tekrar bozacak hasılı akşama kadar böyle çalışacaksınız. Bir de her çizgiyi yazdığınız zaman adını dahi söyleyeceksiniz. Yarın size <<falanca çizgiyi yazınız>> dediğim zaman onu bana ezberden yazacaksınız.>>

(4) Tenbihiyle çocukları yerlerine gönderecektir. Fakat henüz pek acemi olan çocuklar kendi kendilerine derse çalışmağı beceremezler. Eğer muallim ve müderris o çocuğun babası veyahud velisi ise çocuğun müzakeresinde dahi yardım etmelidir. Eğer tedris bir mektepte vukû'u buluyor da muallimden başka müzakereci de var ise müzakereye de yardım etmelidir. Usûl-i medrese'i Süleymaniye usûlünce büyücek sınıftan bir efendi böyle pek acemi olan çocukları müzakere ettirmekle mükelleftir.

Birinci ders beş çizgiyi şamil olduğu hâlde ikinci ve sâir derslerde yalnız üç çizgi ile iktifa olunmasına sebep ilk derste yoklama olmadığı hâlde diğerlerinde birer de yoklama olacağı kaziyesidir. <<Yoklama>> demek çocuklar derse geldikleri zaman muallim efendinin evvela dünkü dersi sorması demektir. Yoklama için evvela muallim efendi siyah tahta üzerine harf çizgilerini birer birer kendisi yazacak ve her birini yazdıkça çocukların umumuna birden << bu ne çizgisi>> diye soracak. Fakat şakirdanın hangisi daha evvel ve daha cür'etli cevap verdiğine dikkatle o şakirdi belleyecektir. Zaten bu dikkati muallim efendiler hiçbir zaman elden bırakmayıp her çocuğun derece'i zekâsını ve tahsilde ilerlediğini veya gerilediğini muhakka'en bilecektir. Bir de birinci dersin harf çizgilerini yalnız bir defa sormakla kalmayacağı gibi yalnız sırasıyla sormakla iktifa etmeyecektir.

Belki gah “re” ve “dal”dan gah “he”den başlayarak karma karışık ve her çizgiyi beşer altışar defa sorup cevap isteyecektir. Bu tekrar ne kadar çok olursa şakirdin zihninde ders o kadar kuvvetle yerleşmiş olur.

Ba’de muallim efendi <<şimdi de ben söyleyim siz yazınız>> diye şakirdanın cümlesine taşlarını ellerine aldırtarak umumuna hitaben çizgileri birer birer söyleyip yazdıracak ve mütakiben her birinin yazdığını birer birer muayene ederek tashih dahi eyleyecektir. Hatta zamanın müsadesine göre o gün birkaç şakirdi siyah tahtanın başına davet ederek <<buraya da yaz! göreyim! >> diye oraya da yazdıracaktır. Zira şakirdan kendi taşları üzerine yazarlar iken harfleri nerelerden başlayıp nerelerde bitecekleri hususunda şayed yanlışlık edeceklerinden bu yanlışların tashihleri dahi ancak bu suretle mümkün olabiliyor. Hergün başka şakirdlerden bir kaçını böyle siyah tahtanın başına davet edecek olursa birkaç gün zarfında cümlesini yoklamış olur.

(5) Bu yoklamada şakirdanın ilk dersi hiç öğrenmemiş oldukları sabit olsa bile beis yoktur. Muallim kendilerini asla me’yus etmemelidir. İkinci dersi mutlaka vermelidir. Zira ileride yine bu ders tekrar edeceğinden o zaman takviye etmelerine bol bol imkân vardır.

İkinci ders (sin, sad, tı) çizgileridir. Dünkü derste tarif olunduğu üzere bunların dahi şakirdana evvela isimleri tekrar tekrar söylenerek öğretilip bade nereden başlatılarak nerede bitirilmek üzere nasıl yazıldıkları tarif olunacaktır. Bade yine dünkü gibi bu harfleri şakirdana kendi taşları üzerlerine dahi tekrar tekrar yazdırarak yerlerine gidecekleri zaman ise <<yarın size “elif” çizgisinden “tı” çizgisine kadar harflerin hepsini ezberden soracağım. Onun için siz dahi hepsine tekrar tekrar çalışmalısınız.>> tenbihiyle gönderecektir.

Üçüncü derste filvaki eliften bade ile yoklama icra olunacaktır. Bu yoklamada dahi muallim efendi ilk dersin beş ve ikinci dersin üç aded çizgilerini birer birer ve karışık olarak siyah tahta üzerine yazıp <<bu nedir? Bu ne çizgisidir?>> suallerini irad edecektir. İlk dersin çizgilerini dün öğrenememiş olan şakirdana dikkatle eğer bugün öğrenmişler ise <<gördünüz mü? Dün bunları bilmiyor idiniz. Bugün öğrenmişsiniz aferin>> diye tahsin edecek ve şayet bugün dahi öğrenememiş iseler <<dün bunları bilmiyor idiniz. Hâlbuki bugün dahi öğrenememişsiniz. Demek oluyor ki çalışmamışsınız veyahut dikkat etmemişsiniz. Bari yarın için daha ziyade dikkat ediniz!>> diye tenbih eyleyecektir. Fakat bugün dahi derslerini hiç öğrenmemiş olsalar yine ders vermemezlik etmeyip (ayın, fe, kef) çizgilerini evvela isimlerini haber vererek ve siyah tahta üzerine yazarak gösterecek ve bade kendi taşları üzerine de yazdırarak takviye eyleyecektir. Yalnız “fe” çizgisi üzerine yine nokta koymayacaktır. Elhasıl dördüncü ve beşinci derslerde dahi hep evvela yoklama icra olunarak bade harf çizgilerinin isimleri ve nerelerden başlayıp nerelerde biterek nasıl yazıldıkları bil tarif çünkü derse mutlaka bir cumartesi günü başlanmış olacağından çarşambaya kadar beş ders (6) verildikten sonra perşembe yani haftanın altıncı günü

için meşk mecmuasında irad olunmuş olduğu veçhile imtihan icra olunarak yeniden ders verilmeyecektir.

Hafta imtihanları demek her günkü yoklamadan biraz daha vasicesi demektir. Binaenaleyh bu imtihanda beş derste verilmiş olan on sekiz çizgi şakirdana evvela siyah tahta üzerine yazılmak suretiyle sorulacaktır.

Muallim bu çizgileri birer birer yazdıkça şakirdanın umumuna birden sorarak hangileri en evvel ve en cür'etli cevap veriyorlar ise ona dikkat eyleyecek ve cevapta cür'eti olmayan şakirdanı ise kendi nazar-ı dikkatiyle tefrik ederek onları birer birer siyah tahta yanına celb ederek çizgileri kendilerine birer birer soracaktır. Bade iş yazdırmağa geldikte her çizgiyi umumuna birden hitap suretiyle yazdırtacaktır ki bilen bilmeyen bunda pek ala anlaşılacağı gibi harfleri nerelerden başlayarak nerelerde bitirmek suretiyle yazdıkları hususundaki maharetleri de görmek için en aciz oldukları tahmin kılınan şakirdler siyah tahta başına davet olunacaklardır. Ma'ahaza bu ilk haftada şakirdan derslerini ne kadar az bellemiş olsalar yine kendilerine bol bol aferinler tahsinler bezl edilip asla meyus edilmemelerine pek büyük ehemmiyet verilecektir.

Hafta: 2

İlk haftanın her dersinde <<yarın baştan sormağa başlayacağım>> tenbihi çocukları hergün birinci dersten başlayarak çalışmağa mecbur edeceği cihetle ilk hafta zarfında birinci derse beş defa çalıştığı hâlde ikinciye dört, üçüncüye üç, dördüncüye iki ve beşinci derse yalnız bir defa çalışılmış olacağından bu derslerin en kuvvetlisi birinci ve en kuvvetsizi beşinci ders olacağı derkârdır. Bu uygunsuzluk bir nevi muhsinata tahvil olunmak için ikinci haftada yine birinci haftanın dersleri ma'kus olarak yazılmıştır. Yani ilk derse (hemze, ye, vav, be) çizgileri ve ikinci derse (cim, lam, kef) ve üçüncü derse (fe, ayn, tı) ve dördüncü derse (sad, sin, re) ve beşinci derse dahi (dal, ha, be) çizgileri yazılmıştır.

İmdi muallim ilk haftada tabir olunduğu üzere bu derslerin birindeki harfleri güya evvelce hiç tarif edilmemiş de şimdi ilk defa olarak ta'lim ediyormuş (7) gibi yeniden şakirdana tefhim edecektir.

Yani bunları siyah tahta üzerine yazdıktan sonra evvela isimlerini haber verip bade her birini yazmak için nerelerden başlayarak nerelerde itmam eylediğini söyleyecek ve nihayet çocuklara da taşları üzerine yazdırtacaktır. Haftanın ikinci günü bermutad yoklama ederek <<yarın yine ta baştan sormağa başlayacağım>> tenbihi hatırdan çıkarılmamak lazım geleceği gibi diğer günler dahi aynıyla ilk hafta gibi hareket olunacaktır.

Bu haftanın imtihanı da yine geçen haftanın imtihanı gibidir. Hele bu hafta şakirdanın on sekiz huruf çizgisini pek güzel bellemiş olacakları şüphesizdir.

Zira sebk eden tecrübelerimizde bu çizgileri öğrenmek için zekâsı vasat şakirdana yalnız bir hafta kâfi olduğu tahakkuk etmiştir. Ama yine matlubu tamamıyla muvafık derecede öğrenememişler ise beis yoktur. İleriye doğru derslerde devam olundukça şakirdanın kuvveti artacaktır.

Hafta: 3

İşbu üçüncü haftanın ilk günü muallim evvel emirde şakirdana <<çizgi>> ve <<nokta>> ne demek olduğunu anlatacaktır. Tekrar tekrar tefhim edecektir ki eğer kalem taş üzerine yalnız dokundurulup kaldırılır ise hâsıl olacak küçücük siyah noktadırlar. Eğer kalem biraz sürtülüp de noktadan büyücek şeyler hâsıl olurlar ise onlara dahi <<çizgi>> denilir. Ama bunu o kadar güzel tarif edecek ve yalnız bugün değil diğer günler dahi o kadar tekrar eyleyecek ki şakirdana <<nokta nedir? Çizgi nedir?>> sualleri irad olundukları zaman yukarıdaki tarifi kemal-i cüret ve serbesti ile tekrar edebileceklerdir. Şakirdan nokta ne demek olduğunu öğrendikten sonra muallim efendi siyah tahta üzerine şu . .. ̣ ____ şeklini çizerek sağ taraftan bade ile birincisine (altından bir nokta) ikincisine (altından iki nokta) üçüncüsüne (altından üç nokta) dördüncüsüne (üstünde bir nokta) beşincisine (üstünden iki nokta) altıncısına dahi (üstünden üç nokta) denileceğini anlatacaktır.

İkinci derste çocuklara tefhim edecektir ki harf denilen yalnız bir çizgiden ibaret olabilecekleri gibi bir takımı dahi bir çizgi ile bir de yalnız bir veya iki veyahud üç noktadan başlayabilirler.

(8) Siyah tahta üzerine bir “be” çizgisi yazarak işte şu “be” çizgisinin altına bir nokta konulduğu zaman asıl “be” denilen harf hâsıl olduğunu ve bir de “ce” çizgisi yazıp bunun altına bir nokta konulduğu zaman “cim” denilen harf olduğunu ve bir “ye” çizgisi yazıp bunun da altına iki nokta konulunca asıl “ye” denilen harf olacağı ve “be” çizgisinin altına üç nokta konulur ise “pe” harfi husule gelip eğer bu üç nokta “ حه ” çizgisinin altına konulacak olursa << چه >> denilen harf vücuda gelmiş olacağını anlatacaktır.

İkinci derste dahi “he” ve “dal” ve “re” ve “sad” ve “tı” ve “fe” ve “nun” çizgilerinin üstlerine birer nokta geldiği zaman hangi harfler hâsıl olacağı öğretilecektir. Lakin muallim efendiye daha şimdiden hem de katiyen haber veriliyor ki << ض >> harfinin ismini “zad” diye bellettirecektir. Zira Osmanlıcada bu harfin isti’mali “zı” harfi gibidir. İleride asıl “zad” gibi isti’mal olunan kelimeler birer şaz ve birer müstesna olacağını ve fakat Arabî ibareler yani Kur’an-ı Kerim tedris olunduğu zaman dahi asıl “sad” sedası çıkaracaklarını başkaca tarif etmek mümkündür.

Ama şimdiden bu harfe “dal” sedasını karib olan “zad” sedası verilecek olursa Osmanlıcada bunun “zı, tı” sedası gibi çıkarılacağı çocuklara anlatabilmek gayet güç olacağı bizce defa’atle tecrübe edilmiştir.

İkinci ve üçüncü derslerde beş ve sekiz harf yazılı olduğundan eğer bunlar çocukları yormuş iseler dördüncü ve beşinci derslerde yalnız iki ve üç harf yazılı bulunduğundan o zaman çocuklara vüs’at gelmiş olacaktır. Fakat bu küçük derslerde dahi hep geriki dersler yani çizgi ve harf ne demek oldukları ve hangi çizgi altına ve üstüne bir veya iki veyahut üç nokta gelir ise hangi harfler hâsıl olacağı hakkındaki tarifler tekrar edilmelidir. Nihayet imtihan geldikçe şakirdlere şu sorular sorulup cevap talep olunacaktır:

Kaç türlü nokta vardır? Bunların isimleri nedir? Altından bir nokta kaç harfte vardır ve onlar hangileridir? Altından iki nokta kaç harfte vardır o da hangisidir? Altından üç nokta kaç harfte vardır ve onlar hangileridir? Üstünden bir nokta kaç harfte vardır ve onlar hangileridir? Üstünden iki nokta kaç harfte bulunur (9) ve onlar hangi harflerdir? Üstünden üç nokta kaç harfte olur ve onlar hangileridir?

Şakirdan bu suallere pek muvafık veremezler ise beis yoktur. Zira ileriki derslerde bunlar tekrar takviye edilecektir. Fakat muallim efendiye katiyen ihtar olunur ki çocukları sual ve cevaba alıştırmak için her münasebet düştükçe birçok sualler sormalıdır. Zira çocuk kısmı her öğrendiğini şeye dair kendisine sual sorulacağı ve kendisi o suallere cevap vermeğe mecbur olacağını bilir ise daha dikkatli dinleyip daha dikkatli bellemeğe mecburiyet hisseder. Hele bir çocuk mutlaka pekiyi anlamış olduğu şeyler üzerine sual ve cevap icra edebilip sual ve cevaba muktedir olamayan çocuk o şeyi mutlaka anlamamıştır.

Hafta: 4

Her haftanın birinci dersinde muallim efendi evvela harflerin bazıları noktalı bazıları noktasız olacakları hakkında geçen hafta etmiş olduğu tarifi tekrar eyledikten sonra meşk mecmuasının birinci dersinde münderiç olan noktalı harfleri kemalen tahta üzerine yazarak <<işte noktalı harflerin hepsi şunlardan ibarettir.>> diye şakirdanın nazar-ı dikkatlerine arz ve tavsiye edecektir.

Bundan sonra da her harf hakkında çocukların nazar-ı dikkatlerini birer birer celb ederek her harfin altında mı üstünde mi kaç tane noktası bulunduğunu göstereceği gibi bunları yarın kendilerine soracağını anlatacaktır.

İkinci derste <<işte bu harfler dahi hiç noktaları bulunmayan harflerdir.>> diye noktasız harflerin kâffesini siyah tahta üzerine yazarak çünkü çocuklar bunları çizgileri öğrendikleri zaman bellemiş olacaklarından bu defa cümlesini tanıyıp yalnız <<falan çizgisi>> demeyip <<falan harf>> diye isimlerini tezkir edecektir. Ama

dersin bu derecesi dahi çocuklar için hiç hükmünde kalacağından muallim efendi nazar-ı dikkatlerini daha ziyade tavsi için hangi noktasız harfin hangi noktalı harfe benzediğini sorup tefhim eyleyecektir. Mesela “ حه ” hangi noktalı harfe benzer “dal” hangi noktalı harfe benzer>> diye her harf için bir sual sorarak encamkâr (ك ا ء ه و م ل) harflerine gelince çocuklar bunları hiçbir harfe benzetemeyeceklerinden muallim efendi <<işte bellemelisiniz ki bunlar dahi hiçbir harfe benzemeyen ve hiçbir noktası da olmayan harflerdir.>> diyecektir.

(10) Bu haftanın üçüncü dersinde yalnız (لا ڭ گ) harfleri yazılıdır. Bunların birincisi <<gerçek>> ve <<güvercin>> kelimelerinde olan ve ötedenberi <<kaf-ı Farisi>> denilen harftir. Buna biz yine kaf-ı Farisi ile <<kef>> diyeceğiz. İkincisi dahi << bana, sana, ona>> lafzlarında bulunarak nun gibi okunan kaf-ı Türkîdir ki biz buna da <<nef>> diyoruz. Şakirdana tefhim olunacaktır ki bunların ikincisi dahi kaf-i arabiden alınmış olup farkları yalnız birinicisinin keşidesi ile olmaktan diğerinin de üzerinde üç nokta bulunmaktan ibarettir. Ama bu üç küçük nokta âdi noktalardan sayılmayacaktır. Yani << ڭ >> harfi sair üzerinde üç nokta bulunan harflerden addolunmayacaktır. Onun noktaları sayılmayacakları içindir ki noktalar gayet küçük konulur. Lamelife gelince şakirdana tefhim olunacaktır ki bu harf başlı başına ve yalnız bir harften ibaret olmayıp bir lam ile bir de elif harfinden yapılmıştır. Fakat bunlar şöyle (ل ا) gibi yan yana konulacaklarına elifi lamın karnının içine koymak suretiyle yapılmıştır.

Bu ders vakıa yalnız üç harften ibaret ise de en güç derslerin birisidir. Zira diğer harfleri çocukları öteden beri gördükleri hâlde bunları ilk defa olmak üzere şimdi görüp işitmektedirler. Binaenaleyh muallim efendi bu üç harfi dahi çocukların nazar-ı kabullerinde takviye için pek çok çalışmalıdır. Hem bu haftaya yalnız dört ders koyarak iki imtihan vaz‘ olunmasının da sebebi işte bu küçük dersin bizce tecrüb olan güçlüğüdür.

(İzah) Yukarıda tarif olunan kef ve nef harflerine bazı ehl-i dikkat zevat << vaf >> ve << yef >> tesmiye eylemek lazım kalan diğer iki harf daha ilave etmişlerdir ki birincisi << öğmek >> darb manasına olan <<döğmek>> lafızlarında kafın telaffuzu gibi gah vav olarak okunur. İkincisi dahi <<eğlenmek>> ve <<döğüşmek>> lafızlarında olan kafın telaffuzu gibi gah ye olarak okunur. Bunlar bizim dahi hatırımıza dahi gelmemiş değildir. Hatta Namık Kemâl bir huruf-u hoca-i Osmanî tertibi lazım gelince yalnız bunların değil <<koğmak>> ve <<öğmek>> lafzında olarak vav gibi okunan ayn ve tı gibi okunan dad ile dal gibi okunan tı ile asıl kendi (11) sedasında okunan tı harfini fark edecek bir alamet koymak lazım geldiğinden maada <<kilim >> manasına <<halı>> ile baş manasına olan <<hâli>> kelimelerinde olan kalın ve ince lamların farkını göstermek ve bahusus <<gonca>> kelimesinde olan gayn ile <<ağver>> ve <<ağbar>> kelimelerinde olan gayn harfinin aralarını buldurmak dahi lazım gelir.

Bu hâlde asıl harf-i heceyi Osmanî kırk bire kadar vardırmak iktiza eder. Ancak lisânın bu derecelere kadar ikmaline hemen şimdiden girişmek pek çok

kimselerin zihinlerine sığdıramayacakları bir mükemmeliyet olacağından işin bu cihetine kadar sırf himmet vazifesi ihtilafa terk olunmuştur. Bizim bu usûlümüzde yalnız “kef” ile “nef” den başka harfin tahriri farkına lüzum görülmemiştir.

İşbu dördüncü haftanın dördüncü dersinde şakirdana noktalı noktasız kâffe-i huruf-u Osmanî gösterilmiştir. Lakin bunlar tertibi kadim üzere gösterilip biri birine müşabih olan harfler biri birinin yanına konulmak üzere gösterilmiştir. Yani (ت پ ب ي ن ث) harfleri hep biri birine benzedikleri için meşk mecmuasında bir hane içine konulup kezalik (ج چ ح خ) ve (د ذ) gibi hep biri birine benzeyen harfleri müstakil haneler içine vaz‘ olunmuştur. Bunlar şakirdana irâe olundukları zaman yekdiğerine benzeyen harflerin farkları yalnız noktalardan ibaret oldukları anlatılacak ve hatta ilk hanede << ن >> harfi biraz toparlak ve << ى >> harfi de kuyruklu iseler de hiç beis olmadığı ve bunların farkları her hâlde noktalardan ibaret oldukları ve ileriki derslerin bu hakikati bir kat daha meydana çıkaracağı haber verilecektir. Nihayet (ل ا م و ه لا ء) harflerine gelindiğinde bunların sair hiçbir harfe benzemedikleri söylenecektir.

İşbu dördüncü hafta için iki imtihan konulmuştur. Çarşamba günü icra olunacak birinci imtihan yalnız bir haftanın derslerine mahsus bir imtihan olup bunda en büyük imtihan çizgileri bir biriyle müşabih olduğu hâlde farkları yalnız noktalardan ibaret olan harfleri şakirdlerin gayet kuvvetli bellemelerine hasredilmelidir. Zira ileriki haftada çocuklara her harfin sağdan ve ortadan ve soldan olan envaı gösterilmeye başladığı zaman ihtisar ve suhulet olmak için yalnız çizgileri gösterilecek ve bade o çizgiler üzerine noktalar vaz‘ ile matlup olan harflerin vücuda getirilmesi şakirdana havale olunacak olduğundan eğer şakirdler harf-i müteşabiheye noktalar geldikçe nevileri nasıl değişeceğini pek kuvvetli öğrenmemiş olurlar ise o derslerde âciz kalacaklardır.

(12) İmdi birinci imtihanda şakirdana şu sualler sorulup cevapları alınmalıdır. Be çizgisinden kaç harf yapılır? << be, pe, te, se >> arasında ne fark vardır? “he” çizgisinden kaç harf yapılır? Cim, çe, he, hı arasında fark nedir? Dal çizgisinin kaç harf yapılır? Dal ile zelin farkları nedir? Re çizgisinden kaç harf yapılır? Re, ze, je arasında fark nedir? Sin çizgisinden kaç harf yapılır?

Sin ile şının farkları nedir? Sad çizgisinden kaç harf yapılır? Sad ile dadın farkı nedir? Tı çizgisinden kaç harf yapılır? Tı ile zının farkları nedir? Ayn çizgisinden kaç harf yapılır? Ayn ile gaynın farkı nedir? Fe çizgisinden kaç harf yapılır? Fe ile kafın farkları nedir? (kafın teknesi biraz yuvarlak olduğu da hatırdan çıkarılmayacak) kef çizgisinden kaç harf yapılır? ڭ, گ, ک arasında ne fark vardır? Lam, mim, nun, vav, he, lamelif, hemze çizgileri sair harflere benzerler mi benzemezler mi?

İkinci imtihan dört haftalık derslerin kâffesi için bir imtihan-ı umumidir. Zira bu haftada huruf-u Osmaniye tekmil olmuştur. Bunun için de şakirdanan şu sualleri sormalı:

Kaç türlü harf çizgisi vardır? İsimlerini söyleyerek sayınız? Kaç türlü nokta vardır? Bu noktalar harf çizgilerininin altlarına üstlerine geldikleri zaman hangi harfler yapılır? Hepsini birer birer sayınız? Cümlesini taşlarınız üzerine yazınız! Noktasız harfler hangileridir? Bu noktasız harflerin hangileri noktasız harflerin hangilerine benzer? Noktası olmayan ve hiçbir harfe benzemeyen harfler hangileridir?

Lamelif yalnız bir harften mi ibarettir? Yoksa iki harften mi yapılmıştır? Lamelifin nasıl yapıldığını bana tarif ediniz.

Mühim İhtar

Bizim bu usûlümüz iktizasınca muallimler yalnız bir çocuğa değil kırka elliye kadar bir sınıfa birden ders vereceklerdir. Eğer sınıfı teşkil edecek şakirdanın zekâvetleri mümkün mertebe müsavi olmaz ise bir takımı öğrendikleri hâlde diğerleri hiçbir şey öğrenemezler. Bu hâlde zeki ve çalışkan talebeyi (13) gayb ve tenbeller dahi öğreninceye kadar tehir etmek caiz olamaz.

Onun için imtihandan imtihana muallimler şakirdana dikkat ederek iyi ve fenalar yeni belledikten sonra işte ez cümle şu ilk umumi imtihanda huruf-u Osmanîyi mükemmelen berveche matlup öğrenememiş olan şakirdanı sınıftan ayırıp geriye çevirecektir.

İkinci ve üçüncü ayların dersleri hep bu birinci aylar dairesinde devran edecekleri cihetle geriye çevirilen şakirdler şu cezalardan müntebih olurlar da çalışırlar ise diğerlerine tekrar erişebilirler.

Ama bir familya (aile) babası kendi evladını tedris etmekte veyahud muallimin sınıfı yalnız beş altı şakirtten ibaret bulunmakta ise bazılarını bazılardan bazılarından ayıracağına cümlesini geriden başlatmak müreccahtır (yeğdir). Zira çocuklar için en büyük subut meydanda olup sonraları hızlanarak ilk geriye çevrilmek ziyanını çıkartacakları bizce bittecrübe sabittir.

Hafta: 5

Bu haftanın birinci dersinde muallim efendi siyah tahtanın üzerine (س ح ب) çizgilerini yazarak şakirdana tanıttıktan sonra bunların isimleri “yalnız be çizgisi” ve “yalnız he çizgisi” ve “yalnız sin çizgisi” olduklarını ve Hâlbuki bundan sonra şu

çizgilerin sair türlüleri de görüleceğini haber verecek ve her birinin tam altına şu (بب حح سس) harflerini de yazıp tefhim eyleyecek ki yukarıki harfin ismi yalnız be çizgisi olduğu hâlde bu alttaki iki harfin şu sağ tafarafta oalnına <<sağdan be çizgisi>> ve şu sol tarafta olanına dahi <<soldan be çizgisi>> denilecektir.

Bu tarif "he" ve "sin" çizgilerine de tatbik edecek ise de sebk eden tecrübemizde bazı çocuklar sağ ve sol taraf demek ne demek olduğunu bilemedikleri görüldüğünden şayed muallim efendi dahi böylelerine tesadüf edecek olursa sağ ve sol tarafları da çocuklara başkaca öğretmeye mecbur olacaktır.

Bunun için evvela çocuğa kalem tuttuğu ve yemek yediği el sağ eli ve diğeri sol eli olduğunu öğretip bade sağ elin bulunduğu tarafa "sağ taraf" ve sol elin bulunduğu tarafa dahi "sol taraf" denileceğini badel tarif çocukların ellerindeki yazı taşlarında veyahut büyük siyah tahtada sağ elin bulunduğu tarafa "sağ" sol elin bulunduğu tarafa "sol" denileceğini anlatmalı.

(14) Hatta tahta üzerine sağdan sola şöyle (−) bir afâkî çizgi çizerek bu çizginin hangi ucu sağ ve hangi ucu sol olduğunu da tarif ile nazar-ı dikkatlerini tenvir etmeli.

İşte sağ ve sol tarafları bu vechile tefhimden sonra gerek بب ve gerek حح ve سس çizgilerini görünce çocuklar hangileri sağ ve hangileri sol olduğunu daha güzel tefhim edeceklerdir.

Sebk eden tecrübelerimizde biz en büyük müşkülatı bu sağdan soldanlarda görmüş olduğumuzdan muallimlerin şu derslerde asla bıkmayarak ve üşenmeyerek kemal-i gayretle çalışmalarını rica ederiz. Bunun için dahi çocuğa dersin birkaç türlüsünü göstermelidir. Bir kere mecmuada olduğu gibi yalnızları yukarıya ve sağdan ve soldanları onun altına yazarak <<işte bu yalnız falan çizgisi! Bu da sağdan falan çizgisi! Bu da soldan falan çizgisi >> diye isimlerini bellettikten ve kendilerine dahi taşları üzerine yazdırdıktan sonra diğer defasında mesela birinci dersin yalnız şu (ب ح س) sağdanlarını yazıp ve gösterip <<işte bunlar sağdan be çizgisi, sağdan he çizgisi, sağdan sin çizgisi>> dedikten ve kendilerine de yazdırdıktan sonra <<bir de sadece şu (ب ج س) soldanları yazıp>> bunlar dahi işte soldan be çizgisi, soldan he çizgisi, soldan sin çizgisi diye tarif etmeli ve kendilerine de taşları üzerinde yazdırmalıdır.

Daha ilk dersten beda' ile sağdanları soldanları çocuklara o kadar kuvvetli öğretmelidir ki ikinci günü ilk ders yoklama edildiği zaman çocuğa <<bana sağdan bir be çizgisi yaz>> denildiği zaman çocuk derhâl yazmalı. Ekseriya yanlışları bu sualin cevabı olarak şöyle (بب) hem sağdan hem soldan be çizgilerini yazıvermelerinde görülüyor. Bunun için de <<ben size soldan be çizgisi yazınız demedim ki bunu yazıyırsunuz!>> diye zaid olan soldanı silmeli ve diğer harfler hakkında da bu vechile hareket etmeli.

İkinci ve üçüncü ve dördüncü derslerde de hep yalnız çizgilerin sağdanları soldanları gösterilmiştir. Bu derslerin her birinde muallim ilk ders gibi ehemmiyetli davrandıktan maada tarifleri ve sualleri daima ilk derse kadar irca ederek mesela dördüncü ders verildiği yani sağdan ve soldanlar (15) bitirildiği zaman <<haydi bakalım ne kadar sağdan çizgi var ise hepsini bir sıraya yazalım diye söylece (م و ه ب ج س ص ط ع ف ک ل) yazdırmalı ve bunu soldanlara dahi tatbik ederek yazdırmalı.

Bu haftanın beşinci dersine dört evvelki derslerin mecmuadan ibaret olup şu kadarki sağdan ve soldan olan çizgiler evvelkiler gibi ayrı değil bitişik yazılmışlardır. Eğer bu iltisak çocukların zihinlerini karıştıracak olur ise muallim efendi bunları siyah tahta üzerine büyücek kıt'ada yazıp bade ikisinin arasını cüz'ice silerek nasıl ayrıldıklarını göstermeli ve yine tebeşir ile aralarını vasıl ile birleştirerek suret-i mültesikelerini de irâe etmeli.

Bu haftanın imtihanında şakirdana <<yalnız falan çizgisini yazınız. Sağdan falan çizgisini yazınız. Soldan falan çizgisini yazınız! Sağdan ve soldan falan çizgilerini yazınız. Bunları birleştiriniz.>> suallerini her cins harf için irad ederek şakirdan pek de muvafık cevap veremezlerse beis yoktur. Zira ileriki dersler bu babdaki kuvvetlerini artıracaktır.

Hafta: 6

Bu haftanın birinci dersinde (ا د ر و لا) çizgileri yazılarak altlarına da bunların yalnız soldanları terkim olunmuştur. Bunların evvela yalnızları siyah tahta üzerine yazılacak şakirdana tanıttırdıktan sonra soldanları dahi altlarına yazılarak tamamıyla tefhim olunacaktır ki şu çizgilerin sağdanları yoktur. Sade yalnızlarıyla bir de soldanları vardır.

Bade bu hâlin yani (ا د ر و لا) harflerinin sağdanları bulunmamasından yazıda nasıl bir tesir-i mühimi olduğu anlatılmaya başlayıp denilecek ki geçen hafta öğrenmiş olduğumuz harflerin hepsi birbirine bitişip yapışabiliyorlar idi. Mesela iki "be"yi şöylece (ببب) biri birine yapıştırabiliyor idik. Sebebi ise bunların hem sağdanları hem de soldanları bulunmasından ibarettir. Hâlbuki (ا د ر و لا) harflerinden ikisini biri birine yapıştırmamız iki elif iki dal iki re iki ve iki lamelif yazacak olsak şöyle: (اادد رر وو لالا) olurlar. Zira her ne kadar bunların soldanları var ise de sağdanları bulunmadığından sol tarafa bu soldanları koyacak dahi olsak biri birine yapışmazlar.

(16) İşte bu sebebe mebni (ا د ر و لا) çizgilerinden yapılan harflere <<huruf-u munfasıla>> derler ki biri birine yapışmayan ve biri birinden ayrı kalan harfler demektir. Geçen hafta öğrendiğimiz çizgilerden yani (ب, ح, س ص, ط, ع, ق , ك, ل, م, ه) çizgilerinden yapılan harfler biri birine bitişip yapıştıkları için onlara da <<huruf-u muttasıla>> derler ki biri birine yapışan ve bitişen harfler demektir.

İhtara hacet yoktur ki muallim efendi bu tarifleri eder iken misal olarak kavs arasına yazılan şekilleri kemalen siyah tahta üzerine yazarak ve şakirdana irâe ederek olvechile tefhim etmelidir. Ancak bunlar mücerred edilen tarifi izah için irad olunduklarından şakirdana dahi yazdırmaya hacet yoktur. Şakirdan yalnız meşk mecmuasında yazılan hurufu yazmakla işgal olacaklardır.

Birinci dersin tarifi lüzumu kadar tekrar olunarak çocukların zihinlerine güzelce yerleştirildikten sonra şu huruf-u muttasıla ve huruf-u munfasıla hangi harflere denileceği ve ne sebebe mebni onlara bu isim verilmiş olduğu kendilerine daima sorulacağını da anlatmalı ki şakirdan ona göre ehemmiyetli davransınlar ve filvaki bundan sonraki derslerde birçok münasebtler düşürerek bu sualleri tekrar ile ucûbesini verdirerek çocukları takviye etmelidir.

İkinci derse gelindiğinde evvela dersin nısfı olan (با بد بر بو بلا) harflerini siyah tahta üzerine bitişik olarak yazıp bunların ne olduklarını şakirdana sormalı. Muvafık cevap alınamayacağı derkârdır. Bade bunların her biri ikişer çizgiden yapılmış olduğu ve işte birinci olan با sağdan be çizgisi ile soldan elif çizgisinden ibaret olduğunu haber vererek siyah tahta üzerinde bu iki çizginin arasını silmek suretiyle biri birinden ayırdıktan sonra şu (با) şeklini meydana çıkarmalı ve işte bunun da birincisi sağdan be çizgisi ve ikincisi soldan elif çizgisi olduğunu çocuklara tanıtmalı. Bu tarif ve muameleyi (بد بر بو بلا) şekillerine de tatbikinden sonra demelidir ki : (ا د ر و لا) çizgilerine huruf-u munfasıla dediğimiz hâlde bunların şu misallerde üst (17) taraflarında bulunan harf, huruf-u muttasıladan olduğu ve bu (لا و ا د ر) harflerinin de soldanları bulunduğu için yapışmışlardır. Yani yapışanlar bu huruf-u munfasıla değildirler. Belki üst taraflarında bulunan huruf-u muttasıla bunlara yapışmıştırlar. Yoksa be çizgileri solda ve (ا د ر و لا) harfleri sağda bulunsalar idi biri birine yapışmazlar idi. İşte dersin yarısı olan (ب .د ب .رب .و ب .لا ب ا) dahi bunu gösterir. Bu misallerdeki be çizgilerinin sağdanları vardır. Eğer (د ر و لا ا) çizgilerinin de sağdanları bulunsa idi yine birleşmeleri lazım gelirdi. İşte onların sağdanları bulunduğu için böyle birleşmemişlerdir.

Bu tarifi çocuklara yalnız bir kere aytmakla çocukların hiçbir şey anlamış olamayacakları derkârdır. Birçok defalar tekrar ederek şu ikinci dersi gereği gibi zihinlerine yerleştirdikten sonra üçüncü, dördüncü, beşinci derslerde dahi hep bunu anlamaya çalışacaktır. Zira (ا د ر و لا) harfleri sol tarafında bulunkları zaman bitişip de sağ tarafta bulundukları zaman niçin bitişmeyecekleri kaziyesi çocukların zihinlerini en ziyade meşgul kılan şeylerden olduğu bittecrübe sabit olmuştur. Binaenaleyh üçüncü derste ikinci yoklama edildiği zaman <<sağdan ve soldan elif yazınız. Sağdan ve soldan dal yazınız.>> diye ikinci dersin kısmı evvelini yazdırdıktan sonra kısm-ı sanisine gelinerek <<sağdan elif soldan be çizgisi yazınız.>> denildiği ve çocukların dahi bunları (ا ب) vechile doğru yazdıkları hâlde bile <<ötekileri yetiştirdiğinizde bunları be diye bitiştirmediniz?>> suali irad olunacak ve şayet çocuklar şaşalayacak olurlar ise <<korkmayınız! İşte doğru yazdınız ya! Fakat şu doğruyu bilerek mi yazdığınızı anlamak için böyle soruyorum. Evet bunlar bitişmezler. Bunların sağdanları olmadığı için sağ tarafa geldikleri

zaman bitişmezler. Öyle değil mi? idi ?>> diye bu dersin hikmeti kendilerine tekar edilecektir.

Bununla beraber üçüncü dördüncü ve beşinci ders verilirken ikinci ders için beyan eylediğimiz veçhile-i maksat tekrar tekrar şakirdana tefhim edilecektir. Hafta (18) sonuna kadar çocuklar bir dereceye getireceklerdir ki imtihan günü kendilerine <<iki be çizgisini birleştiriniz.>> İki dal çizgisini birleştiriniz. Sağdan he soldan dal çizgisini birleştiriniz. Sağdan dal soldan he çizgisini birleştiriniz.>> Gibi yanıltmacalı sualleri bile doğruca icra etmelidir. Bundan maada sağdan dal soldan he çizgisi birleşmeyecek olanları doğru yazdıkları zaman bile bunları niçin birleştirmedikleri sual olunarak çocuklar <<dal harfi (ا د ر و لا) harflerindendir. Onların sağdanları olmadığı için kelimenin sağ tarafına geldikleri zaman bitişmezler.>> cevabını verebilmelidirler. Mamafih çocuklar bu dersleri pek liyakalı anlayanmamış olsalar bile o kadar büyük bir beis yoktur. Zira ileri ki haftalarda takviye için meydan bulacaklardır.

Hafta: 7

Bu haftanın ilk dersini siyah tahta üzerine yazmazdan mukaddem muallim efendi şakirdana <<meşk mecmualarınızda dördüncü haftanın derslerini açınız!>> diyecek. Şakirdan açtıktan sonra <<dördüncü derse bakınız>> kumandasını verecek. Şakirdan baktıktan sonra o dersdeki (ب پ ت ث ن ي) harflerini siyah tahta üzerine yazıp çocuklara da göstererek diyecek ki : <<bu altı harfin kâffesi be çizgisinden yapılır idi öyle değil mi? Farkları dahi noktalarından ibaret idi. Be çizgisini öğrenmiş olan şu dersi bir kere şakirdana ihtar eyledikten sonra <<beşinci haftanın birinci dersine bakınız>> diyecek ve şakirdan oraya da atf-ı nazar eyledikten sonra muallim efendi siyah tahta üzerine bu dersten (ب بـ بب) çizgilerini yazıp diyecektir ki <<işte bunların da birisi yalnız be çizgisi olduğunu ve diğeri sağdan be çizgisi ile soldan be çizgisi bulunduğunu tanıdınız. Değil mi?>> Şakirdan muallim efendiyi tastik eyledikten sonra muallim efendi iş bu yedinci haftanın birinci dersinin ilk iki çizgilerine bir (ب بـ بب) çizgilerinden ibaret olduklarını şakirdana bilahere <<mademki be çizgisine bir takım noktalar ilavsiyle (پ ت ث ن يه) harflerini yapmak mümkün oluyor idi. Öyle ise sağdan ve soldan be çizgilerine de bu noktaları ilave etmek suretiyle yine bu harfleri yapmak mümkün imiş>> diye dersin (19) bakiyesi olan (پپ . تت . ثث . نن . يي) harflerini de yazacaktır. Bu harfleri bitişik yazdığı hâlde mütakiben aralarını silerek rehnüma-yı mualimin beşinci haftasında tarif olunduğu vechile şakirdana <<haydi şimdi şunların sade sağdanlarını bir sıraya yazayım!>> diye siyah tahta üzerine şu (بـ . پـ . تـ . ثـ . نـ . يـ) şekilleri ve mütakiben haydi şimdi de soldanlarını yazalım diye şu (ب پ ت ث ن ي) şekilleri yazacaktır. Bu hâlde dahi tekrar tekrar çocuklara tefhim edecektir ki sadece şu (بـ) be çizgisini öğrenmiş olan çocuk noktaların tebdiliyle bu çizgiden yapılacak sair harfleri de yazabileceği gibi yalnız şu (بب) soldan be çizgisini öğrenen dahi noktaların tebdiliyle bu çizgiden yapılacak sair hurufu da yazabilecektir.

(İhtar-ı Mahsus) Mukaddimeleri Rodostaki medrese'i Süleymaniye'de huruf-u Osmaniyenin işbu sağdanları soldanları başka türlü ta'lim olunur idi. Mesela "be" harfi verildikten sonra be'lerin şu kadar envaı, mütakiben "pe" ve "te" ve "se" ve "nun" ve "ye" harfleri verilerek onların da şu kadar envaı olduğu dermeyan kılınır idi. Yani evvela çizgiler verilerek bade noktaların tehâlüfüyle o çizgiden müteşekkil sair harflerin dahi yapıldığı tariki yok idi. Hâlbuki çocuklara envai hurufun o kadar olduğunu göstermek gözlerini yıldıracağı ve zihinlerini dolduracağı muvahhiren tecrübe edilmekte işte bu rehnümada görüldüğü vechile evvela çizgiler ve bade noktalar ile envaı hurufun kolayca ta'limi tariki bulunmuştur. Lakin çocuklarda maharet ve kuvvet-i matlubeyi husule getirmek için bu derslerde gayretleri ziyadeleştirilmelidir. <<be çizgisinden yapılan harflerin sade sağdanlarını yazalım>> diye şu (بـ . پـ . تـ . ثـ . نـ . يـ) harflerini defaatle şakirdana yazdırmalı ve kezalik <<sade soldanlarını yazalım>> diye şu (ب پ ت ث ن ي) harflerini dahi çok yazdırmalı. Bir dercede ki çocuklara lalettayin <<bana sağdan falan harfi yazınız>> denildiği zaman kemâl-i maharetle yazabilmelidir.

Birinci ders bu surette verilecek ertesi şakirdan ikinci derse geldikleri zaman yoklama edildikte bu dersi tamamıyla öğrenmiş olacaklarına hiç şüphe yoktur.

(20) Zira sağdan be çizgisi ile soldan be çizgisini zaten beşinci haftada öğrenmiş oldukları gibi nokta farkları da evvelden malumları olduğundan bu ders kendilerine pek kolay gelecektir. Binaenaleyh bittecrübe olmak üzere şakirdana mesela (تت) suretinde ikisi bir neviden olan iki harf yazıldığı zaman birincisinin bir noktasını söyleyip ikinciye zem ettirerek şu (نث) hâle koymakla beraber <<şimdi ne oldu?>> sualini irad etmeli ve şakirdin cevab-ı kafi verebileceği derkâr ise de şayed veremediği surette ..işte şimdi de sağdan nun soldan ثه >> oldu diye irşad etmeli. Bu yoldaki sualler irşadlar teksir edildiği surette çizgiler birbirinin aynı oldukları hâlde farkları noktalardan ibaret bulunan harfleri de şakirdan yekdiğeriyle birleştirebilirler.

Birinci ders için buraya kadar anlattığımız tarifi muallim efendiler ikinci, üçüncü ve dördüncü derslerde dahi tatbik etmelidir. Yani her birinde dördüncü haftanın dört dersi ile beşinci haftanın o derslere aid olan dersi şakirdlere tekrar açtırılıp gösterilerek bade yedinci haftanın dersleri dahi ona göre evvela bitişik yazıldığı hâlde bade araları silinerek sağdan ve soldan ayrılmalı ve nihayet her nevi harfin sade sağdanları ve sade soldanları birer sıraya yazılmak suretiyle temrin edilmelidir.

Kezalik çizgileri birbirinin aynı oldukları hâlde farkları yalnız noktalarından ibaret olan harflerin sağdan soldan birbirine rabıtaları için birinci derste tarif edilen tecrübeleri dahi diğer derslerde tatbik ettirmelidir.

Beşinci derse gelindiği zaman (ه . م . ل) harfleri hem noktasız hem de sair hiçbir harfe benzemeyen harflerden olduğu yine dördüncü haftanın dördüncü dersi

mucibince ihtar ederek onların sağdan ve soldanlarını da derste olduğu vechile evvela bitişik yazarak ve mütakiben aralarını silip ayırarak göstermelidir.

Bu haftanın imtihanında şakirdan asıl vazifesi ikinci bir nev'inden olan sağdan soldan iki harfi birleştirmektir. Mesela (غغ . ششج . جج) gibi şeyleri muallim sorduğu zaman yazabilmekten ibarettir. Fakat her yoklamada tecrübe yollu edilen ta'limler temrinler üzerine bu harflerin noktalarını tebdil ederek ve <<bana sağdan چه soldan خی yazınız. (21) bana sağdan سین soldan شون yazınız. Bana sağdan عین soldan غین yazıınz.>> suallerini sorarak çocuklar (غع . سش . چخ) yazabileceklerdir. Hatta bütün bütün birbirine benzemeyen harfleri de bitiştirebilmelidirler. Mesela <<bana sağdan be soldan kaf yazınız>> yahud <<sağdan çim soldam mim yazınız>> denildiği zaman dahi yazabileceklerdir. Lakin bunda aciz kalırlar ise kendileri meyus edilmemelidir. Zira sualler daha ileriki derslerin sualleri olacaktır.

Hafta: 8

Bu haftanın dersleri altıncı hafta derslerinin aynı demektir. Aralarında ta'lim hususunda şu fark bulunacak ki altıncı hafta derslerinde (ا د ر و لا) harflerinin sadece soldanları bulunarak sağdanları bulunmadığından bunlar kelimenin sağ tarafında bulundukları zaman bitişecekleri tarif edilmiş ve Hâlbuki bu tarifler yalnız çizgilere harf hükmü verilmiş olduğu hâlde bu hafta noktaların da ilavesiyle <<çizgi>> lakırdısı ortadan kaldırılarak <<harf sözü>> çıkarılmıştır.

İmdi birinci derste (ا ا) diye elifin yalnız ve soldanı yazıldıktan sonra dalın dahi yalnız ve soldanı yazılıp bade bir de د yazılmıştır ki şakirdana <<dal üzerine bir nokta konulur ise zel olur.>> diye evvelce öğrenmiş bulundukları şeyi badel ihtar << işte soldan dal üzerine bir nokta koydukta bu soldan dal oldu. Ne kadar kolay olduğuna dikkat ediyorsunuz ya?>> diye tarife girişmeli ve kezâlik ر ile soldan re'nin üzerine bir üç noktalar ilavesiyle soldan je ve soldan je harflerinin de husule geldiği gösterilmeli ve bunun için dahi re'nin üzerine bir nokta konulunca "ze" olduğunu bilir idiniz. Üç nokta konulduğu zaman ise "je" olmaz mı? İşte bu kaide ile şu soldan "ze" ve soldan "je" harflerini hasıl eyledik>> diye tefhim etmeli. Nihayet "vav" harfiyle "lamelif" harflerinin üzerine hiç nokta gelmediğinden onların dahi sair hiçbir türlüsü olmadığını tekrar ihtar ile dersteki (و و . لا لا) harflerini irâe etmeli.

(22) (Tenbih) Beşinci ve altıncı ve yedinci haftanın yani ikinci mahın dersleri birinciye nisbetle ne kadar hafif olduğuna muallim efendiler dikkat etmiş olacakları gibi bilhassa şu sekizinci hafta dersleri pek kolay olduğuna dahi elbette dikkat edilir. Bu ise iltizamî bir şeydir. Birinciden dördüncü haftaya kadar ilk ay zarfındaki dersleri güzelce tahsil edemediklerinden dolayı geriye çevrilmiş olan şakirdanın işbu ikinci ayda arkadaşlarına yetişebilmeleri için bu suret iltizam olunmuştur.

Bu hafta için dahi iki imtihan konmuştur. Bunun birincisi şu ikinci mahın derslerine yani beşinci altıncı yedinci sekizinci derslere mahsus olup bunun için dahi şakirdana şu sualleri sorularak cevapları talep olunacaktır:

Harf-i Osmanîde ne kadar sağdan harfler var ise cümlesini yazınız. Ne kadar soldan var ise cümlesini yazınız. Hangi harflerdir ki sağdanları olmayıp yalnız soldanları vardır? Bunları yazınız.

(Tenbih) İşbu suallerden maada <<filanca harf ile falanca harfi birleştiriniz.>> diye birçok harfin sağdanlarını soldanlarıyla birleştirmelidir.

İkinci imtihanda birinci mahın yani ilk haftanın dersinden bade ile sekizinci haftanın derslerine kadar geriden ve umumi bir imtihan etmelidir. Bu imtihan için bir mukaddime yaparak <<vakıa birinci ayın dersleri bir kere daha tekrar olunsun. Tekrarın daima faidesi vardır.>> yollu maşukane sözler söylenmeli. İşbu ikinci imtihan için dahi dördüncü dersin ikinci imtihanında edilen sualler ile yukarıda işbu sekizinci dersin birinci imtihanı için tertip edilmiş bulunan sualleri sormalıdır.

Hafta: 9

Bu haftanın birinci dersini verir iken muallim efendi çocuklara evvela beşinci haftanın dersini açıp gösterecek ve kendilerine ihtar edecektir ki o haftada “be” çizgisinin bir sağdanı ve bir de soldanı olduğu görülmüş idi. Bunu irâe ve ihtar eyledikten sonra işbu dokuzuncu haftanın ilk dersinde dahi birinci ve ikinci şekiller (23) hep üçüncü haftanın şekilleri olup üçüncü şekil ise (بـ , بـ , ب) şeklidir. Bunun sağ tarafında bulunanı ile sol tarafında bulunanı şakirdan derhâl tanırlar ki onlar dahi sağdan soldan “be” çizgileridir. Tanımayacakları şey şu ortadan “be” çizgisi olduğu tahakkuk edince işte muallim efendi çocuklara sağdan “be” çizgisidir.>> diyecektir. Bunu mutakiben çocuklara sağdan “be” çizgisinin diğer harflere bitişecekleri uçları gösterip ortadan “be” çizgisinde bu uçları iki tane olduğunu irâe eyleyecek ki böyle hem sağdan hem soldan başka harflere bitişmek için birer ucu olan harfin elbette ortada kalacağı derkârdır.

Sağdan soldanları güzelce öğrenmiş olan şakirdan için işbu ortadanları dahi öğrenmek o kadar kolaydır ki ben suhuletle yani şu dokuzuncu haftanın bir haftalık dersini hemen bir derste bile vermeğe imkân olduğu bizce bittecrübe sabittir. Fakat ders sıraları bozulmamak ve çocuklar meyanında zayıf olanları dahi kavilere yetişmek için geçen haftanın tertibi bozulmamıştır. Binaenaleyh muallim efendi yalnız ilk dersin “be” çizgisinden sonra “ce” ve “sin” çizgilerini de hep bu kıyas üzerine verebileceği gibi hatta ikinci ve üçüncü dördüncü dersleri de hep bu kıyas üzerine tedris eyleyeceğinden biz burada tarifi tetavilden ictinab eyledik.

Beşinci derse gelince: yine beşinci haftanın beşinci dersinde mufassılan tarif edilmiş olduğu üzere bu derste bir haftalık ders kemalen ve hem de harfler birbirine bitişik olarak yazılmış olduklarından muallim efendi siyah tahta üzerine bunları böylece bitişik olarak yazacak ve bade sağdan ve ortadan ve soldan olan harflerin aralarını biraz silerek nasıl ayrıldıklarını ve mütakiben yine vasıl ederek nasıl birleştiklerini irâe eyleyecektir. İmtihanda dahi aynıyla beşinci haftanın imtihanında beyan olunduğu üzere hareket etmeli ve şu kadar ki arada tayin olunan suallere bir de ortadanları ilave ederek sormalıdır.

Hafta: 10

İşbu onuncu haftanın ilk dersinde üç elif, üç dal, üç re, üç vav, üç lamelif bir yerde yazılmıştır. Bundan maksad (24) şakirdana anlatmaktır ki bu (ا د ر و لا) harflerinin yalnız soldanları var ise de sağdanları bulunmadığı gibi ortadanları dahi bulunmadığından geçen haftanın dersinde gösterilen huruf-u muttasıla gibi bunların üçü bir yerde bulunacak olsalar birbirine bitişmezler. Bunu tarif eyledikten sonra bunlara <<huruf-u munfasıla>> denilmesinin sebebi işte böyle birbirlerine bitişmedikleri kaziyesi olduğu tekrar ihtar olunacaktır.

İkinci derste huruf-u munfasılanın yalnız soldanları bulunduğu ihtar olunarak fakat bu soldanlar bir harfe yapışmak için o yapışacakları harfin sağdanı bulunmak lazım geleceği yani bu huruf-u munfasıla mutlaka huruf-u muttasılanın soldanlarına yapışabilecekeri güzelce tefhim olunarak misal olmak üzere dahi ikinci derste yazılan şekiller siyah tahta üzerine yazılmalıdır. Ancak şakirdana göstermelidir ki bu şekillerdeki harfleri ortadan değildirler. Ortadan olsalar idi üst taraflarına yapışacakları gibi alt taraflarına da yapışmalı idi. Hâlbuki alt taraflarına yapışamayacakları işte apaşikar görülmektedir.

İşbu ikinci ders yalnız bu şekillerden ibaret olmayıp diğer iki hanesi daha vardır ki onların da birincisinde şekilleri ve ikincisinde şekilleri yazılıdır. Bu haneleri yazmaktan maksat huruf-u munfasılanın ortadanları bulunmamak hasebiyle ne kadar hükümleri mümkün ise cümlesini şakirdana göstermektir. Birinci hanede (ا ا) yazıldığı zaman işte huruf-u munfasıla olan elifin bir tarafında bir harf-ı muttasıla ve bir tarafında harf-ı munfasıla var ise de kendisinin soldanı bulunduğu ve binaenaleyh üst tarafındaki harf-i muttasıla yapıştığı hâlde sağdanı bulunmadığından alt taraftaki harfe yapışamadığı gösterildikten sonra ikinci hanede bu harfler (ا ا ب) suretinde tertip olunmuş ve burada harf-i munfasıl olan elifin üst tarafında yine bir harf-i munfasıl bulunup bunun sağdanı olmadığı için ona yapışamadığı ve alt tarafına bir harf-i muttasıl yani “be” bulunarak o harf-i muttasılanın soldanı dahi var ise de elifin sağdanı olmadığı için ona da yapışamadığı gösterilmiştir. Nihayet yine bu harfler (25üçüncü hanede (ا ب) suretinde gösterilmiş olup bu hâlde harf-i munfasıl olan olan elifin iki tarafında dahi birer harf-i muttasıl yani “be” var ise de kendisinin yalnız soldanı bulunarak üst tarafındaki harfe bitiştiği hâlde sağdanı olmadığı için üst tarafındaki harfe bitişmediği gösterilmiştir.

İşbu ikinci dersin sair şekillerinde dahi hep bu üç ihtimal üzerine harfler yazılmış olduğundan muallim efendi bunların her biri hakkında yukarıki mülahazatın tekrarı şartıyla şakirdanın nazar-ı dikkatlerini celb edecektir. Hâsılı kendi tarafından dahi temsilat ve izahat-ı lâzıme ile çocukların zihinlerine yerleştirilecektir ki (د ر و لا ا) harflerinin sağdanları bulunduğu için üst taraflarına bitişmeleri kabil olmadığı gibi ortadanları dahi iki tarafından birden bitişemeyerek yalnız soldanları bulunduğu için üst tarafındaki harflere yapışabilirler.

İkinci derste (ا د ر و لا) harflerinin yalnız be çizgisi ile birleşmeleri gösterilmiş olup üçüncü, dördüncü, beşinci derslerde ise sair çizgiler ile de keyfiyat-ı iltisakları gösterilmiştir. Fakat bu derslerin ikinciden farkları olmasından ibaret olup yoksa iltisak ve infisal tariflerince yine ikinci ders hakkında edilen tarife tabidirler.

Bu haftanın imtihanında muallim efendi (ا د ر و لا) harflerine henüz tatbik edilmemiş olan sad, tı, ayn, fe ve kef çizgilerini ele alıp <<bir elif, bir kef, ve yine bir elif yazınız! Bir kef, bir elif, bir dal yazınız. Bir sad, bir dal, bir elif yazınız. Bir dal, bir elif, bir sad yazınız>> gibi sualler tertibiyle şakirdanın iltisak veyahud fasılda hataları görüldükçe tashih edecektir.

Hafta: 11

İşbu on birinci haftanın derslerini tedris için muallim efendi evvela dokuzuncu haftadaki tarifatımızı ve bade yedinci haftanın tarifatını okumalıdır. O hâlde görülür ki işbu on birinci haftanın dersleri yine dokuzuncu haftanın dersleri demektir. Farkı şudur ki dokuzuncu haftada yalnız harf çizgileri üzerin binayı tarif edilmiş iken işbu on birinci haftada çizgilere noktalar dahi ilavesiyle her çizgiden kaç türlü harf teşkil edebileceğine göre binayı tarif edilmiştir.

(26) Yedinci haftadan farkı dahi şudur ki mezkûr yedinci haftada sağdan soldan yalnız iki harfin keyfiyet-i iltisakları gösterilmiş olduğu hâlde işbu on birinci haftada ortadanları dahi ilave olunarak sağdan ortadan soldan olmak üzere üç harfin keyfiyet-i iltisakı gösterilmiştir.

İmdi bu iki haftanın yani yedinci ve dokuzuncu haftaların tarifatını dikkatle bir daha okur ise muallim efendi işbu on birinci haftanın derslerini nasıl tedris etmek lazım geleceğini kendi kendisine anlayacağından onun ferasetiyle kopkolay anlayabileceği bir şeyi biz kendisine uzun uzadıya tafsilat içinde boğmamayı tercih eyledik. Burada yalnız şunu ihtar edeceğiz ki o üçüncü dersten sonra dördüncüden beda' ile çocuklara üçü bir cinsten üç harfin iltisakı değil ecnası muhtelif olan üç harfin iltisakı gösterilmiş olduğundan dördüncü beşinci derste muallim efendi mesela (عفك) harflerini siyah tahta üzerine gayet büyük ve mülasık olarak yazıp <<işte bu şekil bir sağdan "ayn" ve bir ortadan "fe" bir de soldan keften ibarettir.>> diye şakirdanın nazar-ı dikkatini celb edecek ve <<inanmaz iseniz işte aralarını ayırayım>> diye her harfin arasını cüz'ice silerek ayıracak. Bu ameliyatı dördüncü

ve beşinci dersin her şekli üzerinde icra edince şakirdler yalnız bir cinsten değil başka başka cinslerden üç harfin nasıl yapıştıklarını da suhuletle öğrenirler.

Bu haftanın imtihanında şakirdana sorulacak sualler hep üç harfin bitişmesinden ibaret olup gah üçü bir cinsten ve gah başka başka cinslerden harflerin isimlerini der-meyan ile <<şunları bana yazınız>> emrini vermeli ve şakirdan yazdıkça bol bol aferinler bahş etmeli.

Hafta: 12

Bu haftanın derslerini tedristen evvel muallim efendi sekizinci ve onuncu haftalar hakkında verdiğimiz tarifatı bir daha okumalıdır. Derhâl görür ki bu haftanın bir ve iki numaralı dersleri sekizinci hafta derslerinin aynı demek olup farkı şundan ibarettir ki sekizinci haftada (ا د ر و لا) harflerinin ikisi birbirine yapıştıkları hâlde huruf-u muttasıladan birinin sol taraflarında bulundukları zaman yapışmakta iken bu haftanın derslerinde yine (ا د ر و لا) harflerinin üçü birbirine yapışmadıkları hâlde huruf-u (27) muttasılanın solunda bulundukları zaman yapıştıkları gösterilmiştir. Onuncu haftadan farkı da şudur ki onuncu haftada (ا د ر و لا) harfleri yalnız çizgi oldukları hâlde irad olunmuş olup işbu on ikinci haftada ise noktaların da ilavesiyle bunlardan teşkil edebilecek sair harfler dahi meydana konulmuştur. İşte sekizinci ve onuncu haftaların şu tarifâtını tekrar müta'ala edince muallim efendi işbu on ikinci haftanın birinci ve ikinci derslerinin suret-i tedrisini kendi kendisine tayin edebileceğinden burada o tafsilatı tekrar etmek beyhude addolunmuştur.

Fakat üçüncü, dördüncü ve beşinci derslerde iş değişmiştir. Bu derslerde üçten ziyade huruf-u muttasıla veya munfasılanın bir sıraya nasıl dizilerek muttasılaların nasıl bitiştikleri ve munfasılaların nasıl bitişmedikleri gösterilmiştir. Bunları tedriste muallim efendi siyah tahta üzerine şöyle afâkî (—) bir çizgi çekerek harflerin dizisi böyle bir sıra ve satır teşkil edeceğinden o satırın evvelindeki harf daima sağdan ve soldandaki harf daima soldan olacağı ve ikisi arasında bulunanların ise kâffeten ve kâmilen ortadan harfler bulunacağını anlatacaktır. Misal olarak üçüncü dersin ilk şeklini irâe edelim ki (بفنت) şeklidir. İşte bu şekil ufki çizgi gibi bir satırcık teşkil etmiştir ki ilk harfi sağdan "be" ve son harfi soldan "te" olup bu ikisinin arasındaki harfler dahi ortadan "fe" ile ortadan "nun" durlar. Harflerin bu şekilde olduğu gibi mutlaka dörtten ibaret olması da lazım gelmez ister ise on harf olsun hep ilk ve soldan ma'adası ortadan harfler olacaktır. Nasıl ki dördüncü derste (فكعلم) şekli altı harften yapılıp ilk ve sondan ma'ada ortada bulunan dört tanesi hep orta harflerdir.

Bir de muallim efendi bu şekiller arasında huruf-u munfasıla geldiği zaman alt tarafındaki harfe nasıl yapışmadığını şakirdana ihtarda gaflet etmeyecektir. Mesela (جنلر بلم) şeklinde "re" harfi huruf-u munfasıladan olup ortadan nev'i bulunmadığı için alt tarafına yapışamadığını ve soldan nev'i bulunduğu için üst tarafına yapışabilmiş olduğunu söyleyecektir.

Rehnüma-yı Muallimin

İşbu birinci derfteri hakkında son ihtar

(28) İşbu birinci defter on iki haftalık yani üç aylık dersleri camidir ki bu üç ay zarfında hatırı sayılır kaideler ile hurufun kâffe-i enva'ını ve birbirine nasıl yapışıp nasıl yapışmadıklarını öğreneceklerdir. Sebkeden tecrübelerimize göre bu on haftanın dersleri orta zekâlı çocuklar yalnız dört haftada ile öğrenebilmişlerdir. Burası muallim efendinin ve bahusus kendi evladını tedris eden familya babasının dikkat edeceği şeylerdendir. Eğer çocuklar verilen dersleri hiss-i telakkide subut çekmiyorlar ise iki üç ders birden vermeye kadar imkân vardır. Biz en son tecrübemizde bir haftalık dersi günde vermek derecesinde sur'at göstermiş idik.

Zira çocuk bir kere harf çizgilerini belleyerek bade noktaların ilavesiyle her çizgiden hangi harflerin yapılabileceklerini de belledikten sonra dersler hep birbirinin tekrarından ibaret gibi bir surette kalmaktadır.

Son imtihanda muallim efendi on iki haftanın imtihanlarında sorulan suallerin umumundan sualler tertip ederek birinci dersten son derse kadar bütün dersleri imtihan edecektir. Şakirdan mutlaka <<su gibi!>> itlakına şayan olacak surette isbat-ı ehliyet edeceklerdir. Fakat bazı şakirdanın bir mertebe küskünlükleri görülse dahi beis yoktur. Zira ileriki derslerde dahi bunları takviyeye müsadeleri vardır.

Medrese-i Süleymaniye

Tedrisat-ı İbtidaiye

İkinci Defter

(Hareke – Sükun – Harf-i Med)

İkinci Defter İçin Yapılmış

(Rehnüma-yı Muallimin)

Mürettibi

Ahmed Mithat

Maarif Nezaret-i Celilesinin Ruhsatıyla (Kırk Anbar) Matba'asında Basılmıştır.

İstanbul - 1306

Rehnüma-yı Muallimin

İkinci Defter

Hareke – Sükun – Harf-i Med

Birinci Kısım: Harf

Hafta: 1

Bu derslere başlamadan evvel şakirdana tefhim olunacaktır ki <<şimdiye kadar öğrendiğimiz harflere <<elif, be, cim, nun>> falan deyişimiz bunların isimlerini söylemekten ibarettir. Hâlbuki bu harflerin her birinin bir sadası vardır ki yalnız başlarına bulundukları zaman o sesler çıkamaz. Bu harflerin seslerini çıkarmak için hareke ve harf-i med kullanılır. Anca harflerin kendi başlarına çıkan sesleri neden ibaret oldukları ve hareke ve harf-i medlerin bu sadaları nasıl çıkaracakları anlaşılmak için evvela hareke ne olduğunu öğrenmeliyiz.>>

Vakıa şakird bu tariften defaten bir şey anlayamaz ise de asıl matlup bir şey anlaması değildir. Belki asıl matlup olan şey yeni bir şeye başlandığını bu mukaddimeden tefris ederek nazar-ı dikkatlerini ona göre açmasıdır. Bade siyah tahtanın üzerine ikinci defterin birinci haftasının birinci dersinde olan ُ ـَ ـِ harekeleri yazılarak çocuğa anlatılacak ki "hareke" demek "kımıldatmak" demektir.

Bunlar şu ُ ـَ ـِ işaretlerden ibaret olup harflerin sadalarını kımıldatırlar.

Bunların birincisine "üstün" ikincisine "esre" üçüncüsüne "ötre" derler. Şu tarifi çocuklara tekrar ederek hareke ne demektir? Bunlar harflerin seslerini ne yaparlar? Onlar kaç tanedir? Adları nedir? Tamamıyla öğrendikten sonra bu harekelerin nasıl okunacaklarını tarife başlamalı. İşte muallim için asıl dikkat ve feraset burada matluptur. (3) Zira üstün harekesini " ـَ " ve esre harekesini " ـِ" ve ötre harekesini dahi " ـُ " diye okuyacak ve şakirdlere dahi öyle belletecek ise de bunları asla çekip uzatmayarak gayet kısacık telaffuz edecektir.

Bununla beraber "ـَ ـِ ـُ" dediği zaman bunlara hemze sadasını da tamamıyla vermeyecek << هو هى هه >> gibi bir sada olacak ise de ها harfinin sadası dahi çıkmayacak. Yani hiçbir harfin sadasına benzememek üzere yalnız fethe ve kesre ve zemme hükmünü sadaca birer suret-i muhammene ile gösterecektir. Bundan maksat dahi şakirdan bu harekelerin huruf üzerinde nasıl tesir hâsıl eyledikleri yani dâhil oldukları harflerin nasıl okunacaklarını daha kolay anlamalarıdır. Bu tarif dahi bittikten sonra tahta üzerine mezkûr birinci dersin şu " بُ بِ بَ " harflerini yazıp çocuklara hitaben okumalı ama öyle <<be üstün be! be esre bi! be ötre bu!>> diye

hecelemek hiç iktiza etmez. Hecelemekte hiçbir fayda olmadıktan başka ileride şakirdanı terk-i hece ettirip <<Kur'an okumak >> tabirince düz düziye okumaya alıştırmak gayet güç olmasına sebep dahi olduğu görülmüştür.

Binaenaleyh çocuklara demeli ki: şu << ب >> harfinin ismine << به >> demiş idik. Değil mi? Hâlbuki << به >> onun yalnız adıdır. Sadası değildir. Ama o harfi şöyle << ب >> yazılmış görünce hemen << به >> diye okumalı. Şöyle << بِ >> yazılmış görünce "bi" diye okumalı. Kezalik şöyle <<بُ >> yazılmış görünce derhâl "bu" diye okumalı. Ve bilmeli ki dudaklarımızın birbirine değmesinden çıkan "be" sadası bu "ۂ "gibi açık okumak şu –َ işaretinin kullanılmasındandır. Kezalik "ئ" gibi aşapıya çekmek dahi –ِ işaretinin kullanılmasındandır. ؤ ileriye doğru okumak dahi –ُ işaretinin kullanılmasındandır.

İşte bu tarifi birinci dersin bütün harflerine tatbik ederek mesela şu << ج >> harfinin ismi cim ise de onun sadası (harekesiz okumalı) olduğu hâlde üzerinde bulunan harekeye göre "ce, ci, cu" okunur. Diye bütün harflere bu yolda tarifatı şamil etmeli. (4) Elhasıl muallim efendi en büyük feraset ve dirayetini bu derste göstermek lazım olup şakirdana öyle göstermeli ki bir harf kendi üzerinde bulunan harekeyle beraber sanki yekpare bir şey imiş. Bu hâlde güya her harfin üç türlüsü olur ve onlar dahi üstünlü, esreli, ötreli suretlerden ibaret olunur imiş. Eğer şakirde bunlar pek güzel anlatılacak olursa şakird herhangi harfi gördüğü anda "falan üstün! Veyahud "falan esre, falan ötre" diye hecelemeye kekelemeye yani hiç faidesi olmayan bir takım sözler söylemeye hiç muhtaç ve mecbur olmaksızın derhâl okuyuverir.

İşte ilk ders bu surette tefhim olunur ise de ikinci derste muallim efendi siyah tahta üzerine o dersin huruf-u harekesini yazdığı zaman şakirdler kendi kendilerine okurlar. Hatta kendisi <<bana bir cu yazınız>> yahud << جی >> yazınız. Dediği zaman şakirdler <<جُ ج >> diye harfleri harekesiyle beraber yazarlar. Ama şayed ikinci derste yazamazlar ise üçüncü derste dahi muallim hep birinci dersteki tarifatını tekrar edeceğinden okuyacakları gibi bunları muallim söyleyip üçüncü derste behemahâl harfleri harekeleriyle beraber gördükleri anda kendilerine yazdıracak olduğu hâlde dahi saldır saldır yazarlar. Ama usûl-u adiye vechile çocuğa heceletmek yolu bir kere göserilecek olur ise "ب" harfini görür görmez "به" demek mümkün olmayıp mutlaka " be üstün be" demeye mecbur olur. Bunun ise en büyük zararı okumakta değil yazmakta görülür. Zira öyle fena alışan bir çocuğa "bana ki yaz" denilecek olursa mümkün değil yazamaz. Bunlar ki kendisine "kaf esre ki yaz" gibi bir tarif ile bu suali sorsunlar.

İşbu birinci haftanın birinci ve ikinci ve üçüncü ve dördüncü derslerinde yalnız bir tek harf üzerine bir hareke geldiği zaman nasıl okunacağı şakirdana pek güzel tefhim edilmiş demek olduğundan beşinci derste (بَبَ بِبِ بُبُ) diye başlayıp birde iki harf üzerine birer hareke ile okuyup yazmaya alışmış olan şakird için bu tahvil ve terakki bir dereceye kadar müşkülatı mucib olur ise de muallim (5) efendi

gözü açık davranır ise müşkülatı pek kolaylıkla ber taraf edilerek şakirdanı defaten mühim ve büyük bir terakkiye nail eyleyebilir. Bunun için denilir ki:

Şu بَبَ harflerini şöylece (بَ بَ) diye yazsa idi به به diye okumaz mı idik? Hâlbuki bu iki "be"yi birbirne yapıştırmak mümkün idi. İşte yapıştırıverdik. بَبَ oldu. Bunda hiç müşkülat yoktur. Ne zaman iki harfi birlikte bitişik yazılmış görür iseniz onları ayrı ayrı yazılmış farz ediniz. Derhâl okuyabilirsiniz.

Böyle bitişik harfleri hâl için şakirde evvela onları ayırmak lüzumu ihtar eylediğimiz zaman muallim efendi zinhar yazdırmak cihetini de tarife girişmemelidir. Yani iki harfi bitişik yazmak için dahi şöyle yapmalı böyle yapmalı gibi tarife girişmeyip şakirdana tahrir dahi ettiememelidir. Bu maksadı da ortaya çıkarmak çocukların zihinlerini bulanıklığa teşviş eder. Bu derste yalnız şu bitişik harfleri okutabilmek kâfi olup hatta okuyamadıkları hâlde dahi tazir eylememelidir. Zira aşağıdaki dersler hep bu maksadı takviye edeceklerdir.

Beşinci dersin bazı harfleri de (پَپَ تِتِ ثُثُ) gibi ikisi bir nev'iden olan iki harfin yalnız bir nev'i hareke ile yazılmasından tertib olunmuşlardır. Çocuk << پپ >> yi okuduktan sonra muallim efendi <<şimdi bunun harekelerini tebdil ederek esre yapmış olsak nasıl okur idiniz!>> sualini irad ile beraber onu tahta üzerine de yazmalı ve şakirde okutmalı.

Yani derste hangi harekelisi yazılmamış ise onları kendisi yazıp şakirdana kıra'at ettirmelidir.

Elhasıl şu birinci haftanın dersleri çocuklara güzelce tefhim edilecek olursa o kadar terakkilerini mucib olur ki muallim efendiye de gayret gelir. Bu haftanın imtihanında şakirdana şu (hareke neye derler? Kaç türlü hareke vardır? Adları nedir?) sualleri irad olunarak bade gerek yalnız bir harften ibaret ve gerek iki harften müretteb birçok harekeli harfler yazıp okutturmalı ve onlara söyleyip yazdırmalı. Ama imlâ edildiği zaman iki harften ibaret misalleri yazdırmamalı veyahud yazdırsalar bile şayed şakirdan beceremeyecek olurlar ise hiç tazir etmemelidir.

Hafta: 2

(6) Bu haftanın birinci dersi geçen haftanın beşinci dersinin aynıdır. Bu derste yine geçen haftanın beşinci dersine mahsus olan tarifat tekrar edildikten ma'ada bir de (د د . ذ ذ . ر ر . ز ز . ژ ژ) gibi birbirine yapışmayan harflere gelindiği zaman bunların ne hikmete mebni birbirine bitişmedikleri sorulmalı ve şayet şakirdan geçen üç ay zarfındaki huruf-u muttasıla ve munfasıla bahislerini unutmuş iseler bir faide-i zaide olmak üzere o tarifatı tekrar etmeli.

İkinci haftanın ikinci dersinde (جب جث بت) gibi iki muhtelif harfler üzerine ikisi bir cinsten harekeler geldiği gösterilmiştir. Bunu şakirdana ifham için yine geçen haftanın beşinci dersindeki tarifat gibi tahlil cihetini ihtar ederek demeli ki: (şu bet harflerini ayrı yazsak <<ب ت>> olmaz mı? Üzerinde üstün harekesi bulunduğundan bunları << به ته >> diye okumayacak mı idik? İşte böyle bitişik oldukları hâlde dahi onları ayrı ayrı imişler gibi farz ederek okumalı ki bunda hiç güçlük yoktur. Bu surette tahlilata müracaat olundukça şakirdan anlamayacağı hiç bir şey olamaz. Şu kadar ki böyle bilnisbe biraz güç olan şeyleri yazdırmak hususunda daima teanni ile hareket etmeli. Bilmeli ki yazmak daima okumaktan güçtür.

Üçüncü derste bir derece daha güçlük vardır ki o da hem iki harfin ikisinin de mütehâlif hem de harekelerin mütehâlif olması kaziyesidir. Ama ikinci derste iki harf-i mütehâlifi okumağa alışan şakirdan için bu derste güçlük yalnız harekeleri mütehâlif olmasındandır. Bunun için de tahlile müracaat ederek demeli ki (bu derste şu << بر >> harflerini << ى ر >> diye yazsa idik nasıl okur idiniz? Birincisini <<ى >> ve diğerini de << ره >> diye okur idiniz. Değil mi? Şimdi bunları bitişik yazılmış gördüğünüz zaman evvelki gibi ayrı ayrı ve biri birinden uzak olarak << ي....ره >> diye okumayıp ikisini birbiri arkasından çabucak << بى ره >> diye okuyuvermeli.) İşte bu tarifi sair harflere dahi yine bu veçhile tatbik etmeli.

Bu derste huruf-u muttasılanın sağ (7) taraflardaki harflere bitişip sol tarafındakilere bitişmediğinden sebeb ve hikmetini daima şakirdana sorup aciz kaldıkça irşadlarında asla gaflet etmemeli.

İşbu ikinci haftanın dördüncü ve beşinci derslerinde üç harf üzerine üç de hareke gösterilmiştir. Dördüncü derste gerek harflerin ve gerek harekelerin üçü de birbirinin aynı olup beşinci derste ise birkaç misal üç harf birbirinin aynı oldukları hâlde yalnız harekelerinin mütehâlif olması ve bade diğer misaller hem harflerin hem harekelerin mütehâlif bulunması suretiyle tertip olunmuşlardır. Bundan evvel tarif etmiş olduğumuz tahlil usûlü elde iken bu üç harf ve harekeli yazıları dahi çocukların okuyabilmeleri müşkül olmayıp fakat muallim söyleyerek şakirdanın yazmaları biraz daha güç olduğundan muallim işte bu cihette üşenmeyerek ve yorulmayarak tefhim-i merama himmet etmelidir. Meselâ şakirdana << قفس >> yazmasını emr eylediği zaman şakirdanın bu harfleri birbirinden ayrı yazmaları mümkünattandır. O hâlde << bu harflerin sağdanları soldanları ortadanları yok mudur ki bitiştirmeyip de ayrı yazdınız?>> diye irşad etmeli. Kezalik <<رجب >> gibi olanlar dahi bitişik yazmaları muhtemel olduğundan bunları da <<re harfinin sağdanı var mıdır ki bitiştiriyorsunuz?>> diye ıslah etmelidir.

Bu haftanın imtihanında şakirdana evvela yalnız bir harf ve bir hareke-i saniya iki harf ve iki hareke ve selase üç harf ve üç hareke ile birçok şeyler yazdırmalı ve okutmalıdır. Bu iki ve üç harf ve harekeli şeylerde evvela harfler ve harekeler birbirinin aynı ve saniya yalnız harfler birbirinin aynı olarak harekeler mütehâlif olarak sorulmalıdır. Hiçbir vakit de hatırdan çıkarmamalıdır ki bizim bu usûlümüzde en ziyade dikkat olunacak şay şakirdana her meselenin en kolaydan

başlayarak en gücüne doğru bil-tedric müşkülatı ifham ettirmektir. Her şeyin en evvel en gücü verilir ise anlaşılması kâbil olamaz.

Hafta: 3

İşbu üçüncü haftada dahi şakirdan hep harekelerin harfler üzerine geldikleri zaman ne kuvvet gösterecekleri maksadıyla işgal olunacaklardır. (8) Birinci ders geçen haftanın beşinci dersinin hemen aynıdır. Ayni üç harf ile üç harekeden ibaret misalleri havidir ki şakirdanın bunda hiç su'ûbet görmeyecekleri derkârdır.

İkinciden beşinciye kadar olan dersler ise üçten ziyade harf ve harekelerden terkip olunmuş misalleri havi olup bunlar da şakirdan bil-tedric düçar-ı müşkülât olacaklar ise de muallim efendi her müşkülatın zuhurundan usûl-u tahlile müracaat suretiyle o müşkülatı bertaraf etmeye çalışacaktır. Mesela çocuklar << قفغجر >> gibi beş huruf-u muttasıladan mürekkep misalleri bitişik olarak yazamayıp da << غ جر قف >> gibi bir surette yazılırlar ise <<bunları niçin birleştirmediniz? Ortadan gayn yok mudur? Ki sağ tarafından fe'ye sol tarafından dahi cim'e bitişerek cümlesi bitişik olarak yazılsın?>> diye ikaza himmet etmelidir.

Biz şimdiye kadar icra eylediğimiz tatbikatta hareke bahsini şakirdana yalnız bir haftada mükemmelen anlatabilmiş idik. Burada şu maksud için üç hafta tayin edişimize sebep ya şakirdanın zekâvetleri veyahud muallimlerin kudret-i tefhimiyeleri şayed kifayet edemez mütalaasına mebnidir. Muallim efendi daima dikkatli bulunarak eğer şakirdanın bu dersleri kolayca anladıklarını görür ise kendilerini yalnız meşk mecmuasındaki misaller ile işgal etmeyip kendi tarafından dahi birçok misaller icadıyla şakirdanın kudretlerini artırmaya gayret etmelidir. Mesela meşk mecmuasında bizim gösterdiğimiz misallerin en büyüğü beş harfli bir yere cem edecek surette misaller dahi irad etmelidir. Şakirdan ne kadar çok misaller ile işgal edilir ise kudretlerini o nisbetle artırmış olurlar.

Bu haftanın imtihanında çocuklara aldıkları derslerde görmedikleri surette olarak beş, altı, yedi harfler ile ol miktar harekelerden yapılmış misaller tertip ederek yazdırmalı ve okutmalıdır. Eğer içlerinden bazıları zor ise de beis yoktur. Zira ileriki haftanın sükûn dersi dahi bu hareke derslerini takviye edebilecektir.

Hafta: 4

Sükûn işareti olmak üzere Arabîde müstamel olan şu (ْ) işareti Osmanlıcada (9) müstamel etmemelidir. Zira bu işareti muvahhiren şakirde terk ettirmek harekeleri terk ettirmekten daha güç olduğu tecrübe kılınmıştır. Burada cezmin kuvvetini anlatmaktan ise asıl harflerin sadası çıkmak ve çıkamamak ne olduğunu anlatmakta bizim tecrübelerimizce faide'i azime görülmüştür. Evvela şakirde şu (آب) yazısı nasıl okunacağını birkaç defa okuya okuya anlattıktan sonra şu veçhile tarife

girişerek demeli ki: Burada bir elif harfinin okunması vardır. Bir de “be” harfinin okunması vardır. Ama elif harfinin sesi âp aşkare çıktığı hâlde “be” harfinin sesi o kadar aşikar çıkmıyor. << آب >> denildiği zaman به به gelince ağız kapanıp kalıyor. Demek oluyor ki: “be” harfinin sadası çıkmıyor. Neden çıkmıyor biliyor musunuz? Onun üzerinde hareke bu kadar da onun için. Zirâ hareke kımıldatmak demek olup harflerin sesini harekelerin kımıldatacağını anlatmış idik. İşte şu “be” harfi gibi hangi harfin harekesi yok ise onun sedası kımıldatmayınca çıkmaz. Belki böyle ağzın kapanmasıyla kapanır kalır.>>

İşte bu tarifi ettikten sonra birinci derste her hâlde dahi tekrar ederek şu huruf-u sakinenin sadası nasıl kımıldanmadığını ve nasıl yukarıki harfin sadası gelip o harf-i sakine çatarak binaenaleyh harf-i sadası nasıl kapanıp ve bağlanıp kaldığını ağız ile bin türlü tavassut ederek anlatmaya gayret etmeli. Bu tarifi çocuklar güç alacaklar diye tahmin olunur ise de bilakis pek kolay olurlar. Yalnız her misal üzerinde tasavvutları tekrar etmelidir. <<Tasavvut>> dediğimiz şey meselâ << جث >> misalinde << جث جث >> diye tekrar onu okuduktan maada bazı bazı cimi uzatarak << جەث >> diye cimin sesi uzandığı hâlde sesin sadası hiç uzanmayıp kapalı kaldığını göstermektir. İşte böyle muallimlerin güzel tasavvut ve telaffuzları sayesinde hangi harfin üzerinde hareke yok ise onun sadası yukarıki harfin sadasıyla başlayıp kalacağını çocuklar pek ala anlayabiliyorlar.

İkinci ders fahi birincinin aynı olup fakat mahlutça tertip olunmuştur. Bu derste muallim en ziyade (ا د ر و لا) harflerine dikkat etmelidir. Bunların birbirine ve üst taraflarına yapışmadıkları hâlde alt taraflarına yapıştıkları daima şakirdana ihtardan hâli kalınmayacaktır. Bunun daima (10) muallim efendilere tavsiye eylediğimizin sebebi şudur ki bir sene kadar tedris ile bayağı imlâsı düzgün yazı yazmağa başlayan şakirdanımızın bile bu harfleri alt taraflarına gelen hurufa yapıştırmağa çalıştıklarını pek çok görmekliğimizdir. Güç bellenilen şey bu olduğundan muallim efendiler dahi en büyük dikkati buna hasr etmelidir.

Bu haftanın üçüncü ve dördüncü derslerinde şakirdana ikiden ziyade harf ve harekeden ibaret misaller gösterilmiştir. Muallim efendilerin malumları olmak lâzım geldiği veçhile bir kelimede kaç hareke var ise o kelimede o kadar “hece” var demek olduğundan işbu üçüncü derse gelindiği zaman bir kere “hece” ne olduğu şakirdana tarif etmelidir. Demelidir ki : <<hece diye ağızdan bir hamlede çıkan sese derler. << به >> diyecek olursak işte ağzımızdan bir hece çıkarmış oluruz. <<baba>> diyecek olursak ağzımızdan iki hece çıkmış olur. Dikkat edersek görür anlarız ki bir hece demek yalnız bir harekenin gördüğü iştir. Evvelden öğrendik ki bir hareke ya tek bir harfin sadasını kımıldatıp çıkartır veyahud iki harfin birincisi üzerine gelir ise birinci harfin sesini kımıldatıp çıkarttıktan sonra ikinci harfin sadasını da sakin kapalı okunur. << به >> bir hece olduğu gibi << بەب >> dahi bir hecedir. Kezâlik << بەبە >> iki hece olduğu gibi <<bab bab>> dahi iki hecedir. Bir kelimede üç dört heceye kadar bulunabilir ki aşağıya doğru bunları da göreceğiz.

Bu tarifi ettikten sonra bu haftanın birinci ve ikinci derslerini çocuklara tekrar ihtar ederek <<işte bu iki derste bulunan kelimelerin kâffesi yalnız bir heceli idiler. Şu üçüncü derste ise iki heceli kelimeleri göreceğiz.>> diye üçüncü derse intikal etmeli.

Üçüncü derste gösterilen iki heceli kelimelerin birincileri daima yalnız bir harften ve ikincileri daima iki harften tertip olunmuştur. Binaenaleyh meselâ << يتث >> yazınız denildiği zaman şakirde durgunluk gelecek olursa bunu da tahlile meserret etmelidir. Bunun tahlli şöyledir ki: << yalnız تث yazınız diyecek olsa idim bir "te" ile bir "se"yi bitiştirip "te"nin üzerine bir üstün koymayacak mı idiniz? Şimdi " بتث" dediğim zaman buna ne ilave etmiş oluyorum? Evveline bir "be" ilave etmiş olurum değil mi? eğer bu "be"yi şöyle (11) << ب تث >> diye yazacak olsak olmaz. Çünkü sağ taraftan "be" ve orta yerden "te" bulunduğundan bunaları biri birine yapıştırıp şöyle << بتث >> diye yazmak mümkündür.

İşte bu surette tarifler tahlil edilecek olursa şakirdanın zihinlerine girmeyecek hiçbir misâl olamaz. Fakat bu tahlilleri muallim efendilerin daima siyah tahta üzerinde icra edeceklerini ihtara ve bu ihtarları tekrara artık hacet görülmemelidir.

Dördüncü ve beşinci derslerde yazılan misaller dahi hep iki heceli iseler de hecelerin ikisi dahi birer hareke ve birer sükûn dahil olan ikişer harften mürekkeptirler. Bunların tahlili dahi şöyledri ki: Meselâ << ادرت >> kelimesinde şakird duracak olursa evvela yalnız bir << اد >> yazdırmalı bade yalnız bir << رت >> yazdırıp bunları birbirine takrîb edince ne olduğunu sormalı ki o zaman şakird kendi kendisine << ادرت >> dir. Kezâlik huruf-u muttasıla da meselâ << شعسل >> yazamaz ise evvela bir << شم >> bade <<سل >> yazdırıp birincisinin âhirindeki "mim" ikincisinin evvelinde bulunan "sin" harfine nasıl bitişebileceğini göstermeli. İşte bu yoldaki tahlilat ile şakird murad olunan kelimatın kâffesi kopkolayca yazabilir.

Bu haftanın imtihanında şakirdana haricden bir ve iki ve hatta üç heceli birçok kelimeler irad ederek yazdırmalı ve okutmalı. Fakat sakin olan harfleri muallimler gayet belli ve kuvvetli telaffuz etmelidir. Zira şakirde <<bana bir reml yaz>> dedikleri zaman eğer bu kelimedeki lamı ziyade telaffuz eylemeyerek ve hatta << مه لللل ره >> diye "la"yı müşeddid okurcasına belli etmeyecek olursa çocuğun yazamayacağı derkârdır.

Mühim İhtar

Bir kere üç harf ve iki hareke ve bir sükûn yazmaya başlamış olan şakirdi en ziyade kuvvetlendirecek olan şey hep böyle üç harf ve iki hareke ve bir sükûndan yüzlerce kelimeler bulup kendisi imlâ ederek yazdırmaktır. Yaz bana bir << پلچ >> gibi suallerin iradını kesmeyip her derste bu yolda uzun uzadıya imtihanlar etmeli ve şakird yazıldıkça irşad etmelidir.

Nihayet iş bir dereceye gelir ki çocuk boş bulunduğu zaman bile << بز سز فس بش >> gibi yalnız heceli kelimelerden başlayarak << bizim, ekmek , şeker>> gibi kelimeleri kendi kendisine hecelemek sûretinde yazar.

(12) Bir de çocuğa bir kelime sorulduğu zaman <<dikkat et bak ağzımdan kaç türlü ses çıkıyor. Hangi ses daha sonra çıkıyor. Hangi ses üstün hangisi esre hangisi üstün okunuyor. Yahut hangisinin hiç sesi çıkmayıp üst taraftaki harfe bağlanıyor>> diye evvela çocuğun semi‘ dikkatini bu cihetlere celb eyledikten sonra yazdırmalı.

Yine en mühim ihtarlarımızdandır ki hiçbir kelimeyi evvela muallim yazarak çocuğa okutup da bade ona yazdırmamalı. Daima çocuklar derse geldikleri zaman <<haydi bakalım bu dersi de siz kendiniz yazınız.>> diye kelimeleri muallim söyleyip çocuklara yazdırmalı ve onlar yazdıktan sonra <<işte şimdi de ben yazayım>> diye siyah tahta üzerine bir de kendi yazmalı. Çocuklar böyle kendi derslerini kendileri yazmaya ne kadar tez alıştırılır ise ise asıl şakird olmak istidadini o kadar erken almış olurlar. Zira bu usûlde ileriye varıldıkça görülecektir ki bütün dersleri şakirdler kendileri yazıp muallimler ise onların yanlışlarını tashih etmeye himmet eyleyeceklerdir.

Hafta: 5

Dördüncü hafta sükûnun kuvvetini şakirdana anlatmak için edilen tarifler o kadar kâfidir ki eğer maksat yalnız sükûn maksadı olsa idi işbu beşinci haftada bu maksadı tekrara hiç hâcet yok idi. Zira bu haftanın en büyük misallerini bile şakirdana heceleri vazıh ve harfleri harekeleri vazıh olarak söyleyince yazabilecekleri mecburiyettendir. Ancak bu hafta şakirdana hem “hece” denilen şeyi bir daha tarif etmek ve hem de hurûf-ı muttasıla ve munfasıladan birçoğunu yalnız bir kelimede cem etmiş gibi diğer bazı maksat bulunmasıyla bu beşinci haftada bir ehemmiyet-i mahsusa ile davranmak lazımdır.

Evvela “hece” ne olduğuna dair dördüncü haftada verilen tarifatı ilk kelime olan “gül” kelimesini söyleyip yazdırmalı. Bade bu kelimenin yalnız bir heceden ibaret bulunduğunu çocuklara ihtar ile <<şimdi şuna bir hece daha ilave edelim ki o da “den” hecesi olsun>> diye bu kelimeyi “gülden” hâline koydurmalı. Bunda iki hece olup birisi “gül” ve diğeri “den” olduğunu ihtar (13) ile <<haydi bir hece daha ilave edelim ki o da “dir” olsun diye kelimeyi “güldendir” hâline koydurmalı. Aynı tarifi “fes” kelimesine de tatbik etmeli ki böyle tedricle kelimenin büyümesi şakirdana hem hece meselesini daha vazıh anlatır. Hem de hurufun bitişip bitişmeyenlerini nazarında bir kat daha tavzîh eder.

Bu haftanın diğer dersleri dahi hep böyle ibtidaları bil-nisbe küçük oldukları hâlde büyütüldükçe büyütülen kelimelerden olup en büyük “marifetperliktendir” gibi bayağı kitapların bile tereddütlerini mucib olacak dereceye varmaktadır ki bunların

hecelerini birer birer yazdırmak mümkün ise de muallim efendilerin dikkat-ı mahsusalarına ihtiyac-ı azim vardır.

Bu haftanın imtihanlarında şakirdana sorulacak suali muallim efendi kendi kendisine de tertip edebilir. Fazla olarak biz dahi haber verelim ki evvela “ بل . ال . تل . دف” gibi bir heceli kelimelerden birini irad ederek bade bunun üzerine “ دن . لر . در” gibi adetleri de ilave ederek büyüttürmeli ve mücerred olan kelimelerin heceleri ikiye, üçe, dörde doğru arttıkça adetlerin de ilavesiyle kelimelerin ne kadar büyümekte olduğuna şakirdanın nazar-ı dikkatleri davet edilmelidir.

Hafta: 6

Geçen derste şakirdanın hareke ve üstün hakkında aldıkları malumat kâfidir. Mezkûr ders çocuklara güzelce bellettirilmiş iseler çocuklar yalnız hareke ve sükûndan mürettep olmak yani içinde harf-i med bulunmak üzere irad olunan kelimelerin kâffesini yazabileceği gibi bunlar üzerine bir takım adetler dahi zımmıyle büyütmeye de muktedir olur. Binaenaleyh dersleri misalleri daha ziyade çoğaltmak mucib olacağından işbu altıncı derste şakirdana heman harf-i medler verilecektir.

Harf-i medleri tefhim için evvela harekelerin kuvvetine dair mukadime verilmiş olan malumatı tekrar etmeli. Harfler yalnız başlarına bulundukları zaman hiç sesleri çıkmaz iken harekelerin bunları tahrikiyle sadaları çıkacağını anlattıktan sonra altıncı haftanın birinci dersinde yazılı olan (ا و ه ى) harflerini tebeşir ile siyah tahta üzerine yazark demeli ki: İşte bunlar dahi harekeler gibi sair harflerin sadalarını çıkaracak şeylerdir.

Bunlara (14) <<harf-i med>> derler. <<med>> demek çekmek ve uzatmak demek olup harekeler harflerin sadasını yalnız kımıldattıkları hâlde bu harf-i medler çekerler, uzatırlar. Bunlardan elif yukarıya doğru çeker. Harekelerden böyle dahi olduğu harfin sadasını yukarıya doğru çeken yok idi.

Vav ise dâhil olduğu harfin sadasını ileriye doğru dürter. Harekelerden ötre harekesi gibi. Fakat ötre bir hareke olduğundan harfin sadasını kısacık dürter idi. Vav ise harf-i med olduğundan sadasını çekip uzatarak ileriye doğru dürter. He adeta üstün gibi okutur ise de öyle sadayı kısacık kımıldatır. Çekip uzatarak meftuh okutur. Be dahi esre gibi aşağıya doğru çeker uzatır.

Bu tarifi ettikten sonra birinci dersin kısm-ı sanisindeki (ا) و (’) ه ( ) ى (ِ) işaretlerini de siyah tahta üzerine yazarak işte harekeler meyanında elif harf-i meddine benzeyeni yani onun gibi dâhil olduğu harfi yukarıya doğru çekeni bulunmadığı için elifin yanına hiçbir hareke konulmadığını ve vavın yanına ötre konulması bu harfin hidmeti ötreye benzediği için olduğu gibi “he” dahi üstüne

benzediği için yanına üstün konulup “ye”ise esreye benzediği için yanına esre konulduğunu haber verir.

Bu derste muallim efendi harf-i medlerin kuvvetlerini şakirde güzelce anlatmak için bunları “be” harfine tatbik ederek siyah tahta üzerine (با . بو . به . ى) harflerini de yazar ve her birini uzata uzata okuyarak harf-i medlerin şu “be” harfi sadasını nasıl çektiğini anlatır. Onun altına da hareket-i selasesiyle üç “be” yazarak onları gayet kısa olarak okur. Hâsılı güzelce taefhim eder ki hareke denilen şey harflerin sadalarını yalnız kımıldattığı hâlde harf-i medler bilakis gayet çeker uzatırlar. İkinci derste evvela (پا پو په پِي پُ پَ پِ) harflerini siyah tahta üzerine yazarak harf-i medli olanları gayet uzata uzata okur. Harekeli olanları dahi gayet kısa okutarak işte harf-i medler böyle dâhil oldukları harflerin sadalarını pek uzattıkları için adlarına “huruf-u med” yani “çekip uzatıcı harfler” denildiği ve harekeler ise hiç uzatmayıp yalnız kımıldattıkları için “hareke” yani kımldatıcı namı verildiğini tekrar eder.

(15) Bu tekrarları abes zannetmemelidir. Zira ileride görüleceği üzere şakirdanın imlâsı doğru yazı yazabilmeleri için muallim efendi her kelimedeki harekeli harfleri gayet kısa okutarak harf-i medli olanları ise gayet uzun okuyacaktır. (جا جو ...الخ) ve (ثا ثو...الخ) ve (چا چو...الخ) misalleri dahi hep kara tahta üzerine yazarak harf-i med ile hareke arasındaki farkı şakirdana gayet güzel anlattıktan sonra <<işte bu harf-i medler ne kadar harf var ise cümlesinin sadalarını bu surette çekip uzatacaktır. Yerinize gittiğiniz zaman sâ’ir harflerin de önlerine birer harf-i med katarak kendi kendinize çalışınız ki yarın size bunları ben soracağım siz cevap vereceksiniz.>> tenbihiyle yerlerine göndermelidir.

Bu haftanın üçüncü dersi ikinci dersin aynıdır. Yalnız bu derste << ا د ر و لا >> harflerinden “dal” ve “zel” ve “re” ve “je” harfleri irad olunmuş bulunduğundan çocuklara anlatılacaktır ki işte bunlar alt taraflarına bitişmeyen harfler oldukları için har-i medler bunlara bitişmemiştir. Yoksa bunların önünde dahi harf-i medlerin vazifeleri onların sadalarını çekip uzatmaktadır.

Bu haftanın dördüncü ve beşinci dersleri dahi hep bir harf-i meddin bir adi harf önünde bulunarak sadasını nasıl çekip uzatacağı misallerinden ibaret olup şu kadar var ki dördüncü derste dahi misaller sırasıyla yazılmayarak karma karışık yazılmışlardır. Bundan maksat artık şakirdanı karışık misallere alıştırmak olduğu derkârdır. Bir de beşinci derste “vav” ve “he” ve “se” harflerinin adi harf gibi birer harf-i medde tabi oldukları da gösterilmiş olduğundan << يِ . يه . يو . يا . هو . هي . هه . ها . وو . وِي . وه . وا >> misallerine geldikleri zaman şakirde anlatmak lazımdır ki bunların birincileri adi harf-i med olanları ve ikincileri harf-i med olup harf-i med olanları adilerinin sadalarını çekecek ve uzatacaktır.

Bu haftanın imtihanında şakirdana (با . جو . نى . فه) gibi birçok misaller sorulup yazdırıldıktan ma’ada bir de << bana bir “ba” yazınız. Bir daha yazınız.

Şunları yan yana getiriniz. İkisini beraber okuyunuz.>> diye bil-tedric “baba” kelimesini yazdırmalı. (16) Kezâlik <<bana bir “ku” yazınız. Bir de “zu” yazınız. İkisini birbirinin yanına getiriniz. Şimdi okuyunuz.>> diye “kuzu” kelimesini vücuda getirmeli. Sair birçok böyle birer harfi ve birer harf-i medli ve ikişer heceli kelimeler yazdırmalıdır ki huruf-u medin kuvvetini güzel anlamış olan çocuk için bunları dosdoğru yazmak okumak işten bile değildir.

Hafta: 7

İşbu yedinci haftanın birinci dersinde şakirde en ziyade yabancı gelecek olan şey << آ >> harfidir. Muallim efendi bunu çocuğa anlatmak için evvela “ yâ, hû, vâ” gibi harf-i medlerin adi harf makamında okundukları hakkında geçen haftanın beşinci dersinde verilen malumat-ı tekrar eyledikten sonra diyecektir ki: İki elifi şöyle (ا ا) biri birinin yanına yazsak birincisi adi harf ve ikincisi harf-i med olacak değil mi idi? Bu hâlde “bâ” diye okunmayacak mı idi? İşte bu iki eliften birincisi diğerinin üzerine yazınca şöyle (آ) olur. Demek olur ki böyle biri birinin üzerinde iki elif görünce hemen “ ا ” diye okuyuvereceğiz.

İşte bu tarifle çocuklar elif-i memdudeyi pek kolay öğrenebiliyorlar.

Bundan sonra bu haftanın şu birinci dersinin müşkül olan ciheti yalnız iki heceyi bir yerde yazmaktan ibaret kalır. Bu babda çocuğa suhulet olmak için heceleri daima bitişmeyecek harflerden yazarak ayırmışızdır. Bununla beraber yine çocuklara evvela hecenin birisi saniyen diğeri söylenerek yazdırmalıdır. Mesela (yazınız bana bir “şa” bir de “yi”) demeli bade okutur iken ikisini beraber okutmalıdır. Zaten hecelerin kuvvetlerini hareke meselesinde öğrenmiş olan çocuklar için harf-i medlerin teşkil ettikleri heceleri okumaktan kolay şey mi tasavvur olunabiliyor?

İkinci ders dahi birincisinin aynıdır. Yalnız birinci derste hep manalı kelimeler yazılmış olduğundan çocuklara <<gördünüz mü? Harf-i medleri yalnız şu kadarcık öğrendiğiniz hâlde ne kadar yazılar yazmağa başladık?>> diye teşvikatta bulunmalıdır.

Üçüncü ders dahi hep iki heceli lafzlardan ibaret iseler de bunların birinci kısmı “ بیرا ” gibi yalnız ilk üç harf bitişip dördüncü bitişmeyen ve ikinci kısmı “ ربیا” gibi ilk harfi bitişmeyip diğer üçü bitişen harflerden tertip olunmuştur.

(17) Şayet çocuklar bitişecek bitişmeyecek olan harfleri beceremeyecek olurlar ise tahlil usûlüyle hemen imdadlarına yetişmelidir. Mesela “ بیرا ” lafzını “ را بی " diye yazarlar ise << soldan “re” vardır ya şu “re” harfini de ortadan yazınca birbirine bitişeceklerdir. O zaman şöyle “ بیرا ” olur >> diye tarif etmeli. Hiç yazamayacak olursa evvela bir “ بی ” saniyen bir “ را” yazılmasını teklif ederek bade bunları bitiştirmek tarikiyle işi teshîl eylemelidir. (kolaylaştırmalıdır)

Dördüncü derste yine iki heceli kelimeler yazılmış ise de dört harfin dördü dahi hep bir yere bitişecek kelimlerden intihab olunmuştur. Çocuklar bunları bitişik yazmakta zahmet çekecek olursa evvelce dahi tarif edilmiş olduğu üzere muallim efendi hemen çocuğun imdadına yetişmelidir.

Beşinci derste en kolay ve iki heceli kelimelerden başlayarak üç heceli kelimelere kadar varılmıştır. Hâlbuki onların da en kolayları inhisab olunmuştur. İki heceli kelimeyi yazan çocuk için bu üç heceliyi yazmak dahi müşkül olmaz ise de şayet şaşıracak olursa muallim efendi heceleri birer birer yazdırıp bade cümlesini birden okutmak suretiyle müşkülatı bertaraf eyleyebilir.

Bu haftanın imtihanında çocuklara hep böyle üç heceli kelimeler sorup yazdırmalı ama öyle bir surette intihâb olunmalı ki o kelimelerin içinde hareke bulunmasın. Ama bir kere üç heceli kelimeler yazdırıldıktan sonra üzerlerine birçok edevat ilavesiyle büyütülmekte beis yoktur. Mesela çocuğa “ پیرایه ” kelimesi söylenip o dahi yazdıktan sonra “hani ya geçen derslerde bizim “ دن” ve “ لر” gibi birçok adetlerimiz var idi. Haydi şunların bazılarını şu kelimenin üzerine zemm edelim>> diye <<pirayeler, pirayeden, pirayelerden>> diye boyuna uzattırmakta beis yoktur. Zira bu yoldaki kelimelerin âhirleri harf-i med olacağından ve onlar meyanında dahi “ye”den başka edatlar bitişmeyeceğinden çocuk müşkülat çekmez.

(Mühim Tenbih) <<pirayeden>> yazacağı zaman çocuk şayed bunu “ پیرایدن " diye bitişik yazar ise tashihinde asla acele etmemeli. Evvela bu imlâyı tasdik etmeli. Zira “he” harfinin ortadan cinsi bulunduğundan böyle bitişik yazılabilir. Lakin bunu müteakib anlatmalıdır ki “he” harfi harf-i med olduğu zaman onun alt tarafına başka bir şey yapışamaz.

(18) hatta “be” harfine bile her zaman yapışamaz. Bunlar ise usûl-i imlâya âid şeyler olduğundan asıl etraflısı imlâ bahsinde görülecektir.

Hafta: 8

Bu hafta bir harf-i medin iki adi harf arasına girerek birisinin sadasını çekip uzattığı hâlde diğerinin sadası harekesiz kalacağı münasebetiyle sakin olunacağını anlamış olan çocuk bu harf-i med bahsinde dahi keyfiyeti bilâ müşkülat anlayabilir. Yalnız çocuğa anlatmalıdır ki burada hareke yerine harf-i med kullanılmıştır. Mesela <<بیب >> lafzı ile <<بب >> lafzının farkı birisinin hareke diğerinin harf-i med ile yazılmış olmasından ibarettir. Okutur iken dahi harf-i medlisi biraz daha uzatabilerek okunacaktır.

Bu yolda tarife girişilince birinci dersteki misallerin kâffesini kolayca hâl edebilir. Ne zaman başı sıkılırsa harf-i med yerine bir hareke yazarak irşad etmek muallimin elindedir.

İkinci ders dahi birincinin aynı olduğu hâlde buradaki misaller hep manalı kelimelerden yazılmıştır. Bunlarda dahi çocuk harf-i meddin kuvvetini unuttukça harekeden misal görerek zihnini açmak muallimin elindedir.

Üçüncü derse gelindikte çocuğa anlatacaktır ki bir kelimenin ne yalnız hareke ve ne de yalnız harf-i med ile yazılması mecburi değildir. Bazı kelimeler hareke ve harf-i med karışık olarak dahi yazılırlar. Mesela << رجا >> lafzı gibi işte birinci hecesi hareke ve ikinci hecesi harf-i med ile yazılmıştır. Böyle olan kelimelerde hangi hece hareke ve hangisi harf-i med ile yazıldığını kolayca anlatabilmek için dikkat etmelidir ki hangisi kısacık okunur, hangisi çekilip uzatılır. Kısacık okunanlar hareke ve uzun okunanlar harf-i med ile yazıldığına şüphe yoktur.

İşte çocuğa hareke ve harf-i med mahluti kelimeleri böyle tarif etmeli ama muallim efendi evvela kendi ağzını alıştırarak her kelimede harekeli harfleri gayet kısa okutup harf-i medli harfleri ise lüzumundan ziyade bile uzatmalı.

Üçüncü dersin birinci kısmında <<رضا رجا >> gibi harf-i medli olan kelimelerin harf-i medli heceleri de yalnız bir harften ibaret olup şakird bir kere bunlardan kuvvet peyda eyledikten sonra yine bu dersin ikinci kısmında “semiz, selam” gibi ikinci ve harf-i medli hecelerin iki harfli oldukları misaleri dahi kuvvetlice yazabilir. Mahaza şaşırdıkça “canım bunda bilmeyecek ne var?>> “semiz” yazacak değil miyiz? Evvela bir (س) yazalım. Sonra da bir (میز) yazmayı öğrenmedik mi? işte en sonra bunların ikisini birbirine bitiştirelim (سمیز) olur.>> Diye işi daima kolay göstermeli. Hakikatte de kolaydır ya! Şu tahlil usûlü elde oldukça çocuğa anlatılması kabil olamayacak hiçbir kelime bulunamaz.

Dördüncü derste bir hecesi harekeli diğeri harf-i medli olan kelimelerin birinci heceleri iki harften tertip olunmuştur. << سرما >> gibi. Geçen dersteki << رجا >> ya nisbetle bu biraz daha ağırdır. Hele bu dersin ikinci kısımda harf-i medli olan hece dahi iki harften yapılmıştır. << مرجان>> gibi ki bir derece daha ağır demektir. Bunları şakirdan yazdıkça muallim efendi her birine aid kavaidi tekrar hatırlarına getirerek siyah tahta üzerine tarif ve izah etmeli.

Hele tahlil usûlünü hiç hatırdan çıkarmamalı. Zira daha muğlak olarak birçok muhtelif kelimeler konulmuştur. Cümlesinde hareke de vardır. Harf-i medde bu ders çocukların şu hafta zarfında aldıkları kaideleri zihinlerinde bir kat daha birleştirmeğe mecbur etmek için tertip olunmuştur.

Bu haftanın imtihanında şakirdana hep hareke ve harf-i medli hecelerden mürettep kelimeleri yazdırmalı ve okutmalı. Hatta yalnız iki heceli kelimelere hasr-ı bahs etmeye de hacet yoktur. <<محاربه >> gibi dört hecelilerin hafiflerinden âlide << متشهدات >> gibi en güçlerine varıncaya kadar günâ-gûn kelimeler dahi yazdırılabilir. Lakin her birinin hecelerini birer birer söylemek lazım olduğu gibi harekeli olanları

gayet uzatarak okumak ve söylemek suret-i azimdir. Böyle büyük kelimeler yazıldığı zaman << لركدر . لرك . لر . دن >> gibi adetleri de ilave ettirmelidir.

Hafta: 9

Bu haftaya başlamazdan evvel yeni bir bahse girildiğini (20) şakirdanın nazar-ı dikkatlerinde tayin için <<Ey! Bu hafta evvelince dikkatimizi toplamalıyız. Zirâ artık derslerimiz ilerledi. Okumayı yazmayı hemen bitirmeye başladık. Haydi bakalım dikkat ediniz. Size yeni ve pek faydalı bir şey anlatacağım.>> diye bir mukadime yapılmalıdır ki böyle pohpohlu lakırdıların etfal üzerinde tesirat hissesi pek çok müşahede olunur.

Bundan sonra çocuğa ihtar etmeli ki âdi harfleri okutmak hususunda hareke ile harf-i meddin farkları yalnız harekelerin kısa ve harf-i medlerin uzun okunmalarından ibarettir. Onun için bu defa yeniden öğretmeye başladığımız kaideyi de hem hareke ve hem harf-i medlere beraberce tatbik ederek tarif edeceğiz.

Öğreteceğimiz şey ise şimdiye kadar bellediğimiz hecelere birer harf daha ilavesinden ibarettir. Hatırınıza getirmeliyim ki biz şimdiye kadar hangi heceyi öğrendik ise bunlar ya birer veyahud en ziyade ikişer harflerden yapılmışlardır. Mesela << محتاج >> kelimesi birisi “muh” ve diğeri “tac” dan ibaret iki heceden yapılmıştır ki bu hecelerin ikisinde de ikişer harf vardır. Zira birincisi “mim” ile “he”den ve ikincisi “te” ile “cim”den yapılmıştır. Vakıa ikincisinde bir de “elif” görülür ise de o harf-i meddir ki “te”nin sadasını yukarıya doğru çekmek için gelmiştir.

Biz ise şimdi üç harften bir hece yapmayı da öğreneceğiz. Mesela << درد >> gibi. Bakınız dikkat eyleyiniz << درد >> dediğimiz zaman ağzımızdan üç harfin sadası çıkmıyor mu? Birincisi “dal” sadası değil mi? Hem bunların üçü de yalnız bir hareke ile okunuyorlar ki o da birinci dalın üstün harekesinden ibarettir. “re” ile ikinci “dal” ise harekesiz okunuyorlar. Kezâlik <<قارت >> diyecek olsak ağzımızdan üç harfin sadası çıkıyor ki birincisi “kaf” ikincisi “re” ve üçüncüsü “te” dir. Bunların da üçünü birden okutan yalnız bir “elif”tir. Gerek “derd” gerek “kart” yalnız bir hamlede ağzımızdan çıkıyor ki böyle ağızdan bir hamlede çıkan sadalar dahi bir hece sayılıyor idi.

İşte muallim efendi yalnız bir hareke ve üç harfli hecelerin her harfinin sadası nasıl çıktığını “ سرت ” “ صرت ” gibi birçok kelimeleri gayet açık tasavvut ederek çocuklara anlattıktan sonra dokuzuncu haftanın ilk dersini irâe etmeli ki << درد بردبرد>> diye bu nevi hecelerin üç harekelisi ile <<مارت مورت مەرت ميرت >> diye o nevi hecelerin de dört türlüsü onda yazılmıştır. Böyle hecelere birer harf daha ilavesi ekser şakirdana pek güç gelir. (21) Ekserisi harflerin birisini zayi ederek yalnız ikisini telaffuz ederler. Zira küçük çocukların kendi lisânlarında böyle üç harfli heceler yoktur. Onlar << salat-ı falan şeyi isterim>> dedikleri zaman birinci

kelimeyi <<sat>> diye okurlar. <<dört cüzüm var>> diyecek olsa birinci kelimeyi <<döt>> telaffuz ederler. Demek oluyor ki bu bahiste çocuklara evvela dilleri düzelttireceğiz. Bunda evvela güçlük dahi bedihî ve âşikârdır.

Biz bu babda medâr-ı suhulet olmak üzere şunu bulduk ki: dilleri büsbütün fena olan çocuklara evvela birinci ve ikinci harfleri söyletip yazdırmalı. Üçüncü harfi gerek telaffuzda gerek yazdırmakta sonradan ilave ettirmeli. Mesela << قورت >> dedirtip yazdıracağımız zaman çocuk mutlaka <<قوت >> demek istediğinden biz evvela <<قرر >> dedirtip yazdırdıktan sonra da "te" harfini sakin okutarak "kür"e ilave ettirdik ve bu tedbirin çok faydasını gördük.

Muallim efendi bu tarifatımızı sem'i kabul ile dinlemiş olursa bu haftanın dersleri için başka türlü tarifata hacet görmez her dersi şakirdana nasıl tarf edeciğini kendi kendisine tayin eder. Yalnız şunu ihtar edelim ki: Üçüncü dersten sonra böyle üç harfli hecelere bir de gerek iki harfli âdi hecelerin sureti gösterilmiştir. Mesela << رنك >> hecesinin evveline bir "fe" getirilerek << فرنك >> suretine nasıl girdiği irâe olunmuştur. Böyle kelimeler de muallim efendi nazar-ı dikkatini bir kat daha açarak asıl matlup << رنك >> hecesini yazdırmak olduğuna göre diğer heceyi yalnız ona ilave ettitmek için lüzum görür ise tahlil usûlüne müracaat etmelidir.

Bu haftanın imtihanında eğer şakirdler üç harfli heceleri maharetle yazabiliyorlar ise bunlar üzerine adetlerin de ilavesi caizdir. Yazamıyorlar ise nafile yere adetleri de yazdırmak için zihinlerini bir kat daha berbad etmemelidir. İleriki haftalarda bu dersi bir kat daha takviye etmeye imkân vardır.

Hafta: 10

İşbu onuncu haftada dahi yeni ve faydalı bir ders alınacağını teşvik yolunda şakirdana ihbardan sonra birinci derste olan (22) şu (ّ) şedde işaretini şakirdana göstermelidir. Güzel güzel tarif ederek anlatmalıdır ki bunun ismine "şedde" derler. Şedde demek bir şeyi iki kat etmek demektir. "şedit" bile yine bu lafızdan gelir ki kat kat kuvvetli, keskin demek olur. Bir harfin üzerinde bu şedde işareti bulunur ise bilmelidir ki o harf iki katlıdır. Yani birer birer iki harf var demektir. Onun için o harf iki defa okunacaktır.

Bu tarifi mütakiben yine birinci dersteki (آبُبَ - آبّ) misalini gösterip anlatmalı ki şu birinci misalde iki "be" vardır ki birincisi "elif" ile beraber okunacak ve ikincisinin üzerinde de üstün harekesi bulunduğundan o da başka okunacaktır. Her hâlde şu misalde iki hece var demektir ki beraber << اب به >> okunacaktır. Hâlbuki böyle iki "be"yi başka başka yazmaktan ise yalnız bir "be" yazarak üzerine de şedde koymalıdır. O zaman meselemiz ikinci surete girmiş. İkinci surette "be"nin üzerinde bulunan şedde gösteriyor ki burada "be" harfi iki tanedir. Üstün harekesi dahi şeddeden sonra konulmış olduğundan anlaşılıyor ki bu üstün ikinci "be"nin

üstünüdür. Öyle ise birinci “be” harekesiz kaldığından onu da elifin harekesine vermek lazım gelir.

İşte şeddenin bu kuvvetini birinci dersin misallerinin kâffesi üzerinde çocuklara birer birer tekrar ve tarif etmelidir. Zira o dersteki misallerin kâffesi böyle ikili yazılarak muallimin tarifine müsaiddirler. Ama ikinci derste artık müşeddid hurûfun mükerrerleri yazılmamıştır. Yalnız müşeddidleri yazılmıştır. Eğer şakird güçlük çeker yani “ قلّ ” kelimesinde iki “lam” olduğunu şeddeden anlayamaz ise muallim siyah tahta üzerinde derhâl << قلَلَ >> diye tahlil ederek anlatmalıdır.

Bu ikinci dersin misallerinde dahi ikişer sûret gösterilmiştir. Mesela evvel emirde << قلَّ >> yazıldıktan sonra bir de << قله >> yazılmıştır. Bu ikinci misallerde şakirde tefhim olunacaktır ki müşeddid harflerin ikincisi harekeyi değil harf-i medde tabiîdir. Bunda ise çocuklar için güçlük değil kolaylık bile mülehhezdir.

Üçüncü derste artık şeddeli kelimeler yazdırılmaya başlayacaktır. Lakin bu dersin misallerinde görülmüş olduğu üzere en evvel bunların da en hafifleri gösterilmiştir. Zira üçüncü derste olanlara nisbetle dördüncü (23) beşinci derslerde olanları daha güçtür.

Bunları bil-tedric şakirdana yazdırmalı, okutmalı. Tedrici oldukları için elbette şakirdanın zihinlerine girecektir.

Bu haftanın imtihanında şakirdana hep şeddeli kelimeler bulunup sorularak yazdırmalı. Okutmalı. Fakat bunlar üzerine adetler ilavesi zihinlerini şaşırtacak ise bu haftalık onlardan vaz geçmeli. Zira önümüzdeki hafta dokuzuncu ve bir de işbu onuncu derslerin takviyesine tahsis edilmiş olduğundan çocuk o haftada kuvvetini bir kat daha artıracaktır.

Hafta: 11

İşbu on birinci haftanın bir dersi dokuzuncu ve diğeri onuncu hafta dersleri olarak yazıldığı gibi beşinci dersi dahi ikisinin mahlutidir. Bu haftayı tertipten maksat bu iki güç mebhası çocukların nazar-ı hissen kabüllerine bir daha arzla takviyelerinden ibarettir. İmdi çocuk hangi kelimede şaşırır ise muallim efendi geçen haftalar derslerinden o kelimeye lazım gelen tarifatı tekrar ederek irşadına himmet etmelidir.

Bu haftanın imtihanında üç harfli hecelerden mürekkep olsun, şeddeli olsun nasıl olursa olsun her kelimeyi şakirde pek âla yazdırıp okutabileceği gibi bunlara adetler zem ederek büyütmeye dahi muktedir olabilir.

Hafta: 12

İşbu on ikinci haftanın dersi hemzenin sûret-i istimaline mahsus olarak tertip olunmuştur. Vakıa şimdiye kadar geçen derslerimizde çocuklar bu harfin sadasını tanımış oldukları gibi bir dereceye kadar istimaline de kudret peyda etmiş sayılırlar ise de mahmuz kelimeler zaten o kadar çok olduğu gibi hemzeye mahsus bir iki kaide dahi bulunduğundan bu meselenin müstakilen şu son haftada tedrisi lüzum addolunmuştur.

Evvela birinci derste hemzenin gerek huruf-u med ve gerek hareke ile sadası nasıl çıkarılacağı hakkında misaller ita olunduktan sonra manalı manasız bazı misaller ile bu babda şakirdanın zihni takviye edilmek lazım gelmiştir. Muallim efendi bu dersi tedris ederken asıl çocukalrın sem'i dikkatine isâl edeceği şey hemzenin kendine mahsus türlü sadası olacaktır. Asıl marifet dahi işbu hemze sadasıyla "ayn" sadasını fark ettirecektir. Bunun için aynnın sadasını hafızlar tabirince "çatlatarak" çıkarıp hemzenin de gayet hafif surette sadasını çıkarmalı ki çocuklar bu iki sada arasında fark görsünler de hemzeyi ayndan fark edebilsinler.

(24) İkinci derste hemzenin alalade ve en kolay okunacağı ve yazacağı misaller irad olunmuştur. Bunları şakirdler bila-subut yazabilirler. Fakat üçüncü ve dördüncü derslerde gelince muallim efendinin ziyadece tarifatına arz-ı ihtiyac eyler.

Üçüncü derste şakirdana haber verilecektir ki hemze denilen harf harekesiz olduğu yani sâkin okunmak lazım geldiği zaman ekseriya bir elifin üzerine yazılır. << مأمول . مأمور >> gibi. Böyle olan yerlerde elifin hiç hükmü yoktur. Güya yalnız hemzeye bir yer gösterilmek için elif götürülmüştür. Güya << مُمول >> ve << مُمور >> yazılmış gibidir. Binaenaleyh okur iken elifin hükmü hiç gösterilmeyeceği güzelce tarif olunup fakat yazar iken bu elifin yine yazılacağı tekrar tekrar çocuğun zihninde yerleştirilmelidir.

Dördüncü derse ise çocuklara haber verilecek ki hemzeden mukaddem bir harf gelip de o harf dahi ötre harekeli olursa hemze mutlaka bir vav üzerine konulacaktır. Ama bu vavın da okunmak hususunda hiç hükmü yoktur. Sanki orada hiç vav yok imiş de bu kelimeler << سأل >> ve << مأخذه >> yazılmış gibi okunacaktır. Fakat birisi bu kelimeleri söyleyip de çocuklarında yazmaları lazım geldiği zaman vavları dahi yazacaklardır.

Bu haftaya iki imtihan konulmasının sebebi bu hafta son hafta olup imtihanın da umumi surette icra olunacağı kaziyesidir. Binenaleyh çocuklara bir gün müsaade vererek ve daha doğrusu çocuklar bir gün yalnız müzakereye çekilerek şu ikinci üç aylık dersleri baştan başa tekrar edildikten sonra diğer gün de imtihan etmelidir.

Bu ikinci defteri itmam etmiş olan şakirdan tenvinli ve elif lamlı olan kelimelerden maada ona göre sualler tertip ederler. Hatta her kelimeden sonra da << ى . ه . ده . دن . لر . ڭ . لرڭڭ . لردن . لردندر >> gibi adetler de zemettirerek kelimeleri büyütmelidir.

Zeki ve çalışkan olan talebe bir de dikkatli muallim elinde bulunursa şu üç aylık dersi bir ayda dahi tedrise imkân vardır. Biz bir aydan bile az zaman bu miktar dersi pek çok defalar tedris etmişizdir. (intiha –son-)

Medrese'i Süleymaniye

Tedrisât-ı İbtidaiye

Üçüncü Defter

(Hurûf-ı Kameriye ve Şemsiye – Tenvin – Usûsl-ü İmlâ Mübâdisi)

Üçüncü Defter İçin Yapılmış

(Rehnüma-yı Muallimin)

Mürettibi

Ahmet Mithat

İstanbul

1306

Rehnüma-yı Muallimin

(Üçüncü Defter)

Nısf-ı Evvel

(Hurûf-ı Kameriye ve Şemsiye – Tenvin)

Nısf-ı Sâni

Usûl-i İmlâ Mebâdîsi

Kısm-ı Evvel

Hurûf-ı Kameriye ve Şemsiye ve Tenvin

(2) (İhtar-ı Mahsus) işbu üçüncü defterin nısfı kıra'at-ı Arabiye tedrisi için lüzum gelen huruf-u kameriye ve şemsiyye ve elif lam ve tenvin vesaire mübahasesini havi olup nısf-ı diğeri dahi usûl-i imlâ mebâdîsini havidir. Bu hâlde defter-i mezkûrun meşk mecmuası ikiye ayrılmıştır ki altı haftalık meşkler kısm-ı evvele ve altı haftalık meşkler dahi kısm-ı saniye âiddir. Bir de işbu üçüncü defter tedrise başlandığı zaman çocuklara bir de kıra'at dersi küşad edilecektir ki bunun için de << ilk kıra'at >> namıyla bir takım kıra'at kitapları yapılmış ve onların nasıl tedris olacaklarını mebni başkaca bir de rehnüma-yı muallimin kaleme alınmıştır.

İmdi muallim efendiler bu rehnüma-yı muallimin ile beraber ilk kıra'at rehnümasını da okutarak her hafta için kendi vazifelerini gördükten sonra tedrise başlamalıdırlar karışıklığı mucib olmasın.

Hafta: 1

Birinci haftaya başlamadan evvel muallimin efendi haber verecektir ki bu defa başladığımız ders Arabice okumak içindir. Hâlbuki Arabice okumak için Osmanlı hurûf-ı hecesinde (ڭ . گ . ژ . چ . پ) harflerine lüzum yoktur. Bâkî harfler iki kısma ayrılırlar. Birinci kısmına <<hurûf-ı kameriye>> ve ikinci kısmına <<hurûf-ı şemsiye>> derler. (3)

Bu haberi verdikten sonra muallim efendi birinci haftanın ilk dersini hem meşk mecmualarından çocuklara irâe edecek hem de kendisi siyah tahta üzerine

yazıp işte (ا . ب . ح . خ . ع . غ . ف . ق . ك . م . و . ه . ى) harfleri hurûf-ı kameriye olduklarını ve bunlara mukabil (ت . ث . د . ذ . ر . ز . س . ش . ص . ض . ط . ظ . ل . ن) harfleri dahi hurûf-ı şemsiye olduklarını anlatacaktır.

Burada "anlatacaktır" demekten maksat "belletecektir" demektir. Zira ders yalnız bundan ibaret kalacak ise hiç demektir. Zaten bunun kıra'at dersi de pek hafif olduğu derse mahsus olan kitap ve rehnümaya bakınca anlaşılıyor. Binaenaleyh hurûf-ı kameriye ve şemsiyeyi böyle ilk gösterdikten sonra muallim efendi "haydi bakalım şimdi hurûf-ı kameriye hangileri ve hurûf-ı şemsiye hangileri olduğunu ezberden söylemek için biraz çalışalım!" diye cehren bu harfleri birer birer okumaya ve çocukları da kendisiyle beraber okutmaya başlayacaktır. Yirmi otuz kere böyle okuyarak ve okutarak epeyce bellettikten sonra "şimdi yerlerinize gideceksiniz. Kendi kendinize hem de yavaş yavaş bunları okuyup yazarak belleyeceksiniz. Yarın size <<bana hurûf-ı kameriyeyi sayınız, yazınız." Dediğim zaman ezberden söyleyip yazacaksınız.>> Tenbihiyle yerlerine gönderecektir.

İkinci derste evvela en baştaki (ال) harflerini gösterip diyecektir ki: Arapça bu elif lam hemen her kelimenin evveline gelir. Fakat o kelimelerin ilk harfleri hurûf-ı kameriyeden veyahud hurûf-ı şemsiyeden olduklarına göre okunuşta fark olunacaktır. Bu farktan dahi bir takım kaideler tevellüd edecektir.

Bu tenbihten sonra ikinci dersin birinci sınıf misallerini yani hurûf-ı kameriye esamisini evvel emirde elif-lamdan mücerred olarak (كاف . ميم . واو . هاْ . ياْ . قاف . فاْ . غين . عين . خاْ . حاْ . جيم . باْ) diye siyah tahta üzerine kendisi yazıp çocuklara ihtar edecektir ki işte bu kelimeler hurûf-ı kameriyeden her birinin ismi olup hatta her birinin ilk harfi dahi yine elif-lam geldiği zaman dahi meşk mecmuasında yazılı olduğu üzere (4) yazılır diye elif-lamlı esamiyi de diğererinin altına yazacaktır.

Nihayet bu ikinci surette yazdığı kelimeler çocukların meşk mecmuasında bulunanların aynı olduğu ihtarıyla bunları okumak lazım geldiği zaman ötedenberi öğrenmiş olduğumuz surette okunacağını yani hurûf-ı kameriyenin bu derecesinde fazla bir kaide bulunmadığını anlatacaktır.

Bade ikinci dersin ikinci sınıf kelimelerini yani hurûf-ı şemsiyenin esamisini de elif-lamdan mücerred olarak << الخ . ذال . دال . ثاْ . تاْ >> yazacak ve bunların da ilk harfleriâaid oldukları hurûf-ı şemsiyeden olduğunu ihtar edecek ve diyecek ki: << şimdi bu hurûf-ı şemsiyenin de evvellerine elif-lam geldiği zaman işte kitapta görüldü surette yazılır. Yani << الخ . الدال . الثاْ . التاْ >> suretinde yazılır. Asıl ilk kaide dahi işte burada meydana çıkar. Zira elif-lam böyle hurûf-ı şemsiyenin evvelinde bulunduğu zaman lam okunmayıp yalnız elif doğrudan doğruya hurûf- u şemsiyenin üzerine örülecek vav hurûf-ı şemsiye dahi sanki şeddeli imiş gibi okutacaktır. Mesela << التا >> kelimesi << الـتاؤ >> diye okunmayıp << اتـتاؤ >> diye okunacaktır.>>

İşte bu ilk kaide çocuğa gayet güç gelecektir. Binaenaleyh derste muharrer olan hurûf misallerinin kâffesinde muallim efendi lamların okunmayacaklarını ve eliflerin hurûf-ı şemsiye üzerine örülecek olanların da müşeddid gibi okunacağını tekrar tekrar anlatacaktır.

(Tenbih) Çocuk kısmına bir şey pek uzun uzadıya tarif edilince bazı kereler zihinleri dalarak tarifatı anlayamadıkları tecrübe olunmuştur. Bu hurûf-ı kameriye ve şemsiye meselesi ise zaten zihni dolduracak mesâildendir.

Binaenaleyh yukarıda beyan olunan tarifatı edip bitirdikten sonra <<şimdi ben size bir de işi kısaca anlatayım!>> diye denilir ki: iş şundan ibarettir ki elif-lam hurûf-ı kameriyenin önüne geldiği zaman adeta bildiğiniz gibi okunacak hurûf-ı şemsiyenin önüne geldiği zaman lam okunmayıp yalnız elif hurûf-ı şemsiye üzerine örülecek ve hurûf-ı şemsiye şeddeli gibi okunacaktır.

Bu tarif ile çocukları yerlerine (5) göndererek meşk mecmuası üzerinde yazılı olan misalleri bu tarif üzerine kendi kendilerine okumaya gayret etmeleri emr olunacaktır.

Ertesi gün üçüncü ders verilmeden evvel çocuklar yoklama edilecektir. Bu yoklamada ikinci dersin hurûf-ı kameriye ve şemsiye misalleri karışık olarak siyah tahta üzerine yazılacak ve çocular ikişer ve üçer tahta başına davet olunarak okumaları emr edilecektir. Hiç şüphe yoktur ki gayet güç okuyacaklardır. Bu güçlük ise hurûf-ı kameriye hangileri hurûf-ı şemsiye hangileri olduklarını henüz öğrenememiş bulunanlardan neş'at eyleyecektir. Binaenaleyh çocuklar yanıldıkça muallim << o harf hurûf-ı kameriyedendir. O harf hurûf-ı şemsiyedendir.>> diye ihtar edecek ve yine okuyamadıkları surette hurûf-ı şemsiyenin veya kameriyenin önüne elif-lam geldiği zaman nasıl okutacakları hakkındaki tarifatı tekrar eyleyecektir. Nihayet üçüncü dersi gösterecektir ki o dahi zaten ikinci dersin mahluti olduğundan iktiza eden tarifatı ikinci derste olduğu üzere tekrar eyleyecektir.

Velhasıl şu birinci hafta zarfında çocuğun belleyeceği şey yalnız hurûf-ı şemsiye önüne elif-lam geldiği zaman lam hiç okunmayıp elifin hurûf-ı şemsiye üzerine örüleceğinden ve hurûf-ı şemsiyenin de müşeddid gibi okutacağından ibaret olup şakird kaideyi öğrendiği zaman dahi hangi harfin kameriye ve hangi harfin şemsiye olduğunu fark edemeyeceğinden dolayı daima muallimin irşadına muhtac olduğundan muallim bu dakika üzerinde gaflet etmeyecektir. Hatta dördüncü, beşinci dersler dahi hep evvelleri şemsi ve kameri harften olan birçok kelimeler birer elif-lam gelmiş olmasından ibaret misalleri havi olup bu misalleri şakirde okutarak ve bir de kendisi okuyup onlara yazdırarak kaideyi matlubeyi takviyeye himmet buyuracaktır.

Bu haftanın imtihanında dahi dördüncü, beşinci derslerde olduğu gibi elif-lamlı müteferrik kelimeler yazdırılıp şakirdana okutturulacak ve yine bu yolda kelimeler şakirdana söylenip yazdırılacaktır.

Hafta: 2

Bu haftanın birinci dersinde evvela çocuklara ihtar edilecektir ki hurûf-ı kameriyenin önüne elif-lam geldiği zaman adeta bildiğimiz gibi (6) okunacak idi. İşte bu haftanın birinci dersinde dahi yine geçen hafta gördüğümüz kelimelerin aynı vardır. Fakat o kelimelerin her birinin arasında birer kelime daha yazılıdır ki evvellerinde birer "be" harfi vardır. İşte burada dahi bir kaide baş gösteriyor. Şöyle ki: hurûf-ı kameriyenin önünde elif-lam bulunup da ondan evvel dahi "be" gibi "te" gibi "vav" gibi bir başka harf bulunur ise o zaman elif-lamın elifi okunmayıp o iki gelen harf doğruca lamın üzerine örülecektir. Mesela <<بالالف>> kelimesi << بلالف >> okunacaktır. Kezâlik << بالباٌ >> kelimesi << بلباٌ >> okunacaktır.

Bu tarifi şu birinci dersin bütün misalleri üzerinde birer birer tekrar etmeli. Hatta her misale geldikçe (şunu geçen derste el-cim diye okumadık mı idi? İşte yanında bir de be'lisi var binaenaleyh << بلجيم >> okumalıyız.) diye izahlı tarifler yapılmalıdır. Bu kaide bilnisbe pek kolay olduğundan şakird bu derste hiç zahmet çekmez.

İkinci derse gelindiği zaman evvela ihtar edilecektir ki hurûf- şemsiyenin önüne elif geldiği zaman lamın okunmayıp elifin ise doğrudan doğruya hurûf-ı şemsiye üzerine örüleceğini ve hurûf-ı şemsiyenin de sanki şeddeli imiş gibi okunacağını geçen hafta öğrenmiş idik. Bunu ihtar eyledikten sonra bu hafta öğreneceğimiz şeyi tarife başlayıp denilecektir ki eğer böyle elif-lam bulunan hurûf-ı şemsiyede elifi medden dahi evvel olarak "be" gibi "vav" gibi bir başka harf gelecek olur ise elif-lamın ne elifi ne lamı hiç birisi okunmayacak ve yeni gelen harf doğrudan doğruya hurûf-ı şemsiye üzerine örülüp o hurûf-ı şemsiye dahi müşeddid okunacaktır. << بالتاٌ >> gibi ki adeta << بيتتاى >> gibi okunacaktır.

(Tenbih) bu kaidenin hikmeti meydandadır. Hurûf-ı şemsiye evvelindeki lamın okunmayacağını gördükten ve hurûf-ı kameriye bile olsa onun elif-lamdan evvel başka bir harf geldiği zaman elif okunmayacağını yukarıdaki derste anladıktan sonra hurûf-ı şemsiye evvelindeki eif-lamdan da evvel bir başka hurûf bulunursa ne elifi ne lamı okunmayacağı derkârdır.

İşte asıl işin bu mühim noktasını etfalin anlayabilecekleri kadar açık bir surette anlatmak muallim efendilerin fetânelerine husule olunmuştur. Fakat ikinci dersin her misali üzerinde şu kaideyi tekrar etmelidir ki çocukların zihinlerinde iyi yerleşsin kalsın.

(7) Üçüncü ders yine ikinci ve birinci derslerin mahluti olup diğer şakirdler hurûf-ı heceden hangileri şemsiye, hangileri kameriye olduklarını hâlâ belleyememişler ise işte bahsin yalnız arasında hata edeceklerinden bu hataları görüldükçe şakirdan lâ-yenkati' irşad olunacaklardır.

Dördüncü derste yine hurûf-ı şemsiye ve kameriyenin isimlerinden ibaret kelimeler fakat mahut olarak yazıldıkları gibi elif-lamdan evvel "be" "vav" bir de "kaf" geldikleri gösterilmiştir. Ancak bu derste şakirdana yeniden bellettirilecek kaide olmadığı gibi beşinci ders dahi geçen hafta verilen kelimelerin elif-lamları evveline diğer bir hurûf gelmesi suretinde tertip edilerek onda dahi şakirdana yeniden öğretilecek kaide bulunmamakla bu derslerin neresinde şakird yanılacak olursa geçen kaideler hatırına getirilmek suretiyle imdadına yetişmelidir.

Bu haftanın imtihanında dahi hep beşinci derste olan kelimeler gibi haricden misaller tertip olunarak şakirdanın derece'i iktidarı teftiş olunmuştur.

Hafta: 3

Bu haftanın ilk dersinde gösterilecek kaide çocuklara güç gelmeyecektir. Zira daha ikinci haftada hurûf-ı kameriyenin önüne elif-lam gelip de ondan evvel dahi bir başka harf gelirse elif-lamın elifi okunmayacağı ve yeni gelen harfin doğruca lam üzerine örüleceğini öğrenmişler idi. Şimdi üçüncü haftada yine mahud elif-lamdan evvel yalnız bir harf gelmeyip de iki üç harften yapılmış bir lafz geldiğini görecektir.

Bu hâlde lafz-ı mezkûrun yalnız son harfi bize lazım olup işte yalnız o son harfi hurûf-ı kameriyede elif-lamın lamı üzerine öreceğiz. Birinci dersin ilk misali olan << من‌الالف >> misalinde << من >> lafzının yalnız nununa itibar ederek o nunu elif-lamın lamına öreceğiz. Eğer bu hâl hurûf-ı şemsiye hakkına vakıa olursa kaidemiz yine ikinci haftada öğrendiğimiz kaidedir. Haniya hurûf-ı şemsiyeden evvel elif-lam olup da ondan evvel dahi bir başka harf gelir ise ne elif ne de lam ikisi de okunmayacak ve yeni gelen harf doğrudan doğruya hurûf-ı şemsiye üzerine örülecek değil mi idi. (8) İşte burada dahi en evvel gelen kelimenin son harfi böyle doğrudan doğruya hurûf-ı şemsiye üzerine örülecek ve hurûf-ı şemsiye şeddeli gibi okunacaktır. Mesela << من‌التاُ >> adeta << مىنتتاىُ >> gibi okunacaktır.

Geçen iki haftanın dersini vermiş olan muallimler için şu kaideyi çocuklara açık tarif etmek işten bile olmadığı gibi geçen iki haftanın dersini öğrenmiş olan çocuklar için bu ilk dersi kemal-i suhuletle alabilmek muhakkaktır.

Bu haftanın ikinci dersinde elif-lamlardan evvel gelen kelimeler bir kat daha büyütülmüştür. (فوق . تحت . عند) gibi şeyler irad olunmuştur. Fakat kaide değişmemiştir. Biz hep bunların son harflerine bakacağız. Son harfleri ne ise hurûf-ı kameriyede lamın ve hurûf-ı şemsiyede doğruca o harf-i şemsiyenin üzerine

öreceğiz. Binaenaleyh muallim efendi bunu daima şakirdana ihtar ederek yanılmalarına meydan bile vememelidir.

Üçüncü derste elif-lamlardan evvel gelen kelimeler bir kat daha büyültülüp adeta << علام . شيطان >> gibi koskocaman kelimeler konulmuş ise de daima en son harflerine bakacağımızdan bizce bunların ehemmiyeti dahi yalnız bir harf hükmündedir.

Dördüncü derste şakirdana anlatılacak bir kaide vardır. O ise elif-lamlardan evvel gelen kelimelerin son harfleri ya elif ya vav veyahud be olmaları ihtimalinden ibarettir. (ابى . ابو . ابا) gibi burada kaide şudur ki: Her zaman elif-lamdan evvel gelecek kelimenin son harfi harf-i med olursa o harf- i med hiç yok imiş hükmünde kalıp onun üst tarafındaki harf güya kelimenin son harfi imiş gibi muamele olunacaktır.

İşte bu kaide çocuklar için yeni bir şey olduğundan ihtimal ki birden bire zihinleri durur. Bunun için dahi muallim efendi mesela << اباالقاسم >>misaline siyah tahta üzerine yazdığı zaman << ابا >> nın âhirindeki elifi silerek <<işte elif yok oldu. Şimdi kelimenin son harfi be imiş gibi muamele edelim>> diye nekir ve katmir tarifatında bulunacaktır. Herhangi misalde çocuk yanılır ise böyle yok hükmünde addolunacak harfleri silmeli ki bu da bir nevi tahlil demektir.

(Mühim Tenbih) Kelimelerin âhirinde bulunan “vav” ve “ye” harfleri eğer muharrik iseler bu kaide onlar hakkında câri değildir. (9) Zira “elif” “vav” “ye” harflerinin harf-i med olmaları lazım olup müteharrik oldukları surette ise âdi harf hükmüne girerler. Ama bunu muallimlere mahsus olarak ihtar eyliyoruz. Şakirdana şimdilik burası açılmayacaktır.

Beşinci ders dahi bu kaideyi takviye için derc olunmuş olduğundan bu derste dahi muallim efendi yok hükmünde tutulacak harfleri silmek suretiyle şakirdana ifham-ı meram edecektir.

Bu haftanın imtihanında çocuklara elif-lamlı hangi kelime-i Arabiye sorulsa hem yazmaya hem okumaya muktedir olur. Zira şu üçüncü haftada bu bahs tamam olmuştur.

Yalnız lafz’ı Celalî sual sormamalıdır ki onun için bir bahs-ı müstakil bulunup o bahsi görmeyen şakird lafz’ı Celâle dair sorulacak sualleri hâl edemez.

Hafta: 4

Bu haftanın derslerinde şakirdana bazı Arabî kaideler gösterilecektir ki onlar Osmanlıca hüsn-i kıra'ati dahi ikmal ederler. Ez-cümle birinci derste (ىا) suretinde olarak elif gibi kıra'at olunacak "ye"ler gösterilmiştir. Bunlar şakirdana irâe olundukları zaman asıl nazar-ı dikkatleri "ye"lerin üzerindeki medlere davet ve celb olunarak anlatılmalıdır ki bu "ye" harflerinin elif gibi okunacaklarını üzerlerinde bulunan med işaretlerinden anlayacağız. Bunlar Arabîde pek çok olup Osmanlıca'da ise gayet azdır. Hemen beş on kelimeden ibarettir ki onları da belleyi vermek işten bile değildir.

Böyle olan "ye"ler gerek"ye" gerek "elif" hükmünde add olunsunlar her hâlde elif-lamlı kelimelerin evvellerinde bulundukları zaman yok hükmünde sayılarak elif-lam üzerine bunlardan evvel olan harfler örülecektir ki zikr olunan birinci derste bunun misalleri dahi vardır. Gaflet buyurulmaya.

İkinci derste << ة ve ة >> suretinde ikiye gösterilmiştir ki bunlar Arabîceye mahsus harflerdir. İkisi de kelimlerin sonlarına gelirler. Kelimelerin âhiri hurûf-ı muttasıladan olurlar ise << ة >> suretindeki "te" gelip bitişir. Hurûf-ı munfasıladan oldukları hâlde << ة >> suretindeki "te" gelip bitişmez. << مرجة >> ve << مروة >> gibi. İmdi elif-lamlı bir kelimenin evvelinde bu nevi "te"ler bulunur ise doğrudan doğruya kaide vechile okunurlar. Yani (10) hurûf-ı kameriyenin evvelinde bulunanlar ise lamın üzerine örülüp hurûf-ı şemsiyenin evvelinde bulundukları hâlde doğrudan doğruya o hurûf-ı şemsi üzerine örülürler. << مروة القادر >> ve << مرجةالسطان>> gibi. Bu dersi vermekten maksat yalnız işbu iki nevi harfin dahi Arapçada var olduğunu göstermektir ki şakirdan henüz bu harfleri görmemiş ve Arapçada ise bunlara pek çok tesadüf edildiğinde bulunmuş olduğundan işin ehemmiyeti tafsile muhtaç değildir.

Üçüncü derste << قالوا . فعلوا >>gibi bir takım kelimeler yazılmıştır ki bunların sonlarındaki elif harfi hiç okunmazlar. Muallim efendiler bilirler ki bu elifler alamet-i cem olmak üzere gelmişlerdir. Vavlardan sonraki elifler dahi hurûf-ı meddirler ama vavları çekemezler.

Zira vavlar bir kere harf-i med olduktan sonra bir daha âdi harf olamazlar ki kendi sadalarını versinler. O hâlde elifler boş ve beyhude kalırlar. Böyle boş ve beyhude kalan harfler dahi tabii okunmazlar. Böyle olan kelimlerden sonra elif-lamlı bir kelime daha gelirse zikr olunan elifler yine hiç hükmünde kalacaklarından maada eliflerden evvelki vavlar dahi bundan evvelki üçüncü haftanın dördüncü dersi mucibince hiç hükmünde kalarak vavlardan da evvel olan adi harfler nazar-ı itibare alınırlar.

Biz burada şu tarifi muallim efendilere mahsus olmak üzere irad eyledik. Bunları çocuklara anlatmak dahi güç değildir. Fakat geçen dersleri güzelce

belleyememiş olan şakirdan sık sık yanılacaklarından her nerede yanılırlar ise ona mahsus olan dersi tekrar açtırarak göstermek ve tarif etmek lazım gelir.

Dördüncü derste şakird de lafza'ı Celâl ta'lim ve tefhim kılınacaktır. << لله >> suretinde yani hemze ile beraber bulunması bu lafza'ı mübarekenin esası inhaz olunmuştur. Evvela bunu şakirde tahlil ederek göstermeli ki bu lafza'i Celâli'de bir elif ve iki lam bir de he vardır. Elif üstün okunarak birinci lama örülür. Bade ikinci lam yukarıya doğru med olunarak "he" üzerine örülür. Ama "he" üstünde başka bir hareke var ise o hâlde ikinci lam yalnız yukarıya doğru med olunarak "he" ise mevzuu olan harekeye tabi olur.(11)

Bu misallerin kâffesi dördüncü derste irad edilmiş bulunduğundan onlar şakirdana irâe eyledikten sonra şu dahi tarif olunacaktır ki: Bu hâlde lafza'ı Celâl adeta evvelinde elif-lam bulunan bir harf-i şemsili kelime addolunacağından zikrolunan elif-lamdan mukaddem gerek bir harf gerek bir kelime gelsin her ne gelirse gelsin şimdiye kadar geçmiş derslerde beyan olunmuş olunan kaidelere tabii olacaktır.

İşte bu hâller haber verilecektir ama dördüncü derse yazılmış olan misaller hangisinde şakird yazılır ise derhâl o misale aid olan ders açılıp tekrar tarif edilecektir. Böyle hareket olunursa şu lafza'ı Celâl bahsi hurûf-ı kameriye ve şemsiye ve elif-lam meselelerine dair şimdiye kadar verilmiş olan derslerin kâffesini tekrar demek olarak azim faidesi görülecektir.

Bu haftanın beşinci dersinde şakirdana <ل > harfinin Arapça için pek büyük bir hükmü haber verilecektir. Evvela ilk harfi hurûf-ı kameriye yahud şemsiye olduğu zaman evveline gelecek elif-lamlar ile onlardan dahi evvel gelecek olan herhangi bir harf ve kelime hakkında buraya kadar verilmiş olan kaide kemalen şakirde tekrar edildikten sonra elif lamlardan evvel bir lam daha gelmesi ihtimali nazar-ı dikkate konulacaktır. Malumdur ki elif-lamdan evvel bir başka hurûf gelir ise hurûf-ı kameriyeli kelimeler de elif-lamın yalnız elifi okunmayacak ve hurûf-ı şemsiyeli kelimeler de ise elifi de lamı da okunmayacak idi. Bu kaide hatırda olunca şimdi şakird pek kolay anlayabilir ki elif-lamdan evvel gelen harf eğer bir lam olursa gerek hurûf-ı kameriyeli ve gerek hurûf-ı şemsiyeli kelimelerde elif yalnız okunmayacak değil hiç bile yazılmayacaktır. Mesela << عالم>> kelimesi işte evvelinde bir harf-i şemsi olan kelimedir. << العالم >> olduğu zaman kaidemizce doğrudan doğruya okunacak idi. Elif-lamdan evvel bir başka harf mesela "be" gelirse elif okunmayıp mezkûr "be" doğruca lamın üzerine örülecek idi. İşte dersimizin beşinci misalinde bu kelimenin evveline bir lam geldiği ve << للعالم >> suretine girdiği gösterilmiştir ki elif-lamın elifi yalnız okunmamakla kalmayıp hiç bile yazılmamıştır. Kezalik << ناس >> kelimesi (12) hurûf-ı şemsili bir kelime olup elif-lam gelince lam okunmayarak elif doğruca o harf-i şemsi üzerine örülecektir. Ve elif-lamdan evvel bir hurûf daha gelince hem elif hem lam okunmayıp yeni gelen harf doğruca harf-i şemsi üzerine örülecek idi. Şimdi buna lam gelince << للناس >> suretine girmiştir ki elif hiç okunmamak değil hiç de yazılmayıp fakat lam dahi

okutmayacağından ilk lam doğruca harf-i şemsi üzerine örülecek ve bu kelime << لين ناسى >> gibi okunacaktır.

Bâdî-i emirde bu kaide çocukların zihinlerine girmeyecek kadar güç zannolunur ise de tahlil meselesi burada dahi pek ziyade işe yaramaktadır. Beşinci dersteki misallerde şakird yanıldıkça <<şu elif-lamın evveline lam gelmeyip de başka bir harf gelse idi şöyle olmayacak mı idi? Lam geldiği zaman görülecek tesiri ise elif-lamın yazılmasından ibarettir. Başka her şey yine evvelden bildiğimiz gibidir.>> diye irşad olunacaktır.

Bu haftanın imtihanında şakirdana hep yine bu haftanın derslerindeki en güç misaller irad olunacağı gibi haricden dahi bunlar gibi misaller bulup sormalıdır. Şayed mutlaka muvafık ve serbest cevap veremeyecek olurlar ise tazir etmemelidir. Ekseriya sorulan misalleri daha doğru yazdığı hâlde asıl zahmeti okuyabilmekte çektikleri görülecektir ki ileriye doğru bazı ed'iye ve âyatı okudukça kıra'at için dahi kendilerine alışkanlık geleceği bizce defaatle mücribdir. Şunu da muallim efendiye kemâl-i ehemmiyetle ihtar ederiz ki: Bana (ابالناس) yaz gibi sualleri irad eylediği zaman muallim efendi şakirdin doğru yazdığını görünce birden bire tashih etmeyip <<bunları ayıracak olsak rab ile el-nas olmaz mı? el-nası da ayıracak olsak el-nas olmaz mı? >> diye tahlil ederek bir daha yazmasını teklif etmelidir. Zira bunlar imlâ-yı Arabî olup bizim Osmanlılar için müşkülatı pek ziyadedir. Hatta olur olmaz kitaplara Kur'an'dan bir ayet imlâ edilse doğruca yazamayacakları derkâr iken bizim usûlümüzde çocukların bunları dahi doğruca yazdıkları görülmüştür. Şu kadar ki mebâdîsinde muallimlerin daima kendilerine usûl-i tahlil ile yardım etmeleri zaruriyettendir. (13)

Hafta: 5

Bu haftanın derslerinde şakirdana tenvinin hükmü gösterilecektir. Evvela tefhim olunacaktır ki şöyle (–ٰ) ve (–ٍ) ve (–ً) işaretlerine eğerçi <<iki üstün iki esre iki ötre>> derler ise de bunların asıl isimleri <<tenvin>> dir. Tenvin demek <<nunlamak>> demektir. Yani üstün ve esre ve ötre harekelerini okur iken güya âhirlerinde birer nun var imiş gibi okumaktır. Mesela üstün harekeli bir be'yi << به >> diye okuyacak mı idik? Bu harfin üzerinde iki üstün olur ise onu ben diye okuyacağız. Kezalik iki esresi olan be'yi yalnız <<بى>> diye okumayıp <<ben >> diye okuyacağız. İki ötresi bulunan be'yi dahi yalnız <<بو>> diye okumayıp <<bun>> diye okuyacağız.

İşte tenvinin hükmü şakirdana bu surette anlatılınca birinci dersteki harfleri kemalen kendi kendilerine okuyabilirler hem yazabilirler.

(Mühim Tenbih) Birinci dersteki hurûf-ı müteferrike üzerine iki üstün geldiği zamanlar daima bir de elif ilave olunmuş bulunduğuna gerek şakirdan gerek muallim efendi elbette dikkat ederler. Arabîde yalnız (ة . ة) harfleri üzerine iki üstün geldiği

zaman doğrudan doğruya geleni verip başka kelimelerin ise kâffesinde iki üstünleri daima birer elif üzerine konulurlar. Ama bu elifler asla okunmazlar.

İkinci derste bir takım kelimelerin âhirleri tenvinli olarak yazılmıştır. Şakirdan bunları gerek okumakta gerek yazmakta asla suûbet çekmeyeceklerdir. Lakin iki üstünler geldiği zaman yukarıdaki tenbihin hükmünü tatbikte muallim efendi asla gaflet göstermeyecektir.

Üçüncü ders dahi ikincisinin aynı demek olup şu kadar ki tenvinli kelimeler biraz daha güçlerden intihab olundukları gibi bazı mürekkeb kelimeler dahi ilave olunmuştur ki geçen dersleri lüzumu derecesinde kuvvetli almış bulunan şakirdan bunları da okuyup yazmakta asla suûbet çekmezler. Lakin her zaman ihtar etmekte bulunduğumuz vechile şakirdan bunların neresinde irkiliyorlar ise muallim efendi derhâl geçen kaideleri ihtar ile imdadına yetişecektir.

Dördüncü derste kıra'at-ı Kur'aniye usûl-u Celilesince <<gizli nun>> denilen şey gösterilmiştir. Vakıa tenvindeki gizli nunun aşkariye çıkarılması Kur'an-ı Kerim'de dahi gayet (14) nadir görülür şeylerden ise de bunu da şakirdan bir kerecik olsun görsünler diye irad olunmuştur. Bunda kaide şudur ki: Tenvinden sonra elif-lamlı kelime gelir ise tenvinin bunu aşkareye çıkarılarak bunun dahi hurûf-ı kameriye ve şemsiye bahsinde görmüş olduğumuz vechile elif-lamdan evvel gelmiş bir harf gibi telakki olunacak ve kavaid-i mevcud da onun üzerine yürütülecektir. Fakat bu kaideyi behemahâl şakirdana öğretmek için it'âblarına lüzum yoktur. Bunlar hakikatte kıra'at-ı Arabîce kavâîdindendir.

Beşinci derste iki ayet yazılmıştır ki kıra'at-ı Arabîyeyi buraya kadar görmüş olan şakirdan için bunları bil-suhule okumak ve yazmak muhakkaktır.

Bu haftanın derslerinde şakirdana bazı âyat-ı muhtasıra imlâ edilerek yazdırılacak ve diğer bazıları muallim tarafından yazdırılıp şakirdana yalnız okutturabilecektir.

Hafta: 6

Altıncı haftada şakirdana yeniden tarif ve tefhim edilecek hiçbir kaide yoktur. Bazı tabiratı Arabiye yazılmıştır ki bunların eksersi Osmanlı ibareleri arasında sık sık tesadüf olunan şeylerdir. Hem şakirdin gözü ve dili bunlara alışsın diye yazılmıştır. Hem de şayet elif-lam bahsinde vesair kavaid-i Arabîde zayıf kaldığı yerler var ise kuvvetlensin diye irad olunmuştur. Bunlar şakirde imlâ edildiği zaman neresinde sıkılıyor ise o bahse âid kavâid tekrar edilerek irşad olunacaktır.

(Tenbih)

Bir Osmanlı çocuğunun ibareleri dahi okuyabilmesi için iktiza eden kaideler işte şu altı haftalık derste tedris olunabilecek derecededir ki biz bunları ekseriya yalnız iki haftada tedris etmişizdir. Bu dersleri okuyan şakirde eczayı şerifeden başlayarak Kur'an-ı Kerim dahi tedris olunur ise gayetle suhuletle okuyabilir. Hatta Marki koyunda kaim mekteb-i bahr-i amide sekiz aylık şakirdanın bu usûl ile Kur'an-ı Kerim'i saldır saldır okuduktan maada kendilerine imlâ edildiği zaman dosdoğru yazmağa da muktedir oldukları beş altı yüz kadar hazâr muvacehesine irâe olunmuş idi.

Bu üçüncü ayın nısf-ı evveli burada tamam olduğundan ber-veche âti nısf-ı sanide dahi mebde'i usûl-u imlâ bahsine mübaşeret olunur.(15)

Kısm-ı Sâni

(Usûl-u İmlâ Mebâdîsi)

Hafta: 7

Bu mebhasa başlanacağı zaman evvelâ çocuklara küçük bir hitabe irad ederek demelidir ki: Bir hayli zanmandan beri Osmanlıca yazmayıp hep Arabî yazmak ile meşgul olmakta idik. İşte şimdi Osmanlıcamızı tekrar ele alabiliyoruz. Hem de bu defa usûl-u imlâya başlıyoruz ki pek kolay bir ders olmakla beraber pek de faidelidir.

Zira imlâ bilmeyen çocuk kendiliğinden hiçbir şey yazamayacağı gibi okuduğu şeyi de öyle pek kolay okuyamaz hem de anlayamaz.

Bu yolda bir mukaddimeden sonra çocuklara yedinci haftanın birinci dersi açtırılır ve muallim efendi o dersi aynen siyah tahtanın da üzerine yazar. Mukaddimeyi tarif olmak üzere diğer kelimler için << احوال‌سبعه >> derler bazı hâller vardır. << سبعه >> demek <<yedi>> demek olup << احوال‌سبعه >> hi <<yedi hâl>> demektir. Bu yedi hâlin birincisi <<mücerred>> dir ki çıplak demektir. Mücerred olan bir kelimenin âhirine hiçbir şey gelmeyip o kelime aslında nasıl ise yine öyle bulunuyor demektir. İşte bunun için derste <<mücerred>> yazısının altına sıfırlar konulmuştur ki bir şey yok olduğuna delalet eder.

İkinci hâl mef'ul-ü bih hâlidir. Bunun altına bir "ye" yazılmıştır ki mef'ul-ü bih hâlinde olan bir kelimenin sonuna bir "ye" gelecek demektir. Na işte bakınız. En alt sırada <<mücerred>> kelimesinin altına bir <<Ahmed>> yazılmış. Ahmed'in âhirinde hiçbir şey yok. Fakat mef'ul-ü bih sırasında bulunan Ahmed altında bir de "ye" vardır. Ahmedi böyle görünce anlayacağız ki mef'ul-ü bih'tir. Size <<Ahmed

ne hâldedir?>> diye sorsalar <<mef'ul-ü bih hâlindedir.>> diyeceksiniz. <<neden bildik?>> diye sorsalar <<sonunda bir ye var da ondan bildim>> diye cevap vereceksiniz.

Üçüncü hâl <<mef'ul-ü ileyh>> hâlidir. Onun altına bir "he" konulduğundan anlaşılır ki mef'ul-ü ileyh olan kelimelerin asıllarına bir "he" ilave olunur. Na işte daha aşağısında olan Ahmed'in sonuna da bir "he" konulmuş. Bundan alıyoruz ki Ahmed mef'ul-ü ileyhtir.

(16) Dördüncü hâl <<mef'ul-ü fih>>tir. Onun altına bir "de" konulmuş olduğundan anlarız ki mef'ul-ü fihin işareti "de" dir. Hatta daha aşağıdaki Ahmed'in altına da bir "de" yazılmıştır.

Beşinci hâl <<mef'ul-ü minh>> dir. Derste bu keliemnin altına bir "den" yazılmış olduğundan anlamalı ki bir mücerredin sonuna "den" gelirse mef'ul-ü minh olur. İşte onun altındaki ahmed'in de âhirinde "den" gelmiştir.

Altıncı hâl <<muzaf-ı ileyh>> dir. Muzaf-ı ileyh işareti <<ك>> olduğunu bu derste o yazının altına bu hurufun konulmasından anladık. İşte daha aşağıdaki Ahmed kelimesinin altına da bir <<ك>> konulmuştur.

Yedinci hâl <<muzaf>> hâlidir ki dersinde bunun altına da bir "ye" konulduğu görüldüğünden anlaşılır ki muzaf hâlinin işareti de "ye" dir. Hatta işte daha aşağıdaki Ahmed'in de âhirine bir "ye" konulmuş olduğundan onun da muzaf olduğunu bundan anlarız.

Bu tarifatı icradan sonra Ahmed kelimesinin her hâle göre nihayet arz olan "he" ve "ye" ve "de" ve "den" ve " ك " ve "ye" adetlerini birer birer silerek aslına irca etmek ve yeniden bunları birer birer yazıp ahval-ı seb'ayı göstermek suretiyle şakirdi takviye etmek lazım gelir ki bu da muallim efendinin kendi himmet ve dirayetine havale kılnır.

İkinci derste çocuğa yeniden öğretilecek kaide olmayıp yalnız her âhiri hâle göre arz olacak harflerin eğer mücerredin âhiri hurûf-ı muttasıladan olduğu surette bitişmeyeceğini anlatmak lazım gelecektir ki çocular zaten bunu bildikleri cihetle asla suûbet çekmezler. Bu derste << آت >> ve << باكير >> gibi bir takım mücerredler irad olunmuş bulunduğundan muallim efendi onların her birini ahval-i sebaya tatbiken yazdırmalı ve fakat dünkü dersi takviye için bir <<bir kelimenin âhirine "de" gelse ne olur? "den" gelse ne olur?>> gibi suallerin ardını arasını kesmemeli.

(Tenbih) Mef'ul-ü bih adetiyle muzaf adeti ikisi "de" olduklarına dikkat eden şakirdler bunların birbirinden nasıl fark olunacaklarını mutlaka muallimden

sorarlar. Bunun asıl farkını ileride öğrenecekler ise de şimdiden dahi çocuklara haber verilebilir ki muzaf hâlinde olan bir kelime öyle yalnız başına bulunamayıp mutlaka üst tarafında bir de muzaf-ı ileyh bulunacağından âhiri "ye"li olan kelime (17) eğer muzaf-ı ilayhden sonra gelmiş ise muzaf olunacağı ve böyle olmayıp de yalnız başına gelmiş ise mef'ul-ü bih olacağı anlaşılır. Bir de karîben dördüncü derste bunların bir farkı daha görüleceği haber verilir.

Üçüncü derste <<çocuk>> ve <<oğlak>< gibi âhirleri kaflı ve <<kürek>> ve <<melek>> gibi âhirleri kefli bazı kelimeler irad olunmuştur. Çocuklara anlatılacaktır ki bu kaflar, kefler mücerred hâlinde kaf ve kef iseler de sair ahvalde kaflar gayına ve kefler dahi geflere müntelib olacaktır.

<<Çocuğı, çocuğa>> ve <<kürkü, kürke>> gibi. Lakin bu kaide bil-kaile kati değildir. Aslı Arabî olan bazı kelimelerde kaflar yine kaf, kefler dahi yine kef kalabilirler. <<Mahluka, mahlukî, müstemleke, müstemlikî>> gibi. Bunu bize kendi ağzımız haber verir. Hangi kaflar ayn ve hangi kefler kef olacağını ağzımız kendi kendisine söyleyiverir.

Dördüncü derste mücerred sırasına tekrar sıfırlar konularak mef'ul-ü bih hanesine << یی >> ve mef'ul-ü ileyh hanesine << یه >> ve muzaf-ı ileyh hanesine << نك >> ve muzaf hanesine dahi << سی >> konulmuş ve mef'ul-ü fih ve ile minh hanelerine yine evvelki işaretleri vazı' olunmuştur. Şakirde anlatmalıdır ki bunlar âhirlerinde "elif, vav, he, ye" bulunan kelimelerdir. Yalnız mef'ul-ü minh ile mef'ul-ü fih işaretleri değişmeyip diğerlerinde biraz tebdil vardır. İşte bu tebdilleri birer birer harf be harf şakirde irâe etmeli.

Bade dört harf-i medin dördünden dahi birer misal getirilmiştir. <<baba, kuzu, köle, kedi>> gibi son misalde yani âhirlerinde "ye" harf-i med bulunan kelimeler de dikkat olunacak bir şey vardır ki o da <<kediye>> ve <<kediyi>> misalerinde "ye" ve "yi" adetlerinin üst taraflarına yapışmayacakları kaziyesidir. "Ye" harfi hurûf-ı muttasıladan olduğu cihetle bunlar yapışabiliyorlar idi. <<kediyi>> <<kediye>> suretine girebilir idi. Ancak imlâ-yı Osmanî iktizasından ve bir de resm-i hat icabından olmak üzere bunların bitişmemesi min'el-kadim ve alelul-umum iltizam olunmuştur. Çocuğa bu kaziye anlatılarak mef'ul-ü bih ile mef'ul-ü ileyhte adetlerin bitişmeyeceklerini zihinlerine pek kuvvetli olarak birleştirilmelidir.

Beşinci derste âhirleri gerek âdi harfli ve gerek hurûf-ı medli birçok misaller irad olunmuş bulunduğundan bunların her birinin ahval-i sebasını şakirdana yaptırmalıdır. (18) Nerede yanılırlar ise tarifâtının tekrarıyla imdad etmelidirler.

Bu haftanın imtihanında yine beşinci derste gösterilen mücerredler gibi âhirleri hurûf-ı muttasıladan, munfasıladan hurûf-ı medden birer harfli olan birçok kelimeleri haricden irad etmeli veya ahval- sebalarını şakirde yaptırmalı ve bir de muallim kendisi mesela <<kuşta>> gibi bir kelimeyi siyah tahta üzerine yazarak

<<bunun sonu hangi hâldir?>> diye şakirde sormalıdır. Hiç şüphe yoktur ki bir hafta zarfında şakird bu ahval-i sebayı mükemmelen öğrenmiş olacaktır. Zira bizim tecrübelerimizde bu ders yalnız bir günlük derstir.

Hafta: 8

İşbu sekizinci haftada en evvel muzaf-ı ileyh ve mütakiben muzaf yazılarak misalleri olmak üzere dahi <<filankes Ahmedi>> yazılmıştır. Bundan maksat şakirdana muzaf-ı ileyh ile muzafın hükümlerini anlatmaktadır. Binaenaleyh en evvel birinci dersin şu muzaf-ı ileyh ve muzaf kısmını misalleriyle beraber siyah tahta üzerine yazarak şakirdana demeli ki: Dikkat ediniz buradaki Ahmed kimin Ahmed'idir. Falankesin Ahmed'i imiş değil mi? Öyle ise falan dediğimiz kimse Ahmed'in sahibi sayılmaz mı? Ahmed dahi onun malı olmaz mı? İşte size başka misal daha! Mesela <<çocuğun kâğıdı>> diyecek olsak kâğıt kimin malı oluyor? Çocuğun malı değil mi? O hâlde çocuk mal sahibi oluyor. Öyle ise bilmiş olunuz ki dünyada her şey birinin malıdır. Çünkü her şeyi biri birinin şeyidir. Mesela << atın gemi, arabının tekerleği, kuşun kanadı>> gibi misallerde gem atın malı oluyor. Tekerlek arabanın malı oluyor. Fakat dahi kuşun malı oluyor. O hâlde at, araba, kuş mal sahipleri oluyorlar. Değil mi?

Şu mukaddime serd olunduğu zaman çocuklar yeni bir şey öğrenmeye başladıklarını görerek mutlaka nazar-ı dikkatlerini açacaklardır. Bu ikazdan muallim efendi istifade etmelidir. Daha birçok muzaf-ı ileyh ve muzaf misali irad ederek bunlarda mal hangisi ve sahibi hangisi olduğunu şakirdlere sormalıdır. Şakirdler mal sahibiyle malları fark edebilecek dereceyi buluncaya kadar hep bu tefhimde devam eyledikten sonra demelidir ki: İşte şimdi dahi belleyeceğiz ki mal sahibine <<muzaf-ı ileyh>> derler mala dahi muzaf derler. (19) Öyle ise <<falanın Ahmedi>> denildiği zaman <<falanın>> muzaf-ı ileyh imiş <<falan>> dahi muzaf imiş. Na işte bakınız onun için birincisinin üzerine <<muzaf-ı ileyh>> diye yazmışlar. İkincisinin üzerine <<muzaf>> diye yazmışlar.

Bu ikinci tariften sonra dahi birçok cümle'i izafiye misalleri irad ederek hangileri muzaf-ı ileyh ve hangileri muzaf olduklarını şakirdana sormalı. Şaşırdıkça <<mal sahibine ne derler idi? Mala ne derler idi? >> diye evvelki tarifi hatırlarına getirmeli. Bir saat kadar tarif ve mücâvebe ile elli, altmış kişilik bir sınıfa şu izafet bahsini öğretmek mümkün olduğu bizce birçok tecrübeler ile sabitir. Hatta bugünkü ders yalnız bu kadarla da kalmayacaktır. Muzaf-ı ileyh ile muzafı çocuklar anladıktan sonra muallim efendi dersin bakiyesini de siyah tahta üzerine yazarak diyecektir ki: Bakınız burada da mef'ul-ü bih, mef'ul-ü ileyh, mef'ul-ü minh, mef'ul-ü fih vardır. Lakin bunlar geçen haftanın mef'ulleri gibi değildir. Onlardan farkı vardır. Zira bunlar mücerredin mef'ulleri değildir. Muzafın mef'ulleridir. Hâlbuki biz muzafın âhirinde bir "ye" bulunacağını öğrenmiş idik. Değil mi? Şimdi bu "ye"den sonra mef'ullerin işaretleri geldiği zaman nasıl yazılacağını öğreneceğiz. Bunun için dahi işte dersimize dikkat edelim. Mef'ul-ü bihin âhirine <<ینی >> ilave edilmiş. Bunun ilk harfi yani "ye" harfi muzafın "ye"si olduğunu anlarız. Onu çıkarınca ne

kalır? << نی >> kalmaz mı? Demek oluyor ki muzafların mef'ul-ü bihlerin de âhirine bir << نی >> gelir imiş kolay değil mi?

Mef'ul-ü bih hakkında bu tarifi ettikten sonra çocukların zihinlerine güzelce yerleştirmek için <<mesela çocuğun kâğıdı>> diye bir muzaf daha vardır ki <<kâğıdı>> kelmesidir. Şimdi bunun mef'ul-ü bihini nasıl yapmalı? Âhirlerine bir <<نی >> ilave etmeli. Derhâl nasıl olur? <<kâğıdını>> olur değil mi?>> tarzında birçok misaller daha irad ederek el-hasıl şakirdanın zihnine güzelce yerleştirmelidir ki muzafların mef'ul-ü bihlerinde muzaf "ye" si gaib olmayarak bir << نی >> ilave olunacaktır.

Mef'ul-ü ileyhin tarifi dahi aynıyla böyledir. Yalnız <<نی >> yerine << نه >> geleceği anlaşılacaktır.

(20) Mef'ul-ü fihe gelindiği zaman bunun işareti "de" olduğunu evvelce öğrenmiş bulunduğumuz badel-âhir denilecektir ki muzafların mef'ul-ü fihlerinde muzaf "ye" si gaib olunur. "de"den evvel yalnız bir "nun" gelir. Değil mi? meşk mecmuasında da gösterilmemiş mi? işte belleyeceğiz ki muzafların mef'ul-ü fihlerinde "ye" gaib olup "de" den evvel dahi yalnız bir nun konuluyor.

Bu tarifi dahi haricden misaller ile takviye ederek bade göstermelidir ki mef'ul-ü minh dahi mef'ul-ü fihin aynıdır. Yalnız "de" yerine bir "den" gelmekten ibaret bir farkı vardır.

Hülasa şakirdana tefhim olunacaktır ki bu ders dahi her ne kadar mef'uller dersi ise de bu mef'uller mücerredlerin değil muzafların mef'ulleri olduğundan muzaflar âhirinde bulunması lazım gelen "ye"ler mef'ul-ü bih ile mef'ul-ü ileyhte gaib olmayıp mef'ul-ü fih ile mef'ul-ü minhte gaib olacaklardır. İşin daha kestirmesi muzafların mef'ul-ü bihlerin âhirinde <<ینی>> mef'ul-ü ileyhlerin âhirinde << ینه >> mef'ul-ü fihlerin âhirinde << نده >> mef'ul-ü minhlerin âhirinde << نده >> işareti bulunacaktır.

Bugünkü şu tarifat şakirdanın zihinlerinde tamamı tamamına yer tutamamış olsa da beis yoktur. Zira bu hafta hemen daima yalnız bu bahs ile meşgul olacaklardır.

İkinci derse gelince dünkü dersi yoklama vesilesiyle dünkü tarifler tekrar edilerek bade şakirdanın nazar-ı dikkatine arz olunacaktır ki dünkü derste misal olan <<Ahmed>> kelimesinin son harfi hurûf-ı munfasıladan olup alt tarafına bitişmez. Bugünkü dersin misali ise <<falanın başı>> suretinde olup <<baş>> kelmesinin son harfi de hurûf-ı muttasıladan olarak alt tarafa bitişebilirler.

İmdi bugünkü misalin son harfi hurûf-ı muttasıladan olduğu çocukların nazar-ı dikkatlerine soktuktan sonra gösterilecektir ki dünkü misalde mef'ul-ü bih ile mef'ul-ü ileyhte muzaf "be"si gaib olduğu hâlde bugünkü misalde o "ye" dahi gaib oluyor.

Zira <<başı-başını>> oluyor. Bunun sebebi muzafın âhiri hurûf-ı muttasıladan olmasıdır. Hurûf-ı munfasıladan olursa "ye" gaib olacak ve hurûf-ı muttasıladan "ye" gaib olacak. İşte fark bundan ibaret. Ama mef'ul-ü fih ile meful-ü minhe gelince << یه >> yine gaib oluyor. İşte <<başında, başından>> oluyor ki dünkü misalde dahi öyle idi.

(21) Bu ikinci derste diğer iki misal daha irad olunmuştur ki birisi <<Mehmed>> olarak âhirinde hurûf-ı munfasıl ve diğeri << kelâm>> olarak âhirinde hurûf-ı muttasıl vardır. Bunların da her tatbikinde tarifleri tekrar ederek nihayet şu vechile hulasa edilecek ki muzafların mef'ullerindeki muzaf "ye" si yalnız âhirleri munfasıl olan kelimelerin mef'ul-ü bih ve ileyhlerinde gaib olmayacak. Başkalarında daima gaib olacak. Geçen hafta öğrendiğimiz <<i, e, de, den>> işaretlerinin evvellerine yalnız birer nun gelerek <<ni, ne, -nde, -nden>> suretine girdikleri gibi muzafın mef'ulleri suretine girmiş olacaktır.

(Mualllimlerre mahsus hasbihâlimiz) Muzafların mef'ulleri diye küşad eylediğimiz şu hafta derslerini gelecek haftalarda görülecek dersler misaline idhâl edebilir idik. Lakin izafet meselesiyle bir de onlara ârz olacak mefâil adeti hakkında şakird bir fikir peyda etmiş olmak için bu haftayı küşad eyledik. Bu bahs imlâ meselesinin en büyük müşkülatından olduğu cihetle defaten tamamını diyemeyip bir kısmını şimdilik irad etmeyi tedric kaidesine muvafık olduk. Bununla beraber bu dersin de çocukların zihinlerini şaşırtacak surette olduğunu itiraf eyleriz. Asıl şaşırmak dahi âhirleri hurûf-ı munfasıladan olan muzafların mef'ul-ü bih ve ileyhlerinde muzaf "ya"sının gaib olmayıp başkalarında gaib olacağı meselesinden neşat eder. İş bizim kendi ictihadımıza kalsa idi çapraşık bahs bil-külliye meydandan kalkar ve onun yerine istisnasız bir kaide gelir idi. Zira <<baş>> kelimesi gibi âhiri hurûf-ı muttasıl olan bir kelimeyi muzaf hâline koyar isek <<başı>> olur. Bade bu muzafı mef'ul-ü bih hâline koymak için âhirine bir <<e>> ilave edince <<başı>> olmak lazım gelip "he"yi "ye"ye birleştirince <<başına>> olur. Tabiat-ı lisân-ı Osmanimiz bu "ye"nin "nun"a ınkılabını icad etmiş <<başına>> olmuş. İşte bu hâl bir kaide-i umumîdir ki ihtimalatın kâffesinde umumiyet üzere tamamı tamamına tatbik olunur. Ama bu hâlde <<Onun kağıdına, kağıdı>> yerine <<Onun kağıdna, kağıdnı>> yazmak lazım gelecektir. Zaten kaide-yi külliyye böyle yazılmasını icab eyliyor. Burada "ye"lerin ibkasına tabiat-ı lisânca hiçbir lüzum görülmüyor. Fakat birçok zevat resm-i hat "ye" lerin ibkasını (22) iktiza eylediği yanıyla bu surete ilişilmemesini musarrane rica eylediklerinden onların hatırları için kaideyi külliyyeyi de fedaya mecbur olduk. Mahaza kaviyyen ve katiyyen ümid eyleriz ki lisânımızın asla hatt-ı müstakbelesinde yine bizim re'imiz tercih olunacaktır.

İşte ikinci dersin çapraşıklığına sebeb şu resm-i hatta kaide-i külliyyenin fedası kaziyesi olup artık muallim efendiler bu müşkülat-ı şakirdin zihninde izale için lüzumu kadar tarifatı tekrar zahmete katlanmalıdırlar. Onlar dahi bu fedâkarlığı etmelidirler.

Üçüncü derste yine bu muzaf mef'ullerinin dahi hurûf-ı medli olan kelimelere tatbiki gösterilmiştir. Hamd olsun bunlar da resmi hattın kaideyi külliyeyi ihlal etmediği görülüyor. Şakirdana geçen hafta ders ihtar olunarak âhirleri harf-i medli olan kelimelerin mef'ulleri adeti <<bi, be, de, den>> olduğu tekrar gösterildikten sonra denilecektir ki âhirleri harf-i medli olan kelimelerin muzafına "si" gelmez mi idi? Bu muzafın mef'ullerinde dahi evvelki adetleri ilave edince <<siye, siyi, side, siden>> olmak iktiza etmez mi? Evvela <<siyi, siye >> gibi iki"ye" bir "de" olan misallerde be'lerin birisi gaib olur. Bade bütün misallerin ye'leri nuna munkalib olur. O hâlde cümlesi <<seni, sene, sende, senden>> kalır.

İşte bu muhtasar ve cami tariften sonra üçüncü dersteki dört misalin dördü üzerinde dahi tatbikate girişmeli. Mecburidir ki şakird bu dersi ikincisinden daha kolay anlar.

Dördüncü derste her neviden birer mücerred misali yazılmış olduğundan bu haftanın birinci, ikinci, üçüncü derslerin muallim bu misaller üzerinde şakirde tekrar ederek takviyelerine himmet edilecektir.

Beşinci dersi de geçen haftanın derslerini bir kere daha tekrar için küşad eylemişizdir. Zira bu haftanın dört dersi geçen hafta derslerini şakirdanın hatırdan çıkarabileceği cümle'i tecrübemizdendir.

Bu haftanın imtihanında artık iki haftanın mefâ'il bahsini birleştirip bir takım sualler tertip etmelidir ki şayed şakirdan tamamıyla isbat-ı ehliyet edemez ise bile tazir etmemelidir. Çünkü daha ileriki dersler dahi bunları takviye etmeye yardım eyleyeceklerdir.

Hafta: 9

(23) Bu haftada çocuklara semâir-i sitte ile bunlardan teşkil edecek muzaf-ı ileyhler ve onların muzafları verilecektir. Lakin maksadımız sarf tedrisi olmadığından ıslahat-ı ve kavâid-i sarfiyeden usûl-i imlâca işad-ı ihtiyaç ile muhtaç olduğumuz şeylerden maadasını kendilerine belletmek iktiza etmeyecektir. Binaenaleyh bunlara denilecektir ki: Her lisânda altı söz vardır ki onlarla her şeye işaret olunabilir. Zira dünyada ne kadar şey var ise altı sınıfa ayrılır. Birincisi herkesin kendisidir. Bir âdem kendisini bildirmek için <<ben>> der. İkincisi bir adamın kendi karşısında bulunan diğer bir âdemdir. İnsan söz söylediği adamı kendisine bildirmek istediği zaman <<sen>> der. Bir şey "ben" ve "sen" olmaz ise

mutlaka “o” olur. “Ben” ile “sen”den başka her ne olursa olsun her şeyi “o” diye bildirebiliriz. Bir adam kendisine yalnız bulunmayarak kendisiyle beraber başkası da olduğunu bildirmek için “biz” der ki bu kelime “ben” lakırdısının çokluğu demektir.

Yani “ben” dediğim zaman yalnız birini anlarsınız. “Biz” dediğim zaman ise yalnız ben değil benimle beraber başkları da olduğunu da anlarsınız. Kezalik söz söylediğimiz adam yalnız olursa “sen” deriz de yalnız olmadığı zaman “siz” deriz. Öyle ise “siz” dahi “sen” kelimesinin çoğulunu gösterir. “O” senden benden başka yalnız bir şeyi gösterir idi. Bu şey birden ziyade olursa “onlar” deriz. İmdi bu dünya yüzünde her ne varsa ya “ben” der. Ya “sen” , ya “siz” benden, senden, bizden, sizden başka her ne var ise cümlesini “o”, “onlar” diye bildirebiliriz.

Bu tariften sonra birinci dersin ilk sırasını siyah tahta üzerine “ben, sen, o, biz, siz, onlar” diye yazmalı. Bir de demeli ki: İşte bunların her biri birer kelimedir. Hatta bunlar mücerreddirler. Zira işte hiç birisinin âhirine hiçbir şey ilave olunmamış. Bu sözlerin her biri kendilerinin tamamıdır. Daha ister iseniz bunların âhirlerine bazı adetler ilavesiyle mef’uller bile yaparız. İşte “ben”kelimesinin mef’ulleri “beni, bende, benden” gibi olur. “Sen” kelimesinin de “seni, sende, senden” gibi olur. Her birinin de (24) böyle mef’ulleri olur ki onları sonra öğrenmek kolaydır. Burada ise biz bunların asıl muzaf-ı ileyhlerini öğreneceğiz.

(Tenbih) Zemâir-i sitenin mef’ullerini haber verdiği zaman muallim efendi <<bana, sana, ona>> gibi mef’ulleri haber vermemeli. Zira onlar şaz olduklarından hilaf-ı kaidedirler. Onların bahsi de karîben gelir. Bu dersten asıl maksadımız zemâir-i sittenin muzaf-ı ileyhlerini öğrenmek olduğunu haber verdikten sonra demeli ki:

Biz bir kelimeyi muzaf-ı ileyh yapmak için âhirine bir “nef” getirmek lazım geldiğini öğrenmiş idik. Bu kâide burada dahi câridir. Yalnız “ben” ile “biz” kelimelerinin muzaf-ı ileyhlerinde iş biraz değişmektedir.

Zira bunların âhirlerine “nef” değil birer “mim” gelecektir. (birinci dersten ikinci sırasını yazarak) işte her kelimenin altına da muzaf-ı ileyhlerini yazıyorum. Bakınız “ben” nin muzaf-ı ileyhi “benim” oldu. “Sen” nin muzaf-ı ileyhi de “senin” oldu ki işte bunun âhirine nef geldi. “O” nun muzaf-ı ileyhi “onun” oldu. Bunun da âhirine nef geldi ise de “o” nun vavı gaib olup onun yerine bir “nun” geldi. “Biz” in muzaf-ı ileyhi “bizim” olup âhirine “mim” geldi. “Siz” in muzafı ileyhi de “sizin” olup kaidece âhirine “nef” geldi. “Onlar” n muzaf-ı ileyhi de kaidece “onların” oldu.

Zemâir-i sittenin her birinin muzaf-ı ileyhleri hakkında şakirdanın nazar-ı dikkatleri birer birer celb olunduktan sonra her muzaf-ı ileyhin bir de muzafı olacağı ve muzafların âhirinde ise “ye” bulunacağı ihtar edilecek ve fakat bu altı muzaf-ı ileyhlerin muzafları âhirlerinde bazı mertebe tebdilleri olacağı da haber verilerek ve

dersin üçüncü satırı da yazılarak denilecek ki: İşte bu üçüncü satırda her muzaf-ı ileyhin muzafları yazılmıştır. Hem de evvela muzaf-ı ileyhleri sonra muzafları yazılmıştır. Na işte bakınız. Her kelimenin evvelinde "benim, senin, onun, bizim, sizin, onların" kelimelerini görürsünüz. Bunların her birinden sonra da muzafları yazılmıştır. Dikkat ediniz ki <<benim kâğıdım>> denildiği zaman <<kâğıd>> mücerredinin âhirine bir mim gelmiş. Demek oluyor ki muzaf-ı ileyh <<benim>> olduğu zaman muzafın âhirine mim gelir imiş. <<senin kâğıdın>> misalinde dahi <<kâğıd>> mücerredinin âhirine nef gelmiş. Demek oluyor ki (25) <<senin>> muzaf-ı ileyhinin muzafı âhirine de << ك >> gelecek imiş. <<Onun kâğıdı>> misalinde muzafın âhirine "ye" gelmiş ki zaten kaidemiz bu değil mi idi? <<Bizim kâğımıdız>>misalinde dahi muzafın âhirinde <<mız>> var. Demek oluyor ki muzaf-ı ileyh <<bizim>> olursa muzafın âhirine <<mız>> gelecek imiş. <<Sizin kâğıdınız>> misalinde de muzafın âhirine <<niz>> gelmiş. O hâlde belleyeceğiz ki muzaf-ı ileyh <<siz>> olduğu zaman muzafın âhirine <<niz>> gelecektir. <<Onların kâğıdı>> misalinde de muzafın âhirinde "ye" var ki zaten kaidemiz böyle idi.

İşte böyle muzafların âhirlerine de şakirdanın nazar-ı dikkatleri celb olunduktan sonra her muzaf-ı ileyhin muzafı âhirine hangi harfler geldiğini güzelce bellemeleri tenbihiyle yerlerine göndermeli.

Ertesi gün dersi yoklama ederken evvela <<ben, sen, o, biz, siz, onlar>> kelimelerinin muzaf-ı ileyhleri nasıl olduğunu bana söyleyiniz>> demeli ve çocuklar cevap verdikten sonra << bunları taşlarının üzerine yazınız.>> kumandasını vererek nasıl yazdıklarına dikkat etmeli. Nihayet <<muzaf-ı ileyh benim olursa muzafın âhirine ne gelir?>> diye her muzaf-ı ileyhin muzafları âhirine ne geleceğini sormalı. Pek de bilemezler ise beis yoktur. Zira ikinci ders dahi yine bu maksadı takviye edecektir.

İkinci derste evvela birinci satırı yani altı defa <<baş>> kelimelerini yazdıktan sonra bunların hepsi mücerred olduklarını bila-ihtar ikinci satırı da yazark bu <<başım, başın, başı, başımız, başınız, başı>> kelimeleri muzafı yoksa muzaf-ı ileyhi olduklarını sormalı. Ekseriya şakirdan bunları vehleten muzaf-ı ileyh zan ederler. O zaman âhirlerine güzelce bakılmasını bil-tavsiye her biri birer nevi muzaf olduklarını ve hatta her birinin âhirlerine dikkat edilir ise burada yazılı olmayan muzaf-ı ileyhlerini bile bulabileceğimizi ihtar ile <<işte birincisinin âhirinde mim var. Hangi muzaf-ı ileyhin muzafı âhirine mim gelir idi? Benim muzaf-ı ileyhinin değil mi? diye her muzafın âhir harflerinden muzaf-ı ileyhlerinin de nasıl bulunacağını birer birer ihtar etmeli. Asıl maksadımız işte böyle muzaf-ı ileyhler olmadığı hâlde yalnız muzafların bulunmaları kaziyesi hasıl ve takviye eder.

(26) <<Kâğıd>> kelimesinin muzafları âhirlerindeki harfler bitiştiği hâlde <<baş>> kelimesinin âhirindeki harflerin bitişmeleri sebebini artık şakirdana izah bile lüzum gelmez. Zira kendi kendilerine anlarlar ki <<baş>> kelimesinin âhirindeki şin harfi hurûf-ı muttasıladan olmakla muzaf işaretleri de buna bitişmişlerdir. Hatta

yine bu dersin üçüncü satırında bir takım mücerredler yazılmış olduğundan artık şakird bunların muzaflarını kendi kendisine de yapabilir.

Üçüncü derste âhirleri kaflı ve kefli bir takım mücerredler yazılarak bunların muzaf hâllerinde kafların gayn ve keflerin gef odukları da gösterilmiştir ki şakirdan bu kaideyi evvel dahi görmüşler idi. Yine bu kaide iktizasınca bazı Arabî kelimelerin kafları, kefleri değişmeyip hep kaf ve kef kaldıkları da bu derste ihtar olunmuştur.

<<Halk>> ve <<müstemlek>> kelimeleri de bunun için yazılmıştır. Ama derste bu muzafların yalnız birinci suretleri yazılarak diğer suretlerini çocuklara buldurup yazdırmak dahi muallim efendilere havale olunmuştur.

Dördüncü derste âhirleri hurûf-ı medli olan kelimelerin bu kaideyi tatbiki gösterilmiş olup yalnız muzaf ise <<onun>> olduğu zaman âhirine sade "ye" değil "si" geleceğinden maada onlar da bir güne istisna ve şaz olmadığından ve <<onun>> muzaf-ı ileyhinin muzafı âhirine <<siz>> geleceği ise sekizinci haftada dahi gösterilmiş bulunduğundan yine kavaid-i sabıka vechile hareket olunacağını muallim efendilerin kendilerine bila-ihtar ona göre himmetlerini rica ederiz.

Beşinci derste âhirlerindeki harfler her ihtimale göre gözetilmiş bir takım mücerred yazılmış olduğundan bunların kâffesini kavaid-i sabıka veçhile şakirdana tatbik ettirerek bu haftanın imtihanında dahi hep o misüllü misaller ile çocukların derece-i iktidarlarını yoklamak lazım gelir.

Hafta: 10

Bu haftanın derslerinde her nevi muzafların her nevi mef'ul hâline nasıl girecekleri gösterilmiştir. Birinci derste altı nevi muzafların dörder nevi mef'ulleri kemalen verilmiştir ki zaten her nevi mef'ulün işareti ne olduğunu bellemiş olan şakirdan için çorap söküğü gibi kendi kendisine gidiverecek bir ders demektir. Bu dersi verir iken muallim ne yolda hareket edeceğini tafsile hiç ihtiyaç yoktur. Zira derse atfolunacak ilk nazarda bunu muallim kendi kendisine tayin edecektir. (27)

İkinci derste âhirleri harf-i medli olan kelimelerin yalnız birinci muzaf hâlleri gösterilmiş olup muallim evvela bunların her birinin diğer beşer türlü muzaf hâllerini de çocuklara buldurduktan sonra mef'ul adetlerini de ilave ettirecektir ki bu da yalnız geçen dersin değil geçen haftanın da imlâ derslerini takviye edecek demektir.

Üçüncü derste âhirlerinde kaflı, kefli kelimeler irad edilmiş olup bunların ayna ve kefe münkalîb olacaklarını şakirdan kendi kendilerine çıkarırlar. Yalnız <<halk>> ile <<müstemlek>> kelimelerinde tebdil olunacağını ve bunu da yine kendi ağızlarımız bize haber vereceğini şakirde ihtar etmelidir.

Dördüncü derste her nevi kelimeler birer mücerred suretinde yazılmış olup bunların muzaf hâllerini de bade mef'ul hâllerini de hep şakirdanın kendisine buldurmalıdır.

Bu haftaya iki imtihan konulmuş olmasının sebebi şudur ki bu derslerde şakirdanı en ziyade yanıltacak olan <<senin başına – onun başına>> ve <<senin başını – onun başını>> gibi mutahap ve gaaib isimlerinde "nun" ile "mi" "nef" ile "mi" yazılacağını fark etmek kaziyesi olduğundan birinci imtihanda çocuklar yalnız bununla işgal olacaklardır. Bunun için her nevi kelimeler bir kere <<senin muzaf-ı ileyhine tatbikan her hâle koydurularak bade <<onun>> muzaf-ı ileyhine tatbikan her hâle koydurmalı ve nihayet karışık olarak yazdırmalıdır. İmlâ-yı Osmaniye'nin en müşkül ciheti işte bu noktada olup büyük kâtipler bile burada hata ederler. Katiyyen bilmeli ve çocuklara dahi anlatmalı ki bir şey <<senin>> olduğu zaman âhirine gelecek bunlar daima nef suretinde yazılacak ve bir şey <<onun>> olduğu zaman âdi "nun" ile yazılacaktır. Muallimler tecrübe eyledikçe göreceklerdir ki bu tarifi ne kadar tekrar etseler çok değildir. Zira çocuklar yalnız bu haftada değil ileri ki haftalar ve hatta tahsilde epeyce ileriye gittikleri hâlde dahi bu noktada ekseriya hata edeceklerdir.

İkinci imtihanda ise şimdiye kadar imlâ bahisleri hakkında verilmiş olan derslerin ve belletilmiş olan kaidelerin kâffesi tekrar sorulacaktır. Hatta <<dır>> ve <<ler>> edatlarının da ilavesi şakirdana iktidarını yoklamak hususunda pek ziyade işe yarayacak mevaddandır.

Hafta: 11

On birinci haftaya başlamazdan evvel (28) şakirdana haber verilecektir ki kelimeler iki sınıftır. Birinci sınıf: isimler, ikinci sınıf: fiiller. İsim diye her şeyin adına derler. Zira usûsl-ü imlâmızda şimdiye kadar hep isimlerden bahs eyledik. Zira "Ahmed, kâğıd, gün, baş" hep isimdirler. İsim demek canlı cansız her şeyin adı demektir. Bundan sonra fiillere başlayacağız. Evvel-be-evvel bellemeliyiz ki "fiil" demek dahi "bir iş" demektir. "Yazmak, okumak, oturmak, kalkmak, görmek, gelmek, gitmek" hep birer iştir. Bunların da hepsine "fiil" denilir.

Bunu anlattıktan sonra şunu da anlatmalı ki âhirlerinde "mek" ve "mak" bulunan lakırdılar fiilin "mastar" denilen hâlidir. Zira isimlerde muzaf-ı ileyh, muzaf-ı mef'ul gibi gibi birçok hâller bulunduğu misaller fiillerde dahi böyle birçok hâller vardır ki usûlü imlâda biz onları öğrenmeye mecburuz. İşte evvela bilelim ki bir fiilin âhirinde "mak" veyahud "mek" bulunur ise o hâle mastar derler. Mastarlar iki türlüdür. Âhirinde "mak" olursa "kaflı mastar" ve "mek "olursa "kefli mastar" denilir. (dersin bu iki kelimesini ve altındaki misalleri siyah tahta üzerine yazarak) işte onun için birinci derse bir "kaflı mastar" yazılmış ki "silmek" tir. Bu makları, mekleri kaldırır isek fiillerin asıl mücerred hâllerini görmüş oluruz. (üçüncü misali yazarak) işte maskız, meksiz yazınca bu fiiller "al, sil" olurlar. Üzerine de

“mücerred” diye yazdım. Yanında bir “emr” yazdım. Çünkü fiillerin böyle “maktan, mekten” de mücerred olanı “emr” hâline girmiş olur. “Al” demek “almak işini yap” diye bir emir değil midir? “Sil” demek dahi “silmek işini gör!” diye emir etmek değil midir?

Tarifi buraya kadar getirdikten sonra birçok fiilleri ağızlarda irad ederek evvela kaflı veya kefli sadr olup olmadıklarını şakirdana sorduktan sonra “makları”, “mekleri” kaldırıp emir suretlerini meydana çıkarmalı ki tarifin bu derecesi şakirdanın zihinlerinde güzel yer etsin. Bade demeli ki: “me” işareti nefy ve menfî işaretidir. Nefy ve menfi demek bir işin yapılmaması, olmaması demektir. (dersten bu cümleyi de yazarak) İşte şöyle böyle yukarısına da “nefy ve menfi” yazdım. Altına da bunların işareti olan “me” yi koydum. “su misali de yazarak” (29) şimdi “me” yi tatbik edelim. Na şimdi “tatbik” diye yazdım. “al” ile “me” yi dahi birleştirince “alma” olmaz mı? İşte yazdım. “sil” ile “me” yi dahi birleştirince “silme” olur ki onu da yazdım “alma, silme” demek almak ve silmek işlerini görme, istemem, yapma demek değil midir?

Bu yoldaki tarif bile çocukların o kadar semi’i dikkatlerini davet eder ki bahsin zaten derkâr olan sadeliğine mebni anlayamadıkları yer kalmaz. Bu hakikati tecrübe için muallim efendi, sorsun ki: şu nefy ve menfi işareti olan “me” sözünü mastarlara koyarak onların da nefylerini yapabilir misiniz? Bu suali sorar sormaz şakirdan biraz telaşından sonra “almamak, silmemek” misallerini kendileri buluverdiler. Binaenaleyh haricden birçok mastarlar daha irad ederek gerek sadırlarının ve gerek emirlerinin nefylerini de çocuklara yaptırdıktan sonra yarın bunları kendilerine yazdıracağı tenbihiyle yerlerine göndermeli.

Ertesi gün ikinci ders için şakirdan geldikleri zaman “solmak, bulmak, bilmek, süzmek” gibi birçok fiilleri kendilerine söyleyip siyah taşları üzerine yazdırmalı. Bade bunların Kaflı yahud kefli mastar mı olduklarını sormalı. Elbette bileceklerinden “bunların âhirlerinden “mak” ve “mek” kaldırılınca ne olur” sualine beraber “emir olur” cevabını alır almaz cümlesinin emirlerini taşları üzerine yazdırmalı. Nefy ve nehy işareti ne olduğunu sorarak “me” cevabını alır almaz “haydi bakalım şu sadırların nefyini yapınız.” Kumandasını vermeli. Şu fiil bahsi çocuklara o kadar kolay gelir ki daha şu ilk derste gösterdikleri maharet muallimin bile istigrabını mucib olur. Zira bu derse kadar çocuklar dokuz aylık şakird olmuş bulunduklarından hitaba, cevaba gereği gibi alışmış olduklarından fazla şimdiye kadar belledikleri kavaid bu fiil kaidelerini kendilerine gayet kolay gösterir. Onların şaşıracakları yer neresi olduğunu biz muallimlere sırası geldikçe ihtar eyleriz.

İkinci derse geldiği zaman şakirde tefhim olunacaktır ki gerek -maklı gerek -mekli mastarların âhirinden –mak ve –mek kaldırılarak emir suretleri meydana çıkarıldıktan sonra o kelimeye bir “dal” ilave edilince ona “mazi” derler. (30) Lakin yalnız bu “dal” ile o kelime yazılamaz. Belki en evvelinde “ben, sen, o, biz, siz, onlar” zamielerinden birisinin ilavesi lazım olduğuna göre âhirlerine dahi “dal”dan sonra “-m, -n, -i, -k, -nız, -iler” edatlarından birisi ilave olunacaklardır. Bu hâlde

mazi dalını dahi bunların ibtidalarına koyunca "-dim, -dik, -di, -dik, -dik, -diniz, -diler" olur. İşte emirlerin âhirlerine bu altı edatından birisi gelince onların cümlesi mazi olduklarını anlar isek de mazi olduklarını asıl bize haber veren şey dallardan ibaret olup diğerleri ise bu kelimelerin evvellerine "ben, sen, o, biz, siz, onlar" zamirlerinden birisi olduğuna delalet eder. Mesela "aldım" yazıldığı zaman lamdan sonra dal olmasından anlarız ki bu kelime "mazi" dir. Mimden dahi anlarız ki evvelinde bir "ben" vardır. Yani bu kelime mazidir. Nefyden dahi anlarız ki evvelinde bir "sen" vardır. Yani bu kelime "sen aldın" demektir.

İşte bu yoldaki tarifi "aldı, aldık, aldınız, aldılar" misallerine de yürütmeli de "-dık, -dik" edatlarına gelince bunların birincisi yani "dik" –maklı mastarlarıda olacağını ve ikincisi yani "dik" dahi –mekli mastarlar da olacağını elbette anlarsınız biliyorsunuz diye o müşkülü dahi izah etmelidir.

(Mühim İhtar) İşbu fiil bahislerinde maksadımız "sarf" ta'limi olmadığından mazi denilen şeyin geçmiş zamana delalet edeceği tarzında tariflere hiç lüzum yoktur. Maksadımız imlâ bahsi olduğu cihetle âhirlerinden –mak ve –mek kaldırılan kelimelere ne gibi harfler ilavesiyle nasıl yeni misaller daha teşkil edilebileceğini öğretmek için maziyi böyle yalnız daldan tanıyabilmeleri kâfidir.

Bu derste –mekli mastarlar için dahi "silmek" fiilinden mazi sigaları yazılmıştır. "almak" mastarı hakkındaki tarifleri bu "silmek" mastarının altı misali hakkında da icra etmelidir.

Üçüncü dersin ilk satırı yine geçen ikinci ders demektir. Zira "-dım, -dın, -dı, -dık, -dik, -dınız, -dılar" edatlarının emirler âhirine ilave olunacakları gösterilmiştir. Burada şunlar için yeniden öğretilecek bir şey var ise o dahi bir emrin (31) sonuna bunlar gelince o yolda teşkil eden fiiller "ikrar" denileceğinden ibarettir. Vakıa asıl sarf-ı Osmanice buna "müsbet" derler ise de bizim dersimiz sarf-ı Osmanî dersi olmadığı için biz (ikrar) ta'birini tercih eyledik. Zati şakirdan ne ikrarın ne müsbetin asıl hükümlerini öğrenecek anlayacak değil mi? O belleyecektir ki âhirlerinde şu (-dım, -dın…) bulunan fiillerin adına (ikrar) derler. Hatta bu derste (inkâr) ve (ikrarlı sual) ve (inkarlı sual) misalleri de gösterilmiştir. Hep şakirde bellettirilecek olan şey hangi emrin âhirine ne türlü edatlar gelir ise isimleri nasıl olacağından ibarettir.

Muallim efendilerin fetanetleri bu babda daha mevzuh tarif edeceğiz diye teksir-i sevada ihtiyaç göstertmez. Hatta bu derste (almak) yahud (silmek) gibi –maklı, -mekli mastarlardan misal götürüp de tatbikata dahi girişmedik. Yalnız ikrar ve inkâr ve istifham ikrarı ve inkârı suretlerinden ibaret olan ahval-i erbada emirlerin âhirlerine gelecek edatları göstermekle iktifa eyledik ki bunları şakirdana tefhim eylediği sırada muallim efendi (haydi şimdi al ve sil emirlerine bunları ilave edelim de ne olduklarını görelim) gibi bir mukaddimeyle (aldım, aldın, aldı, aldık, aldınız, aldılar) ve (aldım mı, aldın mı, aldı mı, aldınız mı, aldılar mı) ve (almadım mı, aldın

mı, almadı mı, almadık mı, aladınız mı, almadılar mı) misallerini şakirdanın kendilerine yaptıracaktır.

(Tenbih) Hatta muallim efendi ikrâr ve inkâr ve ikrârlı sual ve inkârlı sual denilen suretlerin edatları arasında ne fark olduğunu da şakirdanın nazar-ı dikkatlerinde tavzîh edecektir. Mesela (-dım) ve (-dım mı) ve (-madım) ve (-madım mı) gibi dört suretten birincisi asıl olup ikincisine bir (mı) ilave olunduğunu ve üçüncüsüne birincisinden fazla bir (mı) daha zamm edildiğini gösterecektir. Tabir-i âhirle çocuklara anlatacaktır ki edatların kâffesindeki "dal" "mazi" işareti olup (mi) ise her zaman sual işaretidir. Bu kelimenin evveline gelen "mim" ise daima inkâr işaretidir. Bunlar fiillerin sair suretlerinde bile değişmezler.

Dördüncü derse gelindiği zaman en evvel hâl denilen şey fiillerin emir suretlerinin âhirine bir (-yor) ilavesiyle husûle geleceğini tarif ederek fakat her kelimenin evveline (ben, sen, o, biz, siz, onlar) (32). Bulunmak ihtimal ve itibarına göre bu (-yor) dahi (-yorum, -yorsun, -yor, -yoruz, -yorsunuz, -yorlar) suretinde geleceğini ve bunlarda ise yor'dan maadası gelerek evvelinde mevcud farz olunan zamirlere delalet edecek harfler idiğini birer lisân-ı münasib ile şakirdana tefhim edeceklerdir. Sonra bu derste ikrar ve inkar ve ikrarlı sual ve inkarlı sual suretleri de bereberce gösterilmiştir ki mazi bahsinde işin bu derecesini çocuklara iki günde anlatabilmiş olduğumuz hâlde o derslerden alınan kuvvet üzerine bu hâl bahsinde yalnız bir derste alınabileceği derkârdır.

Beşinci derste muallim efendinin nazar-ı dikkat-ı mahsusası suret-i fevkaladede isticlâb olunur. Bu bahs muzari bahsidir ki Osmanlı lisânında muzarilerin gayri kıyasi oldukları malumdur. Onun için bu maksadı şakirdana tefhim hususunda muallim efendinin gayet dikkatli ve himmetli davranması lazımdır.

Mastarların âhirlerindeki –maklar ile –mekler atılarak suret-i mücerredleri demek olan emirler meydana çıkarıldığı zaman onu muzari hâline koymak için âhirlerine ya sadece bir (-r) harfi ilave etmek veyahud bu harfi bir de elifle beraber (-er) suretinde yazmak veyahud bir ye dahi ilavesiyle (-r) suretine koymak lazım gelir. Şu kadar ki şu üç ihtimalden hangisinin hangi fiilerde olacağını tabire hemen imkân olmayıp gayeti (bunu bize kendi ağzımız tarif edecektir.) diye şakirdana tefhim olunabiliyor. Hakikat bir fiilin muzarisini bulmak için onu birkaç defa telaffuz ederek telaffuzların hangisi umumun telaffuzuna muvafık düştüğüne dikkat etmekten başka bizim için çare yoktur. Osmanlı lisânını ecnebilerin tahsil etmeleri nokta'i nazarından bazı çareler mutasavvir ise de bizim ağzımız imlânın en doğrusunu kendi kendisine söyleyip durduktan sonra daha ziyade külfetlere hacet kalır mı?

Eski lisânımız iktizasınca alamet-i muzâriat olan (-r) den evvel ekseriya bir "vav" dahi gelir. Ez-cümle bu (gelir) kelimesinde işte "vav" vardır. Ancak biz dahi kendimiz için bu imlâyı tercih etmiş olduğumuz hâlde birçok muallimin ve udebâ hazreti "vav"a bedel "ye" yazmayı tercih eylemiş olduklarından bizi de kendilerine

ittiba'a mecbur eyelemişlerdir. (görmek) fiilinin muzarı'ını (görür) yazmaktan ise (görür) yazmak tabi'at-ı lisân-ı Osmanîye daha muvafık olduğundan bu misüllü fiilleri yalnız bir (-r) muzarileri teşkil olunan ef'alden addetmelidir. (33)

Biz bu tarifleri muallim efendilerin kendileri için etmekteyiz. Bunları şakirdana tefhim için onların kendi fetanetlerine müracaat ederiz.

İşi şakirdan nazarlarında kolaylatmak için (mazinin, hâlin yalnız birer türlüsü olduğu var imiş. Müşkülat bundan ibarettir. Bir yerine üç bellemeli. Biz zaten bundan başkasında da böyle müşkülât yoktur.) Demeli ve tarifatı ona göre yürütmeli.

Bu dersi beşinci ettiğimize sebep şayet bir günde şakirdan bellemezler ise ertesi gün dahi imtihan icra etmeyip yine bu ders ile iştigal olunmaları içindir.

Hatta beşinci derste yalnız ikrârı olan misaller irad edilecek inkariler vesaire yazmamıştır. Bu da dersin hakikaten güçlüğünden neşat etmiştir. İkrâriden ma'ada suretler ise ileriki haftaya tehir kılınmıştır.

Hafta: 12

Muzarilerdeki üç ihtimal yalnız ikrârı yani müspet olan sigalara mahsustur. İnkâr ve sual ve inkârlı sual misallerinde ise kaide'i umumiye caridir. Yani alamet-i muzâriat ister. Yalnız (-r) olsun ister. Veyahut (-ir) olsun Ankarîlerde alâmet-i muzâriat umumen "mem, mezsin, mez, miz, mezsiniz, mezler" suretine tahvil eylediği gibi istifhamlarda dahi üç türlü alamet-i muzâriattan sonra "miyim, misin, mi, miyiz, misiniz, ler mi" edatları ilave olunur. İstifham-ı Ankarîlerde ise asıl cevher fiilden yani emir suretlerinden sonra muzâriat alametleri "mez miyim, mez misin, mez mi, mez miyiz, mez misiniz, mezler mi" suretinde olurlar. İşte bunlar hep birer kaide'i külliyye demektir ki işbu on ikinci haftanın birinci dersinde gösterilmiş olduklarından şakirdana suret-i münasibede tefhimi muallim efendilerin dirayetlerine havale kılınmıştır.

İkinci derste müstakbel misalleri irad olunmuştur. Bunun için de şakirdana evvela müstakbel diye âhirinde "acak, ecek" harfleri bulunan fiillere denileceği ve bu edatların birinci "-maklı" ve ikinci "-mekli" olan fiillere iltihak edeceği ve fakat fiillerin evvellerinde bulunmaları lazım gelen altı zamire göre bunların âhirlerine de yani harflerin intizam eyleyeceği bil-tarif meşk mecmuasından misalleri gösterilecektir ki mazi hâl ve muzari hakkındaki tarifatı icra eylemiş bulunan muallim efendiler için bu dersin ikmal-i tarifatı dahi kolaylaşmış olur. (34)

Üçüncü derste yine işbu müstakbel fiillerin inkâr ve sual ve inkârlı sual suretleri gösterilmiştir ki "mim" harfinin umumen alamet-i nefyi ve "mim" edatının

dahi umumen edat-ı istifham olduğuna dikkatlerini bu hakikat üzerine celb eylemiş bulunan muallim efendiler için bu dersin tedrisi dahi daha ziyade tarifat-ı mutavveleye ihtiyaç bırakmaz.

Dördüncü derste ism-i fail, ism-i mef'ul ile hâl ve atf sigaları hakkındaki misaller irad olunmuştur. Bunlardan ism-i failin iki alameti olup birisi yalnız "ن" ve diğeri "an" suretindedir ki birincisi -mekli ve ikincisi -maklı mastarlara ilhak edilince ism-i fail suretine girerler. "gören" ve "soran" gibi meşk mecmuasında bu müspet olan misalleri takiben "görmeyen, sormayan" suretinde nefiyleri yazılmıştır ki bu ism-i fail sigaları için istifham suretlerine lüzum yoktur. Yalnız şurası muallimlerin nazar-ı dikkatlerine arz ederiz ki -mekli mastarların ism-i faillerinin inkârlarında imlâ-yi kadim Osmanîce " كورمين" değil " كورميان" suretinde yazılmasını iktiza ettirir. Bizce dahi asıl müecerred imlâ odur.

Ancak birkaç yerde meydan-ı hasbihâle konulmuş olduğu üzere üdebâ-yı cedide bu bahiste " كورمين" şeklini tercih eylemiş olduklarından biz dahi burada o surette misal yürüttük. Muallimler isterler ise yine imlâ-yı kadimi tercih etmekte bittabi muhtardırlar.

Hâl sigalarında "-maklı" mastarlar için " رق" ve "-mekli" mastarlar için "رك" edatlarını işaret eyledik. " صورەرق, كورەرك" gibi. Vakıa eski imlâ usûlünce yazanlardan pek çok zevat " صورەرق" misalini " صورەراق" yazarlar ise de bunda hiçbir fayda yoktur. Hatta " الەجغم" suretindeki müstakbelleri dahi " الاجغم" yazanlarımız nadir olmayıp müellifat-ı âcizanemizde bizim dahi bilâ fark gah elif gah he ile yazdığımız mutlaka görülmüştür. Ama imlâ-yı sahih-i Osmanîde bunların behemahâl ha ile yazılmaları lazım geleceği bil-tahlil isbat-ı kolay olduğundan muallim efendilerin bu babda başka misallere itibar etmemelerini rica eyleriz. (38)

İşbu hâl sigalarının inkârlarında dahi "mıyarak, miyerek" edatları tercih olunmuştur ki usûl-i Osmanîde bundan başka türlüsünün yanlış olacağı daima ispat olunabiliyor. Siga-i atfe nihayetlerinde "وب" bulunması lâ-yetegayyer birşeydir. "sorub, görüb" gibi. Menfileri dahi "meyib" ile nihayetlenir. "sormayıb, görmeyib" gibi.

Bunların gerek –maklı gerek –mekli birçok misallere tatbikiyle şakirdanın zihinlerine idhâli muallim efendiler için kat'a mucib-i müşkülat olmayacak ahvaldendir.

Beşinci derste evvela fiillerin malum sigaları gösterilmiştir ki bunlar "sormak, görmek" gibi şimdiye kadar daima görmüş olduğumuz suretlerden ibarettir. Malum sigalarını şakirdana tefhim için "faili belli olan fiiller" suretinde tarifata girişilmemelidir. Tekrar ihtar ederiz ki şu mebhastan maksat şakirdana sarf öğretmek değil imlâ öğretmektir. Binaenaleyh "fiilerin malum sigaları demek" şimdiye kadar görmüş olduğumuz vechile bunların aslı olan hâlleri demektir.

Burada size malumu söylemekten maksadımız meçhul sigaları da anlatmaktır ki o da malum sigalarının –mak ve –mek edatlarından evvelce bir "lam" ilavesiyle hâsıl olur. "sorulmak, görülmek" gibi eğer bu "lam" yerine "nun" getirilir ise o zaman fiilin edatına "lazım" denilir. "Görmek" fiil-i malum ve müteaddisinin lazımı "görünmek" gibi bizim asıl itikad ve iddiamıza göre görmek müteaddisinin me'hûz olmak şartıyla "görünmek" suretine "mutâvaat" denilmek lazım gelirse de sarf-i Arabî okunduğu zaman "kesret" fiiline "kırdım" ve "inkisar" fiiline "kırıldı" manası alelumum verilmiş olduğundan bu mana bazı ezhânı taklit etmesin diye "görünmek suretine" lazım demek. Yoksa Arabîde mutâvaat binası lisân-ı Osmanîde tamam "görünmek" suretinde olacağını isbata her zaman hazırız. Ma'haza bahsin bu cihetlerini biz yalnız muallim efendi ile hasbihâl olarak araştırmaktayız. Yoksa şakirdana asıl bellettirilecek olan şey "görmek" suret-i aliyesinde olan bir fiile bir "lam" ilavesiyle "görülmek" ve bir "nun" ilavesiyle "görünmek" suretinde de yazıldığını anlatmaktır ki şu imlâ meselelerinde bunların isimlerine ne denilmek lazım geleceğini uzu uzadıya araştırmaya hiç lüzum yoktur.

(36) Bu derste muallim efendiler için lazım gelen şey gerek fiil mechulleri ve gerek fiil lazımlarıyla güya bir fiil-i asli itibariyle on birinci ve on ikinci haftalarda tarif-i ef'al hakkında ne kadar kaideler gösterilmiş ise cümlesini bunlar hakkında dahi tatbik ve icra ettirmektir. Bu tatbik ve icrayı bizim tarifimiz işi pek ziyade uzatacağından bunu muallimlerin himmetlerine havale etmeye mecburuz. Zaten bu tatbik ve icrâ hususunda muallim efendilere yeniden ihtar edecek bir şey dahi bulunmayıp iki haftadan beri verilen dersleri ita eyleyen bir muallim için bu tatbik hiç menzilesinde kalır.

Son İhtar

Bu on ikinci haftanın beşinci dersinde yalnız üçüncü üç aylık dersler değil birinci sene-i tedrisîde dersleri dahi hitame-i reside olmuşlardır. Zira sene-i tedrisiye tam on iki ay olamayıp imtihanlar ve sıcak mevsimler tatilleri hasabiyle ancak on ay kadar bir zaman eder. Bizim şu dokuz aylık derslerimiz ise en küçük ve acemi çocuklar için gayet mebsut bir surette yazılmış olduklarından büyük imtihanın icrası için şimdiye kadar öğrenmiş oldukları kavaid-i lisâniyenin kâffesini nazar-ı hiss-i kabullerinde zabten hulasa etmek lazım gelir. İşte büyük imtihan nihayeti olmak üzere bu zübdeyi dahi başkaca bir aylık ders suretinde yapacağız ki vatanımızda bulunan Rum ve Ermeni ve Yahudi çocukları gibi Osmanlıcanın zaten acemisi olmamakla beraber kendi lisânları kavaidini de öğrenmiş ve aydılan tarifatı hiss-i telakki istidadını arttırmış yani gerçekten şakird olmuş bulunan bu çocuklar için zikrolunan bir aylık hulasa eğer iki ayda tedris edilecek olursa tam münasip bir "klâsik" kitap hükmünü almış olur. On yaşında Osmanlı çocukları için dahi zübde-i mezkure üç ayda tedris-i kabul olabilecek bir kitap hükmünü alır.

İntiha